Fordította
László Zsófia és Szűr-Szabó Katalin

Thomas W. Hodgkinson
és
Hubert van den Bergh

Művelt társalgók könyve

Minden fontos kiderül arról a 250 névről, amelyet az értelmiségiek oly szívesen szőnek bele a beszélgetésbe.

Published in the UK in 2015 by Icon Books Ltd, under the title:
How to Sound Cultured: Master the 250 Names That Intellectuals Love to Drop Into Conversation

Partvonal Könyvkiadó, Budapest, 2018
www.partvonal.hu

Felelős kiadó a Partvonal Könyvkiadó ügyvezetője
Felelős szerkesztő: Korentsy Márta
Borító: Tabák Miklós
Tördelés: Zsankó Adolfina Sarolta
Nyomta és kötötte: AduPrint Nyomda Kft.
Felelős vezető: Tóth Béláné ügyvezető igazgató
ISBN 978-615-5783-09-8

Tartalom

Bevezető

Egy barátnőnk nemrégiben vacsorapartin vett részt. A képzőművész házigazda asztala körül értelmiségiek foglaltak helyet. Miután a többi vendég hosszú órákon át olyan dermesztő figurákról csevegett, mint Chomsky és Wittgeinstein, barátnőnket komoly megkönnyebbülés öntötte el, amikor a beszélgetés Rambóra (angol kiejtése: Rembó) terelődött. Végre valahára ő is megszólalhat! Beszélni kezdett az 1980-as évek akciófilmjeiben a fegyverével hadonászó izomembert játszó Sylvester Stallone alakításáról, és (némi büszkeséggel) azt is megemlítette, hogy az akkori amerikai kormány komolyan vette ezeket a filmeket, mert népszerűségükből azt olvasta ki, hogy az emberek elégedetlenek a kormány külpolitikájával.

Döbbent tekintetek meredtek rá.

– Mi valójában Rimbaud-ról, a 19. századi dekadens költőről beszélgettünk – affektálta végül az egyik torzonborz tudor.

Amikor barátnőnk elmesélte ezt az esetet, elgondolkodtunk. Rimbaud nem az egyetlen – de még mennyire, hogy nem! Legtöbbünk számára több száz olyan, a kultúrához kapcsolható név létezik, akiről tudnunk kellene valamit, de akiről, meglehet a neve ismerős, valójában semmit sem tudunk. Stefan Zweig, Bertrand Russell, Friedrich Engels. (Tudna egy álló percen át bármelyikükről beszélni?) Aztán itt van Bertolt Brecht, Denis Diderot és Michel Foucault.

Valamennyien bonyolult esetek. Az újságírók minduntalan ilyesfajta nevekkel dobálóznak, felkészültségüket bizonyítandó. Az értelmiségiek pedig előszeretettel dobják be ezeket a neveket a beszélgetésbe, mintha egy elit klubba tartoznának, amelynek tagsági könyve csak úgy odahajítható volna az asztalra. Úgy döntöttünk, kifüleljük e neveket, összegyűjtjük őket, majd lerántjuk róluk a leplet.

Munkánk során néhány meglepő dologra jöttünk rá. Ha közelről szemléljük e személyeket, kiderül, hogy zömük egyetlen valamiről nevezetes. Példának okáért Virginia Woolf írónőről csupáncsak annyit kell tudni, hogy műveiben a „tudatfolyam" írástechnikát használta. (Vagyis – változtatás nélkül – azt írta le, amit gondolt. Ez túlzott kitárulkozáshoz vezethetett.) Henry David Thoreau-ban az a legfontosabb, hogy elindította a fogyasztásellenes mozgalmat, és egymagában kiköltözött az erdőbe. Ayn Rand pedig egész életében azt vitatta, hogy a kormányoknak beleszólása volna polgáraik életébe – úgy vélte, még adóztatniuk sem kellene. Ezek mind rendkívül érdekes elgondolások. És sokkal kevésbé félelmetesek, mint amilyennek sok értelmiségi láttatni szeretné.

Arra is ráébredtünk, hogy a listán szereplők közül sokan ismerték egymást, legalábbis életük folyamán keresztezték egymás útját. Némelyek együtt is bújtak ágyba. Mások gyors ütésváltással is beérték.

És számos szürreális, illetve érdekes kapcsolódási pontra leltünk, amelyeket arra használtunk, hogy könyvünket rövid fejezetekre tagoljunk. Például a *Szörnyűséges halál* című fejezetben (a 242. oldalon) a könyvben szereplő 250-nél több névből három is megtalálható, mert ők különlegesen rettentő véget értek: Isadora Duncan, Federico García Lorca és Che Guevara. Amellett, hogy Che élete

szörnyűségesen ért véget, még életében is iszonyú bűzt árasztott. Tisztálkodása oly mértékig hiányos volt, hogy barátai a „Disznó" becenévvel illették, és ezért kapcsolódik a *Bűzölgők* című fejezethez. További bűzölgő volt Mao, aki soha életében nem mosott fogat, és az izzadós regényíró, Ernest Hemingway, aki „átvezet" a következő, *Repülőgép szerencsétlenségek* című fejezethez. (Ernest annyira balszerencsés volt, hogy két ilyen balesetet is átélt, s az ezekből eredő fájdalmai hajszolták végül öngyilkosságba.) És folytathatnánk a sort.

Ez az egyik lehetséges módja annak, ahogy a könyvünket érdemes olvasni: a fejezetcímek és a szereplők kapcsolatai viszik előre az olvasót. Vagy el lehet kezdeni egyszerűen a névmutatónál: az olvasó kiválasztja azokat a neveket, amelyek jó néhányszor zavarba hozták már, és így kezd neki a könyvnek. Ha mi jól végeztük a dolgunkat, bármelyik megközelítést választja az olvasó, azt tapasztalja, hogy ez a könyv gyors és könnyű olvasmány, és az életrajzok segítségével nagyszámú intellektuális sárkányt tesz el láb alól, amelyek – a könyv végére – halomban hevernek majd a kulturális füst hatalmas felhője alatt.

Partiarcok

Tehetség kell a mások tehetségének felismeréséhez, és nagy valószínűséggel pontosan ezért (és nem másért) fog az utókor a most következőkre emlékezni. Valamennyien nagyszerű partikat adtak, amelyekre a legtehetségesebb kortárs képzőművészeket és írókat hívták meg.

Peggy Guggenheim, műgyűjtő (1898–1970)

Amikor jól jöhet: Küszködő képzőművészekkel kapcsolatban kijelenthetjük: „Arra volna szüksége, hogy egy Peggy Guggenheim belépjen az életébe".

Egyszer megkérdezték Peggy Guggenheimtől, hány férje volt. „A sajátjaim érdeklik, vagy másokét is beleszámítsam?" Az amerikai örökösnő életében a legfőbb szerepet alighanem a szex játszotta, a művészet a második helyre szorult mögötte. Olykor a kettő egybeesett. Lefeküdt Max Ernst* szürrealista festővel (ki nem?), sőt még nőül is ment hozzá, bár a frigy rövid ideig tartott.

Általánosságban véve a férfiak nem bántak jól Peggyvel. Első férje verte, Jackson Pollock* expresszionista festő

*A csillaggal jelölt nevek önállóan is szerepelnek a kötetben, így a névmutatóban is megtalálhatók.

pedig megjegyezte: olyan csúnya, hogy törülközőt kell az arcára borítani, ha valaki szeretkezni akar vele. (Peggynek sajnos krumpliorra volt, amelyet hasztalan próbált plasztikai beavatkozásokkal csinosíttatni.) Azt hinné az ember, hogy Pollock, aki elméletét a gyakorlatban soha ki nem próbálta, nagyobb hálát tanúsít, hiszen Guggenheim partijainak állandó meghívottja volt, és ezen eseményeken a leghíresebb és leghírhedtebb kortársaival találkozhatott. Bár Peggynek hatalmas vagyona volt, fösvénysége arra késztette, hogy a partijain csak rossz minőségű whiskyt és előre sózott burgonyacsipszet szolgáltasson fel. Mindazonáltal ő lett Pollock egyik legbőkezűbb patrónusa.

A szegény kis gazdag Guggenheim lány akkor találta meg élete értelmét, amikor Európában utazgatva hatalmas összegeket költött el kortárs zsenik – többek között Picasso, Kandinszkij, Klee, Dalí, Magritte és Mondrian – csodálatos műveinek megvásárlására. E művek idővel állandó otthonra leltek Velencében megvásárolt palotájában, amelyet Guggenheim Gyűjteménynek neveznek (és nem keverendő össze a nagybátyja, Solomon R. Guggenheim által alapított New York-i Guggenheim Múzeummal). Vita folyik arról, vajon magának Peggynek volt-e érzéke a művészi tehetség felismerésére, vagy csupán szakértő tanácsadóinak köszönhető-e gyűjteményének színvonala.

Gertrude Stein, írónő (1874–1946)

Amikor jól jöhet: Ha valakinek a kertje hidegen hagy minket, de nem akarunk bántóan durvák lenni, akár idézhetjük is Stein legismertebb sorát. „A rózsa az rózsa az rózsa az rózsa."

Woody Allen *Éjfélkor Párizsban* című filmjét alighanem az ihlette, milyen szuper volna ellátogatni Gertrude Stein egyik partijára! A zsidó származású, gazdag és leszbikus Stein 29 évesen, Leo bátyjával költözött Párizsba. Rövid idő alatt fantasztikus műgyűjteményt hoztak össze, ezért a nap bármely órájában felbukkantak náluk a látogatók, hogy megnézhessék a festményeket (és ha maguk festők voltak, megkísérelték műveiket eladni). Végül a Stein testvérpár úgy döntött, hogy csak szombat esténként fogad látogatókat – így indult be híres szalonjuk, amely intézménynek számított Párizsban.

Miután összerúgta a port a bátyjával, Gertrude tovább folytatta a hagyományt szeretőjével, Alice B. Toklasszal. Amikor a vendégek – Picasso*, Matisse, Hemingway*, Fitzgerald és a többiek – megérkeztek, Gertrude-dal szakmai kérdésekről csevegtek, miközben Alice egy másik szobában a feleségeket és a barátnőket szórakoztatta. Stein ugyanis ismert írónő volt, noha a műveit alig lehetett is megérteni. A legeslegvégsőkig vitte a tudatfolyam írástechnikát, mert úgy hitte, ha valami történik vele, nyomban le is kell írnia. Nagyon kedvelte emellett az ismétléseket, biztosítandó, hogy mondandója célba érjen. Legismertebb verssora „A rózsa az rózsa az rózsa az rózsa". („Ebben a verssorban – fényezte később önmagát – az angol költészetben a rózsa száz év szünet után piros.") Íme, még egy példa: „A kedvességből ered a pirosság, a gorombaságból a kérdés gyors megismétlése." Kissé őrülten hangzik, ugye? Csakhogy Stein nem látta be: ha valami értelmetlen, az huzamos ideig nem maradhat érdekes.

Legnagyobb üzleti sikere az egyszerűbb prózában megfogalmazott *Alice B. Toklas* önéletrajza című kötete volt. Jellegzetes modernista trükk gyanánt a mű nem Alice élet-

történetét meséli el, hanem Gertrude-ét. Stein örökségén foltot ejtett, hogy a II. világháború idején állítólag behódolt a náciknak. Még műgyűjtői kvalitásait is megkérdőjelezték. Bár egy kritikus úgy fogalmazott, Stein a „zsenik gyűjtéséhez" értett, mások úgy érveltek, hogy Leónak, a bátynak volt érzéke, hogy felismerje a tehetségeket, és miután a testvérek útjai elváltak, Gertrude gyűjteménye sokat veszített jelentőségéből.

Stéphane Mallarmé, költő (1842–1898)

Amikor jól jöhet: Arra a filmre, amely tobzódik a vizuális ingerekben, de hiányzik belőle a cselekmény logikája, azt lehet mondani, hogy a Stéphane Mallarméig visszavezethető nemes hagyomány folytatója.

Stéphane Mallarmé francia költőnek és műfordítónak egész életében a megélhetésért kellett küzdenie. Mégis össze tudott szedni néhány *sous*-t, hogy egy héten egyszer italozós összejövetelt rendezzen párizsi otthonában, a rue de Rome-on. Szalonja rendszeres látogatói a korszak legtehetségesebb alkotói voltak – W. B. Yeats, André Gide* és Paul Valéry, hogy csak néhányat említsünk –, akiket „Mardistes"-nak neveztek (a francia *mardi*, azaz „kedd" szóból), azon a napon találkoztak ugyanis nála. Olykor becammogott Edgar Degas és Auguste Rodin is.

Ha valaki költő, neve fennmaradását úgy tudja legeredményesebben biztosítani, ha meggyőz egy neves zeneszerzőt, hogy zenésítse meg a műveit. És ez az, ami a rendkívüli kapcsolatokkal rendelkező Mallarménak sikerült. Az *Egy faun délutánja* című költeményét Claude Debussy zenésítette meg, és később a balett-táncos Vaclav Nizsinszkij készített hozzá hírhedt koreográfiát. Ravel és Boulez ugyancsak megzenésített Mallarmé verseket. Műveiben Mallarmé a zeneiségre törekedett. Kevésbé érdekelte a szavak jelentése, sokkal inkább az, miként hangzanak. Verseiben előszeretettel használt homofon (azonos alakú, de eltérő jelentésű) szavakat, így ha a műveket felolvasták, a hallgatóság nem tudhatta pontosan, miről van szó. Csak a szavak muzsikáját élvezhette.

Mallarmé azért válhatott a szimbolizmus néven ismert, 19. század végi francia irodalmi irányzat mesterévé, mert a stílusra nagyobb hangsúlyt fektetett, mint a tartalomra. Ebből eredően olyasmi érdekelte, ami egyenesen szembement a realisták törekvéseivel, akik viszont a lehető legpontosabban akarták az életet megörökíteni. Mallarmé minden szempontból igen befolyásos személynek minősült – és nem csupán az irodalom berkeiben. Kubista és futurista, valamint dadaista és szürrealista művészek tekintettek rá ihletadójukként. Némileg kétségesebb a brit rockegyüttes, a Coldplay állítása, miszerint Mallarmé járt az eszükben, amikor a *Viva la Vida* című számukat írták – talán csak műveltnek akartak mutatkozni. Annyira azért nem szálltak el, mint a popdíva Lady Gaga, aki egyik lemezborítójának elkészítésére a legismertebb kortárs amerikai képzőművészt kérte fel…

Lemezborító művészek

A kortárs képzőművészet közege olykor meglehetősen rejtelmesnek tűnhet, mert nagyon kevés művész hat az ifjabb nemzedékekre (vagy bárki másra). Ennek fényében az alkotó számára roppant előnyös, ha műve rákerül egy divatos énekes vagy rockzenekar lemezborítójára.

Jeff Koons, képzőművész (sz. 1955)

Amikor jól jöhet: Koons megosztó figura: vagy rajongással, vagy utálkozva beszélnek róla. Felesleges egyértelműen nyilatkozni róla, megteszi a „szerintem rendben van".

2013-ban Jeff Koons illusztrálta Lady Gaga *ArtPop* című albumának borítóját. És itt helyes, ha Gagát a bébigügyögés szinonimájaként tekintjük. Koons ugyanis olyan elemekből építette fel ezt a művét, amely legfeljebb a még nem beszélő totyogósnak tetszhet: csilivili, hangos, giccses, rajzfilmszerű. Van rajta hatalmas lufikutya krómból. Vízzel teli akváriumba lógó kosárlabda. Szobrok Michael Jacksonról és Hihetetlen Hulkról.

Koons, aki előzőleg bróker volt, magával hozta Wall Street-i eszességét, és kreativitása eredményeit iparággá fejlesztette. Közel 100 asszisztens dolgozik gyárra emlékeztető New York-i műtermében. Ügyes sakkhúzással gyerekes elképzeléseit a művészet klasszikus hagyományaira tett utalásokkal elegyíti. Így aztán munkáit rangos múzeumok is kiállíthatják, mert azok legalább akkora érdeklődést fognak kelteni, mint egy erotikus kiállítás – amelyre egyébként több szempontból hasonlíthatnak is. *Made in Heaven* (1991) című sorozata tulajdonképpen fényképeken örökíti meg ő és a felesége, a magyar pornósztár, La Cicciolina (Husika) szexuális aktusait. A nyilvánvalóan izgató művek beállításai szándékosan hasonlítanak a két 18. századi francia festő, Boucher és Fragonard képein láthatókhoz.

Koons önmagát is szerepelteti a művein, és ez a döntése egy újabb jellegzetességére világít rá. Nemcsak a hírnév érdekli, hanem ő maga is híresség. Ha mindez szélhámosság csupán, akkor is rendkívülien sikeres. 2013-ban az élő művészek aukcióra bocsátott munkái közül a *Balloon Dog (Orange)* című szobra kelt el a legmagasabb összegért: 58,4 millió dollárért. Bármi egyebet akarna is az ember Koonsról mondani, arcátlanul üzleties gondolkodása mókásnak is felfogható.

Gerhard Richter, képzőművész (sz. 1932)

Amikor jól jöhet: Ha valaki megkérdi, ki a kedvenc festőnk, azt felelhetjük: „Legszívesebben azt mondanám, Richter. De ő túl sokféle stílusban alkot..."

Lucian Freud halála óta gyakran nevezik a német Gerhard Richtert a legnagyobb élő festőnek. Ugyan mit tett, hogy kiérdemelje ezt a megtisztelő címet? Ami a legfőbb: nem múlt el a festék iránti érdeklődése egy olyan korban, ami-

kor a festéket már kissé ódivatú eszköznek tartják. Ennek mindennél ékesebb példája az 1980-as és 1990-es években készült *Abstrakte Bilder* (Absztrakt képek) című sorozata. A sorozat jellegzetes képe egy nagyméretű vászonra nyomtatott fotó, rajta vastag festékréteg, amit azután elken egy ablaklehúzóval (olyasmivel, amivel más télen a szélvédőről a jeget próbálja lekaparni). Ez az egyszerűnek tűnő eljárás gyakorta mesterhármast hoz létre, vagyis egy innovatív, dinamikus és egyúttal kellemes látványt is nyújtó művet.

Richter mintha csak bizonyítani akarta volna, hogy ilyet is tud, realista képein koponyák és meggyújtott gyertyák tűnnek fel, Georges de La Tour stílusában. A Sonic Youth nevű amerikai rockegyüttes 1988-ben megjelent *Daydream Nation* című lemezének borítója ennek tökéletes példája. A Picassóhoz fogható zseni nimbuszát Richter részben annak köszönheti, hogy sokféle stílusban alkot. A fentieket megelőzően dolgozott már a 60-as évek op-artjának ihletében, továbbá elkészítette a kölni dóm csodálatos, festett üvegablakát, amely apró kockákból áll, és ezek színét random választotta ki a számítógép.

Richter Drezdában született. Apja tagja volt a náci pártnak. Skizofréniában szenvedő anyai nagynénjét a nácik ölték meg, a beteg emberek eutanázia-programja keretében. Személyes találkozáskor a művész viselkedésén az látszik, hogy a sok átélt trauma okozta komolyságot fanyar humorral vegyíti, mint aki azon csodálkozik, hogy még mindig köztünk van. Azt mondja, a festészetet komolyan kell venni, mert éppoly alapvető emberi képesség, mint a tánc vagy az ének. Véleménye szerint őrültség, hogy a művei csillagászati áron kelnek el.

Andy Warhol, képzőművész (1928–1987)

Amikor jól jöhet: Manapság Andy Warholt leginkább a „tizenöt perc hírnév" kijelentése kapcsán emlegethetjük.

Vannak, akik sekélyesnek tartják a kortárs művészetek világát. Andy Warhol erre azt mondaná: „Hát nem gyönyörű?" (A gyönyörű volt egyik kedvenc szava). Jobban érdekelte a hírnév, mint a tehetség; rikító színű selyemszita-nyomatain olyan híres színészek és popsztárok láthatók, mint Marilyn és Elvis.

„A jövőben mindenki világhírű lehet tizenöt percre"– így hangzott nevezetes kijelentése. Ez egyfelől szándékosan volt vitatható, másfelől viszont láthatjuk, mennyire beigazolódott. Az internet ma bárki számára lehetővé teszi, hogy nézeteit beleordítsa a világba. És ki tudja? Egy nap még járványként terjedhet bárkinek a mikroblog bejegyzése!

Warhol teljesítményének egy része marketinges hecc csupán (ez sok nagy művészre igaz), de valóban csak egy része. Éppen az új terület kijelölése az egyik legnehezebb feladat: a vizualitással dolgozó művész számára ezt olyan művek megalkotását jelenti, amelyek annyira hozzá köthetők, hogy ha a későbbiekben bárki hasonlóval kísérletezne, lehetetlen legyen róla lemosni az epigon címkét. Warhol ezt kétséget kizáróan elérte a szitanyomatos képeivel, amelyek fétissé emelték a hírességek arcmását, ahogyan például az olyan köznapi kereskedelmi árucikkét is, mint a leveskonzerv vagy a banán (lásd a Velvet Underground rockzenekar első lemezének általa tervezett borítóján). Talán kevésbé voltak hatásosak avantgárd filmjei, a maguk

bődületesen egyértelmű címeivel. A *Sleep* (Alvás) címűben, amely 1963-ban készült, a barátai alvását vette filmre. A *Blowjob* (Szopás, 1964) leginkább... nos, kitalálható, hogy miről szólt.

Warhol hitt abban, hogy ha híresség akarsz lenni, akként is kell kinézned. Ennek megfelelően ezüstszínű parókát viselt, amelyet időközönként lecserélt, hogy azt a hatást keltse, mintha nőne a haja. Factory (Gyár) nevű New York-i műterme periférikus figurák egész sorát vonzotta: transzvesztitákat és kábszertől megzakkant bohémeket, akiket a „szupersztárjaim"-nak nevezett. A slepp egyik tagjának, Valerie Solanasnak egyszer csak elege lett az egészből, és 1968-ben rálőtt. Warhol túlélte. Meglehet, hogy úgy érezte, túlságosan konvencionális az ilyen merénylet olyasvalaki ellen, aki annyira eredeti figura, mint ő. Ugyanez nem mondható el arról a bizarr módozatról, ahogyan a Szovjetunió megkísérelt megszabadulni egyik legjelentékenyebb regényírójától...

Nehéz őket eltenni láb alól

A status quo megkérdőjelezése bizony meleg helyzetekbe sodorhatja az embert. A következő három férfiúnak igen ébernek kellett maradnia, miután merényletet kíséreltek meg ellenük.

Alekszandr Szolzsenyicin, író (1918–2008)

Amikor jól jöhet: Szolzsenyicin neve gyakran merül fel annak példájaként, hogy a bátor szerző a szisztematikus állami elnyomásról ír, miközben azt sztoikusan el is viseli.

1971-ben a KGB megkísérelte eltenni láb alól Alekszandr Szolzsenyicint: mérgező kenőcsöt kentek a bőrére, miközben ő édességet vásárolt. Az akció eredménye egy igen fájdalmas bőrkiütés lett, amely ágyban fekvésre kényszerítette a férfit, de nem ölte meg. Néhány év múlva a szovjet hatóságok kiutasították az országból. Az Egyesült Államok északkeleti részén, Vermontban telepedett le, de egy újabb merénylettől tartva nagyon éberen figyelt. A KGB – állítólag – beérte annyival, hogy szörnyűséges fényképeket küldözgetett neki (például autóbalesetekről és agyműtétekről), annak reményében, hogy ezek idegösszeomlást válthatnak ki az íróból. De ez sem vezetett eredményre.

Szolzsenyicint amolyan irodalmi szentnek szokás tekinteni, aki elviselte a világtörténelem egyik legdiktatórikusabb rezsimjének elnyomását, és ritka csökönyös szellem lévén csak írt és (jól) írt az elkövetett igazságtalanságokról. Alaposan ismerte műveinek témáját. A II. világháború kitüntetett frontharcosaként bíróság elé állították, mert egy barátjának írott levelében Sztálint bírálta. Ezt követően nyolc évet töltött a gulagon, embertelen körülmények között. Joszif Sztálin halála után, utódja, Nyikita Hruscsov engedélyezte az *Ivan Gyenyiszovics egy napja* megjelenését, amely egy férfi gulagbeli napjáról szól. Szolzsenyicin ezzel a művével vált híressé.

Hruscsov bukása után az író ismét feketelistára került. De az nem tántorította el attól, hogy megírja sokak szerint kiemelkedő remekművét, a *GULAG szigetvilág*ot, ezt a minden szempontból súlyos kötetet, amely a szovjet kényszermunkatáborok világát mutatja be. Ez a mű, valamint a tény, hogy 1970-ben elnyerte az irodalmi Nobel-díjat, és túlságosan befolyásos személyiséggé vált, együttesen idézte elő, hogy elüldözték hazájából. Utált az Egyesült Államokban élni, elborzasztotta az ország „tévébódulata és elviselhetetlen zenéje". Amint a kommunizmus bukása után lehetősége nyílt rá, visszatért Oroszországba.

Baruch Spinoza, filozófus (1632–1677)

Amikor jól jöhet: Ha magyarázkodnunk kell, miért költünk drága pszichoanalitikusra, válaszoljuk a következőt: „Azért, hogy az érzelmeimet a spinozai értelemben aktivizáljam".

Baruch Spinozát, a portugál zsidó filozófust egy nap a helyi zsinagóga lépcsőjén megtámadta egy férfi, aki eretneknek hitte őt. Spinoza megtartotta, sőt a későbbiekben olykor magára is öltötte a késsel összeszabdalt köpenyt, mintegy emlékeztetve magát arra, hogy éljen körültekintőbben. Az Amszterdamban élő Spinoza kellemes modorú férfi volt, de nézetei sokakat felbőszítettek. Azt állította ugyanis, hogy a lélek nem örök, és értelmetlen Istenhez imádkozni, hiszen neki semmi szerepe nincs a történésekben. Spinoza érvelésében Isten mindaz, ami az univerzumban van. Isten a teremtő természet.

Ahogyan *Etika* című, halála után megjelent mesterművében írja: nem létezik szabad akarat. Ha elegendőt tudnánk, minden tettünk előre megjósolható lenne. Csak és kizárólag úgy tehetünk szert a szabad akarathoz hasonlatos képességre, ha megértés van bennünk, amely diktatórikus érzelmeinket „aktívból" átváltja „passzívba". A megértés – mondta Spinoza – egyenlő a szabadsággal.

Spinoza rendkívüli céltudatossággal szentelte magát a szabadság és a megértés kérdéseinek. Igen mértékletesen élt, keveset evett, szexuálisan megtartóztatta magát, és gyakran napokon át csak dolgozott és ki sem mozdult a házból. Egyetlen vétke állítólag az volt, hogy olykor szívesen nézte, amint a pókok a legyeket hajkurásszák. Több tudományos rangot ajánlottak fel neki, valamennyit elutasította. Helyettük csekélyke jövedelemre tett szert azzal, hogy teleszkópokba és mikroszkópokba csiszolt lencséket. Az ehhez szükséges segédanyagok összetörése közben felszálló por súlyosbíthatta tüdőbetegségét, amely 44 évesen megölte. Spinoza hatása azonban felmérhetetlen: ő volt a bátor racionalitás megtestesítője, a felvilágosodás egyik példamutató előfutára.

Lev Trockij, forradalmár (1879–1940)

Amikor jól jöhet: Ha valakit trockistának vagy trockista marxistának mondanak, az gyakran arra utal, hogy az illető osztja Trockij vélekedését, miszerint a forradalomnak a földgolyó egészén egyidejűleg kell bekövetkeznie. Ezt a gondolatot permanens forradalom néven is emlegetik. Ez szemben áll Sztálin elgondolásával, aki szerint először mindenkinek a hazájával kell foglalkoznia.

Joszif Visszarionovics Sztálin, szovjet diktátor nem elégedett meg azzal, hogy egykori forradalmi harcostársát, Lev Trockijt száműzte a Szovjetunióból, meggyilkolására is parancsot adott. Trockij a világ túlsó felén, Mexikóban lelt menedékre, ám mégis megtalálták. Első kísérletük alkalmával a bérgyilkosok behatoltak a házába, de Trockij testőrei kiűzték őket. Egy későbbi alkalommal a gyilkos az éppen olvasgató Trockij közelébe lopódzott és jégcsákánnyal ütést mért a tarkójára. Csakhogy ügyetlenül elvétette. Trockij nem hagyta magát, és dulakodott támadójával, azonban a súlyos vérveszteség következtében másnap meghalt.

Magától értetődően Trockij bizonyos szempontból rokonszenvesebb figura volt, mint Sztálin. Menő szakálla és bajusza mellett zseniális stratégaként irányította az 1917-es forradalmat követő polgárháborúban végül győztes Vörös Hadsereget. De eközben kórosan kegyetlenül viselkedett. Ennek példájaként álljon itt egy míves, ám mégis dermesztő mondat a memoárjából: „Ameddig azok a gonosz farkatlan majmok, kik oly büszkék technikai eredményeikre – a férfiaknak nevezett állatokra – hadseregeket szerveznek és háborúkat indítanak, a vezetés kénytelen

lesz a katonákat vagy a támadóvonalba állítani, ahol a valószínű halál vár rájuk, vagy a hátsó vonalakhoz, ahol viszont az elkerülhetetlen megsemmisülés." Trockij így fogalmazta meg, hogy a dezertőröket lelövik.

Hatásos szónok volt, és vélhetőleg ez játszott szerepet bukásában. Az 1920-as évekre (a korábbi időszak extrém történései után) sok orosz vágyott már visszatérni a nyugalmasabb élethez, és ilyen szempontból az unalmasnak tűnő Sztálin jobb választásnak mutatkozott. Lenin halálakor Trockij távol volt. *Ne siess vissza,* üzente neki Sztálin. Trockij nem is sietett, és mire hazaért, Sztálin átvette az irányítást. Száműzetése idején (először Törökországban, majd Mexikóban) felesége, Natalja társasága jelentette a vigaszt számára. De nem tudta megállni, hogy viszonyt ne kezdjen egy elragadó festőnővel…

Szapioszexuálisok

A (latin) mondás szerint hasonló a hasonlónak örül. Vagyis amikor jelentékeny kulturális szereplők bújnak ágyba jelentékeny kulturális szereplőkkel, az semmivel sem meglepőbb annál, mint amikor Brad Pitt végül Angelina Jolie mellett kötött ki egy időre.

Frida Kahlo, festőművész (1907–1954)

Amikor jól jöhet: Kahlo annak a példája, hogy a művészt miként inspirálhatja, ha súlyos fizikai traumát élt át.

Frida Kahlo művészete elválaszthatatlanul kötődik a fájdalomhoz. Mindössze 18 évesen szörnyű közeledési balesetet szenvedett Mexikóvárosban: a busz, amelyen ült, összeütközött egy villamossal. Kahlónak eltört a gerince, a kulcscsontja, több bordája, a medencéje és a lábfeje. A járműroncsból kiálló vaskorlát átfúrta a méhét. Miközben ezekből a súlyos sérülésekből próbált felépülni (és amelyek következtében nem lehetett gyereke), eldöntötte, hogy művész lesz, aki élénk színű, különleges hangulatú képeket fest, amelyek idővel Mexikó legsikeresebb festőnőjévé teszik.

Életében ismertebb volt arról, hogy egy másik mexikói művész, Diego Rivera felesége. Kapcsolatuk – enyhén szólva is – ingatag volt. Egyikük sem volt hűséges. Kahlónak

nőkkel és férfiakkal egyaránt volt viszonya. Riverának a nők ellen nem volt kifogása. Amikor azonban Kahlo megtudta, hogy a férje hosszabb ideje a húga, Christina szeretője, betelt nála a pohár. Bosszúból viszonyt kezdett Lev Trockij* száműzött kommunista vezetővel. Az érzelmi csalódásokra adott viszontválaszok közül ezt aligha lehet felülmúlni.

A szürrealisták maguk közül valónak érezték, naiv és álomszerű, a mexikói mitológia szimbólumaival teli festményei okán. Emellett Kahlo feminista ikonnak is számított a magánéletében és a művészetében egyaránt tanúsított bátor önállósága miatt. Képei témája gyakran ösztönösen zsigeri: egyiken például épp előbújik anyja méhéből. Nagyszámú önarcképén pillantása érzelemmentes, és nem hajlandó a ténylegesnél csinosabbnak ábrázolni magát. Kahlo mutatós nő volt, aki mindig a valóságnak megfelelően ábrázolta összenőtt szemöldökét és a felső ajka feletti sötét pihéket.

Hannah Arendt, filozófus (1906–1975)

Amikor jól jöhet: Ha épp egy gyilkosról olvasunk, aki nagy kedvvel tesz el embereket láb alól, ám külső szemlélő számára normálisnak tűnik, felkiálthatunk: „Egy újabb példája annak, amit Arendt a gonosz banalitásának nevez!"

Amikor Hannah Arendt, német filozófus viszonyt kezdett egyetemi professzorával, Martin Heideggerrel*, elég hihetetlennek tűnt a kapcsolat. Arendt zsidó antifasiszta volt, Heidegger (egy ideig legalábbis) a nácizmus támogatója. (Ő vezette be a Hitler-féle karlendítést az egyetemen, ahol tanított.) Sokkal később, amikor a viszonynak már régés-

régen vége szakadt, Arendt megvédte egykori szeretőjét a Szövetségesek vádjaitól, és kijelentette, hogy a férfi legrosszabb esetben is mindössze naiv volt. Arendt szavainak volt némi súlya, hiszen őt is koncentrációs táborba zárták. Emellett akkorra már sztárszerző is volt, aki a diktatórikus rezsimek elemzésével aratott sikereket.

Leghíresebb művében, *A totalitarizmus gyökerei*ben Arendt hasonlóságokat mutat ki a sztálinizmus és a nácizmus között: nemcsak féktelen antiszemitizmusuk volt közös, hanem kinek-kinek elvesztett birodalma felett érzett nosztalgiája is. Oroszország és Németország a történelem korábbi időszakában világszerte több gyarmattal rendelkezett, amelyeket feladni kényszerültek.

A nácizmussal kapcsolatos kutatásai során Arendt megalkotta a „gonosz banalitása" kifejezést, amellyel azt akarta érzékeltetni, hogy gyakran olyan személyek hajtanak végre iszonyatos tetteket, akiket nem szálltak meg démonok, de nem is vegytisztán gonoszok. A kifejezést Adolf Eichmannra, a holokauszt kiötlőjére használta. Arendt szerint Eichmann nem azért tudott halálba küldeni hatalmas számú zsidót, mert utálta volna a zsidókat vagy szadista lett volna, hanem azon tragikusan banális okból, hogy ambiciózus ember volt. Tudta, hogy a zsidók megsemmisítése révén könnyebben tud felfelé lépkedni a náci párt ranglétráján, így aztán egyszerűen szemet hunyt az ezzel járó borzalmak felett.

Martin Heidegger, filozófus (1889–1976)

Amikor jól jöhet: Ha legközelebb sétálni indulunk, mondjuk azt, hogy nem kizárólag a testmozgás kedvéért tesszük, hanem azért, hogy megszabaduljunk a heideggeri *Geworfenheit*tól.

Martin Heidegger, német filozófustól egy ízben megkérdezték, mit tehetnének az emberek, hogy jobb legyen az életük. Azt válaszolta, hogy „mindnyájunknak több időt kellene sírkertekben töltenünk". Tanácsnak ez kissé morbid, de Heidegger átfogó filozófiája – amelynek szerves része halandóságunk elfogadása – meglepően gyakorlatias és pozitív.

Lét és idő című fő művében (1927) Heidegger úgy érvelt: csak azt követően kezdünk el élni, miután szembenézünk a ténnyel, hogy meg fogunk halni. Illetve az ő fogalomhasználatával élve csak a semmi *(das Nichts)* elfogadásával tudunk a léthez *(das Sein)* eljutni. Földi pályafutásunk során legtöbben „nem autentikus" életet élünk: azon aggódunk, mi a véleménye rólunk olyanoknak, akik nem törődnek velünk igazán, és akik amúgy sem tudnak megóvni bennünket a haláltól. Na de akkor miért akarunk kedvező benyomást tenni rájuk? Másodszor, ahogy Heidegger írta, valamennyiünket beledobtak ebbe a világba. Azaz nem választhattunk, hogy megszületünk-e vagy sem, illetve hol látjuk meg a napvilágot, kik a szüleink és milyen iskolázottság lenne jó nekünk. Ilyenformán korai tapasztalatainkat és meggyőződéseinket ránk „dobták". Ezt a „beledobottság"-ot *(Geworfenheit)*, mint nem autentikus mivoltunkat is meg kell haladnunk. De hogyan? Heidegger hosszú vidéki sétákat javasol, melyek alatt a lét csodájáról lehet elmélkedni.

Ha mindez olyan benyomást keltene bárkiben, mintha Heideggert viszonylag könnyű volna megérteni, az tévúton jár! A 20. század egyik legfontosabb és legbonyolultabb filozófusaként Heidegger helyet kapott – Immanuel Kant*

és mások társaságában – az érthetetlen német filozófiák hagyományának hosszú sorában. (Ezért olyan hatásos bedobni a nevét egy diskurzusba.) Azt tehát az ember teljes bizonyossággal nem tudja megmondani, hogyan is vélekedett Heidegger bármiről.

Man Ray, képzőművész és fotográfus (1890–1976)

Amikor jól jöhet: Bármely fotográfiára, amelyen szürreális elem látható – ami abszurd módon „kilóg" a kép egészéből –, azt lehet mondani, hogy valamiképp Man Ray hatásáról tanúskodik.

Mint oly sok kreatív lény, az amerikai Man Ray is szívesen bújt ágyba más kreatív lényekkel. Adon Lacroix, belga költőnő 1914-ben az első felesége lett. Amikor 1919-ben különváltak, az asszony keserűen a férfi fejéhez vágta: „Semmire sem viszed majd nélkülem!" Ray visszafogottan válaszolta: „Majd meglátjuk." Az idő múlásával a válasz egyre lesújtóbbnak tűnhetett. Nem sokkal később Man Ray Párizsba költözött, ahol karrierje legtermékenyebb időszakát élte át, s a 20. század egyik legjelentősebb művészeként ünnepelték.

„A művészetben nincs több fejlődési szakasz, mint amennyi a szeretkezésben van" – jelentette ki egy ízben Man Ray. – „Csak többféleképpen lehet csinálni."

Jó kis mondat, de saját művészi pályájának jó néhány fejlődési szakasza akadt. Emmanuel Raditzky néven egy szabó fiaként született. Eleinte konvencionálisan festett, de később, Marcel Duchamp* hatására a szürrealista mozgalom vezéralakjává lett. Egyik legismertebb műve az *Isidore Ducasse rejtélye,* amelyen egy pokrócba csomagolt varrógép látható (főhajtás az apa előtt).

Man Ray mindenkit ismert, aki az idő tájt számított, és játszi könnyedséggel libbent át egyik stílusról a másikra. Napjainkban valószínűleg fotográfiai kísérleteiről ismerik a legtöbben. Vizuális zsenialitása jellegzetes példája az *Ingres hegedűje:* a fekete-fehér fotón szeretője, a hihetetlen nevű Kiki de Montparnasse csupasz háta látszik, amely ebből a szögből a hegedű gömbölydedségét idézi. Számos zseniális kortársáról készített ravaszul okos felvételeket, köztük James Joyce-ról*, Gertrude Steinről* és egy bizonyos tehetséges és feltűnően szép pártfogoltjáról...

Lee Miller, fotográfus és múzsa (1907–1977)

Amikor jól jöhet: Ha valaki egy koraérett fiatal nővel akarja megkedveltetni magát, próbáljuk dicsőíteni Lee Miller munkáit.

Könnyű olyan férfiakat felidézni, akik jóképűek voltak, elegánsan éltek és szerettek, és olykor nagyszerű képzőművészeti vagy irodalmi alkotásokat hoztak létre, ám a nők között erre kevés példa akad. Egyikük Lee Miller, amerikai fotográfus. A természetfölötti szépségű fiatal nő a *Vogue* manökenjeként kezdte a pályáját, majd meg sem állt Párizsig, ahol (mások mellett) a szürrealista fotográfus, Man Ray szeretője és múzsája lett. Ismét később háborús fotósként találta fel magát, és az elsők között örökítette meg a náci haláltáborok borzalmait.

A fényképezőgép mögötti stílusa minden esetben a szürrealisták eszességét elegyítette a divatos magazinok stílu-

sával. Nagy valószínűséggel a róla (és nem általa) készített fotók okán őrzi meg az emlékezet – ez a földöntúli szépségeknél így szokott lenni. A legelképesztőbb képen ő látható, meztelenül Adolf Hitler müncheni fürdőkádjában, néhány nappal az előtt, hogy a Führer megölte magát berlini bunkerében. Az előtérben Miller bakancsai látszanak, rajtuk a koncentrációs táborok sara.

Később alkoholista lett, és azok a szörnyűségek kísértették, amelyeknek szemtanúja volt. Némely kritikus locsi-fecsi nőszemélyként vagy egocentrikusként (vagy mindkettőként) beszél róla kicsit lenézően, de a férfiakat mindig zavarba hozzák azok a nők, akik azt csinálnak, amit akarnak. Roland Penrose képzőművésszel kötött házasságot (akit utóbb lovaggá ütött a királynő, így ő Lady Penrose lett), és az angol vidéken telepedett le. Energiáját szürrealista ételek készítésére fordította, például kék spagettit főzött vagy női mellekre hasonlító karfiolt, és alig beszélt korábbi életéről – bár valamennyi kételkedőnek azt ajánljuk, tanulmányozza át történelmi felvételeit, vagy nézze meg őt magát, Jean Cocteau* 1929-ben készült *A költő vére* című filmjében. Karcsú szépségével megerősítette a filmben azt, amit később egy kanadai kultúrfilozófus forró médiumnak nevezett. Az utóbbi is fel-feltünedezett a vásznon a későbbiekben…

A mozivászon

Akkor érezheti magát befutottnak, ha egy film szereplőlistáján megjelenik a neve. Még jobb, ha élőben felbukkan a tévé képernyőjén.

Marshall McLuhan, filozófus és médiaszakértő (1911–1980)

Amikor jól jöhet: Ha valaki netán azt mondja nekünk, hogy zöldségeket beszélünk összevissza, akkor udvarias leintés gyanánt halkan odavethetjük neki: „Marshall McLuhanról is tudjuk, hogy sokan félreértették".

Milyen zseniális jelenet! Az 1977-ben készített *Annie Hall*-ban Woody Allent komolyan bosszantja, hogy egy fontoskodó fickó a mozijegypénztár előtt sorban állva hangosan félreértelmezi Marshall McLuhan elméleteit. A tévedéseket bizonyítandó Allen odavarázsolja McLuhant, aki közli a fickóval: „Maga tényleg nem ismeri a műveimet." Majd a kamera felé forduló Allen megjegyzi:

„Istenem, ha minden ilyen flottul menne!" McLuhan egyik szavajárása volt a „maga tényleg nem ismeri a műveimet". A fentit posztmodern jelenetnek kell tartanunk (mivel önnön valóságon kívüliségére hívta fel a figyelmet), McLuhan pedig a posztmodern elméleti szakembere volt.

„A médium maga az üzenet" – ezzel a mondattal összegzik munkássága kulcsfogalmát. McLuhan kanadai tudós „találta fel" a médiaelméletet, és úgy tartotta, sokkal érdekesebb a könyvek és a film hordozóját a tartalmától függetlenül vizsgálni. Milyen hatással vannak ránk, akik könyvolvasók és moziba járók vagyunk? A legtöbb ember a viszonylag közeli múltig egyáltalán nem olvasott. Most meg úgy tűnik, hogy a jövőben nem túl sokan fognak olvasni. Az 1950-es évekig keveseknek volt televíziójuk. Manapság a laptopjainkon nézünk filmet. McLuhan szerint a hordozókban bekövetkezett változások (függetlenül attól, hogy a filmek és könyvek tartalma erkölcsös vagy erkölcstelen), rendkívül nagy hatást gyakorolnak gondolkodási folyamataink szerkezetére, és meghatározzák, kik is vagyunk. *A Gutenberg-galaxis* (1951) és *Understanding Media* című művei igencsak népszerű intellektuális hírességgé tették McLuhant az 1960-as években. És ő, létrejötte előtt mintegy harminc évvel, megjósolta az internet eljövetelét.

Alapvetően megkülönböztette a „forró" és a „hideg" médiát. McLuhan ugyan nem mindig következetesen használta ezeket a fogalmakat, de vélhetőleg a modern bombasikereket „forrónak" tartotta volna, mivel azok lecsapnak áldozatukra, akik ellenállásra képtelenül megadják magukat. Ellenpéldaként egy bonyolult tartalmú könyv – amilyen McLuhan bármelyik műve – „hideg", mert az olvasónak jobban meg kell küzdenie a megértéséért.

Pina Bausch, koreográfus (1940–2009)

Amikor jól jöhet: Ha netán valaki ügyetlen a táncparketten, javasoljuk azt a partnerünknek:

„Kössük be a szemünket, és tegyünk úgy, mintha Pina Bausch *Café Müller*jének szereplői lennénk."

Pina Bausch a németországi Solingenben nőtt fel, ahol a szülei egy kis hotelt vezettek. A Phillipina keresztnév rövidítésével Pinának szólított kislány azt figyelte, hogyan szeretnek egymásba vagy vesznek össze a párok az étteremben, és ez alapozta meg, hogy a későbbiekben megszállottan az emberi kapcsolatok bonyodalmaival foglalkozott. Úgy látta, hogy az erőszak és a gyengédség ugyanannak az éremnek a két oldala is lehet. Mindig ellenállt a beskatulyázásnak, munkásságában pedig a táncszínházra összepontosított. Miként a neve is jelzi, ez a műfaj félúton áll a tánc és a színház között.

A műfaji határok elhomályosítása jellemezte egész pályafutását. Maga is táncos volt, a híres New York-i Juilliard iskolában tanult, és koreográfiáiban a hagyományt elegyítette az improvizációval. Ő maga androgün külsejű volt, éles, erős, majdnem férfias vonásokkal. Számos táncjátékában női ruhát viseltetett a férfi táncosokkal. Az általa teremtett világ olykor sivár volt – némelyek számára kimerítően az –, a fő hangsúlyt a küzdelemre és a cél megtalálására helyezte, amelyek rendre kudarcba fulladtak. Leghíresebb munkájában, a *Café Müller*ben (amely közvetlen főhajtás gyermekkorának helyszíne, Solingen előtt) jó néhány táncos lehunyt szemmel táncolt, és felborították asztalokat, székeket.

A koreográfiáihoz hasonlóan a hatása is határokon át ívelt. Mindenki tisztelte és utánozta, a rocksztár David Bowie-tól Pedro Almodóvar filmrendezőig bezárólag (aki Bausch technikáját átvitte 2001-es *Beszélj hozzá!* című filmjébe). A koreográfusnő célja soha nem volt kétséges – ennek kiváló bizonyítéka Sztravinszkij *Tavaszi áldozat*ának 1975-ös

változata, amelyben a színpadot termőföld borítja, a végére pedig az izzadt és piszkos táncosok teljesen kimerülnek.

Jean Baudrillard, filozófus (1929–2007)

Amikor jól jöhet: Ha valaki a szemünk láttára luxuscikket vásárol, bízvást bedobhatjuk Baudrillard nevét: „Tényleg szükséged van rá? Vagy Baudrillard gondolatmenetét átfogalmazva, csak a státuszra vágysz, amit ez jelent?"

A *Mátrix* című sci-fi thrillerben ez egyik szereplő Jean Baudrillard francia filozófus angolra fordított *Simulacra and Simulation* című kötetét olvassa. Nagyon is helyénvalóan, ugyanis a film megkérdőjelezi a valóság természetét, Baudrillard fő mondandója pedig az volt, hogy a valóság leképezése „valóságosabb" a valóságnál. Például a pornográf képek jobban uralják a szexszel kapcsolatos gondolatainkat, mint a szex terén szerzett tapasztalataink. (Mire az ember hajlamos elrikkantani magát: „Csak a saját nevedben beszélj, Baudrillard!") Vagy amikor a szerelemre gondolunk, nem a létező szerelem foglalkoztat bennünket, hanem az, ahogyan a filmekben ábrázolva láttuk, például a *Titanic*ban vagy a *Késői találkozás*ban, vagy éppenséggel az arcszesz, illetve a mosópor reklámjában. Ugyanez igaz autókra, kutyákra, különféle kekszekre – jószerivel mindenre. Azért, hogy ez az elmélet még hatásosabb legyen, a filozófus minden egyes ilyen „kapott" és erőteljes képre a szimulákrum fogalmát illesztette.

Érvrendszerét továbbgörgetve megállapította, hogy egy tárgy soha nem csupán tárgy, hanem minden esetben kapcsolódnak hozzá bizonyos elgondolások és értékek. A BMW nem csupán egy autó, hanem annak is bizonyítéka, hogy a gazdájának jól megy. Baudrillard bajba került, amikor azt állította, hogy az Öböl-háború nem történt meg, csupán tévéfelvételek léteznek róla. Nem volt túl diplomatikus megjegyzés. Kritikusai szerint Baudrillard elméleteinek megfejtésekor kiderül, hogy a filozófus csupán a nyilvánvalót ismételgeti. Ráadásul még el is túlozza. Mert miközben az igaz lehet, hogy több e-mailt küldünk egy átlagos nap során, mint ahány beszélgetést lebonyolítunk, ebből még nem következik az, hogy az internet valóságosabb világ lenne számunkra a valóságnál. Annyit jelent csupán, hogy használjuk a technika vívmányait.

Némelyek felvetették, hogy Baudrillard talán túl komolyan vette magát. Soha nem tudta teljesen elfogadni, hogy valami kapcsolatban lehet a *Mátrix* című filmmel, és megpróbált távolságot tartani tőle, mondván, a rendező testvérpár félreértette az életművét.

F. R. Leavis, irodalomkritikus (1895–1978)

Amikor jól jöhet: Ha valaki meglátja, amint egy komoly könyvet olvasunk, mondjuk azt, hogy az irodalmi ízlésének szükséges némi Leavis-féle kikupálás.

A 2001-ben készült sikeres romkomban, a *Bridget Jones naplójá*ban, a könyvkiadónál dolgozó főhősnő úgy tesz, mintha telefonbeszélgetést folytatna F. R. Leavis irodalomkritikussal. A blöfföt a főnöke leplezi le, aki közli vele, hogy Leavis a 70-es években meghalt. Ugyan miért választja Bridget

Leavist? Mert valószínűleg az egyetlen kritikus, aki az eszébe jutott. A könyvekről író emberek általában kevéssé ismertek, de Leavis, a Cambridge-i Egyetem irodalom professzora, kivételnek számított.

Hírnevének egyik oka rendkívül szigorú irodalmi ítéleteiben keresendő, amitől az olvasók hirtelen megriadtak, hogy talán Leavis tud valamit, amit ők nem. T. S. Eliot*, W. B. Yeats és D. H. Lawrence* valamennyien géniuszok voltak Leavis szemében. Ezzel szemben a *The Great Tradition* című, 1948-ban megjelent munkájából nemes egyszerűséggel kihagyta Charles Dickens*, Thomas Hardy és Laurence Sterne* regényeit, bár véleményét utóbb Dickens vonatkozásában megváltoztatta.

Olykor meg mellédurrantott. Fanatikus rajongója volt egy bizonyos Ronald Bottrall műveinek, ám e véleményét az utókor nem osztja. Valamiben azonban komoly sikert ért el: meggyőzte a lusta angolokat, hogy vegyék kicsit komolyabban az irodalmat. Ma úgy tartják, a költészetben megbízhatóbb ítész volt, mint a regények terén, amelyekkel kapcsolatban nem tágított azon meggyőződésétől, hogy egy regény csak akkor lehet „jó", ha keletkezése idejének bonyolult erkölcsi kérdéseivel foglakozik. A Leavis által imádott szerzők listáját végignézve az ember arra a következtetésre jut, hogy a két keresztnevet használókat talán jobban kedvelte. Az ő két keresztneve egyébként Frank és Raymond volt.

Thomas Pynchon, regényíró (sz. 1937)

Amikor jól jöhet: Bármely terjengősen hosszú regény, amely hemzseg a magaskultúrára, valamint a populáris kultúrára tett utalásoktól, bízvást nevezhető „pynchonistának".

A *Beépített hiba* című regényéből nemrégiben készült filmben Thomas Pynchonnak állítólag van egy kis szerepe. Biztosat nem tudni, a szerző ugyanis olyan visszavonultságban él, hogy senki sem tud semmit a külsejéről. A neten található fotók közül néhányon egy álmatag tekintetű, nem épp jóképű fickó látszik, rendkívülien elálló fogakkal. A pletyka szerint részben elálló fogai miatt kerüli a nyilvánosságot. Egy ízben mégis saját hangját kölcsönözte egy róla mintázott rajzfilmfigurának (amelynek fején papírzacskó volt) a *Simpson család* című rajzfilmsorozatban.

Azt tudjuk róla, hogy New Yorkban, a Cornell Egyetemen tanult, eljárt Vladimir Nabokov* előadásaira, bár Nabokov az nyilatkozta, hogy semmilyen emléke nincs Pynchonról, Pynchon pedig azt közölte, hogy Nabokovnak, erős orosz akcentusa miatt egy szavát sem értette. Egyesek Pynchon regényeit épp ennyire érthetetlennek tartják. Legtöbbje vaskos kötet, posztmodern stílusban, csordultig teli humorral, kitérőkkel és a magas, illetve a populáris kultúra jellegzetes keverékével. Egy kritikus úgy jellemezte Pynchon stílusát, mint Hieronymus Bosch és Walt Disney elegyét. Legfőbb műve a *Súlyszivárvány* (1973), amelyet némelyek a II. világháború utáni legjelentősebb amerikai regénynek tartanak. Miről szól? Ahogy maga Pynchon mondaná: a terjedelme körülbelül 750 oldal.

Egy regény még az alábbiakkal vívhatja ki a „pynchonista" jelzőt: paranoiás hangütés, a droghasználat, valamint a bizarr szexuális szokások részletes leírása. Salman Rushdie regényíró egyike a keveseknek, akik találkoztak Pynchonnal. Amikor megkérték, adjon róla leírást, azt mondta, az

író nagyon „pynchonos". Pynchon visszavonultsága olyan izgalomban tarja az embereket, hogy hajmeresztő teóriák egész sora kering igazi énjéről. Az egyik szerint a valóságban nő, és a neve Wanda. Kevesen szereztek annyi érdemet a nyilvánosság kizárásával, mint Pynchon, bár létezik néhány ember, aki megpróbálta. Itt van például egy bizonyos dél-afrikai szerző, aki személyesen még akkor is csak ritkán méltóztatik megjelenni, ha rangos irodalmi kitüntetést kellene átvennie…

A remeték

Nem kell okvetlenül barlangban élni ahhoz, hogy valaki jó könyvet írjon, de sokat segít, ha az illető nem különösebben társasági lény.

J. M. Coetzee, regényíró (sz. 1940)

Amikor jól jöhet: Coetzee neve kiejtésének nincs egyetlen, elfogadott módja. Nyugodt lélekkel ejtsük tehát olyan furcsán, ahogy csak lehet. Talán így: Kötszéjé.

J. M. Coetzee, dél-afrikai író visszavonultságban él; s még arra sem vette a fáradságot, hogy megjelenjen és átvegye a két alkalommal is neki ítélt Booker-díjat. Amikor azonban 2003-ban elnyerte az irodalmi Nobel-díjat, kegyeskedett részt venni a díjátadón, ahol regényeit „a kívülálló váratlan részvétele", továbbá „a színvonalas cselekményszerkezet", valamint a „sokatmondó párbeszédek és briliáns elemzés" okán magasztalták. A félszeg, barátságos, halk szavú, szolid szakállat viselő Coetzee állítólag rendszeresen részt vesz vacsorameghívásokon, de egyetlen szót sem szól. Egy kollégája, aki hosszú évek óta ismeri, mindössze egyszer hallotta nevetni. Sajnálatos módon a krónikák nem örökítették meg, miféle vicc késztette az írót eme kitörésre.

Nadide Gordimerrel együtt Coetzee is annak a dél-afrikai szerzőnek a példája, aki vette a bátorságot, hogy

országa zavaros politikai állapotát elemezze, s tette mindezt olyan kidekázott intelligenciával, amely az esetek többségében megúszta a cenzori beavatkozást. Coetzee műveiben nincs elhamarkodott vagy durva vádaskodás. Nemzetközileg legismertebb, *Szégyen* című regényében egy fehér dél-afrikai irodalomprofesszor történetét meséli el, aki egyik tanítványát (csaknem erőszakkal felérő módon) szexuálisan kihasználja. Miután állásából kirúgják, odaköltözik a lánya farmjára. Fekte bőrű gazfickók törnek be a farmra, megerőszakolják és teherbe ejtik a lányt. Coetzee nem tesz morális egyenlőségjelet az elkövetett bűntettek közé. Egymás mellé helyezésükkel átgondoltabb reakcióra bíztat.

Arthur Schopenhauer, filozófus (1788–1860)

Amikor jól jöhet: Ha a beszélgetésben a közelgő nyugdíjas korról esik szó, akár úgy is fogalmazhatunk a terveinkről, hogy „visszavonulok a társadalomtól, és a Schopenhaueréhez hasonló eltávolodást tervezek a közös küzdelemtől".

A filozófusok megértésének egyik fő akadálya, hogy többnyire más filozófusok megnyilatkozásaira reagálnak. Vagyis A filozófus megértéséhez B filozófusról is tudni kell valamit. Nem volt az másként Arthur Schopenhauer esetében sem, akinek mesterműve, *A világ mint akarat és képzet* filozófus- és honfitársa Immanuel Kant* nézeteihez fűzött megjegyzéseket.

Kant szerint lehetetlen a percepció fátylán áthatolva a valódi vagy numenális (felfoghatatlan és megismerhetetlen) világról bármit megtudni. Nem így van, vetette ellen

Schopenhauer. Minden egyes gondolatunkban tetten érhető akaratunk működése, amelyet „az élet akarásának" nevezett, és a fennmaradás, valamint a reprodukció érdekében vívott szüntelen küzdelemnek látott. Az egyik legelső zord egzisztencialista filozófusként rendkívülien (mondhatni szándékosan) volt pesszimista. Schopenhauer gondolkodásában az élet „minduntalan megakadályozott halál", miként a sétálás „minduntalan megakadályozott elesés."

A bennünket irányító akarat boldogtalanná tesz. Jó hír viszont, hogy ez elől elmenekülhetünk. Haladékot nyerhetünk az esztétikai elmélkedés által: egy festményt nézegetve önmagunkról elfeledkezünk, és kis időre boldogok leszünk (vagy legalábbis nem boldogtalanok). Állandóbbnak tűnő megoldás, a már-már buddhista elvonulás a napi küzdelmektől a remeteszerű életmód. Schopenhauer volt a Nyugat első olyan filozófusa, aki a keleti vallások hagyományaival is foglalkozott. Kissé bizarr külseje, hatalmas domború homloka és bohócosan szétálló haja visszataszító jelenséggé tették, aki utálta a nőket és a zsidókat. Kései időszakában egyre inkább úgy cselekedett, ahogy prédikálta, magába zárkózottan élt, ritkán fordult meg ajtók közelében, és stúdiumainak szentelte magát. Szinte kizárólag kedvenc uszkárjai társaságát viselte el. Valamennyit Atmának nevezte – a hindu szó jelentése: a világ lelke.

Nathaniel Hawthorne, prózaíró (1804–1864)

Amikor jól jöhet: Ha valaki netán olyan viselkedésre ragadtatta volna magát, amelyet a társadalom elítél, fanyarul megjegyezhetjük, hogy épp most készülünk a mellkasunkra hímezni

a skarlát betűt, miként Hawthorne azonos című regényének főhősnője.

A kórosan félszeg Nathaniel Hawthorne – akit az egyik legjelentősebb amerikai regényírónak tartanak – viszolygott az irodalmi híresség gondolatától is. Nemcsak arról volt szó, hogy már a figyelemtől is a hideg rázta ki. Attól tartott, a tüzetes vizsgálódás során kiderülhet, hogy egyik őse bíró volt, aki ártatlan nők sokaságát küldte a halálba a salemi boszorkányperekben. A kapcsolat elkendőzésére az író – aki Nathaniel Hathorne néven látta meg a napvilágot – egy w-t adott a vezetéknevéhez, s ennek az egyetlen betűnek ezúttal bűntényt kellett elfednie, amiképpen leghíresebb regényében egyetlen betű hirdeti a bűnösséget.

A skarlát betű (1850) egy Hester Prynne nevű asszony történetét beszéli el, akinek gyereke születik egy nős embertől, majd a megbotránkozott közösség arra kényszeríti, hogy ruhája mellrészén hímzett A betűt (az angol 'adulteress' – házasságtörő asszony – rövidítéseként) viseljen. A főhősnő több erőt és nyugalmat áraszt, mint az őt körülvevő bármelyik zűrzavaros férfiú, beleértve gyermeke bűntudat gyötörte apját, akinek személyét nem hajlandó megnevezni.

Hawthorne többi művében (így az 1851-ben megjelent *A hétormú ház*ban is) rendkívülien erős nőalakok szerepelnek, ezért az írónőt ősfeministaként szokás ünnepelni. Emellett „misztikus" romantikusnak is mondják (Edgar Allan Poe lelki rokonának), mert hatalmas szenvedélyekről írt, amelyek többnyire igen baljós és véres következményekkel jártak.

Hawthorne nők iránti rajongását az édesanyjához fűződő szoros kapcsolata táplálta, valamint hosszú és boldog házassága egy olyan asszonnyal, aki csaknem olyan félszeg volt,

mint ő maga. Ahhoz képest, hogy visszavonultan élt, sok híres embert tudhatott a barátjának. Temetésén a koporsókísérők között volt Henry Wadsworth Longfellow, a költő, és Ralph Waldo Emerson,* transzcendens filozófus is.

Michel de Montaigne, esszéíró (1533–1592)

Amikor jól jöhet: Ha van újságíró, aki úgy ír, hogy az egyszerre személyes és univerzális, szellemes és bölcs, akkor úgy dicsérhetjük meg igazán, ha azt mondjuk róla, hogy átitatódott Michel de Montaigne szellemiségével.

Amikor Michel de Montaigne 38 éves volt, meghalt Étienne, a legjobb barátja, és a bánat annyira lesújtotta, hogy a családja birtokán bezárkózott egy toronyba és könyvekkel vette magát körül. Nagyjából egy évtizedig maradt ott, senkivel nem találkozott, és annak szentelte magát, hogy megírja az *Esszék* vaskos kötetét. Ezek jelentősen megelőzték korukat. Korábban senki sem gondolt arra, hogy intellektuális okoskodást személyes jellegű anekdotákkal úgy elegyítsen, ahogyan Montaigne tette, jóllehet manapság a világ számos pontján próbálják ezt utánozni az újságírók. Nem mintha akadna köztük, aki képes volna arra, hogy Montaigne ékesszólásával és bölcsességével tegye.

William Hazlitt, angol újságíró volt az egyetlen, aki közel járt hozzá, s ő imígyen foglalta össze a francia szerző iránt világszerte tapasztalható rajongást: „ő volt az első, akinek volt bátorsága, hogy íróként kimondja, amit emberként érzett."

Montaigne ugyanis nem hajbókolt sem kora vallási ortodoxiája, sem pedig hagyománytisztelő nézetei előtt. Egy-

szerűen és tömören leírta azt, hogyan érez rendkívülien sokféle és szerteágazó témával kapcsolatban, ráadásul annyira jól forgatta a tollat, hogy még öt évszázaddal később is jól olvasható, függetlenül attól, hogy épp azon mereng-e, mi a baj a vallásokkal (hogy azok háborúkhoz vezetnek), vagy épp az iskolázottsággal kapcsolatos nézeteit fejti-e ki. Véleménye szerint a gyermekek tanításának az a legjobb módja, ha teret engednek nekik önmaguk tanításához. Csak ilyen módon emlékezhet vissza bárki bármire.

Az ő taníttatása is meglehetősen különösnek volt mondható. Atyja ragaszkodott ahhoz, hogy hozzá csak latinul szólhasson, ilyenformán a fiúnak a latin lett az apanyelve. Azután német nevelő került melléje, aki egy mukkot sem tudott franciául. Mindazonáltal működött a dolog, mert a fiú excentrikus neveltetése a valaha élt legfelvilágosultabb és legélvezetesebb szerzőt adta a világnak. De ne higygyen nekünk senki feltétel nélkül! Friedrich Nietzsche* véleménye szerint Montaigne „sokat adott az élet élvezetéhez", Charles Augustin Sainte-Beuve francia irodalomkritikus pedig azt javasolta, legalább egy oldalnyi Montaigne szöveget olvassunk el minden este.

José Saramago, regényíró (1922–2010)

Amikor jól jöhet: Kölcsönözzünk egy sort Saramagótól, és ha netán a hívőkkel szembeni tiszteletlenség miatt bírálat ér minket, dünnyögjük azt: „Összpontosítsanak csak az imáikra!".

Minden küszködő író, akinek nem akar összejönni az igazi nagy dobás, vigaszt meríthet abból, hogy ez Saramagónak

is csak a hatvanas éveiben sikerült. Az életerős portugál parasztcsaládból származó regényíró (vezetékneve jelentése 'retek'), ekkor végre hírnevet szerzett magának *A kolostor regénye* című művével. Stílusának jellegzetessége, hogy rendkívül hosszú mondatokat ír, amelyek olykor oldalakon át folytatódnak. Nem bajlódott írásjelekkel a párbeszédek érzékeltetésére. Számos regénye allegória, és fantasztikus eseményeket örökít meg. Az 1986-ban megjelent *Kőtutajban* például az Ibériai-félsziget leszakad Európáról és tovalebeg az Atlanti-óceánon. A *Vakság* (1995) címűben egy országot megmagyarázhatatlanul megtámad egy járvány, amelynek következtében mindenki megvakul. Ez a metafora, mondta a szerző, arra utal, hogy az emberek szemet hunynak a jobboldali diktatúrák felbukkanásakor – éppen ilyen alakult ki Portugáliában az évek során.

Hithű kommunistaként Saramago soha nem vesztette el azt a képességét, hogy az embereket bosszantsa, akár a konzervatív hívőket („tisztelem azokat, aki hisznek – jelentette ki egy alkalommal –, de az intézményeiket nem"), akár az izraelieket, akik feldühödtek, amikor a szerző 2002-ben kijelentette: „Ami Palesztinában zajlik, az bűntény és egy kategóriába tartozik az Auschwitzban történtekkel."

Könyvei közül talán a *Jézus Krisztus evangéliuma* (1991) a legvitatottabb, amely Jézust úgy ábrázolta, mint aki Mária Magdalénával lakik, és aki megpróbál kihátrálni a keresztre feszítésből. (Nem véletlen, hogy amikor 1998-ban Saramago elnyerte az irodalmi Nobel-díjat, a Vatikán kifogást emelt. Saramago annyit mondott csupán, amikor erről értesült: „Foglalkozzanak az imáikkal.") A regény akkora felháborodást keltett, hogy az író immár nem érezte magát otthon a hazájában. Hátat fordított tehát a portugál társadalomnak, és az Atlanti-óceán szigetére, Lanzarotéra költözött.

Saramago úgy fejezte be az életét, hogy saját elhatározásából lett szigetlakó, ellentétben egy bizonyos irodalomkritikussal, aki ugyanezt az elkerülhetetlen végzet megnyilvánulásának tekintette…

A szigetlakók

A Robinson Crusoe *és Alex Garland* A part *című regénye mellett számtalan irodalmi mű fókuszált a tenger nyaldosta sziklákra (olykor kókuszpálmával és a vendégeket fogadó fűszoknyás hajadonokkal kiegészülve). A szigetek emellett számos alkotónak biztosítottak békés, írásra ideális közeget.*

Frank Kermode, irodalomkritikus (1919–2010)

Amikor jól jöhet: Ha bárki azt állítja, hogy régen minden jobb volt, nyugodtan citáljuk Frank Kermode *The Sense of an Ending* című művét, amelyben azt írja: „az emberek mindig meggyőzik magukat arról, hogy régen minden jobb volt, a jövőben pedig majd jobb lesz, de most, a jelenben minden a lehető legrosszabb".

Frank Kermode, aki Anglia nyugati partja közelében, Man szigetén született, utóbb azt állította: attól, hogy egy szigetről származott, mindig kívülálló maradt az irodalomkritika nagyvárosi jellegű berkeiben. Kívülálló módjára is írt, mellőzve a legtöbb kritikus bonyolult stílusát, még akkor is, amikor már a Cambridge-i Egyetem professzora volt. Azt akarta, hogy az utca embere is élvezettel olvashassa a könyveit. Önéletrajzának a *Not Entitled* címet adta. A kötet-

nek természetesen volt címe – mint ahogyan neki is, mert az irodalom érdekében végzett munkája elismeréseként lovaggá ütötték. Mégis azt akarta (elég gunyorosan) érzékeltetni, hogy még mindig köznapi fickó.

Két módja van annak, hogy valaki neves irodalomkritikus lehessen. Először is, jól kell írni az irodalomról, vagyis az illetőnek érzékeny olvasónak kell lennie, azzal a képességgel felvértezve, hogy el tudja magyarázni, miért jó az, ami jó, és miért rossz, ami rossz. Kívánatos továbbá, hogy a magyarázat prózában legyen megfogalmazva, mégpedig olyan elegáns és finom árnyalatokat érzékeltető stílusban, amely maga is érdemes az irodalmi tanulmányozásra. Ez természetesen nem elég. Amellett, hogy jól kell tudni írni a jól írókról, még szükséges egy „nagy ötlet" is, olyan átfogó elmélet, amelyet az olvasók az eljövendő korokban is használni tudnak az irodalom egyes műfajainak értékeléséhez.

Kermode az 1967-ben megjelent *The Sense of an Ending* című kötetében vázolta fel nagy ötletét. Az örökkévalóság kontextusában mindnyájunkat gyakran kísért meg önnön életünk jelentéktelensége. A jobb közérzet elérésére meggyőzzük magunkat, hogy hajdan létezett egy aranykor, amikor minden rendben volt, és bár pillanatnyilag minden szörnyű, hamarosan jobbra fordulnak a dolgok. Valamenynyien meggyőzzük magunkat arról, hogy egy új aranykor küszöbén állunk, ha ugyanis nem ezt tennénk, magyarázta Kermode, nem tudnánk reggelenként felkelni. Ez nem igaz. Soha nem köszönt be az új aranykor, ami első pillantásra bizony lehangoló. De Kermode arra int minket, hogy ne csüggedjünk. A jövővel kapcsolatos eme kitartó derűlátásnak hála, a jelentékeny íróknak van energiájuk a megújulásra. Fogadjuk el ezt a hazugságot, és miként Winston Churchill mondotta volt, baszkurálódjunk tovább.

Szapphó, ókori görög költőnő (Kr. e. 7–6. század)

Amikor jól jöhet: Ha igazán meg akarunk dicsérni egy rendkívül tehetséges zeneszerző-szövegírót, mondhatjuk rá, hogy „Szapphó óta a legjelentősebb lírai verselő".

„Egyesek azt mondják, a lovasság, mások szerint a gyalogság vagy egy hajóhadnyi evező a legszebb látvány a fekete földön. Szerintem pedig az, akit szeretsz." Így írt Szapphó a Kr. előtti 7. vagy 6. században. Majd hozzáteszi, hogy számára a leggyönyörűbb látvány egy bizonyos Anaktoria, vagyis egy másik nő. Szapphó lírai verseket írt – amelyeket az ókori húros, pengetős hangszer, a líra kíséretében adtak elő –, és férfiakra is vágyott, így valószínűleg biszexuális volt. De mivel más nőkhöz is vonzódott, széles körben az első leszbikus nőnek tartják.

A „leszbikus" szó valóban tőle ered, mert az Égei-tenger Leszbosz nevű szigetén élt. Ugyanez vonatkozik az azonos jelentésű szapphói szerelem kifejezésre, de ezt ma már nem használják. Közben pedig egyik kifejezés sem igazán archaikus, hiszen a késő 19. században a viktoriánusok alkották őket, hogy klasszikus udvariassággal utaljanak azokra a nőkre, akik más nőkkel bújtak ágyba. Ezt megelőzően a leszbikus fogalma nem is létezett. Mi egyebet kell tehát Szapphóról tudnunk? Édeskeveset, hiszen senki sem tud róla sokat. Élete részletei kissé homályosak, és jórészt a verseiből eredeztethetőek. Ki tudja, lírája mennyire volt (vagy nem volt) önéletrajzi jellegű?

Még verseiből sincs sok. Ami van, az egyértelmű és bájos, mint a következő idézet: „Isten édes, de én mégis kínok közt fetrengek, erőm vesztvén". Valamikor életünk folya-

mán mindannyian átéltük ezt az érzést. Irodalmi tehetsége, valamint a nők és a férfiak utáni vágyakozása okán ihlet forrása maradt mindazon intelligens és szabadgondolkodású nők számára, akik nemük tagjaihoz vonzódnak – ezt a típust teljességgel megtestesíti névsorunk következő szereplője...

Szapphói szerelem

Az intelligens nők nagy valószínűséggel visszataszítónak és értelmetlennek tartják a legtöbb férfit. Nem nagy csoda hát, hogy némelyikük késztetést érez, hogy saját neme egy tagjával bonyolódjon szerelembe.

Susan Sontag, kritikus (1933–2004)

Amikor jól jöhet: Bárkit, akit túl sok fotót pakol fel a Facebookra, figyelmeztetni lehet a sontagi memóriavesztésre.

Bár randevúzott férfiakkal, Susan Sontag amerikai kultúrkritikust legtartósabb szerelmi kapcsolata egy nőhöz, Annie Leibovitz fotográfushoz fűzte. A kapcsolat vitákat váltott ki. Leibovitz ugyanis lefényképezte a rákban haldokló Sontag utolsó hónapjait, amit némelyek nagyon rossz néven vettek.

A fotográfia és a rák volt Sontag két legismertebb kötetének a témája. *A fényképezésről* címűben arról értekezett, hogy az események emlékének megőrzésében túlzott mértékben hagyatkozunk a fényképekre (ami elképesztően előrelátó megállapítás a mai vizuális központú közösségi média, a Facebook vagy az Instagram korában). *A betegség, mint metafora* (1978) című művében azt elemzi, milyen módokon beszélünk a betegségekről, különös tekintettel a daganatos

betegségekre és úgy fogalmazott, hogy a nyílt néven nevezésen kívül minden egyéb aláértékelheti a betegek szenvedését. Értelmes dolog vajon úgy fogalmazni, hogy valaki „a rák ellen harcol"?

Sontag hajlamos volt nézeteit felnagyítani és eltúlozni. Közismert, hogy úgy írta le a „fehér rasszt", mint „az emberi történelem rákfenéjét". (Ez még azt megelőzően történt, hogy pontosabban kezdte volna a metaforákat használni a betegségek leírására, illetve a betegségeket metaforaként.) A New York-i ikertornyok elleni támadásokat követően szembement azokkal, akik szerint „a civilizáció vagy a szabadság elleni gyáva támadás" történt, és úgy érvelt, hogy „bizonyos amerikai szövetségesek és események" hatására történt, ami történt. Kijelentése felháborodást keltett. Miközben persze Sontag utálata könnyen olyan hisztérikus megjegyzéseket vált ki jobboldaliakból (és többnyire férfiakból), amilyen mérvű hisztérikussággal az előbbiek őt vádolják. Lehetséges volna, hogy ez a csoport fenyegetve érzi magát egy attraktív nőtől, aki mert baloldali, sőt mi több, okos is lenni?

Mary Wollstonecraft, író és nőjogi mozgalmár (1759–1797)

Amikor jól jöhet: A feminista irányzat néhány alapvetése Mary Wollstonecraft írásainak, illetve sorsának hatására keletkezett.

Félrevezető volna azt állítani, hogy Mary Wollstonecraft nőjogi mozgalmár leszbikus lett volna, de vonzották a nők, különösen egyik közeli barátnője, Fanny Blood. Emellett fittyet hányt a konvencióknak: miután beleszeretett Henry Fuseli nős festőbe, felajánlotta, hogy hozzájuk költözik, és eztán hármasban élhetnek. Fusilit nem sikerült meggyőznie, és a viszony véget ért.

Nem sokkal ezt követően megírta a *Mary. A Fiction* című művét, amelyet sokan az első, nő által írott leszbikus regénynek tartanak. 1790-ben a francia forradalom támogatására vetette papírra *A Vindication of the Rights of Men* című művét. Ennek sikerétől felbátorodva 1792-ben kiadta leghíresebb művét *A Vindication of the Rights of Woman.* A feminista szakirodalom egyik alapművének tartott írás nem amellett érvel, hogy a férfiak és a nők egyenlők volnának, hanem, hogy egyenlő jogokkal kellene rendelkezniük. Azt a példát hozza fel, hogy amennyiben a nők szellemileg alacsonyabb rendűek – az ő szóhasználatában „spánielek" vagy „játékszerek" csupán –, az a férfiaknak köszönhető, akik eldöntötték, hogy a nőknek szinte semmi iskolázás nem jár, és gyerekkoruktól mást sem hallanak, mint hogy szexuálisan vonzónak kell lenniük.

Wollstonecraft a saját korában botrányos személynek számított, gyermeket szült egy Gilbert Imlay nevű férfinak, majd, miután a kapcsolat megromlott, két ízben öngyilkosságot kísérelt meg. Végül William Godwin filozófus mellett megtalálta a szerelmet, ám néhány nappal leányuk, Mary világra hozatalát követően elhunyt. (Utóbb Mary írta a *Frankenstein* című könyvet.) A bánat sújtotta Godwin ekként írt róla: „Bizonyosan tudom, hogy a világon nincs hozzá fogható. Tapasztalatból tudom, arra születtünk, hogy boldoggá tegyük egymást. A legcsekélyebb remény sincs bennem, hogy valaha ismét boldog lehetek."

Margaret Mead, kulturális antropológus (1901–1978)

Amikor jól jöhet: Ha monogám heteroszexuális létére valakinek meg kell indokolnia, miért közelít maradian a kapcsolatok kérdéséhez, a következőt mondhatja: „Nem osztom Margaret Mead felfogását a szexuális szabadságról".

Margaret Mead amerikai antropológust lenyűgözte az emberi élet bármely formája és ezt kiterjesztette érzelmi kapcsolataira is. Volt három férje, emellett hosszú viszonya két antropológus kolléganőjével, s egyikükkel, Rhodával töltötte élete utolsó húsz évét. Ha anglikán keresztényként volt benne bűntudat, amiért áthágta a társadalmi konvenciókat, Mead a kutatásaiból meríthetett vigaszt, ezekből ugyanis azt szűrte le, hogy egyes primitív társadalmakban a szex és a szerelem terén gyakorlatilag bármi megeshet.

Számos olvasó ezt tartja két fő műve, a *Szamoa* (1928), illetve a *Sex and Temperament in Three Primitive Societies* (1935) legfőbb mondandójának. Ezért az 1960-as években Mead vált a feministák szexuális forradalmának ihletadójává, jóllehet addigra súlyos tudományos bírálatok érték munkásságát. Különösen azt a megállapítását, hogy Pápua Új-Guineán, a régen Tchambuli (mai nevén Chambri) tó környékén egy női dominanciájú közösség él. Némelyek úgy vélték, ezt az eltérést nyilván az idézte elő, hogy Ausztrália megtiltotta a helyi háborúskodást, ami kordában tartotta az országot (mert így a férfiak nem szerezhettek szokásos módszerükkel – vagyis erőszakkal – hatalmat). Emellett a későbbi kutatás sem akadt olyasfajta társadalom nyomára a környéken, amilyent Mead leírt.

Az egykor mindenhatónak számító név ma már leginkább lábjegyzet az intellektuális történelemben. A lábjegyzet lábjegyzeteként megjegyzendő, hogy Mead neve olykor felmerül újmódi gyereknevelési elvei kapcsán. Munkája során szerzett tapasztalatai alapján egyebek mellett azt javasolta – miként barátja, Benjamin Spock is –, hogy az anyák ne csupán meghatározott időpontokban etessék kisbabáikat, hanem mindig, valahányszor sírnak.

Simone de Beauvoir, filozófus (1908–1986)

Amikor jól jöhet: Bármely társalgásban, amely azt taglalja, hogy a történelem során a férfiak miként nyomták el a nőket, Beauvoir *A második nem* című kötetének felemlítése helyénvaló.

Első pillantásra Simone de Beauvoir szerelmi élete olyan, amilyent intellektuális foglalkozása, valamint a nőjogi mozgalomban betöltött vezető szerepe megkívánt. Nem tűrte a konvenciók béklyóit, és mindkét nembeli szeretőkkel folytatott viszonyt. Csakhogy felvilágosult blöffjének létezett egy kizsákmányoló része is. Harmincas éveiben, tanárnőként megerőszakolta lánynövendékeit, majd átpasszolta őket régi szeretőjének, a kancsal, törpe növésű Jean-Paul Satre*-nak, aki előszeretettel szabadított meg szüzességüktől fiatal lányokat. Ők ketten az ilyen felállást triónak nevezték.

De haladjunk tovább. Beauvoir tagadta, hogy filozófus volna, ám 1944-ben keletkezett *Pyrrhus et Cinéas* című filozófiai írása ellenpontja Albert Camus* *Sziszüphosz mítosza* című esszéjének. Beauvoir szintén a klasszikus történetet ve-

szi alapul az egzisztencialista filozófia tárgyalásához (feltéve a kérdést, mi az egésznek az értelme?). Regényei többnyire önéletrajzi jellegűek. Ezek egyike, a *Mandarinok* (1954) elnyerte a Goncourt-díjat. Ám feminista harci riadója, *A második nem* révén a legismertebb. A cím összegzi a könyv lényegét. Beauvoir szerint a férfiak a nőket mindig másodlagosnak tekintették, amolyan utógondolatnak, mintha pénisz nélküli férfiak volnának (az egyik példa szerint a Bibliában is az áll, hogy az Úr Ádámot teremtette meg elsőként).

Tulajdonképpen azt taglalja, hogy a férfiak, az udvariasság örvén a nekik megfelelő szerepekbe kényszerítik a nőket. Egyes férjek háztartásuk istennőjeként dicsőítik nejüket. Nehogy már ezt bóknak tekintsék! – int Beauvoir. Ezek a férjek azért aggatják feleségükre ezt a címkét, hogy a háztartási munkát egy életre az asszony nyakába varrják. Az egzisztencialista terminológiát használó Beauvoir így fogalmazott: „Az ember nem születik nőnek, hanem azzá lesz." Vagyis embernek születünk. És a férfiak kondicionálása következtében lesz valaki nő.

Virginia Woolf, írónő (1882–1941)

Amikor jól jöhet: Ha valaki nagyon bőbeszédű az üzleti megbeszélésen, közbeszólhatunk: „Lehetne rövidebben? Végtére is, ez nem egy Virginia Woolf-regény!".

Virginia Woolf. Leszbikus. Feminista. Öngyilkos lett. Edward Albee* egyik darabjának angol címe: *Ki fél Virginia Woolftól?* (Magyarul *Nem félünk a farkastól* címmel játsszák.) Szinte mindenki, igaz?

Woolf természetesen sokkal rokonszenvesebb és érdekesebb személyiség volt, mint a bevezető mondatok sugallják. Alighanem voltak leszbikus kapcsolatai (például a kerttervező Vita Sackville-Westtel), de szerette a férjét, Leonard Woolfot és szeretkezett is vele. Regényíróként a tudatfolyam írástechnika úttörője (aki belelát egyik szereplője fejébe, és leírja annak minden gondolatát). Egyes esetekben ez nagyon érdekes és szinte valósághű. Rosszabb esetekben „túl sok információt" ad. Aki nincs ráhangolva, annak a *Mrs. Dalloway* című regény (amelyben egy középkorú nő estélyre készülődik) bizony unalmasnak tűnhet. Ugyanaz érvényes *A világítótoronyra*, amelyben egy család kirándul a címben szereplő helyre. Ezen olvasók számára szórakoztatóbb lehet a könnyedebb *Orlando*, amely évszázadokon át vezet, főhőse pedig örökéletű, aki férfiból nővé változik (az írónőt Sackville-West iránti érzelmei inspirálták).

Virginia Woolf 59 évesen lett öngyilkos, miután évtizedeken át küzdött azzal, amit ma bipoláris depresszióként diagnosztizálnak. Kabátja zsebébe köveket rakott és besétált az Ouse folyóba. „Számomra minden elveszett, kivéve a te jóságodat – írta utolsó levelében Leonardnak. – Nem tehetem tovább tönkre az életedet." Mint a búcsúüzenetek általában, az övé is szívfacsaró volt, olyan nyílt és kedves, hogy bárkit megríkathatna. Teljességgel eltér egy bizonyos osztrák regényíró utolsó üzenetétől, amelyet elég keményen bírált legalább egy kritikus a stílusa miatt…

Öngyilkolók

A nagy tehetséggel – sajnos gyakorta – rendkívüli szorongás párosul. Az alábbiakban azokról esik szó, akik végül önkezük által végezték.

Stefan Zweig, író (1881–1942)

Amikor jól jöhet: Bármely Közép-Európában játszódó, a múlt iránt leplezetlen nosztalgiát tartalmazó történet, amely végül zokogásra készteti az olvasót, bízvást nevezhető zweiginek.

Vezetékneve gallyat jelent, és hajdan Angliában Stephen Branch néven árulták Zweig regényeinek kalózkiadásait. Ezek a regények ugyanis (hogy kiterjesszük a metaforát) osztrák neveltetéséből fakadtak, amely formális volt, nosztalgiával átitatott és szentimentális. Némelyik bírálója szerint túlságosan is szentimentális. A *Brief einer Unbekannten* című írásában az érzések hiányának következményeit tárja fel: az önelégülten sikeres író egy olyan asszony posztumusz levelét kapja meg, akit lánykorában ismert, és akivel később kétszer is ágyba bújt, bár egyszer sem emlékezett rá. A *Nyugtalan szív* épp ellenkező helyzetet taglal: a férfi megszánja a béna lányt, meggyőzi, hogy vesse magát alá egy talán eredményes gyógykezelésnek, és megígéri a lánynak, hogy amint felgyógyul, feleségül veszi. A lány megtudja, hogy a férfi ezt az ígéretét letagadta a barátai előtt, és öngyilkos lesz.

A maga korában rendkívülien sikeres Zweiget nyomasztotta a félelem, hogy a civilizáció hamarosan véget ér. A nácik hatalomra jutásakor Angliába menekült, majd arra az esetre, ha Anglia elesne, New Yorkba ment tovább, s onnan, biztos, ami biztos, Brazíliába. Ám az otthonról érkező hírek folyamatosan lehangolták, és 1942-ben, amikor úgy látszott, hogy Hitler győzelemre áll, Lottéval, a feleségével együtt öngyilkosok lettek. Egyik kíméletlen kritikusa szerint a búcsúlevele éppoly hamis és szentimentális, mint valamennyi regénye. Ám az életében elért népszerűséget követően – amely abban csúcsosodott ki, hogy ő mondhatta az egyik méltató beszédet Sigmund Freud* temetésén – a hírneve halála után elhalványult, manapság azonban ismét felfelé ível. Nemrégiben a brit Pushkin Press jó néhány művét újra megjelentette. Wes Anderson amerikai filmrendező pedig kijelentette, hogy *A Grand Budapest Hotel* című filmjét a *Nyugtalan szív* és más Zweig-művek ihlették.

Heinrich von Kleist, drámaíró és novellista (1777–1811)

Amikor jól jöhet: Ha valaki rettentő szerencsétlennek érzi magát, ajánljuk neki Kleist módszerét az életben elérendő célok akkurátus megtervezésére.

A német Heinrich von Kleist úgy vélekedett, hogy a boldogsághoz vezető legbiztosabb út a tervezés. Meggyőződése szerint kizárólag ez hozhatja el az elme békéjét. És neki is volt egy terve – híres író akart lenni –, amit sikerre

vitt. Őt tartják az egyik legjelentősebb német romantikus drámaírónak, emellett az elbeszélés műfaját is jelentősen továbbfejlesztette szenvtelen, már-már tudományos stílusával. Ám hiába ért el mindent, amit remélhetett, ráadásul meglehetősen fiatalon, talán épp emiatt esett mély melankóliába, és lett öngyilkos. Nagyon szép helyszínt választott tettéhez: a Kleiner Wannsee partját. Mielőtt tettét végrehajtotta, először lelőtte gyógyíthatatlan beteg barátnőjét, Henriettét (annak kérésére).

Egyszóval von Kleist nem az csupa móka és kacagás figura. Ám amikor egy barátja felszólította, hogy írjon komédiát (azt feltételezve, hogy Kleist bicskája ebbe beletörik), az író megrázta magát és megírta máig legismertebb művét, *Az eltört korsó*t. Ebben Adam bíró megpróbálja kideríteni, ki tört el egy bizonyos korsót. A „tett" kinyomozása közben lassan kiderül (számára és számunkra is), hogy véletlenül ő törte el a korsót. Amikor az igazság napfényre kerül, Adam menekülőre fogja. Színpadi művein és elbeszélésein túl Kleist verseket is írt, továbbá az emberi lélekkel foglalkozó tanulmányokat, amelyekről úgy vélik, előfutárai Freud tudatalattival kapcsolatos gondolatainak. Mivel némelyik művében túlteng a hazafias érzület, később a nácik sajátjuknak tekintették, és nagyszerű német alkotónak mondták.

Diane Arbus, fotográfus (1923–1971)

Amikor jól jöhet: Ha egy barátunk előnytelen útlevélképét nézegetjük, mondhatjuk a következőt: „Nem lógna ki Diane Arbus portréinak kiállításáról".

A legtöbb portrékészítő a hagyományos szépségre törekszik. Diane Arbus kivételnek számított. Eleinte férjével, Allannel együtt magazinoknak fényképezett, művei a *Vogue* és a *Harper's Bazaar* oldalain jelentek meg. Később ösztöndíjat nyert az „amerikai rítusok, viselkedésformák és szokások" megörökítésére. Nekibátorodva, hogy kevésbé hagyományos témákat is kereshet, Arbus a társadalom perifériáján élőket – törpe növésűeket, óriási termetűeket, cirkuszművészeket és transzvesztitákat – kezdte el fényképezni.

Jómódú családból származott – zsidó szüleié volt a New York-i Russek's áruház –, és kiváltságos neveltetése miatt bűntudatot érzett. Olykor a „fura szerzetek" fotósának nevezett Arbust azzal vádolták, hogy ki akarja gúnyolni felvételei alanyait. Lehetett volna azt is mondani: bókolt nekik azzal, hogy kihozta őket az árnyékból, ahova a társadalom félretolta őket.

„A legtöbb ember retteg attól, hogy bekövetkezhet traumát előidéző helyzet az életében – mondta egyszer egy előadásban Arbus. – A fura szerzetek már eleve traumával születtek. Már túljutottak életük próbatételén. Ők arisztokraták." Arbus gyakran éveket töltött alanyai megismerésével, mielőtt lefényképezte volna őket. Ez, mint mondotta, az igazi kaland.

A depressziótól szenvedő Arbus 1971-ben lett öngyilkos. Rá egy évre, az amerikai fotográfusok közül elsőként volt kiállítása a Velencei Biennálén. Ma rendíthetetlen pozíciója van az amerikai kultúrát megalapozók között.

Hunter S. Thompson, író és újságíró (1937–2005)

Amikor jól jöhet: Mivel kevesen tudják, milyen név rövidítése az S betű, barátaink előtt felvághatunk azzal, ha Hunter Stockton Thompson néven emlegetjük.

„Utálom a drogokat, a piát, az erőszakot vagy az őrületet bárkinek ajánlgatni, de nekem mindig bejöttek." Ezt írta Hunter S. Thompson újságíró, aki ügyesen összefoglalta kedvenc témáit, vagyis a drogokat, az alkoholt, az erőszakot, az őrületet… és saját magát. Elméletileg az újságírás érzelemmentes tudósítás volna, s a szerző mintegy kiiktatja magát a történetekből. Az 1960-as években azonban felütötte a fejét az „új zsurnalizmus": hosszú, személyes hangú, többnyire csak a regényekben fellelhető írástechnikai elemekben (sok párbeszéd, szóvirágos stílus) bővelkedő cikkek formájában.

Ebbe a közegbe érkezett Thompson saját „találmányával", a gonzó újságírással – a *Playboy* és a *Rolling Stone* magazin hasábjain. Őrültebb volt és szürreálisabb, nem választotta el egyértelműen az igazságot a képzelet játékától, továbbá önmaga mindig minden írásban szerepelt. Undorodott a korrupt politikusoktól és mindenféle burzsoá hamisságtól, s arra törekedett, hogy megtestesítse azokat az értékeket, amelyekben hitt. Számára az újságírás – mint az *Félelem és reszketés Las Vegasban* című regényéből egyértelműen kiviláglik – egyet jelentett azzal, hogy erősen kiütötte magát droggal, rátöltött rengeteg piát, majd egy hét múlva magához tért, és megpróbálta összerakni, mi a bánatos nyavalya történt a kiesett időben.

A teljesen leamortizálódott Thompson, aki ráébredt, hogy hosszú évek óta nem írt egyetlen jó könyvet sem, végül főbe lőtte magát a Colorado állambeli Aspenben levő otthonában. A szomszéd szobában tartózkodó fia és menye nem reagált a lövésre. Azt hitték, egy vaskos kötet esett le a polcról.

Arthur Koestler, író (1905–1983)

Amikor jól jöhet: A szovjet típusú kommunizmus taglalásakor megemlíthető Koestler *Sötétség délben* című regénye, amely e sajnálatos kísérlet elleni korai vádirat.

Arthur Koestler utolsó kiadott munkája az öngyilkosságról szóló pamfletje volt. Felsorolta benne a mellette és az ellene szóló érveket, majd ugyancsak taglalta a különféle elkövetési módozatok előnyeit és hátrányait. Azután ő is megtette, 78 éves korában, barbiturátok és alkohol keverékével. Azokat, akik ismerték, nem érte meglepetés, hiszen tisztában voltak szélsőséges vélekedéseivel és életmódjával. Jóval ellentmondásosabbnak tűnt, hogy a felesége, Cynthia vele együtt vetett véget az életének, jóllehet csak 55 éves volt, ráadásul teljesen egészséges. Vajon miért nem beszélte le őt Koestler, tették fel a kérdést a bírálók.

Koestler magyar zsidóként Budapesten nevelkedett, majd Izraelbe költözött és egy kibucban dolgozott. Újságíróként a spanyol polgárháborúról tudósított, mígnem Franco katonái elfogták és halálra ítélték. Fogolycsere keretében engedték el, majd Párizsban élt, ahol hajdani kommunistaként kiábrándult a sztálinizmus szörnyűségeiből

– még azt megelőzően, hogy ezek széles körben ismertté váltak volna –, és megírta egyértelműen antikommunista regényét, a *Sötétség délbent*. Angol barátnője, Daphne fordította le a szöveget és vitte magával Angliába, miután kettejük kapcsolata véget ért. Amikor Daphne haláláról értesült, Koestler öngyilkosságot kísérelt meg. Szerencsére nem járt sikerrel – a halálhír ugyanis tévedés volt. Daphne és az író újra összekerültek, a regény megjelent angolul, és mesterműnek kijáró fogadtatásban részesült.

A Londonban letelepedő Koestler további regények mellett non-fiction könyveket is írt – érdeklődése fokozatosan a paranormális felé fordult. Lenyűgözte az úgynevezett hatodik érzék (az extraszenzoriális percepció) és a levitáció. Végrendeletében vagyona javát egy brit egyetemnek ajánlotta fel, amennyiben felállít egy, a fenti témákkal foglalkozó kart. Az Edinburgh-i Egyetem elfogadta a hagyatékot és – nagyvonalúságát megünneplendő – megrendelte Koestler mellszobrát. A szobrot azonban utóbb eltávolították, miután felröppent a pletyka, hogy Koestler sorozatban követett el szexuális bűntényeket. Úgy tűnik, Koestlernek soha nem jutott osztályrészül Szent Ágoston megtéréseiből...

A hiperszexuálisok

Az írókról és a művészekről sokan gondolják azt, hogy szexuálisan túlfűtöttek. Ez a vélekedés elég gyakran helytálló.

Szent Ágoston, teológus és filozófus (354–430)

Amikor jól jöhet: Miért beszélünk az eredendő bűnről, amikor azt is mondhatnánk, hogy „Szent Ágoston elgondolása az eredendő bűnről"? Mennyivel hatásosabb a második!

„Uram, adj nekem tisztaságot és önmegtartóztatást, de most még korai". Ez Szent Ágoston híres, még kicsapongó ifjúsága idejéből származó imája. Az észak-afrikai, ám római fennhatóság alatt levő Hippóban született, s amint a *Vallomásokban* leírja (amely a részletes önéletrajz korai példája), a kicsapongásnak és az általános züllésnek adta át magát. Számos ágyasa volt, egy törvénytelen fia, és erkölcstelen társaságba járt.

Majd harmincas éveiben, miközben tudományos pályáját egyengette Itáliában, gyerekhangot vélt hallani, ami egyre azt ismételte latinul: *Tolle! Lege!* (Vedd fel és olvasd!) Ágoston felemelte a keze ügyében levő Bibliát. Az épp a Pál apostol rómabeliekhez írt levelénél nyílt ki „Mint nappal, ékesen járjunk, nem tobzódásokban és ré-

szegségekben, nem bujálkodásokban és feslettségekben, nem versengésben és irigységben. Hanem öltözzétek fel az Úr Jézus Krisztust, és a testet ne tápláljátok kívánságokra."* És pontosan követte az utasításokat. Új fejezet nyitott az életében, lemondott a szexről, és végül Hippo püspöke lett.

Írásaiban sokat tett azért, hogy továbbfejlessze a keresztény tanokat a test és a lélek közötti harc és az eredendő bűn kérdésköreiben. Eszerint alapvetően valamennyien gonoszok vagyunk, és hacsak nem törekszünk igen erőteljesen jónak lenni, valamennyien a pokol tüzében pusztulunk el. Attól függően, milyen szemszögből vizsgáljuk a kijelentést vagy örömtelen víziót vázol fel az emberiségről, vagy az erkölcsösebb, civilizáltabb élethez nyújt inspirációt. Hippói Szent Ágoston hatását nem lehet kétségbe vonni. A keresztény egyház egyik alapítójának tekinthető. És saját élete története rendkívül hasznos jelképe az önuralomnak, amely a keresztény tanítás egyik fontos eleme.

Sarah Bernhardt, színésznő (1844–1923)

Amikor jól jöhet: Ha érzékeltetni szeretnénk, hogy egy nőnek lehetnek sztártulajdonságai annak ellenére, hogy nem hagyományosan szép, hasonlítsuk Sarah Bernhardthoz.

Sarah Bernhardt híres francia színésznő volt. Mégis, leginkább botrányos magánélete miatt emlékeznek rá. Nagyszámú szeretője között volt a walesi herceg, a dúsgazdag

* Pál apostolnak a rómabeliekhez írt levele, 13.13-14
(Károli Gáspár fordítása).

feltaláló, Nikola Tesla, akinek nevéhez fűződik az egy- és többfázisú váltakozó áramú villamoshálózat (és aki azért dobta a hölgyet, mert elvonta a figyelmét a villamosságtól), egy belga nemes (akitől fia született, s ő sok év múlva a menedzsere lett), továbbá egy festőnő. Ehhez még hozzáadandók, akik kurtizánként töltött időszakaiban a szexuális partnerei voltak. A „hivatást" a mamájától örökölte, és valahányszor gyorsan némi pénzre volt szüksége, ehhez tért vissza.

Színésznőként Bernhardt nem volt sugárzóan tehetséges. A hangja zihált, hiányzott belőle az erő, és inkább feltűnő külsejű volt, semmint szép. Kétséget kizáróan rendelkezett azonban „a sztár" kvalitásaival (magyarán szexepiljével). Legnevezetesebb alakítása a Hamlet volt, ami a szerepet illetően nem épp sétagalopp, ám Bernhardt teljesítménye annál is figyelemreméltóbb, mivel akkoriban szokatlannak minősült nőt látni férfi szerepben – jóllehet Shakespeare idejében fiúk játszották a női szerepeket. Az, hogy nő játssza a valószínűleg legismertebb férfi drámai szerepet, már-már feminista fegyverténynek számított egy olyan korban, amikor a nők a legtöbb országban még szavazati joggal sem rendelkeztek.

Bernhardt azzal is közfelháborodást keltett, hogy bibliai szerepekben lépett fel. Oscar Wilde* a színésznőre gondolva írta *Salomé* című darabját. És címszereplője volt a *Judas* című darabnak, amelyben Iskarióti Júdás (Bernhardt alakításában) nem pénzért, hanem bosszúból árulja el Jézust. Jézus ugyanis ellopta Mária Magdalénát, Júdás barátnőjét. A meggyőződéses ateista színésznő halálos ágyán elgyávult és katolikus utolsó kenetet kért.

Michel Foucault, filozófus (1926–1984)

Amikor jól jöhet: A foucault-i jelzőt akkor használhatjuk, ha a vitában azt a tételt szükséges alátámasztani, hogy normális nem létezik, illetve amikor arról esik szó, hogy a tudományos elméleteket a kormányok fabrikálják, eszközül az emberek ellenőrzésére.

Michel Foucault rendkívülien furcsa francia ember volt, aki azt állította, nincs olyan, hogy normális. Nem csak kopaszra borotvált feje volt furcsa, vagy, hogy előszeretettel viselt magas nyakú pulóvereket, jóllehet már ezek is feltűnőek lehettek. Fiatalon erőszakos cselekedetekbe keveredett. Önmagát megsebezte, majd az egyetemen egyik hallgatótársát üldözte, kezében késsel. Későbbi életszakaszaiban válogatás nélküli szexuális kapcsolatokba keveredett, előszeretettel szórakozott melegbárokban és vadidegenekkel szadomazo szexbe bonyolódott. Eközben tudós önmaga végig azt hangoztatta volna – mint életműve legfőbb vezérfonalát –, hogy ebben valójában nem volt semmi különös. Végtére is a szokásos és a szokatlan meghatározásai művi konstrukciók (amióta világ a világ), és azon kevesek közül valók találták ki, akiknek hatalmuk volt azon sokaság kontrolljára, amely ezzel a hatalommal nem rendelkezett.

Olyan kötetekkel támasztotta alá elméleteit, mint *A bolondság története a klasszicizmus korában* (1960), *Felügyelet és büntetés* (1975), és a befejezetlen *A szexualitás története*. Ezek tele vannak lebilincselő példákkal, amelyek mindegyike kulturális relativizmusát támasztotta alá: azon előfordulásokat, amikor a tudományos vagy orvosi kinyilatkoztatások az emberek egy bizonyos csoportjának az elnyomását célozzák. Az antiautoriter „Foucault-izmus" nagy divat volt a 60-as években, és sokan ma is vonzónak találják, akik kirekesztettnek vagy beskatulyázottnak érzik magukat. Foucault fején találta a szöget, de voltak korlátai. Nagyon nehéz például amellett érvelni, hogy a mentális betegség fogalma teljes egészében társadalmi konstrukció volna, és egyes társadalmi csoportok elnyomását célozná – márpedig Foucault-t idézve ezzel többen megpróbálkoztak. Olykor ezek a tetszetős, erősen konspiráció-ízű elméletek nagyot koppantak a valóság téglafalának ütközve. Amikor Foucault például először hallott az AIDS-ről, hazugságnak titulálta, azzal vádolva a kormányt, hogy ezzel a koholmánnyal a homoszexuális közösséget akarja üldözni. Idővel azután maga is elkapta a betegséget, ami végül a halálát okozta.

Pablo Picasso, képzőművész (1881–1973)

Amikor jól jöhet: Ha valaki megdicséri egy kék színű ruhadarabunkat, mondjuk azt: „Most vagyok a kék korszakomban".

Pablo Picasso alacsony férfi volt, számtalan szeretővel. Miközben ő idősödött, a barátnői fiatalok maradtak. Élete utolsó évtizedében egész sor viszonya volt nála úgy negyven évvel fiatalabb nőkkel. Semmilyen szempontból nem bánt velük jól. (Erről szól az 1996-ban készült *Túlélni Picassót* című film.) Mintha azt képzelte volna, hogy zseniális művészként azt teheti, amit csak akar.

Kevesen akadnak, aki kétségbe vonnák, hogy zseni volt. A bizonyítékot a hosszú karrierje során keletkezett igen nagyszámú mű szolgáltatja, a stílusok sokfélesége, amelyekben

maradandót alkotott, és a játszi könnyedség, amellyel ezt tette. Kisfiú korában annyira jól rajzolt, hogy apja, aki maga is festő volt, kétségbeesve abbahagyta a pályát. Miután az ifjú Pablo elhagyta hazáját, Spanyolországot, hogy Párizsba utazzon (ahol élete végéig élt), karrierjének kék korszaka következett (amelynek festményein sok kék szín szerepel és a művek lehangolóak), majd a rózsaszín korszaka (amelyben a színek vidámabbak). Onnan folytatva, ahol Paul Cézanne abbahagyta, Picasso 1907-ben megfestette az *Avignoni kisasszonyok*at, amely furcsa töredezettséggel ábrázol egy csoport meztelen prostituáltat. Innen már csak egyetlen kis lépés vezetett a kubizmushoz, amelyet Picasso Georges Braque-kal fejlesztett ki. Ebben a stílusban a mű egy köznapi tárgyat vagy egy élőlényt sokféle szögből megfigyelve örökít meg a vásznon. A cinikusabbak szerint a végére már olyan sok, egymást átfedő ábrázolás készült, hogy az eredeti felismerhetetlenné vált. (Egyébként azért nevezték kubizmusnak, mert egy bíráló szerint a mű a legvégén úgy nézett ki, mintha sok különféle kockából állna össze.)

Picasso soha nem tért át teljesen az absztrakt stílusra. Festményei mindig ábrázoltak valamit. *Guernica* című, 1937-ben készült hatalmas, és zűrzavarosnak tetsző vásznán kivehető egy ordító lófej. Ez volt a művész válasza a címadó spanyol város nácik általi bombázására. Párizs megszállása után Picasso lakásán megjelent a Gestapo néhány tisztje. Egyikük észrevette a *Guernicá*ról készült fényképet a falon, és megkérdezte: „Maga festette ezt?" Picasso fanyaruk azt válaszolta: „Nem. Maguk".

Nemzetközileg elismert nagy névként vacsora közben érte a halál, miközben feleségével, Jacqueline-nal vendégeik voltak. Ugyanez a sors várt egy másik férfira, akit úgyszintén a 20. századi művészet egyik legbefolyásosabb alkotójának tekintenek...

A levesestányérba bukva

Picasso az elején áll annak a névsornak, akivel sokak vacsoráznának szívesen – azt azért jó volna remélni, hogy nem épp akkor jár le a szavatossága... Ugyanez érvényes a következő két férfiúra is.

Marcel Duchamp, képzőművész (1887–1968)

Amikor jól jöhet: Ha szemközt találjuk magunkat egy érthetetlen műalkotással, bölcsen jegyezzük meg: „Egy újabb adalék Marcel Duchamp a művészet mikéntjéről folytatott vitájához".

Micsoda gyönyörű módja az elmúlásnak! A francia Marcel Duchamp csodálatos vacsorát fogyasztott párizsi otthonában a barátai körében – köztük volt Man Ray* is. Hajnaltájban elbúcsúzott tőlük és visszavonult. Ezt követően hirtelen kilehelte a lelkét, miközben Alphonse Allais komikus szerző kötetének egyik bekezdésén nevetgélt.

A humornak mindvégig szerepe volt Duchamp karrierjében. Egyik legismertebb munkáján Leonardo da Vinci *Mona Lisá*jának képeslap reprodukciójára szakállt és bajuszt rajzolt. Ezt vajon művészetnek lehet mondani? Duchamp azt akarta, hogy tegyük fel ezt a kérdést. Untatták a szemnek kellemes festmények, amelyeket „retinaképeknek" nevezett. Ő szívesebben hökkentette meg az embereket azzal,

hogy gondolkodásra késztette őket. Például *Forrás* (1917) című képe egy piszoárt ábrázol. És kész. Csupán azzal, hogy egy használati tárgyat műalkotásként mutatott be (egyik darabja volt a ready-made sorozatának), vajon Duchamp egyenesen műalkotássá változtatta-e? Ha nem, miért nem? A közvélekedés szerint a válasz igen. Megdöbbentő mivoltából fakadó értéke, továbbá a következtetés, hogy a megbotránkoztatás már önmagában művészi érték, és mert a közvélekedést rendkívülien megváltoztatta azt illetően, hogy mi minősülhet művészetnek, Duchamp *Forrás*át a 20. század legnagyobb hatású műalkotásának szavazták meg.

Harmincas éveiben Duchamp felhagyott a műalkotások létrehozásával. Élete hátralevő négy évtizedét kizárólag sakkozással töltötte. Ez a monomániája annyira bosszantotta a feleségét, hogy egy ízben a bábukat odaragasztotta a sakktáblára. „Bár a művészek nem sakkjátékosok – jelentette ki Duchamp –, a sakkozók mind művészek." 1968-ban egy sakkjátszmából műalkotást teremtett, amikor bemutató mérkőzést játszott John Cage avantgárd zeneszerzővel. Bármelyikük mozdított is meg egy bábut, az zenét szólaltatott meg, és miközben a játszma haladt előre, megkomponáltak egy szimfóniát.

John Cage, zeneszerző (1912–1992)

Amikor jól jöhet: Ha legközelebb váratlan csend áll be vacsora közben, és az evőeszközök csörgése az egyetlen hang, nyugodtan mormogjuk a következőt: „Tisztára, mint John Cage egyik néma szimfóniája".

John Cage zeneszerző a fiújával, Merce Cunningham koreográfussal vacsorázott, és épp egy csésze nyugtató borsmentateát készített, amikor a stroke végzett vele. Így távozott az élők sorából nemzedékének legizgalmasabb zeneszerzője. Legalábbis rajongói így vélekedtek róla. Ócsárlói szerint Cage király meztelen. Ugyan ki vehet komolyan egy szerzőt, akinek leghíresebb műve négy perc 33 másodperc szinte teljes csendből állt, és aki addig ment orcátlanságban, hogy képes volt a *4'33"* címet adni neki? Mentségére legyen szólva, Cage alkotta meg az első néma szimfóniákat, és ha valamiben az első vagy, akkor a tiéd egy bizonyos mérvű hírnév. Másodszor pedig, bármilyen zene élő felvétele tartalmazni fogja a zenekari tagok fészkelődését a székeken, a közönség soraiban valaki elköhögi magát, és így tovább. Azzal, hogy Cage olyan zenét komponált, amelyben kizárólag a fentiek hallhatók, felhívta a figyelmet erre a jelenségre.

A zeneszerző emellett találomra írt szimfóniákat is, egy ősi kínai könyvbe írt utalásként. Minden oldalon voltak instrukciók, amelyek, a körülmények függvényében (például, hogy aznap épp sütött-e a nap) a kötet újabb oldalaira vittek át, ahol újabb utasítások vártak. Cage minden oldalhoz egy hangjegyet rendelt, azután fenékhálós halászként útra indult a könyvben, és lejegyezte a fellelt hangjegyeket. A végeredmény a szimfóniája lett. És ha kényszert érez is a gúnyolódásra, azért nem árt észben tartani, hogy Cage legalább újító volt.

Egészen másként is elsülhetett volna a dolog. Úgy mondják, Cage fiatal korában döntötte el, hogy mindenáron művész lesz. Hátizsákkal járta be Európát, amikor hirtelen felismerése támadt: nincs művészi érzéke. Ettől búskomorságba zuhant, ám ennek is volt valami előnye,

mert Cage-et egy másfajta karrier felé terelte, amely idővel hírnevet és gazdagságot hozott számára. Így beleillik ő is az Európába utazó amerikaiak történelmileg nemes hagyományába, akik magukra találnak – akár bohém életvitelük, akár az átélt háború tapasztalatai alapján, mint a következő, mondattani kihívásokkal küzdő költő...

Kreatív traumák

Olykor a legszörnyűbb dologról, ami megesik az emberrel, kiderül, hogy egyben a legjobb is volt. A bánat ismeretekhez vezet, a trauma pedig nagy művek ihletője. Legalábbis így történt az alábbi három példánál.

E. E. Cummings, költő (1894–1962)

Amikor jól jöhet: Ha arra kell példa, hogy valami meglehetősen nyárspolgári megpróbál valami meglehetősen magasröptű álcájában megjelenni, említsük meg Cummings költészetét.

Az íróembereknek az az egyik előnye, hogy ha valami szörnyűség történik velük, úgy vigasztalhatják magukat, hogy írnak róla. Ennek példája E. E. Cummings amerikai költő, aki az első világháborúban a mentőszolgálathoz jelentkezett. A nyugati fronton látott szörnyűségek megerősítették benne pacifista érzelmeit, és annyira háborúellenes lett a viselkedése, hogy a francia hadsereg letartóztatta, és kémkedés gyanújával több hónapra bebörtönözte. Kiszabadulása után és tapasztalatait felhasználta írta meg Cummings *The Enormous Room* című sikeres regényét. 1926-ban újabb traumát élt át, amikor egy szörnyű autóbalesetben meghalt az édesapja (az édesanyja pedig megsérült). A bánat Cummings munkásságát az érettség új szintjére emelte.

Bár színműveket és regényeket is írt, költőként maradt a legemlékezetesebb, mert egészen szokatlanul használta a központozást és a mondattant. Versei első pillantásra felismerhetők, mert Cummings alig használ nagy kezdőbetűt (a nevét is sokszor így írta le, e. e. cummings). Nyelvhasználata is furcsa, nem a természetes szórend alapján írja le a szavakat, igéket használ főnevek helyett, és így tovább. Ennek eredményeként úgy érezheti az ember, hogy valami nagyon modernet olvas, de Cummings ravaszul bebiztosította, hogy tényleges mondandója meglehetősen egyértelmű maradjon, hogy azt ne mondjuk, még érzelgős is

Költészetében gyakori az erotikus téma (ami mindig nyerő). Olykor abbéli örömének is hangot adott, hogy él. Mindez igazán megejtő.

Rúmi, költő (1207–1273)

Amikor jól jöhet: Arról lehet vitatkozni, vajon a brit költészet minden más nemzeti költészetet felülmúl-e. A másik jelölt e versengésben Perzsia, amelynek zseniális poétái közé tartozik Rúmi.

Rúmi, a 13. századi perzsa költő állítólag az eladási listák élén áll az Egyesült Államokban. Csak a jó ég tudja, miként állapítanak meg ilyesmit. De önmagában már az is meglepő, hogy ilyen állítás egyáltalán elhangozhat.

Rúmi egy olyan országrészben született, amely ma Afganisztánhoz tartozik; később családja a törökországi Konya városában telepedett le. Iszlám tanítónak készült, ám az életét megváltoztatta, amikor találkozott a tebrizi Samsz ad-Dín misztikussal. A meghatározó szellemi barátság hirtelen félbeszakadt, akikor Samsz eltűnt – vélhetőleg Rúmi féltékeny tanítványai ölték meg. Bánatában Rúmi körbejárt egy póznát a hátsó udvarban, és fejből verseket mondott (ez lett az ihletője a kerengő dervisek táncának). Akik hallották szavait, elképedtek, és le is írták ezeket, mert az előadott versek metrikája és ritmusa tökéletes volt, és sokan úgy találták, hogy spirituális bölcsességük folytán vigasztalóak.

Ez amolyan modern kori sületlenségnek tűnhet, mindazonáltal érdemes Rúmi verseibe beleolvasni, mert azok az egyszerű kifejezésmódot az élet szépségeinek szenzuális élvezetével elegyítik. Szerelmet prédikáló muzulmánként Rúmi úgy vélte, Isten a mámorító bensőséges érintkezésben lelhető fel, a tapasztalásban, nem pedig a szent könyvekben. A doktrínákon vitatkozó teológusok olyanok, akár az óceán létén marakodó halak. A bánat tette Rúmit költővé. „Ragaszkodj önnön fájdalmadhoz! – tanácsolta. Az is elvezethet Istenhez."

Paul Auster, regényíró (sz. 1947)

Amikor jól jöhet: Auster nevének említése némi zavart és rémületet válthat ki, amikor egyébként is követhetetlenül történnek a dolgok: „Miután nem sikerült az automata telefonközpont segítségével kiegyenlítenem a közműszámlámat, úgy éreztem magam, mint aki beleragadt egy végeérhetetlen Paul Auster regénybe."

Auster regényeiben gyakran történnek találomra a dolgok. Az író azt nyilatkozta: ez az alaphangulat valós és felzaklató életeseményből fakad Gyerekként a szabadban ját-

szott egy vihar alatt, és szemtanúja volt, hogyan csap bele a villám a mellette levő kisfiúba, aki nyomban meghalt. „Fogtam a nyelvét, nehogy lenyelje – emlékezett vissza az író – és láttam, hogy a bőre elkékül. Ha tizennégy évesen ezt átéled, akkor már kapiskálod, hogy a világ az általad elképzeltnél jóval kevésbé stabil hely." Szörnyű lehetett ezt a tragédiát végignézni, de Auster ebből merítette egyik komoly témáját – a világ kiszámíthatatlanságát –, amellyel a magas irodalomban is elért sikereket, ami pedig ritkaság a thrillereket írók körében.

Legtöbbet magasztalt műve, a *New York trilógia*, a thrillerek hangulatát és írástechnikáját idézi – például az egyre növekvő szorongást –, de nem a gyilkost, hanem az élet értelmét akarja meglelni (ám szereplőinek ez, megjósolhatóan nem sikerül). Néhány kritikus megjegyezte, hogy az egzisztencialista thriller eme koncepciója – kevésbé érdekli a „ki tette?", inkább a „miért fontos?"– túlzottan modoros. Auster ezzel nem ért egyet. „Szerintem a világ tele van furcsa történésekkel – jegyezte meg. – A valóság sokkal, de sokkal rejtélyesebb, mint amennyit hajlandók vagyunk elismerni." A műveiben ábrázolt Amerika szétesőben levő, zavaros hely, ami részben megmagyarázza a szerző franciaországi népszerűségét. A közelmúltban arról panaszkodott, hogy kifogyott az ötletekből, és bevallotta: „Valamikor rengeteg kidolgozásra váró történetem volt, de néhány éve kiderült, hogy a fiókok üresek."

Auster az önmagát lekicsinylő emberekhez tartozik, bár szerénysége soha nem volt olyan mérvű, mint egy regényírónőé, aki, midőn hírét vette, hogy elnyerte a legmagasabb irodalmi díjat, azt mondta, talán azért kapja, mert már nincs sok neki hátra...

Még hogy én?

Igazi szerénység, vagy színlelt? Néha nehéz eldönteni, de az itt következő személyiségek őszintén szerények saját teljesítményüket illetően.

Doris Lessing, regényíró (1919–2013)

Amikor jól jöhet: Lessinget a létező legjobb feministaként hozhatjuk elő, aki nem követett semmilyen kötelező vonalat, de mindig elmondta, mit gondol.

Amikor a 89 esztendős Doris Lessing arra ért haza, hogy az utcájában rengeteg tévékamerás ember nyüzsög, fel sem merült benne, hogy rá várhatnak. Azt hitte, egy szappanopera felvétele zajlik. De azután egyikük felvilágosította, hogy neki ítélték oda az irodalmi Nobel-díjat. „Te jó ég!" – kiáltott fel, majd később hozzátette, alighanem azt várják, hogy „emelkedett" szónoklatot tartson. Még később azt mondta, nagy valószínűséggel azért neki ítélték a díjat, mert úgy gondolták, hamarosan feldobja a talpát, ami néhány évvel később be is következett.

Lessinget általában feminista írónak tartják, ennél azonban összetettebb a kép. Amikor leghíresebb művét, *Az arany jegyzetfüzetet* feminista műremeknek titulálták, Lessing bevallotta, hogy meglepődött. A regényben ugyanis – amely egy nő részletesen leírt sorsát követi az őrületbe – azokkal

a pszichológiai sérülésekkel akart leszámolni, amelyeket a kommunizmusból történt kiábrándulás okoz. Ezt a tapasztalatot a Rhodesiában felcseperedett írónő maga is átélte. (1949-ben költözött Londonba.) Ha valami ebben a könyvben feministának tűnhetett, talán a rendíthetetlen nyíltság, amellyel a szexről beszélt. Lessing szerint a legtöbb angol férfi hűtlen, aki pedig nem, annak túlnyomórészt korai megömlése van. Az ifjú anyákat kizárólag a kisbabáik iránti hűség akadályozza meg abban, hogy önkezükkel ne vessenek véget az életüknek. A vaginális orgazmus felülmúlja a klitoriális orgazmust.

Lessing semmit sem tartott tilos területnek, és kifejezetten élvezte, ha szembemehetett a várakozásokkal. Munkássága későbbi szakaszában azzal döbbentette meg rajongóit, hogy science-fiction regényeket is írt, például az 1982-ben megjelent *The Making of the Representative for Planet 8* címűt. Örök csínytevőként egy alkalommal más neve alatt küldte el legújabb regényét a kiadójának, vajon megjelentetik-e. Elutasították. Lessing úgy vélte: ez ékesen bizonyítja, milyen nehéz is ismeretlen szerzőknek a műveiket kiadatniuk, bár miután a könyv végül napvilágot látott, felvetődött, hogy talán azért utasították el, mert nem igazán jó.

Frank Gehry, építész (sz. 1929)

Amikor jól jöhet: Ha kerti szerszámoskamrát építünk, és a végeredmény veszélyesnek tűnő szögben dől az egyik oldalra, mondhatjuk azt, hogy amolyan Frank Gehry-hatást akartunk elérni.

Ha valaki unalmasnak tartja az építészetet, olvasson tovább! Frank Gehry épületei ugyanis a kivételt képezhetik. Számos, általa tervezett épülettől elakad a lélegzet; olyanok, akár a szürrealista szobrok, csak megsokszorozott kockázattal. Hogy biztonságosak-e? A dekonstruktivizmus elveit végsőkig eltúlzó (bármit jelentsen is ez, csak ismételje el), kellemetlen nevű *New York by Gehry, at 8 Spruce Street,* 2011-ben elkészült felhőkarcoló, homlokzatán a ferde törésvonalakkal úgy fest, mint ami nyomban összerogy (ami merész következtetés a szeptember 11-ei merényletet túlélt New Yorkban). Éppígy lehetnének a törésvonalak egy növény indái, amelyek egyenesen az égnek törnek.

Az amerikai zsidó építész először a 70-es évek végén keltett feltűnést, amikor átépítette saját kaliforniai házát. Fém védőfallal vette körül az épületet, de hagyott rajta nyílásokat, amelyeken át szemügyre vehetők a ház hagyományosabb elemei. Azóta hosszú utat tett meg. Legsikeresebb alkotásai harmonikus feszültséget tartanak fenn a rend és a káosz, a természeti és a művi világ, a múlt és a jövő között. A Jay Pritzker Pavilon (2004), amely egy szabadtéri auditórium Chicagóban, mintha egy dinoszaurusz gigantikus, megkövült csontváza lenne. Vélhetőleg leghíresebb műve, a bilbaói Guggenheim Múzeum (1997), olyan, akár egy robusztus hajó, amelyet a hullámok készülnek elnyelni. Ebben is egyszerre lelhető fel a progresszió és a potenciális megsemmisülés lehetősége.

„Előre kell botorkálni, bele az ismeretlenbe" – összegezte módszerét Gehry, lefegyverző, alighanem szókratészi szerénységgel. Az ő botorkálása szerencsés. 1989-ben elnyerte a Pritzker-díjat (amely az építészeti Nobel-díj). Eközben pedig a bilbaói múzeumról úgy tartják, egyike az elmúlt évtizedekben befejezett legjelentősebb építészeti alkotásoknak.

Enrico Fermi, fizikus (1901–1954)

Amikor jól jöhet: Ha valakit azért dicsérünk, mert elméletben és gyakorlatban egyaránt kiváló, hasonlítsuk Enrico Fermihez.

A II. világháború egyik ironikus részlete, hogy jó néhányan azok közül, akik a legtöbbet tették a szövetséges hatalmak győzelméért, eredetileg a tengelyhatalmak valamelyik államából származtak, ahonnan a faji előítélet üldözte el őket. Enrico Fermi ennek egyik példája. Olaszországban született, 1938-ban kivándorolt az Egyesült Államokba, miután Benito Mussolini antiszemita törvényei tönkretették volna zsidó származású felesége, Laura életét. Olaszország nagyobbat nem is veszíthetett volna. Ugyanis Fermi még abban az évben megkapta a fizikai Nobel-díjat, a neutronbesugárzással létrehozott új radioaktív elemek létezésének kimutatásért.

Fermi annak köszönheti rendkívüli nagyrabecsülését, hogy egyike a kevés számú természettudósnak, aki a kísérletek végrehajtásában éppoly kiváló volt, mint az úttörő jellegű elméleti kérdések kidolgozásában. Bár a fizika szinte minden területét gazdagította valamivel, neve azért cseng ismerősen az átlagember számára, mert ő ellenőrizte az első maghasadásos kísérletet. A nagy eseményre Chicagóban került sor, egy squash-pályán, ahol a 9×18 méteres, tágas tér alkalmas volt erre. 1942. december 2-án, Fermi vezetésével új típusú energiát állítottak csatasorba. A nukleáris energia későbbi, pusztító célú felhasználása elvezetett az atombomba megalkotásához, amelynek, Robert Oppenheimer és Albert Einstein* mellett Fermi is az egyik atyja.

Fantasztikus teljesítménye ellenére Fermi szerény és félszeg, halk szavú férfi volt. Kollégái azt mondták, hogy pragmatizmusa – és talán szerénysége – is egyértelműen kiderült a tömzsi kis tíz centis logarlécről is, amelyet mindenhová magával vitt. Ezt húzta elő Chicagóban a sportpályán az 1942-es év ama nevezetes napján, hogy elvégezze az utolsó számításokat. Majd halkan és határozottan kijelentette: „A reakció önfenntartó." Ez alkalomból nem hangzottak el ünnepi beszédek. Csapatával együtt néhány korty, papírpohárból felhörpintett chiantival ünnepelt.

Don DeLillo, író (sz. 1936)

Amikor jól jöhet: A legnagyobb élő regényíróról folytatott csevegésbe nyugodtan beleszőhető DeLillo neve.

Don DeLillót gyakran nevezik a Nagy Amerikai Regényírónak, John Updike* és Philip Roth* mellett. De ha az ember DeLillót hallgatja, kiderül, hogy csak szerencsés volt. Ő ugyanis odaadó híve a tréfás önlebecsülésnek. Amikor nyolcadik regénye, a *Fehér zaj* rangos díjat kapott, a díjátadón felállt, és kijelentette: „Sajnálom, hogy nem tudok ma este megjelenni, de köszönöm, hogy eljöttek." Majd leült. És köztudott, hogy a névjegykártyáján a neve szerepel, alatta pedig az üzenet: „Nem alkarok beszélni róla."

Általánosságban úgy tűnik, hogy DeLillo mégiscsak akar beszélni róla. Legsikeresebb könyvei – *Fehér zaj* (1985), *A mérleg jegyében* (1988) és az *Underworld* (1998) – komoly témákkal foglalkozó, vaskos kötetek: a fogyasztói lét ára, JFK meggyilkolása, és a szovjet kísérletet követő időszak

káros pszichológiai hatása. A jellegzetes DeLillo-opusz szatírikus képet fest az akadémiai életről, antikapitalista nézeteket tükröz, és paranoiás szemléletet, amelyhez erőszakos cselekedetek társulnak. Gyakran nevezik posztmodernnek, mert írásai megkérdőjelezik a hagyományos széppróza előfeltételeit, például azt, hogy a szavak volnának a gondolatok kifejezésének megfelelő eszközei. Maga DeLillo tagadja, hogy posztmodern szerző volna (ami igazán posztmodern a részéről).

Az utóbbi években rövidebb és könnyedebb regényeket írt, ami kiábrándította azon rajongóit, akik valamennyi művét monumentális teljesítménynek látnák szívesen. Önmaga lekicsinylése mintha most őszintébbnek hangzana: „Az 1970-es években, amikor regényeket kezdtem írni, marginális figura voltam – mondta. – Ha képes vagyok oda visszatérni, cseppet sem bánom, mert mindig is oda tartozónak éreztem magam."

Hokuszai Kacusika, képzőművész (kb.1760–1849)

Amikor jól jöhet: Bármely kép, amely egyszerre sugároz erőt és egyszerűséget, élénk színekben pompázik, és határozott körvonalai vannak, az Hokuszaira emlékeztet.

Évszázadokon át a nyugati művészet a Kelet művészetétől többé-kevésbé függetlenül fejlődött. A 19. század impresszionista festői azonban felfedezték a japán ukijo-e stílusban készített fadúcnyomatos eljárást, amelynek minden darabját két tányér tészta áráért lehetett értékesíteni.

E művek legjobbjai kecses vonalakat és erős kompozíciót mutattak, s bármely korszak mesterműveivel versenyre kelhettek volna. És az ukijo-e alkotói közül Hokuszai Kacusikához nem volt fogható.

Hokuszai szakított a hagyománnyal, amikor tájképeket és aköznapi élet jeleneteit festette meg (kortársai zöme művészeket és kurtizánokat örökített meg). Egy alkalommal, riválisával versengve kék hullámot festett egy nagy árkus papírra. Majd egy csirke lábát piros festékbe mártotta és rávette a madarat, hogy keresztül-kasul lépdeljen a papíron. Az így keletkezett kép, magyarázta, a Tacuta folyót ábrázolja, melynek vízében vörös juharlevelek úszkálnak. Ő nyerte a verseny díját.

Legnagyobb sikerét élete alkonyán érte el, miután unokája felelőtlen pénzköltése nyomán visszavonulását felfüggeszteni kényszerült. Hokuszai, aki kijelentette, hogy 70 éves kora előtt egyetlen jó képet sem festett, ekkor megalkotta *A nagy hullám Kanagavánál* című fametszetét, amelyen három halászcsónak küzd egy hatalmas hullám árnyékában, amely a megsemmisítéssel fenyegeti őket. A világ egyik legismertebb műtárgya.

Egyértelmű ihletet adtak neki a nagy sorscsapások, legyenek azok hullámok, anyagi nehézségek vagy raktártüzek. 79 éves volt, amikor tűz ütött ki a műtermében és számos munkája megsemmisült. De – legjobb tudomásunk szerint – legalább nem szándékos gyújtogatás történt, mint az egyik leghíresebb amerikai építész házánál...

Lángok martaléka

Papír, kő, olló? A tűz mindent megsemmisít, ahogy a következő két alkotó is megtapasztalhatta.

Frank Lloyd Wright, építész (1867–1959)

Amikor jól jöhet: Egy ismerős házának egyterű dizájnját csodálva megemlíthetjük, hogy ez Frank Lloyd Wright egyik újítása, válaszul arra, hogy csökkent azon háztartások száma, ahol személyzetet tartottak.

1911-ben Frank Lloyd Wright építész megalkotta Wisconsin államban Taliesint, a modernista remekművet, amely épületkomplexum egyúttal neki és barátnőjének Mamah-nak otthonul szolgált (mindketten házasok voltak), távol a megbotránkozott nyilvánosságtól. Néhány évvel később, amikor Wright éppen másfelé járt, egy zavarodott szolgálója felgyújtotta az épületet. Egyetlen egérutat hagyott egy bizonyos ajtón át, ám az ott felbukkanókat fejszével várta. Wright szeretője egyike volt a meggyilkoltaknak. Tíz évvel később ismét tűz ütött ki Taliesinben, ezúttal az elektromos vezeték meghibásodásából. A megfáradt Wright újraépítette, ez lett Taliesin III.

A név a walesi mitológia egyik költőjétől ered, akinek mágikus ereje volt. Elképzelhető, hogy az építész ilyennek látta magát, ősi kelta papnak, aki földi anyagokból varázsolja elő a szépséget. Wright, aki joggal tekinthető a modern építészet atyjának, elődeitől elszakadva betonból alkotott épületeket. Gyakorta használt merész (némelyek szerint nyers) geometriai alakzatokat, amelyeket a kiskorában az édesanyjától kapott építőkockák ihlettek. Ő volt az egyterű építkezés úttörője, hogy a háziasszonyok (kiknek zöme már kénytelen volt cseléd nélkül meglenni) a konyhából ráláthassanak a gyerekszobára. És építészetébe „organikus" elemeket is belevitt, ami vagy azt jelentette, hogy a házak beleolvadtak a tájba, mint például a Fallingwater nevű (amelyet egy vízesés fölé tervezett), vagy természetes organizmusokat idéztek, ahogy a New York-i Solomon Guggenheim múzeum, amely tengeri kagyló fehér spiráljaként emelkedik a levegőbe.

Minden sikere ellenére (minden idők legjobb amerikai építészének választották), és dacára annak, hogy rajongás övezte, Wright híres volt arról, mennyire nincs benne gyakorlatiasság. Némelyik épületének beázott a teteje. Mérnökeinek gyakran kellett a terveit korrigálniuk. Ráadásul nem tudott a pénzzel bánni; japán nyomatokkal ügyesen kereskedve tudta krízishelyzetekben megőrizni fizetőképességét.

Heinrich Heine, költő és drámaíró (1797–1856)

Amikor jól jöhet: Ha arról esik szó, hogy a nácik a lekenyerezés politikájával tudták az 1930-as években megerősíteni a befolyásukat Közép-Európában, mutassunk rá, hogy Heinrich Heine száz évvel korábban megjósolta a Harmadik Birodalom atrocitásait.

A berlini Bebelplatzon található emlékműhöz tartozó bronz táblán ez olvasható: „Ez csak előjáték volt. Ahol könyveket égetnek, a végén embereket is égetnek majd."Az idézet a német zsidó Heinrich Heinétől való, a 19. század elejéről. Szavai dermesztő próféciaként valósultak meg egy évszázaddal később, amikor Heine könyveit – számos más, degeneráltnak mondott szerző művével együtt – felgyűjtötték a Bebelplatzon és másutt, hogy megtisztítsák a német kultúrát.

Miként előtte Lord Byron, Heine is romantikusként indult, akit már-már vérfertőző érzelmek gyötörtek. Az unokahúgára vágyott. Ő azonban kikosarazta, mire Heine a nővérénél próbálkozott, aki szintén elutasította közeledését. A megkeseredett férfiú egyre többet használta műveiben az iróniát, és a szerelmes versek helyét átvették a szatírák. A német cenzúra túlzásait kifigurázó egyik mulatságos kritikájában egy teljes passzust szánt a cenzorok által kihúzott szavaknak, és kizárólag a „német cenzorok" és az „idióták" szavak maradtak olvashatók.

Másik híres szatirikus verse az *Atta Troll*, amely egy medvéről szól, aki úgy véli, Isten is bizonnyal medve, kölykei pedig abszurd nacionalista nézeteket vallanak. Heine hangot adott hazaszeretetének, viszont utálta azokat, akik túlzottan szeretik a hazát. Megjövendölte, hogy a német nacionalizmus idővel olyan tragédiához vezet, amelyhez képest „a francia forradalom ártatlan idillnek tűnhet". Zsidó származása miatt (bár utóbb áttért a kereszténységre) a nácik németellenesnek bélyegezték. További vádpont volt ellene, hogy felnőtt élete javát Párizsban töltötte, egy párizsi nőt (egy Mathilde nevű írástudatlan elárusítónőt) vett feleségül, ráadásul elég jól beszélt franciául ahhoz, hogy maga fordítsa le műveit a francia olvasóközönség számára. A végletekig azért nem kellett elmennie – hogy maga és írásai nyelvéül a franciát válassza –, mint a következő, rendkívülien lehangolt színműírónak...

Nyelvi zsonglőrök

Akik angolnak vagy amerikainak születtek, szinte bárhol elboldogulnak a világban anélkül, hogy másik nyelvet kellene elsajátítaniuk. Gratula tehát mindazoknak, akik olyan nyelvi tehetségek, hogy az anyanyelvükön kívül is tudtak alkotni.

Eugene Ionesco, drámaíró (1919–1994)

Amikor jól jöhet: Ha egy barátunk éles kanyarral a politikai jobboldal felé tart, nyugodtan megjegyezhetjük: „Félek a teljes fordulattól, mert akkor rinocérosszá fog változni."

A 20. század egyik nagy ideája az volt, hogy minden teljesen értelmetlen. Mindannyian meghalunk, és a halál után nincs semmi. Életünkben a tevékenységek zöme teljesen nevetséges, attól kezdve, hogy röhejes ruhaneműket viselünk, egészen addig, hogy egy sor, többé-kevésbé önkényes zaj segítségével kommunikálni próbálunk. Lásd Albert Camus-t*. Lásd Samuel Beckettet*. És lásd Eugene Ionescót.

E román, de franciául író színpadi szerző első produkcióját angol nyelvű tanulmányai ihlették. Gyakorlófüzetében jelenetek szerepeltek a Smith nevű angol házaspár életéből, s ezek segítségével ismertették meg új szókincscsel a tanulót. Az egész oly mértéktelenül abszurd volt, hogy Ionesco eldöntötte: színpadi művet ír a banális sze-

replőkről. Félreérthetetlen önkényességgel *A kopasz énekesnő* címet adta a darabnak, amely első színrevitelekor, 1950-ben szenzációt keltett Párizsban (ahol Ionesco élt). Egyszerre volt az angol karaktertípus paródiája, a burzsoázia kigúnyolása, és annak demonstrációja, hogy minden értelmetlen. A darab ma is színen van a párizsi Théâtre de la Huchette-ben, ahol céltalanul műsoron maradt az elmúlt fél évszázadban.

Többi művében Ionesco hasonló kérdéseket boncolgat. A *Rinocéroszok*ban (1959) a főszereplő dermedten figyeli, hogy mindenki rinocérosszá változik (a 30-as évek romániai fasizmusának metaforája). Miközben olykor azt kockáztatja, hogy kissé ostobának nézik, az alacsony, kopasz és szomorú szemű szerző úgy vélte, az ostobaság lehet mélyen gyökerező. Egy időben hasonló gondolkodású emberekkel járt össze egy klubba, ahol az érdemeket ürülék alakú kitűzőkkel honorálták. Feleségével, Rodikával egy legfelső emeleti lakásban élt, s az egyik falon barátja, Max Ernst* rinocéroszról készült rajza függött.

Milan Kundera, regényíró (sz. 1929)

Amikor jól jöhet: Kulturálisan hatásos megjegyzés lehet (a meteoropata helyett), hogy „megtámad a lét elviselhetetlen könnyűsége".

Valamikor az 1980-as években a legmenőbb könyv, amit minden, magát valamire tartó ifjú értelmiségi magával hurcolt, Milan Kundera *A lét elviselhetetlen könnyűsége* című regénye volt. Filozófiai elemzésének éppúgy nehéz volt ellenállni, mint szexuális devianciájának – fejtörést okozó javaslatok voltak benne arra nézvést, hova is helyezheti a hüvelykujját az ember. Egyik pillanatban azt olvastad, mit művel Tomas Terezával az ágyban, a másikban kis esszét Nietzsche* örök visszatérés elméletéről. Kundera abból indult ki, hogy a végtelen univerzumban minden végtelen számú alkalommal ismétlődik, vagyis semmi sem számít igazán. Az élet felháborítóan „könnyű" avagy jelentéktelen.

Az élet jelentéktelen mivoltának gondolata végigkíséri Kundera munkásságát egészen 2015-ben megjelent *La fête de l'insignifiance* címűig. A cím már utal a mű nihilizmusára, valamint arra az üzenetére, hogy reakciónk a derűs vagy eksztatikus megadás lehet csupán. Camus* Sziszüphoszához hasonlóan, mindennek ellenére boldogoknak kell lennünk. Ez a dacos derűlátás égetően szükséges hősiességnek tűnt Csehszlovákia szovjet elnyomásának időszakában, ott és ahol Kundera felnőtt és elkezdte írói pályáját.

1975-ben emigrált Párizsba, s ezt a lépését honfitársai egy része árulásnak titulálta. Ehhez az 1980-as évek végétől még az is hozzájárult, hogy könyveit franciául, nem pedig csehül írta. Azzal, hogy bírálta az önkényuralom előtt fejet hajtókat, Kundera önnön múltját aprólékos – olykor pedig nem épp aprólékos – vizsgálatnak tette ki. (Kínálkozik a párhuzam Günther Grass-szal.) 2008-ban egy újság előásta, hogy 1950-ben Kundera jelentett egy politikai másként gondolkodóról, aki ennek folyományaként tizenegy évet töltött munkatáborban. Irodalmi zsenitársai, köztük Carlos Fuentes*, Philip Roth* és J. M. Coetzee* nyílt levélben védték meg Kunderát. Ő maga hevesen tagadta a história igaz voltát, tehát az legalábbis kétséges.

Vladimir Nabokov, regényíró (1899–1977)

Amikor jól jöhet: Az angol nyelvű olvasók többnyire a vezetéknév első szótagját hangsúlyozzák, de a második szótagra helyezett hangsúly visz közelebb a tökélyhez.

Általában véve a filozófusok tudnak megfélemlítők lenni, ám a regényírók könnyedebb, lazább fazonoknak tűnnek. Végtére is, csupán történeteket mesélnek, nem igaz? Nem egészen. Némelyik regény olyan észvesztően zseniális, hogy elolvasása után az ember intellektuális törpének érzi magát. Ezt illusztrálja Vladimir Nabokov, aki többnyire angolul írt, amely az orosz és a francia után a harmadik nyelve volt.

Legismertebb regénye, a *Lolita* egy férfiről szól, akinek sikerül megerőszakolnia egy 12 éves lányt, de semmiképp ne hagyja magát eltántorítani attól, hogy tömegközlekedési eszközön ezt a könyvet olvassa! A regény remekmű, a szerző az irodalmi kötéltáncos mutatványból rendkívüli humort, sőt még pátoszt is képes kicsiholni: teljesen átveszi a manipulatív és bűnét nem bánó pedofil (pontosabban efebofil, mert a főhős, Humbert Humbert nem gyerekek, hanem serdülő lányok iránt érdeklődik) nézőpontját. Miként valamennyi művében (a fontosabbak közé tartozik még a *Gyér világ* és a *Speak, Memory,* a stílus rendkívüli, tele alliterációval, nyelvi zeneiséggel és jócskán megpakolva szójátékkal. Ha netán bírálni akarná a jeles szerzőt, azt dünynyögheti, hogy szövegeiben az olvasó ízlésének túl sok a szójáték.

Meg kell jegyezni, hogy maga Nabokov hosszú és boldog házasságban élt Verával, a feleségével, aki nem volt tizenkét esztendős kislány (bár élete egy pontján alighanem az lehetett). Szabadidejében az író kiváló lepkész volt, aki után számos lepkefajt neveztek el. Gyenge látását tovább rontotta, hogy hosszú órákon át vizsgálta a lepkék parányi genitális szerveit (a fajmeghatározásukhoz). Különös, eleven képzelőerővel bíró ember volt, akit sokan szinesztéziásnak tartottak – ez az állapot egyik honfitársát is érintette, és valószínűleg az absztrakt művészet feltalálásához vezette…

Szinesztézia

Akit szinesztézia sújt, annak az öt érzéke közül legalább kettő összekeveredik. Például némelyek zenehallgatáskor színeket látnak, ami meglehetősen előnyös, ha valaki képzőművész.

Vaszilij Kandinszkij, festő (1866–1944)

Amikor jól jöhet: Ha megjegyzést kell fűznünk egy absztrakt műalkotáshoz, mondjuk azt, hogy sokat segítene rajta, ha 90 fokkal elfordítanák, mint Kandinszkij *Kompozíció IV*-ét.

1911-ben Vaszilij Kandinszkij orosz művész megnyerő barátnője, Gabriele a műterem takarítása közben véletlenül oldalára fordította az egyik kísérleti vásznat, a *Kompozíció IV*-et. A festő ezt meglátta, térdre borult és sírva fakadt. Ez a legcsodálatosabb kép, amit valaha látott, jelentette ki. Mert olyan művészetet jelenített meg a szeme előtt, amely valóban absztrakt lehet.

Kandinszkij találta volna fel az absztrakt művészetet? Mondhatjuk ezt is. Ha úgy véli, hogy Claude Monet óta minden művészet üres fecsegés, akkor biztosan nem fogja kedvelni Kandinszkij alkotásait (melyeknek zöme olyan, mintha kézigránátot hajítottak volna a zenekarba). Csakhogy Monet *Szénaboglyák* című képe ébresztette rá Kandinszkijt arra, hogy a szín elválasztható a valóságtól, és mégis

hat a szemlélőre. Az elgondolást kiterjesztette a formákra és a vonalakra. Manapság éppoly sokat magasztalják befolyásos művészetelméleti megállapításaiért, mint a műveiért. Ezeket összegezte *A szellemiségről a művészetben* (1910) és *A pont és a vonal a síkban* (1926) című tanulmányaiban. Ezek abból – a ma már nyilvánvalónak számító – tényből indulnak ki, hogy a színeknek van hőmérséklete (a sárga meleg, a kék hideg), de eljutnak fortélyosabb következtetésekre is a formákkal kapcsolatosan (amelyek, Kandinszkij meggyőződése szerint, a lelket jelképezik).

Legfőbb meglátásában azonban nagyon is újszerűt mond: a műalkotások lehetnek teljesen nonfiguratívak, mégis erős érzelmi hatást gyakorolnak a szemlélőre. Mint előtte sokan (köztük például Platón*), úgy írt a művészetről, mintha az zene volna. „A színek a billentyűk – jelentette ki egy ízben. – A szem a kalapács. A lélek a zongora a sok húrral." Sokan úgy vélik, Kandinszkij megjegyzése valami sokkal mélyebbre vonatkozik, hiszen neki is szinesztéziája volt.

Arthur Rimbaud, költő (1854–1891)

Amikor jól jöhet: Ha egyáltalán utalunk Rimbaud-ra, csak csípősen! És ha lehet, fűzzük hozzá, hogy az égvilágon semmi köze John Rambo filmbeli figurájához.

Dacára vezetéknevük hangzásbeli hasonlóságának, a francia költő Arthur Rimbaud (ejtsd: Rembó) és a Sylvester Stallone által az 1982-es, *Első vér – Rambo* című filmben játszott vietnami háborús veterán, John Rambo között nincs semmiféle kapcsolat. Van azonban közös bennük. Mind-

kettejükre rálőttek, mindketten hajlottak a dührohamokra és társaságban rémesen viselkedtek.

• Arthur Rimbaud francia költő tizenöt évesen megtagadta polgári hátterét és Párizsba szökött, ahol szélsőségesen dekadens életbe vetette bele magát. Ivott, drogokat szedett, tiltott szexuális kapcsolatba került Paul Verlaine költővel. Viharos kapcsolatuk úgy ért véget, hogy Verlaine rálőtt Rimbaud-ra (a csuklóján találta el), majd bevonult a börtönbe. Rimbaud ezt valószínűleg maga provokálta ki; alighanem igazi szörnyeteg volt. Amikor egy festő egyszer unalmasan beszélt a festészetről, Rimbaud, nemtetszését kifejezendő, odarondított az asztalra. Máskor csínytevésből kénsavat töltött valakinek a poharába. Mentségére csak zsenge életkora szolgált, és meggyőződése, hogy „az érzékek szándékos zűrzavara" szükséges a jó versek írásához. Márpedig erre ő képes volt. *A magánhangzók szonettje* a szinesztézia lírai ábrázolása, amely neki is kijutott. *A völgyben alvó* címűben egy katona alszik és csak az utolsó sorból derül ki a dermesztő igazság: lelőtték. Az *Egy évad a pokolban* című prózája lázasan poétikus formában örökíti meg életfilozófiáját. Amikor kritikusai erre rámutattak, Rimbaud felhagyott az írással. Ekkor húszesztendős volt.

Beállt a holland hadseregbe gyarmati katonának – Indonéziában szolgált –, majd Cipruson kőfejtőt igazgatott, fegyverekkel és kávéval kereskedett, s alighanem etióp rabszolgákkal is. Csontrákja alakult ki, a lábát levágták, és 37 évesen meghalt. Rimbaud fiatalsága, tehetsége és kicsapongó természete miatt a hencegő bohémek nagy alakja. Ha bosszantani akar egy ilyen figurát, akkor kitartóan tegyen úgy, mintha Rambóról beszélgetnének. Később, hogy a bűnt tetézze, kérdezze meg tőle, hogy Claude Lévi-Strauss egyik farmerét viseli-e...

Rambo/Rimbaud

Kevés bosszantóbb dolog van annál, mint amikor az embert folyamatosan összekeverik valaki híresebbel vagy elbűvölőbbel. Sajnos, ha ez bekövetkezik, nincs igazán mit tenni ellene.

Claude Lévi-Strauss, antropológus (1908–2000)

Amikor jól jöhet: Ha amellett akarunk érvelni, hogy a világban élő emberek között több a közös vonás, mint hinnénk, idézzük Claude Lévi-Strauss megállapításait.

Claude Lévi-Strauss, 20. századi francia antropológus volt az, aki semmilyen rokonságban nem állt Levi Strauss-szal, a híres 19. századi amerikai farmernadrággyártóval. Lévi-Strauss saját jogon is meglehetősen híres volt: könyvei sokaknak nyújtottak vigaszt, mert azt hangsúlyozta, hogy a Wall Street bankáraitól az amazóniai törzsekig léteznek az emberi gondolkodásnak azonos struktúrái.

A nagy professzor először nem tudományos művével, a *Szomorú trópusok*kal (1955) vált híressé. Ebben a visszaemlékezésében a brazíliai Amazonas mentén élő törzsekkel töltött éveiről számolt be. Olyan gyönyörűen volt megírva, hogy a Goncourt-díjról döntő testület azon lamentált, sajnos nem ítélheti neki a díjat, mivel a kötet nem fikció. Lehet, hogy nem fikció, hívták fel a figyelmet bírálói, de sokféle

torzítás van benne. Lévi-Strauss a valóságban kevés időt töltött egyazon helyen Brazíliában, és egyébként sem lett volna képes a helyiekkel közvetlenül beszélni.

Sebaj! Fenti, valamint további műveiben – főleg az 1962-ben megjelent *La pensée sauvage* és a négykötetes *Mythologiques* címűekben részletesen leírta elméletét, először is, a szerteágazó kultúrákon belül a családokban megtalálható közös struktúrákról, másodszor pedig az emberi történetekben és mitológiákban fellehető közös szerkezeti elemekről. (E két fő kutatási területe miatt Lévi-Strausst a strukturalizmusnak nevezett irányzat úttörőjeként dicsőítették, amely arra tanít, hogy minden emberi kultúra felett létezik egy átívelő struktúra.) Lévi-Strauss egyik példája a holló. Bármelyik kultúráról legyen is szó, a mítoszokban ezek a madarak a baljós előjel hírnökei: a görög mitológia szerint Apollón büntetésből változtatta a madár tollát feketére, mert az a holttestekből lakomázott; Shakespeare, aki az összes többi madárnál gyakrabban említi a hollót színműveiben, kivétel nélkül azért teszi, hogy rémületet keltsen.

Luther Márton, teológus és reformátor (1483–1546)

Amikor jól jöhet: „A katolikus egyház tekintélyét Luther Márton óta nem érte ekkora fenyegetés" – jegyezhetjük meg, amikor a Vatikán heves kritikát vált ki a beszélgetőkből.

Nem volna szerencsés összekeverni Luther Márton 16. századi egyházi reformert 20. századi névrokonával, Martin Luther King emberjogi harcossal. Utóbbit apja kereszteltette erre a névre, mert igen nagy hatást tett rá Luther Márton története, amikor 1934-ben Németországban járt. Luther ugyanis egész életében ahhoz ragaszkodott, amiben hitt, függetlenül attól, mekkora személyes árat fizetett ezért.

Fiatalon belépett a remeték sorába, s olyan hévvel vetette bele magát az önsanyargatásba, hogy még akkor is a szabadban aludt, amikor esett a hó. Rómába tett útja változtatta meg az életét. Látta, milyen mérvű korrupció dúl az egyházon belül, és nem sokkal később fogalmazta meg *95 tételét*, a katolikus egyház elleni panaszok lajstromát. Állítólag Wittenbergben egy templom ajtajára szegezte ki – e városban oktatott ő is az egyetemen. A tételeket kinyomtatták és terjesztették, miként később keletkezett, lázító írásait is, amelyek annyira felbőszítették X. Leo pápát, hogy kiközösítette Luthert az egyházból, és örök kárhozatra ítélte. A Rajna menti Wormsban rendezett birodalmi gyűlésen Luther nem volt hajlandó visszavonni tételeit. „Itt állok – jelentette ki. – Másként nem tehetek. Isten megsegít. Ámen."

Érvelése – az például, hogy a jó keresztényeknek a Bibliához kell segítségért fordulniuk, nem pedig a papokhoz – útjára indította a reformációt, azaz a katolikus egyház és különféle protestáns felekezetek szétválását, ami ma sincs másként. Luther lefordította németre a Bibliát (héberből és görögből), így azok is olvashatták, akiket nem taníttattak drága pénzért. Úgy vélekedett, a papságnak meg kellene nősülnie – ezt a gyakorlatban meg is valósította, amikor 1525-ben nőül vette Katharina von Brorát, ezt a meglehetősen csinos, kiugrott apácát, akit – heringeshordók közé bújtatva – segített megszöktetni a zárdából.

Lukács György, filozófus (1885–1971)

- **Amikor jól jöhet:** Ha történelmi tárgyú regények kerülnek szóba, próbaképpen megemlíthetjük Lukács György ama gondolatát, hogy az ilyen művek mind inherensen marxisták.

Szerencséje volt Lukács György magyar filozófusnak, hogy néhány évvel a *Csillagok háborúja* bemutatása előtt meghalt. Mert bizonyára felháborodással fogadja, hogy összekeverik a film azonos nevű rendezőjével, George Lucasszal. Az utóbbi amerikai, és hamarosan rendkívüli vagyonra tesz szert. Ráadásul azt a műfajt szállította, amelyet a rendíthetetlen kommunista Lukács „hollywoodi szemétnek" titulált volna: egyikét ama eszközöknek, amelyekkel a kapitalista államok zavarodott apátiában tartják polgáraikat (vö. Theodor Adorno* és Guy Debord*).

Lukácsnak olyan hírnevet szereztek a marxista elméletet taglaló részletes és elkötelezett művei, hogy 1930-ban meghívták a Szovjetunióba. Amikor odaért, kiderült, hogy nem távozhat, és a Marx-Engels-Lenin Intézetben éveken át robotolva nyílt támadásokat intézett a kapitalista filozófia ellen (például az eldologiasodás fogalmával, amely szerint a kapitalizmus tárgyakká, vagy árucikké redukálja az embereket.) Ez a megpróbáltatás sem csökkentette Lukács forradalmi hevét. Miután visszatért szülőhazájába, Magyarországra, állítólag közreműködött antikommunista értelmiségiek bebörtönzésében.

Irodalmi elméletei valamivel kevésbé vitathatók, de csak valamivel. Lukács úgy tartotta, a legjobb regények realisták, és ha a stílus fölébe kerekedik a regény tartalmának, az a kapitalista dekadencia jele. Rajongott a történelmi

regényekért – Sir Walter Scott és Honoré de Balzac* műveiért –, mondván: azzal, hogy a történeteket történelmi közegbe ágyazták, emlékeztették olvasóikat, hogy lehetséges a társadalmi változás. Ez pedig inherensen marxista kinyilatkoztatás (bármi volt is egyébként a szerzők személyes politikai meggyőződése), és mint olyan, Lukács szemében méltó a csodálatra.

Egész életén át tartó szocialista meggyőződése mellett meglepő adalék, hogy gazdag is volt, és nemes is. Bankigazgató apjától örökölte nemesi címét. De ő legalább nem aközben írta a világ leghíresebb művét a szocializmusról, miközben (szintén bankár) nagybátyja támogatásából élt…

Pezsgőző szocialisták

Sokkal könnyebb megsemmisítő kirohanásokat intézni a társadalmi igazságtalanság ellen, ha közben magánvagyonok biztosítják a létfenntartást.

Karl Marx, filozófus (1818–1883)

Amikor jól jöhet: Ha valaminek a marxista elemzéséhez az szükséges, hogy a hit prizmáján át szemléljük, vagyis abban a meggyőződésben, hogy a történelem szükségszerűen az osztályharcok története.

A német filozófus, közgazdász és kommunista teoretikus Karl Marx (elterjedt magyaros formában Marx Károly) meglepően tehetős családból származik. Mialatt a *Kommunista kiáltványt* írta, bankár nagybátyjától kapott apanázst. Hogy némileg igazságosabbak legyünk az ifjú Karlhoz, meg kell jegyeznünk, hogy öröksége javát a kommunizmus ügyére költötte. Harmadát például belga forradalmároknak adta, hogy fegyvereket tudjanak vásárolni. Majd miután Londonba költözött (az egyetlen európai városba, ahol szélsőséges politikai nézeteit elviselték), feleségével, az arisztokrata származású Jennyvel komoly nélkülözések közepette éltek.

Vajon bolondos különc volt? Ha igen, akkor rendkívülien tekintélyes, akinek elmélete világszerte hatott a kommunista rendszerekre (amelyek eltérő mértékű zsarnoksága nem

volt Marx eredeti programjának része). Marx tagadhatatlanul a fontos személyek közül való volt. Hosszú szakálla is ezt bizonyítja. Ifjúkorában még sokat is ivott, és minden mókában benne volt: egy alkalommal szamárháton lovagolta körbe Bonn utcáit.

Idősebb korára Marx megkomolyodott, és először a forradalmi újságírásnak, majd fő gondolatának szentelte magát. Eszerint a történelem osztályharcok története, amelyben végül, a munkásosztály diadalmaskodik majd. Nem meglepő, hogy ez a gondolat igen népszerűnek számított a munkásosztály soraiban. Némileg meggyőzőbben érvelt amellett, hogy amit demokráciáknak tartunk, azok a valóságban többnyire a gazdagok által vezetett országok, amelyeket gazdagok vezetnek a gazdagok hasznára. Megoldásként az osztály nélküli társadalom kínálkozik: valamennyien egy hatalmas kommunaszerűségben élünk (ebből ered a kommunizmus szó), amelyben nincs társadalmi szakadék a gazdagok és a szegények között. Marx nem láthatta előre azt a problémát, hogy a dolgok eme természetellenes fenntartásához kóros mérvű autoriter erőszak szükséges.

Friedrich Engels, filozófus (1820–1895)

Amikor jól jöhet: A házasságról folytatott beszélgetésben megemlíthető Engels nézete, miszerint ezt az intézményt a férfiak találták ki a nők elnyomására.

Elméletileg Friedrich Engels társadalmi reformer volt, aki a vagyon újrafelosztásában hitt. A gyakorlatban azonban meglehetősen jól élt. Igen jómódú német család sarjaként

nem osztotta szét a vagyonát (ahogyan például Ludwig Wittgenstein*). Halálakor örökösei kezét mai értéken 3,4 millió angol font (kb. 33 milliárd forint) ütötte.

Manapság Engelsre úgy emlékeznek leginkább, mint a *Kommunista Kiáltvány* (1848) Marx melletti társszerzőjére, és az igaz, hogy valójában Marx árnyékában élt. Először Kölnben találkozott vele, ahol Marx volt a szerkesztője annak az újságnak, ahol Engels forradalmi írásai megjelentek. Ők ketten hamarosan elválaszthatatlanok lettek. Engels még Marxéhoz hasonlító sűrű, bozontos szakállat is növesztett. Amikor aggódó szülei átküldték Manchesterbe, hogy a család számos vállalkozása közül a pamutfonó gyárban dolgozzon, Engels rühellte ugyan ezt a munkát, de annyira hitt mentora küldetésének igazságosságában, hogy fizetése egy részét elküldte a fő művét, *A tőkét* író Marxnak.

Maga Engels is hozzájárult néhány gondolattal a marxizmushoz. Szerinte a munkások fogják a forradalmat sikerre vinni, akik a legtöbbet nyernének általa. Másik elgondolása szerint a házasság csak egy ötlet, amelyet a férfiak azért találtak ki, hogy a nők felett uralmat nyerjenek. Ha mindezt egy komor elme termékének találná, akkor bizony tévútra keveredett. Magánéletében Engels ismert volt életszeretetéről. Imádott rókára vadászni és gazdag vacsoravendégségeket tartani. Mottója, saját bevallása szerint a „csak könnyedén" volt. És annyira szerette a pezsgőt, hogy a veje „a nagy pezsgősüveg-lefejező" néven illette. Addig azért nem ment el, hogy az italok terén szakértőnek állítsa be magát, miként a következő szerző, akinek nevéhez fűződik az alábbi csodás című esszé: *How to Drink Like a Gentleman: The Things to Do and the Things Not to Do, As I Learmed in 30 Years' of Extensive Research* (Hogyan igyon úriember módjára: mit szabad, és mint nem? Amit 30 év alapos kutatómunkájával megtanultam)...

A pezsgőivók

Könnyű elképzelni, hogy az írók sörrel vagy valami töménnyel kiütik magukat. De az ennél drágább itókák iránt kevesen rajongtak.

H. L. Mencken, újságíró (1880–1956)

Amikor jól jöhet: Manapság egysorosaiért kedvelik Menckent, például azért a szellemes darabért, miszerint a nőgyűlölő „olyan férfi, aki annyira utálja a nőket, ahogy azok egymást".

H. L. Mencken, a piálós amerikai újságíró különösen a pezsgőt szerette. Számos megjelent írása között szerepel az előző szócikk végén említett, kacifántos című. Sört és bort javallt az égetett szesz helyett, és megjegyezte, hogy szerencsésebb a munka befejezéséig józannak maradni.

Mint a jó újságírók, Mencken is kész volt szinte bármiről írni – és ezt gyakran meg is tette. Alapvető hozzáállása a szellemes kötözködés volt: senki és semmi nem hívhatta elő automatikus tiszteletét. Szatirikus írásainak a vallás, a politikusok és a házasság voltak a leggyakoribb céltáblái. Majd 50 évesen, beleszeretett egy nála 18 évvel fiatalabb nőbe, akit feleségül vett. „Miként a többi hitetlen, én is babonás vagyok – magyarázta –, és követem a megérzéseimet; ráadásul ez kiváló volt." Sajnos szerencsétlen véget ért: öt év házasság után a felesége agyhár-

tyagyulladásban meghalt, ami Menckent mélyen lesújtotta.

A saját korában *The American Language* című tudós könyvével vívott ki magának tiszteletet, amely azt elemezte, hogyan beszélik az angolt Amerikában. Mára ezt már szinte elfeledték, ráadásul Mencken sokféle kérdésben nyilvánított döbbenetesen árnyalatlan véleményt (kendőzetlenül lépett fel a nők, a zsidók és a fekete bőrűek ellen). Leggyakrabban aforizmáira emlékezünk, amelyekhez nagy érzéke volt. Következzék némi kóstoló: „A demokrácia annak elmélete, hogy a köznapi ember tudja, mit akar, és megérdemli, hogy ezt jó erősen meg is kapja." „Minél idősebb leszek, annál inkább kételkedem az ismerős mondásban, miszerint a kor bölcsességet szülne." „Az erkölcstelenség azoknak az erkölcse, akik jobban szórakoznak."

Charles Dickens, regényíró (1812–1870)

Amikor jól jöhet: Jelzőként a „dickensi" legtöbbször extrém szegény környezetre, vagy szórakoztatóan groteszk szereplőkre utal.

A legjobb író volt, a legrosszabb író volt. Milyen szempontból a legrosszabb? A modern olvasó számára Charles Dickens egynémely története rendkívül szentimentális. Ahogy Oscar Wilde* rosszmájúan megjegyezte, lehetetlen nevetés nélkül végigolvasni a kis Nell halálának elnyújtott leírását. A Dickens-regények cselekményét olykor abszurd véletlenek határozzák meg. Az *Örökösök* egyik szereplője például spontán módon elég.

És milyen szempontból volt a legjobb író? Rendkívüli képzelőerővel és ékesszólással írt, felejthetetlen alakokat hívott

életre, amilyen Uriah Heep, a kenetteljes segéd a *Copperfield Dávid*ban, és a karácsonyt gyűlölő Ebenezer Scrooge üzletember a *Karácsonyi ének*ben. Dickens kiemelkedően termékeny, eredeti és humánus volt. Ő írt először olyan regényt, amelynek gyermek a főszereplője (*Twist Olivér*), és ugyancsak az első, aki újságokban, folytatásokban jelentette meg művét (például első regényét, *A Pickwick Klub*ot). Ugyancsak elsőként írt korának olyan társadalmi kérdéseiről, mint amilyen a szegények helyzete – amelyet egyébként maga is megtapasztalt.

Midőn atyját adósság miatt börtönbe vetették, a 12 éves Dickenst nyomban kirakták az iskolából és cipőfénykészítő gyárban kényszerült dolgozni. Az ott szerzett benyomások élete végig kísértették. Utóbb nemcsak azért munkálkodott fáradhatatlanul, hogy másoknak segíteni tudjon, hanem, hogy magánvagyona biztonságát meg tudja őrizni. Gazdag lett és híres, de szüntelenül tovább dolgozott, járta az országot, ahol könyveit egyszemélyes „előadásban" népszerűsítette. Ilyen napokon, hogy felkészüljön az erőkifejtésre, a délutáni teázás időpontjában megivott fél liter pezsgőt.

Brendan Behan, színműíró (1923–1964)

Amikor jól jöhet: Behan alkoholfogyasztása legendás volt. A „Beinná Brendan Behant az asztal alá" szépítő megfogalmazása annak, ha valaki eszméletlenül sokat iszik.

Brendan Behan ír színműíró kedvenc piája a pezsgőből és sherryből álló koktél volt. Sajnálatos módon magas cukortartalmának köszönhetően Behan még cukorbeteg is lett a sok ivástól. 41 évesen hunyt el: összeesett egy dublini bárban.

Utólag elég nyilvánvaló, hogy egész élete az alkohol körül forgott. Reggel hétkor kelt, hogy néhány órányi munka még beleférjen a délelőttbe, mielőtt még a kocsmák délben kinyitottak. Ekkor abbahagyta az írást és belekezdett az ivásba. Az utóbbi olyan függőségben tartotta, hogy egy ízben kijelentette: „Piás vagyok, akinek írásproblémája van."

Tizenhat évesen Behan csatlakozott az IRA-hoz (Ír Köztársasági Hadsereg), és útnak indult Anglia felé, azzal a szándékkal, hogy felrobbantja a liverpooli kikötőt. Ehelyett letartóztatták, és a következő három évet rács mögött töltötte. Szabadulása után megkísérelt eltenni láb alól néhány rendőrt, mire ismét sittre került, ahonnan az IRA tagjainak amnesztiája keretében engedték ki. Ezt követően rövid ideig Párizsban élt, és pornót írt, hogy fenn tudja magát tartani. Végül eszébe jutott, hogy arról kellene írnia, amit ismer – leginkább a börtön jöhetett szóba. Első darabjának címe, *The Quare Fellow* olyasvalakire utal, aki kötél általi halálra ítéltek. *A túsz* című második színműve ugyancsak a bebörtönzés témakörét érinti: egy angol katona története, akit az IRA elfogott, s aki beleszeret egy fiatal ír nőbe.

Bár színműíróként jutott neki némi figyelem, Behan akkor lett igazán híres, amikor 1956-ban csontrészegen fellépett a „Panorama" című tévéshowban. Egyesek szerint ekkor hangzott el először káromkodás a brit televízióban, de valójában nehéz volt megállapítani, mit is mond Behan, annyira összeakadt a nyelve. Ezért sokan beletelefonáltak a tévébe és panaszt tettek: nem értették, mit mond, részeg állapotának, valamint erős dublini akcentusának köszönhetően. Behan híresen jókedvű alkoholista volt, aki társaságban szeretett töményet fogyasztani, ellentétben egy bizonyos amerikai írónővel, aki rendszeresen szállodaszobákba vetette be magát egy üveg sherryvel...

Alkoholisták

Az írók számára foglalkozási ártalom az alkoholizmus. Ernest Hemingway, Dorothy Parker és Hunter S. Thompson mindnyájan ennek példái. Csakhogy a sor tovább folytatható.

Maya Angelou, író (1928–2014)

Amikor jól jöhet: Ha netán valaki azért kárhoztat minket, amiért ebéd után visszavonultunk egy szundira, mondjuk azt, hogy Angelou stílusában keressük az inspirációt.

Amikor Maya Angelou írt, kivétel nélkül mindig egy szállodai szoba ágyában tette, keze ügyében egy üveg sherryvel. Pasziánszozással hozta magát transzba, majd belemerült múltja eseményeibe, és előhúzott valamit közülük (közben meg-meghúzta azt a fontos sherrys üveget).

Bőven akadt mit előhúznia. Ahogy egy újságíró fogalmazott „Az ő élettörténete alapján az ember kénytelen elgondolkodni a saját életén, és annak örülni, hogy a felénél is kevesebb szörnyűség esett meg vele, mint Angelouval." Szülei válását követően a nyolcéves Angelout megerőszakolta anyja új barátja. Amikor a kislány elmondta a nagybátyjainak, mi történt, megölték a tettest. Angelouban az a meggyőződés alakult ki, hogy valamiképp „a hangom ölte meg azt az embert", ezért a következő öt évben nem

szólt egyetlen szót sem. Helyette az olvasásba vetette bele magát. Edgar Allan Poe és Dickens történetei vigaszt jelentettek számára, és egy idő múlva visszanyerte beszélőképességét. Ezt követően prostituáltként dolgozott, szabad idejében pedig az írással kísérletezett.

Egy vacsoraparti indította el írói karrierjét. A vele együtt meghívottak között volt a Random House kiadó szerkesztője, aki rávette, hogy írja meg élete történetét. 1969-ben megjelent *I Know Why the Caged Bird Sings* lett, hétkötetes önéletírásának első, legismertebb darabja. Írt sokféle kapcsolatáról, de ami ennél jelentősebb, a fekete bőrű lét tapasztalatairól, arról, milyen volt újságírónak lenni a gyarmati sorból épp csak felszabadult Ghánában, és hogy miként menetelt együtt közeli barátjával, Martin Luther Kinggel (akit egyébként az ő születésnapján lőttek le). Fekete bőrű szerzőként az elsők között helyezte színes bőrű önmagát írásai közepébe.

Sinclair Lewis, regényíró (1885–1951)

Amikor jól jöhet: Miként John Dos Passos*, Sinclair Lewis is jó példája annak, miként halványul el a maga korában ünnepelt amerikai regényíró hírneve.

Sinclair Lewis az első amerikai volt, aki elnyerte az irodalmi Nobel-díjat. A díjat az ellentmondásos szereplők erőteljes megformálásért nyerte el, valamint politikai hevületét tükröző történeteiért, továbbá azért, mert olyan mély bepillantást engedett a kortárs lélekbe. Saját természetével kapcsolatosan kevésbé tűnt éles szeműnek. Lewis ugyanis alkoholista volt, akivel orvosa 1937-ben közölte, ha nem hagyja abba

a piálást, meghal. Lewis úgy vélte, ő jobban tudja. Tovább ivott, mígnem 1951-ben belehalt.

Élete nem indult biztatóan. Kisfiú korában elveszítette az édesanyját, apjának pedig nem sok ideje jutott nyakigláb fiára. Az ifjú Sinclair emellett pattanásos arcú és dülledt szemű is volt. Később azonban nagy sikereket aratott az ellenkező nemnél – már csak írásai színvonala és sikere okán is. *Fő utca* című regénye arról szól, hogy egy intelligens és friss házas asszony érkezik egy amerikai kisvárosba. Megkísérel bizonyos liberális változtatásokat, de valamennyit visszautasítja a helyi közösség. Az olvasókat megdöbbentette a regény, hiszen eladdig az amerikai kisvárosok dicsőítéséhez voltak szokva. 1920-as megjelenésekor rendkívüli hatást keltett a *Fő utca,* amely az évszázad egyik nagy sikere lett.

Sinclair további híres művei között van a hipokrita evangélikus lelkészről szóló *Elmer Gantry,* amelyből film is készült, s a címszerepért Burt Lancaster elnyerte a legjobb férfiszínésznek járó Oscar-díjat. Liberális politikai nézetei és kora Amerikájának bírálata következtében Sinclairt rendkívül nagy hatást gyakorló szerzőnek tartják, még ha nem is tartozik a legfelső prózaíró elitbe.

Raymond Carver, novellaíró (1938–1988)

Amikor jól jöhet: Egy újabb pohár bor kitöltése után megjegyezhetjük: „Azt fontolgatom, hogy főállású piás leszek, mint Raymond Carver".

A 2014-ben Oscar-díjat nyert *Birdman* című film főszereplője sztár, de azt szeretné, ha komoly színésznek tartanák. Mit tesz tehát? Színpadra állítja Raymond Carver *What*

We Talk About When We Talk About Love című novelláját. A film főszereplője számára Carver neve bizony nagyot szól. A novella címe némi bepillantást enged a szerző stílusába és érdeklődési körébe. Egyszerű, rövid szavakat használ. És lehántja a hétköznapi életről a felszínt, hogy mindaz feltáruljon, ami alatta zajlik. Az is tény, hogy íróként szívesen foglalkozott visszataszító figurákkal vagy olyan emberekkel, akik pocsék és alantas munkát végeztek, s mindez oda vezetett, hogy nevét gyakran a „piszkos realizmushoz" kötik.

Carverral kapcsolatban a másik tudott tény, hogy osztályon felüli alkoholista volt, miként az apja is. Olyan fékezhetetlen volt a szomja, hogy az italboltok előtt várta a nyitást. Másik jellegzetes szokása az volt, hogy vacsora közben irgalmatlanul berúgott egy vendéglőben, majd fizetés nélkül lelépett. Korai házassága következtében erősen korlátozva érezhette magát (ő tizenkilenc, a felesége, Maryann tizenhat éves volt, amikor egybekeltek), és a részegség átmeneti enyhet nyújtott. Miközben először Washington államban, majd Kaliforniában végzett alantas munkákat, szabadidejében írni kezdett – és még többet ivott. Volt egy pillanat, amikor kijelentette, hogy abbahagyja az írást, és fő foglalkozásként csak inni fog. Ám a józanság rövid időszakai alatt kipréselt magából néhány novellát, amelyeket a kritikusok nagy lelkesedéssel fogadtak, és az írót a 20. század vége Hemingwayének nevezték.

Charles Bukowski, író (1920–1994)

Amikor jól jöhet: Ha alulmaradunk egy vitában, idézzük Bukowskit: „A világgal az a baj, hogy az intelligens emberek tele vannak kétségekkel, az ostobák pedig önbizalommal."

A whisky volt a maga választotta méreg Charles Bukowski író számára, aki amolyan irodalmi csavargóként elsődlegesen Los Angeles csöveseiről írt, ahova mellesleg, mint szívesen elismerte, maga is tartozott. Legismertebb könyve *A kezdő*, amely erőteljesen önéletrajzi ihletésű, LA-ban játszódik és egy pattanásos, magányos fickóról szól.

Mint a jó írók zömének, Bukowskinak is rémes gyerekkora volt. Tizenegy éves koráig az apja rendszeresen verte, és mintha ez nem lett volna még elég, annyira pattanásossá vált a bőre, hogy az arca örökre sebhelyes maradt. Zsákutcába vivő állások sora vezetett valamennyi közül a legunalmasabbhoz: a postai munkához. Kétségbeesve, végül 49 évesen kimondta: „Két lehetőségem van – vagy a postán maradok és megőrülök, vagy írót játszom, és éhen veszek." Majd felmondott és elindult irodalmi karrierje kalandos útján.

Nőkről írt, a whiskyről, a robotolásról és a szegények gondjairól. Legnagyobb teljesítménye alighanem a *Notes of a Dirty Old Man* (Egy piszkos vénember feljegyzései) címmel indított újságrovata volt, amely annyira lázító hangvételűnek ítéltetett, hogy az FBI aktát nyitott róla. Egyik kritikusa úgy véli, Bukowski vonzereje abban áll, hogy „bizonyos, tabunak tartott férfiképzelgéseket testesít meg: a gátlástalan agglegényt, aki koszos, elhanyagolt, antiszociális és teljesen szabad". Sokan úgy vélik, ő inspirálta a *Kaliforgia* (2007–2013) címen sugárzott tévésorozatot (utóbb dobozos kiszerelésben is megjelent), amelyben David Duchovny épp egy ilyen agglegényt játszott, aki a kortárs Los Angelesben lődörög. Persze tv-sorozat lévén a főszereplőnek nem volt himlőhelyes az arca, és a csodaszép Natascha McElhone mindig kéznél volt a megváltás ígéretével. Rajongói számára a *Kaliforgia* az elmúlt évtizedek egyik leg-

jobb teljesítménye, amely összemérhető például a *Reklám-őrültek*kel, amelynek szellemiségét egy ugyancsak a maga útját járó szerző határozta meg...

Dobozos kiszerelés

A 21. század első évtizedében valami történt a televíziózással. Meghatározó elbeszélő formává vált, izgalmasabb volt a mozinál, érthetőbb az irodalomnál. És egyre szellemdúsabb is lett: valamiképpen hódolattal adózott a múlt kulturális hősei előtt.

Ayn Rand, regényíró és filozófus (1905–1982)

Amikor jól jöhet: Ha valakit az üzleti életben kizárólag a saját érdeke vezérli, fanyarul megjegyezhetjük: „Egyszóval remekül kijönne Ayn Randdel".

Az erős álkapcsú, törtető menedzserek világában az 1960-as évek New Yorkjában játszódó *Reklámőrültek* című tévésorozat főszereplőjének, Don Drapernek azt tanácsolja a főnöke, olvassa el a *Veszett világ* című regényt. A kapitalisták körében népszerű a könyv. De miért? Mert a benne meghúzódó filozófia szerint az életedben a legfontosabb szereplő te magad vagy, és bárki mondja is az ellenkezőjét, hülyeségeket beszél. Nem számít, hogy nagyon hosszú regény és igen rosszul van megírva (kész csoda, hogy a szexi kapitalisták nem buknak orra saját, irgalmatlanul széles állkapcsuk következtében). Amióta ez a könyv az 50-es években megjelent, több millió példányban kelt el.

A szerző, Ayn Rand a szó szoros értelmében filozófiává alakította az önzést. Ő maga objektivizmusnak nevezte, és rendkívülien elégedett volt vele. Egy ízben önmagát nevezte „a legkreatívabb élő gondolkodónak". Máskor meg kijelentette, hogy kizárólag olyan filozófusokat érdemes olvasni, akiknek A betűvel kezdődik a neve: Arisztotelészt*, Aquinói Szent Tamást* és Ayn Randot. Az első két név említését az indokolta (jóllehet a középsőt olykor kifelejtette), hogy mindketten a racionalitás fontosságát hangsúlyozták. Ayn Rand vezérlő csillaga is a racionalitás volt, mégpedig olyan megfontolásból, hogy az képes az elfogulatlan gondolkodót elvezetni az élethosszig tartó egoizmushoz.

Bár akadnak, aki lelkesítőnek tartják egyes tantételeit, sokak gyomrát megfekszi. Végtére is egy olyan nő filozófiájáról van szó, aki Oroszországban született, és a forradalom túlkapásait is láthatta. New Yorkba menekült, és más irányba fordult: a jobboldali individualizmus felé. Két legjelentősebb regénye *Az ősforrás* (1943) egy objektivista építész története, a *Veszett világ* (1957) pedig egy objektivista üzletemberé. A második regény a főszereplő, John Galt 60-oldalas beszédével ér véget, amelyben az önzést magasztalja. Bár Randot a legtöbb irodalmi kritikus kicsúfolja, valamiként kivívta a szégyentelen kapitalizmus védőszentjének szerepét. Temetésén kétméteres, a dollár jelét formázó virágdísz is helyet kapott.

William Shakespeare, drámaíró és költő (1564–1616)

Amikor jól jöhet: A „shakespeare-i" jelzőt – legtöbbször elismerőleg – olyan drámára vagy filmre használják, amelyben a szereplők életnagyságúnál nagyobbak, tele hibákkal, és gyakorta megérdemelten erőszakos véget érnek.

Kevin Spacey színész mondta, hogy a *Kártyavár* című tévésorozat – amely egy gátlástalan és korrupt amerikai politikusról, Frank Underwoodról szól – shakespeare-i alapokra épül. Vajon hogyan? Egyebek mellett sokat használja a színpadi „félre" dramaturgiáját; ilyenkor Underwood őszintén beszél a kamerának, ahogyan Shakespeare gonosztevői olykor a közönségnek. De ennél többről van szó. Underwood és a felesége féktelenül és könyörtelenül becsvágyók, akár Shakespeare *Macbeth*jének főhősei: tébolyodott, hatalommániás házaspár, akiket már céljuk is megbabonázott.

Underwoodban van valami az elmeháborodott II. Richárdból is, vagy Jágóból, az *Othello* mosolygó gonosztevőjéből. Hogyan tudta William Shakespeare, az angliai Stratford-on-Avon kisváros kesztyűkereskedőjének fia megalkotni ezeket a felejthetetlen karaktereket? Jó néhányan mondták már, hogy nem lehetett ő a szerző. Valaki más írta a drámáit, valaki, aki sokkal tanultabb volt, talán Oxford grófja, vagy Francis Bacon*. De ne pazarolja senki az idejét ilyen badarságokra, ahogyan Shakespeare sikerületlen darabjaira vagy unalmas műveire se. Attól, hogy a fickó nyilvánvalóan zseniális volt, még nyugodtan elismerhetjük, hogy tudott rosszat is írni. Az a tengernyi jópofa szójáték. Nyugodtan ásítson! Azok az állítólagosan tréfás jelenetek, amelyekben mesteremberek viselkednek ostobán – ó, jaj!

Ha kizárólag a nagyszerűek olvasásához ragaszkodunk, akkor a remek sorok szinte egymást követik. (Említettük már, hogy kifejezéseket is gyártott?) „Egy tű-fokát nem ér

az életem."* „Gyarlóság, asszony a neved!" „Férfit nekem, ki szenvedélye rabja / Nem lett soha! s én szívem közepén, / Szívem szívében hordom azt". **

A *Hamlet* bármelyik sora idézhető. És azt sem túlzás kijelenteni, hogy Shakespeare hatása nem túlozható el. A *Kártyavár* mellett vegyük a musicaleket (ha szereti a műfajt): a *West Side Story* a *Rómeó és Júlia* adaptációja, de itt van Cole Porter *Csókolj meg, Katám!*-ja, amelyet *A makrancos hölgy* ihletett. Ami eszünkbe juttat egy kvízkérdést: ki írta a könyvet, amelyből a *Kabaré* című musical készült?

* Hamlet, 1. felv. 4. szín. Arany János fordítása.
** Hamlet, 3. felv. 2. szín. Arany János fordítása.

Musicalek

Az értelmiségiek gyakran lefitymálják a musicaleket, mondván: édeskések és habkönnyűek. Pedig jó néhánynak makulátlan irodalmi pedigréje van.

Christopher Isherwood, író (1904–1986)

Amikor jól jöhet: Amikor fotót készítünk egy barátunkról, mormoljuk azt: „Fényképezőgép vagyok!". Ha erre megkérdik, micsodaaaa?, feleljük azt, hogy ez Isherwood ***Isten veled, Berlin*** című regényének első mondata.

Amikor Christopher Isherwood Berlinbe utazott, hogy barátját, W. H. Auden költőt meglátogassa, csak néhány hetes tartózkodásban gondolkodott. Bár végül Auden nem maradt ott soká, Isherwood annál inkább, mert vonzónak találta a berlini éjszakai élet teljesen megengedő közegét. Angolórákból fizette a számláit, és közben gondolatait és tapasztalatait egy sor elbeszélésben örökítette meg, s ebben azokra koncentrált leginkább, akik a nácizmus térnyerésével egyre fenyegetettebb helyzetbe kerültek. Az *Isten veled, Berlin* című kötet (1939) ezekből az írásokból állt össze, és később a *Kabaré* című nagysikerű musical alapját is képezte.

Mindenki emlékszik Sally Bowlesra, az éjszakai klub feltűnő énekesnőjére, különösen Lisa Minnelli alakításában, a

remek 1972-es filmben. Ám a könyvet a próza magas színvonala miatt érdemes elolvasni, visszafogott pontosságáért, amelyet híres első mondata is tükröz: „Fényképezőgép vagyok", ami azt jelenti, hogy a szerző híven, bármiféle prejudikáló megjegyzés nélkül akar beszámolni mindarról, amit látott.

Ha Isherwood berlini tartózkodását árnyak lepték be, ezzel éppen ellentétes napos paradicsomra lelt Kaliforniában, ahova Audennel az 1930-as évek végén költöztek. Kapcsolatukat rendszeresen szünetek tarkították, és Isherwood, aki Los Angeles egyik egyetemén az angol irodalom professzora lett, végül a tengerparton összetalálkozott egy 18 éves fiúval, Donnal, aki mellett lehorgonyzott. Az író akkor 48 éves volt, tehát a korkülönbségtől felszaladt néhány szemöldök. Ám a pár együtt maradt Isherwood három évtized múlva bekövetkező haláláig. Ez a kapcsolat ihlette sokak szerinti legjobb művét, az *A Single Man* címűt, amely egy nagy tudású, Los Anglesben élő angol férfiról szól, akinek – ki hinné? – egy sokkal fiatalabb, rendkívülien jóképű férfival van viszonya. A regényből készült filmadaptációban Colin Firth játszotta Isherwood figuráját.

Jean Cocteau, költő, regény- és színműíró, képzőművész és filmkészítő (1889–1963)

Amikor jól jöhet: Ha valaki örökké játékokkal játszik és az érzelmeit csak tetteti, akkor nevezzük az illetőt „rettenetes gyereknek, ahogy azt Cocteau meghatározta".

Ha eljut a francia Riviérára, pontosabban Villefranche-ba, feltétlenül keresse fel a tengerparton a kis Chapelle St-Pierre-t, amelyben Jean Cocteau falfestményei láthatók. A Szent Péter életének eseményeit ábrázoló képek valamit elárulnak az emberről is, aki alkotta őket: bágyadt, könnyed, fajsúly nélküli. De maguk a műalkotások vajon nagyszerűek, vagy effeminált szélhámosság volna az egész? Ugyanez a kérdés lengi be sokféle műfajú életművét.

A 19 esztendős Cocteau-t, Szergej Gyagilev így instruálta: „Döbbents meg!" És az ifjú ember ezt is tette, megírta *Parade* című egyfelvonásos balettjét, amelynek zenéjét Erik Satie szerezte, és Picasso tervezte a díszleteket. Máig a modern táncművészet meghatározó darabjának tartják. Cocteau több kötet verset, regényt és memoárt adott ki, végtelen mennyiségű festményt és rajzot készített, és rendezett filmeket is, amelyeket világszerte klasszikusoknak tartanak. A *Szépség és a Szörnyeteg* (1946) című, magával ragadó gótikus meséje, amelynek főszerepét erős állú szeretője, Jean Marais alakította (ő volt a Szörnyeteg) ihlette Disney zenés animációs filmjét fél évszázaddal később.

Cocteau-ra leginkább 1929-ben megjelent *Rettenetes gyerekek* című regénye miatt emlékeznek, amely két testvérről szól, akik életükkel fizetnek konokul játszott játékukért. A téma – miközben az olvasó azon töpreng, vajon mikor élnek át valódi érzéseket a szereplők, és mikor játszanak csupán – könnyed előképe a hasonló posztmodern elképzeléseknek, évtizedekkel megelőzve azokat.

T. S. Eliot, költő és drámaíró (1888–1965)

Amikor jól jöhet: A prózához hasonlító stílusú versekről, amelyek pontosan leírt képeket tartalmaznak, s amelyeket áthat az egzisztenciális két-

ségbeesés, bízvást elmondható, hogy T. S. Eliot hatásáról tanúskodnak.

Akadnak vaskalaposok, aki szerint a modern költészet nem is „rendes" költészet, mert nem rímel és nem skandálható. Szerintük T. S. Eliotnak sok van a rovásán. Mert ez az amerikai, aki élete javát Londonban élte le, elsőként használta a prózaritmust versekben. Az olyan művek után, mint az *Átokföldje* és a *Hamvazószerda*, ósdinak tűntek a rímelő és skandálható versek.

A keskeny ajkú, és konzervatív öltözékű Eliot iskolaigazgatónak vagy könyvelőnek tűnt inkább, semmint költőnek. Elfojtottnak látszott, és a *J. Alfred Prufrock szerelmi éneke* (1915) alapján az is volt; e versben ugyanis egy középkorú férfi panaszolja el steril életét. Eliot igazi áttörését az *Átokföldje* (1922) hozta el, amely kifejezi az Európát az 1. világháború után elöntő egzisztenciális kétségbeesést. A hosszú, és csapongó költemény, amelyben érezhető, hogy Eliot a keleti filozófiákat is tanulmányozta, sokak számára érthetetlen maradt. Függetlenül attól, hogy koherens egésszé áll-e össze vagy sem, a költemény dúskál az emlékezetes, bár gyakran jeges szépségű sorokban.

Átokföldje kétséget kizáróan deprimáló mű. Mintegy válaszreakcióként született a Somme melletti véres csatára, emellett azonban, miként a szerző bevallotta, magánélete rettentő állapota is befolyásolta (különösképp gyötrelmes első házassága az idegileg instabil angol nővel, Viviennel). Eliot nem volt tetőtől talpig búbánat. Titokban rajongott Groucho Marx humoráért. Macskákról publikált egy kötet verset (rímmel és verslábbal, ahogy kell), amiből az Andrew Lloyd Webbber-féle *Macskák* készült. És dacára igencsak hagyományos megjelenésének, ő volt az első szerző, akinek

művében nyomtatásban megjelent a „bullshit" (hülyeség, baromság) szó. Ez akkoriban kifejezetten pikánsnak minősült, jóllehet a káromkodás terén Eliot kiscserkésznek számított egyik mocskos szájú kortársához viszonyítva...

B...a meg!

Már megszoktuk, hogy a filmek szereplőinek minden harmadik szava a b...a meg, de volt idő, amikor e kifejezés viták középpontjában állt.

D. H. Lawrence, regényíró és költő (1885–1930)

Amikor jól jöhet: Ha valaki netán pongyolának titulálja elkészült írását, válaszolja azt, hogy a Lawrence-féle spontán stílushoz hasonlóra törekedett.

1960-ban Londonban bírósági tárgyalás döntött arról, vagyon a Penguin kiadó megjelentetheti-e az Egyesült Királyságban D. H. Lawrence utolsó regényét. A *Lady Chatterley szeretője* szemléletesen leírta a becsületes vadőr és az arisztokrata asszony közötti szerelmi viszonyt. Volt, aki pornográfnak minősítette, mert elég sűrűn szerepelnek a benne a b...a meg és a p...a szavak, de az esküdtszék úgy döntött, érdekes, nem pedig veszélyes könyvről van szó. És ki is adták – több mint három évtizeddel a keletkezése után.

Általános vélekedés szerint nem ez Lawrence legjobb könyve. Valószínűleg a *Szülők és szeretők* (1913) vagy a *Szerelmes asszonyok* (1920) az. A regények címe jól tükrözi, mennyire foglalkoztatta a szerzőt a szerelem kérdése, amely szerinte spontán, mély és általában meglehetősen érzéki vonzalom férfi és nő között. Lawrence úgy vélte, a Nyugat túlhangsúlyozza az értelmet, és figyelmen kívül hagyja állati valónkat. Jelszava a spontaneitás volt, ami világosan kiderül regényei vagy versei olvasásából, némelyikük ugyanis pongyolán van megírva. De ez összhangban állt őrült, néha őrjítő hitbéli rendszerével: hogy ugyanis a jól megélt élet tele van lelkesedéssel, szenvedéllyel – sőt gyűlölettel is.

Lawrence egynémely politikai vélekedése becstelen volt, teli gyűlölettel és gyűlöletes is. Egy barátjának írott levelében arról képzelgett, hogy gázkamrákat épít a gyengék megsemmisítésére. Kulturális hatása ugyanakkor hatalmas, lévén munkásosztálybeli, sikeres író (Nottinghamshireben egy bányavárosban született), ami akkoriban ritkaságnak számított. Egyszerre testesítette meg a látomásos szerzőt, és az angol udvariasság hagyományaival szemben türelmetlen gondolkodót.

Kenneth Tynan, színikritikus (1927–1980)

Amikor jól jöhet: Ha egy színdarabot vagy filmet agyon akarunk dicsérni, idézzük meg Kenneth Tynan szellemét: „Aligha tudnék olyasvalakit szeretni, aki nem akarja megnézni a ...-t (ide biggyesztendő a darab címe)."

Egyesek azt állítják, hogy Brendan Behan ír színműíró mondta ki először a b...a meg-et a brit televízióban. Általánosabb azonban a vélekedés, hogy Kenneth Tynan színikritikus volt az első. 1965-ben egy élő műsorban megkérdezték tőle, színpadra állítana-e olyan darabot, amelyben a szereplők szexuális aktust hajtanak végre a nézők szeme láttára. Erre azt felelte, szerinte nem sokkolná jobban az em-

bereket, mintha a b...a meg-et hallanák. Mary Whitehouse erkölcsi keresztes lovag erre kijelentette, Tynant el kellene fenekelni. A derék hölgy nem tudta, Tynan ezt mennyire élvezte volna, lévén a szadomazo nagy rajongója.

Tynan ugyan nem volt homoszexuális, de sok közös akadt bennük Oscar Wilde-dal. Sugárzóan okos szerzőként imádta a sallangos fordulatokat. Míg Wilde színműveket és verseket írt, Tynan emelkedettebb szintű újságírásra fordította tehetségét: előbb az *Evening Standard*, majd az *Observer* színikritikusa lett. Támogatta a Dühös Fiatalok csoportját, és leszólta azokat a konvencionális színdarabokat, amelyek gyakorta nagy, vidéki házakban játszódtak Angliában. Samuel Beckett* *Godot-ra várva* című darabját mesterműként ünnepelte, és ugyancsak fellelkesítette John Osborne *Nézz vissza haraggal* című színműve, amelyhez, annak idején, vagyis 1956-ban ezt a pontos megjegyzést fűzte: „Aligha tudnék olyasvalakit szeretni, aki nem akarja megnézni a *Nézz vissza haraggalt*".

Szerzőként Tynan mottója ez volt: „Eretnekséget kell írni, merő eretnekséget!" Igazán jó tanács az újságírással foglalkozni akaró bármely ifjonc számára. Egyúttal rámutat Tynan egyik gyenge pontjára (ami ugyancsak közös volt benne és Wilde-ban): a feltűnősködés leküzdhetetlen vágyára. Ezért aztán nagyobb valószínűséggel emlékeznek vele kapcsolatban nevezetes szóhasználatára, mint kiváló prózastílusára. Vélhetőleg a feltűnési vágy arra a bizonytalanságra vezethető vissza, hogy 21 éves korában kiderült: apja valójában Sir Peter Peacock, aki nem élt házasságban az anyjával, hanem volt egy második, titkos családja, s benne egy igazi felesége. Hasonlóan traumatikus felfedezés volt ez, mint a következő szerzőé, aki felnőttkorában ébredt rá csupán, hogy az asszony, akit nővérének mondtak, valójában az anyja...

Balkézről születettek

Manapság szerencsére már nem akkora ügy, ha valaki házasságon kívül születik, mint hajdan volt. Akkoriban ugyanis ez rendkívüli terhet jelentett – ám egyes zabigyerekeket, ahogyan nevezték őket, még jelentékenyebb teljesítményre sarkallt.

Louis Aragon, író (1897–1982)

Amikor jól jöhet: Ha a szürrealizmusról esik szó, feltétlenül megemlítendő Salvador Dalí, André Breton és Louis Aragon. A kevésbé ismert Aragon említésével learathatjuk a babérokat.

A francia Louis Aragon gyermekkora semmiképp nem volt szokványosnak mondható. Anyjának egy nála sokkal idősebb, nős férfival folytatott viszonyából, házasságon kívül született, ráadásul az apja nem vállalta. A botrányt elkendőzendő, a fiú úgy nőtt fel, hogy nővérének hitte az édesanyját, nagymamáját pedig (akit a férje elhagyott) nevelőanyjának vélte. A titokra csak akkor derült fény, amikor az ifjú Louis harcolni indult az I. világháborúba. A család úgy döntött, mivel a fiú nagy valószínűséggel nem tér vissza a harctérről, ideje, hogy megtudja az igazságot.

Különös felcseperedése folytán Aragon ösztönös szimpátiával viseltetett a nők iránt, és erős késztetést érzett,

hogy csoportokhoz tartozzon. Csatlakozott a dadaistákhoz, akiknek sikerült teljesen zagyva képzőművészetet és költészet létrehozniuk. Később, mások mellett André Bretonnal* életre hívta a szürrealista mozgalmat, ami hasonlított a dadaistához, de nem volt annyira buta. Aragon, visszapillantva a szürrealizmussal eltöltött tizenöt esztendőre, amely alatt automatikus költészettel foglalkozott (vagyis mindent leírt, ami az agyán átfutott), „az ifjúság tévedésének" nevezte. A többi szürrealistához hasonlóan egyre jobban vonzódott a kommunizmushoz, és idővel be is lépett a pártba; újabb csoport kínálkozott számára, amelyhez csatlakozhatott, ráadásul egy olyan erőteljes apafigurával, mint Joszif Visszarionovics Sztálin, hogy pótolja a gyerekkorából hiányzó apát.

Háborús hős, szürrealizmus-alapító, kommunista versek és regények szerzője – Aragon nagy becsben áll Franciaországban. Számos versét olyan nagyságok zenésítették meg, mint Léo Ferré, ami növelte a népszerűségét. Megjelenésében maga volt az elegáns *homme de lettres*. Nagyon mutatós felesége is volt, Elsa Triolet, orosz írónő.

Jean Anouilh, drámaíró (1910–1987)

Amikor jól jöhet: Ha valaki ömlengeni kezd a legújabb, trendi színdarabról, megemlíthejük, hogy Jean Anouilh szerint a polgárság azért jár színházba, hogy kulturáltságát demonstrálja.

Jean Anouilh, francia drámaíró házasságon kívül született: anyjának viszonya volt egy színésztársával. Idővel a történelem majd megismétli önmagát, amikor Anouilh elvesz

egy színésznőt, aki a háta mögött több viszonyt folytat. Ha mindez valamelyest egy görög tragédiára emlékeztet, azzal nincs is semmi baj, mert Anouilh életművéből az ókori darabok modern feldolgozásai a legismertebbek. A reklámiparban kezdte, és később azt mondta, hogy az ötletdús reklámversikék fabrikálása drámaíróként hozzásegítette a tömör megfogalmazásokhoz. Szíve szavát követve rendezőasszisztensi állást vállalt egy színházban. Fizetést nem kapott, ezért minden színre vitt darab utolsó előadása után a társulat neki adta a díszletként használt bútorokat.

Kortárs közegben játszódó korai drámaírói próbálkozásai rendre kudarccal végződtek. Aztán nem sokkal a II. világháború kitörése után a múltba kezdett fordulni, és olyan drámákat írt, amelyek ősi mítoszok újraértelmezései voltak. Például egyik legnagyobb sikere, az *Antigoné*, amely a főhősnő által képviselt erkölcsi tartás (csatában elesett fivérének tisztességes temetést akar) és a politikai célszerűség (amelyet Kreón király képvisel, aki a halott ellensége és azt akarja, hogy keselyűk falják fel) szembeállítása. Végül, a király ellenében Antigoné megfelelő búcsúztatót tart a fivérének. A színházba járó franciák ezt úgy értelmezték, hogy Antigoné módjára kell cselekedniük, és bátran szembeszállni a nácikat támogató Vichy-kormánnyal.

Később feltűntek a színen az ifjú törökök, Eugene Ionesco* és Samuel Beckett*. Az ő őrült kísérletező kedvük elkápráztatta a közönséget, mellettük Anouilh színművei korosnak tűntek, az idősebb férfit pedig kerülték. De vélhetőleg ezzel nem törődött túl sokat. Halovány elképzelései voltak a színházba járó közönségről, és úgy tartotta, nem azért mennek, hogy színpadi művet lássanak, hanem, hogy őket lássák.

François Truffaut, filmrendező (1932–1984)

Amikor jól jöhet: Bárkinek, aki azt mondja, a kritikusok ritkán képesek megtenni azt, amit bírálnak, ellenpélda gyanánt említsük meg François Truffaut nevét.

François Truffaut mamája annyira szégyellte, hogy házasságon kívül gyermeket szült, hogy az újszülött fiút a nagymama gondjaira bízta. Ennek eredményeként Truffaut mindig nem kívántnak érezte magát. Tizenévesen kissé lecsámborgott a jó útról, és rövid időre javítóintézetbe került, miután fém ajtógombokat lopott eladásra. A film mentette meg. A lehető legtöbb időt töltötte mozikban, imádta az amerikai filmeket, amelyek a II. világháború után elárasztották a párizsi mozikat. Majd összebarátkozott André Bazin kritikussal, aki megbízta az ifjú embert, hogy írjon filmkritikákat *Cahiers du cinéma* című lapjába.

Truffaut újságírói stílusa olyan brutális volt, hogy hamarosan a „francia film sírásója" néven emlegették. Annyira gyűlölt személlyé vált, hogy 1958-ban a szervezők kitiltották a cannes-i filmfesztiválról. Ám kiderült, Truffaut ritka példája a kritikusnak, aki a gyakorlatban megvalósítja azt, amit prédikál. A rá következő évben első filmje, a *Négyszáz csapás* elnyerte Cannes-ban a legjobb rendezés díját. A zűrös kamaszról szóló, önéletrajzi ihletésű filmnek az újszerű stílusa aratta a legnagyobb sikert (a gyors snittek és a meghökkentő hangalámondás). Első állomása volt ez egy sikerekben gazdag filmrendezői pályának, amelynek kiemelkedő alkotásai még a *Jules és Jim* (1961), az elragadó történet, amelyben a Jeanne Moreau által játszott nő nem tud két férfi között választani, így mindkettejükkel tölt némi időt.

Jean-Luc Godard* és Claude Chabrol * mellett Truffaut játszott még fontos szerepet a francia új hullámnak nevezett irányzatban: modern és feszült filmeket rendezett. Valószínű, hogy – filmjei mellett – a szerzői film elméletének kidolgozásáért fognak rá emlékezni. A lényege az, hogy bár nagyon sok ember részvétele szükséges egy film elkészítéshez, alapvetően mégis a rendező műve. Az a gondolat, hogy a film egyetlen elme egységes műve, nagyban előmozdította, hogy a filmet, mint művészi formát komolyabban vegyék.

Desiderius Erasmus, tudós és teológus (1466–1536)

Amikor jól jöhet: A humánus gondolkodó, aki az ismeretek rendkívül széles köréről tesz bizonyságot, elnyerheti a „modernkori Erasmus" kitüntető címet.

Desiderius (Rotterdami) Erasmus volt „a" reneszánsz tudós. Még Luther Márton* is elismerte, hogy hatalmas tudású ember, akinek intellektusa meghaladja az övét. Később azután kenyértörésre került sor kettejük között, mert Luther úgy vélte Erasmusnak az egyházi tantételekkel kapcsolatos kötekedő vizsgálatai nem voltak elég mélyrehatóak. A feldühödött Luther „viperának", „hazugnak" és – meglepő módon – „a Sátán önnön szájának és szócsövének" titulálta. Furcsa, hogy Luther ennyire bántó szavakkal illette Erasmust, miközben az utóbbival kapcsolatban ma már nyilvánvaló, hogy az általa „keltetett tojásból kelt ki a reformáció". Vagyis az Erasmus által tudós módjára és elfogu-

latlanul megkérdőjelezett katolikus dogma előmozdította egy olyan szellemi légkör kialakulását, amelyben a protestantizmus felüthette a fejét.

A Rotterdamban, házasságon kívül született Erasmus sokféle, ugyancsak intelligens és magas szinten művelt emberrel ápolt barátságot. Fiatal korában e téren kissé messzire ment és beleszeretett egy Servatius Rogerus nevű fiatalemberbe. Szenvedélyes leveleket írt neki, majd később erőt vett magán és visszataszító elfajzottságként elítélte a homoszexualitást. A levélírással azonban nem hagyott fel, és a festő Albrecht Dürertől az angol politikus Morus Tamásig sokakkal levelezett.

Erasmus egyszer Angliában időzött és a cambridge-i Queen's College-ban tartózkodott. Komolyan megutálta az időjárást (nem csoda) és az angol sört (furcsa). Közben részt vett kora szinte valamennyi teológiai vitájában, amelyek egy része ma már rettentő elavultnak tűnik: az például, vajon Jézus anyja, Mária szűz maradt-e egész életében (Erasmus úgy vélte, igen). A további kérdések között, amelyekre részletes és érvekkel alátámasztott válaszokat írt, szerepelnek olyanok is, amelyek ma is elég fontosak, ilyen például, hogy van-e szabad akaratunk. Az egyház tanításával összhangban Erasmus is úgy érvelt, hogy van.

Thomas Paine, író (1737–1809)

Amikor jól jöhet: Ha Thomas Paine-ről, a liberális gondolkodás egyik atyjáról ejtünk szót, a szokásos módon, Tom Paine formában utaljunk rá, vagy „az öreg Tom Paine" megfogalmazásban, mintha csak személyes barátunk volna.

Norfolkban látta meg a napvilágot, egy munkáscsaládban, házasságon kívül. Thomas Paine egész életét annak szentelte, hogy a köznapi ember jogait kivívja öntelt hűbéruraik ellenében. Áthajózott Amerikába, ahova épp az Angliától való elszakadást szorgalmazó függetlenségi háború idején érkezett meg, s 50 oldalas, *Common Sense* című pamfletjének hatására a függetlenségi hadsereg az angol uralkodótól való teljes elszakadásért szállt harcba. Úgy tudni, szinte minden amerikai katona vagy olvasta a művet, vagy felolvasva hallotta. Már a címe is forradalminak minősült, hiszen arra utalt, hogy nem szükséges arisztokratának lenni a jó és a rossz közötti különbség megértéséhez. Józan észben senki sem szűkölködik. Még a pórnépnek is van.

Az Európába visszatérő Paine-t a forrongó Franciaország fogadta. Annyira felhergelte magát Burke *Reflections on the French Revolution* című munkájának konzervativizmusán, hogy válaszul megírta *Az ember jogai* (1791) című művét, amelyben amellett érvel, hogy amennyiben egy kormány nem védi meg polgárainak érdekeit, úgy jogosultak felkelni ellene. A könyv hatalmas sikere újabb bonyodalmakat idézett elő amúgy is nyugtalan életében. Burke elleni rágalmazásért perbe fogták majd elítélték, de a büntetés elől megszökött. A forradalmi Franciaországban hősként ünnepelték, ám összeveszett Robespierre támogatóival, és hajszál híján úszta csak meg a guillotine-t. Találkozott Napóleonnal, aki elmondta neki, hogy *Az ember jogai*val a párnája alatt alszik. Látván azonban, hogy Napóleon mind nagyobb hatalmat bitorol, Paine „a valaha élt legnagyobb sarlatánnak" nevezte.

Utolsó éveit Amerikában töltötte, ahol kiközösítették, mert deistának, azaz olyan embernek mondta magát, aki szerint Isten létezik, csak nem a keresztény Biblia Istene.

Paine soha nem akarta az érzéseit palástolni. A neve volt az egyetlen színlelés. Pain néven született, és ő biggyesztette a végére az e betűt, hogy előkelőbbnek hasson. Ez viszonylag enyhe társadalmi nagyravágyásnak mondható, különösen, ha összevetjük egy bizonyos festőével…

Társadalmi törtetők

A kreatív emberek a természet arisztokratáinak tartják magukat. De csak néhányan jutottak el addig, hogy arisztokrata családi hátteret „találjanak" maguknak.

Balthus, művész (1908–2001)

Amikor jól jöhet: Balthus kétséget kizáróan hírhedt volt. Ha nagyon fennkölten akarunk arra utalni, hogy valaki roppant becstelen, mondjuk a következőt:„Éppoly átláthatatlan, mint Balthus, ha érti, mire célzok."

A Balthasar Klossowski néven született Balthusnak édesanyja szeretője, Rainer Maria Rilke* költő adta a becenevét, mert úgy gondolta, előkelőbb hangzású. Életének egy későbbi szakaszában a festő még egy lépéssel ezt megtoldotta, és felvette a de Rola vezetéknevet, amelyet állítása szerint édesapja családjának arisztokrata ősei viseltek – bár ez a tény erősen vitatott.

Művészete, miként élete valamennyi területén Balthus a maga útját járta. Legfőképpen meztelen és prepubertás korú lányokat festett. Ez ugyan elég avantgárdnak hangzik, ám a művész a konzervatív, figuratív stílust követte. (Konzervativizmusa szinte sokkoló volt a maga korában, hiszen szaktársai akkoriban épp az absztrakcionizmus legújabb

módozatait keresgélték.) Munkásságát legjobban összegző, *A gitáróra* című festményén egy idősebb, felöltözött nő egy félig meztelen prepubertás korú lányt tart az ölében, mintha egy gitár volna. A kompozíció azt sugallja, hogy a kislányon valaki hamarosan „játszani fog". Balthus mindig azt hangoztatta, hogy az ilyen képek nem erotikusak, csupán egy kellemetlen tényt mutatnak be, azt nevezetesen, hogy a gyereknek is vannak nemi szervei. Akár meggyőzőnek tartja valaki a tagadását, akár nem, tudott volt róla, hogy nem immúnis az ifjúság vonzerejével szemben. Első felesége csak 12 éves volt, amikor először találkoztak (bár tizenöt évvel később vette csak el). Második felesége 35 évvel volt fiatalabb nála.

Az évek során Balthus hírneve nőttön-nőtt, amiben szerepe volt annak is, hogy baráti kapcsolatot ápolt jó néhány ünnepelt kulturális szereplővel, köztük Alberto Giacomettivel* és André Malraux-val*. Hírnevéhez az is hozzájárult, hogy magas kort élt meg, így azután élete vége felé egy korábbi korszak izgalmas maradványának tűnt. Közben azzal fokozta az emberek kíváncsiságát, hogy azt a technikát használta, amely Kate Moss-nak annyira bejött: szinte soha nem adott interjút. Temetésén miniszterelnökök és rocksztárok is részt vettek. A U2 Bonója gyászdalt adott elő, és a padsorok egyikében ülő modell, Elle Macpherson pedig sírt.

Gottfried von Leibniz, filozófus és matematikus (1646–1716)

Amikor jól jöhet: Ha néhány ital után elönt minket a szeretet érzése, megjegyezhetjük: „Szerintem az univerzumot egy jóságos leibnizi rend igazgatja."

Gottfried von Leibniz nagy fej volt, a szó szoros értelmében is. Hatalmas parókát viselt. És a szó átvitt értelmében is: sokféle tudományterületen alkotott maradandót. Finomított kicsit Pascal számológépén, elkészítette a kettes számrendszer pontos leírását, amelyet ma a digitális számítógépekben használunk. Esszéket és könyveket írt matematikai, logikai, politikai, jogi, etikai, teológiai és történelmi témákban, és ez csupán a kezdőknek szól. Léteznek számítások arról, hogy ha Leibniz valamennyi művét egymáshoz illesztve a földre tennénk, majd meggyújtanánk, jó sok olvasást spórolhatnánk meg magunknak.

A nem tudós szakértő számára az a legemlékezetesebb benne, hogy két kortársa gondolatait alighanem plagizálta. Isaac Newton* azzal vádolta Leibnizet, hogy ellopta tőle a differenciálszámítás elméletét. Akkoriban Leibnizt bűnösnek tartották, és a szégyen borússá tette utolsó éveit. Napjainkban azonban az az általános nézet, hogy Leibniz önállóan állt elő differenciálelméletével.

Leibnizt azzal is megvádolták, hogy ötleteket csent el Baruch Spinozától*, akivel egyébként gyakran szembeállítják. Míg Spinoza szülőhazájában, Hollandiában maradt és közömbösen viseltetett a világi sikerek iránt, Leibniz világutazó volt: német szülőhazájából átruccant Angliába, Franciaországba és más helyekre, mindenkor a titulusok és a jutalom után vadászva. (Úgy vélik, semmi joga nem volt az arisztokratikus 'von'-t a vezetékneve elé biggyeszteni.) Spinoza nem beavatkozó Istent képzelt el. Leibniz olyan univerzumot vizionált, amelyet egy jóindulatú rend alakít; szerinte a létező világok legjobbikában élünk. Ezt a derűlátását figurázta ki Voltaire* *Candide* című regényében, az örökké lelkes Pangloss doktor figurájában. A könyv Leonard Bernstein által komponált musical változatában

a kivégzése előtt álló Pangloss elragadtatottan kijelenti: „Isten az ő bölcsességével lehetővé tette a kötélnek a feltalálását, és ugyan mi egyéb dolog várhat a kötélre, mint egy hurok?" Aztán felakasztják.

Honoré de Balzac, regényíró (1799–1850)

Amikor jól jöhet: Balzac egyet jelent az irodalmi termékenységgel, a mániás energiával, az elnyomhatatlan hevülettel. Továbbá rendkívülien aprólékos és széles skálájú realizmust is jelent.

Szeretkezés után Honoré de Balzac állítólag azt mormogta: „Egy újabb regény hullott hamvába". Ha tehette, elkerülte az orgazmust, mert úgy vélte, az csökkenti alkotó erejét. Meglehet, igaza volt. A híresen termékeny Balzacból csak úgy dőltek a szavak és a művek; megjelent írásaiból pedig összeállt az *Emberi színjáték* gyűjtőcímű epikai remekmű.

Amikor először merült fel benne irgalmatlan méretű vállalkozásának ötlete, amelynek célja a lét teljes tablójának bemutatása volt, elrohant nővére párizsi lakására és zihálva közölte: „Zseni lesz belőlem!" A Charles Dickens* francia megfelelőjének tartott Balzac elképesztő részletességű és realizmusú regényeket írt, amelyeknek történelmi sodra van és olyan szereplői, akik, miután az egyikben szerepeltek, a másikban is felbukkannak. Az igazán szőrszálhasogatók azt mondják, hogy stílusa kissé közönséges (ugyanezt mondják Dickensre is), és nem nagyon tér el a silány fércművekétől, amelyeket karrierje elején írt. Gustave Flaubert* fanyalogva azt mondta Balzacról: „Micsoda ember lehetett volna, ha tud írni!"

Az egyszerű háttérből származó Balzac hihetetlen energiája segítségével vált híres emberré. Hogy megfeleljen így szerzett rangjának, vezetékneve elé illesztette a „de"-t, mintha arisztokrata ősei lettek volna. Balzac minden beszámoló szerint vidám fickó volt, alacsony, köpcös, hatalmas fekete hajkoronával. Rendszerint délután 5-kor feküdt le, majd éjfélkor felkelt, és tizenöt órát írt egyfolytában, miközben (mondják) megivott vagy ötven csésze erős feketekávét. Mindent összevetve csak egyetlen másik író akadt, aki versenyre kelhetett volna vele koffeinfogyasztásban, egy agyafúrt francia filozófus…

Kávéfüggők

A koffeintabletta csak az 1980-as években vált népszerűvé. Azt megelőzően, ha valaki egész éjszaka fent akart maradni, jó sok csésze erős kávét kellett innia.

Voltaire, író és filozófus (1694–1778)

Amikor jól jöhet: A voltaire-iánus azt jelenti, csípősen szellemes, s a nyílhegyek főként az egyház, illetőleg a hatalom birtokosa ellen irányulnak.

Voltaire-től a halálos ágyán megkérdezte a pap, vajon megtagadta-e az ördögöt. „Ez nem alkalmas időpont arra, hogy ellenséget szerezzünk" – hangzott a válasz. Az anekdota két fontos dologról is szól, amit Voltaire-ről tudni kell. Először is, szellemes volt. Másodszor pedig szkeptikus gondolkodó, aki energiái javát különösképpen az egyház, általánosságban pedig a hatalom bosszantására fordította.

Nem volt ateista, de vehemensen szembeszállt a katolikus egyház túlzásaival francia szülőhazájában, amelyhez az angliai látogatása alatt tapasztalt viszonylagos tolerancia adott ihletet. „A babonák lángba borítják a világot – jelentette ki Voltaire. – A filozófia pedig kioltja a lángokat." Nagyszerű összegzése ez a 18. századi felvilágosodásnak. Voltaire nem volt holmi unalmas filozófus; előadó volt. Még a neve is

álarcul szolgált (egy ügyvéd fiaként, François-Marie Arouet néven látta meg a napvilágot). Írt verseket, történelmi munkákat (amelyek újdonsága abban állt, hogy a művészetekről és a szokásokról több szó esett bennük, mint a királyokról és a csatákról), a nevéhez fűződik az első sci-fi (*Micromégas*, 1752) és fő műve, a *Candide*, amely 1759-ben jelent meg.

A regény főhőse egy derűlátó ifjú, aki, sokféle szenvedés után kénytelen levonni a következtetést: „Műveljük kertjeinket!" Hogy ez mit jelent, az nyitott kérdés. Ne bonyolódjon őrült tervekbe! Éljen csendesen! Művelődjék! Legyen szabadgondolkodó! Voltaire bizonyosan ez utóbbi volt. Hosszú ideig tartott fenn kapcsolatot az unokahúgával, ami általános felzúdulást keltett. Oly sok embert bosszantott fel, hogy számos országból kitiltották. Annyi kávét fogyasztott (ötvennél több csészével egy nap), hogy kész csoda, ha valaha tudott aludni.

Søren Kierkegaard, filozófus (1813–1855)

Amikor jól jöhet: Ha egy film, vagy regény önemésztő figuráról szól, aki romantikus elköteleződés formájában találja meg az élet értelmét, megjegyezhetjük, hogy a Kierkegaard-féle narratíva röppályáját követi.

Søren Kierkegaard dán filozófusnak különös kávéivási szokásai voltak. Első lépésként a kis csészét a peremig megrakta cukorral. Aztán kávét töltött bele, amitől a cukor elolvadt. Majd az egészet felhörpintette. Lehetséges, hogy azt gondolta, a folyamat leképezi az élet „három stádiumát"? Kierkegaard úgy vélte, az ember az „esztétikai"

stádiumon, az élet érzéki élvezetének önző szintjén (cukor) fiatal korában megy keresztül. Majd átlép az „etikai" szintre, amikor házasodik, gyermekei lesznek, és polgári feladatokat teljesít, például elöljáró lesz (a keserű kávé). Mikor már a lét legfontosabb kérdéseire összpontosít (maga a kávé, mint ital, és ahogyan a felhörpintés után érzi magát), akkor átlép a „vallási" stádiumba.

Az egzisztencializmus atyjaként ismert Kierkegaard mélyen vallásos volt (ellentétben a későbbi egzisztencialistákkal, például Jean-Paul Sartre-ral). A fogalmat ugyan nem használta, de úgy érvelt, mivel a logikus gondolkodás nem vezet el a vallásossághoz, vállalni kell az „ugrást" a hitbe. Akkor meg milyen szempontból számít az egzisztencializmus úttörőjének? A legfontosabb kérdés, amire szerinte legelőször is mindenkinek válaszolnia kell, az a „ki vagyok?", és a „hogyan éljek?". Ez kiválthat némi egzisztencialista szorongást, amit Kierkegaard a „szabadság szédületének" nevezett. Ő maga is szenvedett ettől. Miután őrülten beleszeretett egy Régine nevű lányba, aki viszonozta érzéseit, 1841-ben alapvető (de soha el nem árult) filozófiai okokból felbontotta az eljegyzést. Ettől igen szerencsétlennek érezte magát. Ám a kreatív szerzőkhöz hasonlóan, agóniáját művészetté változtatta, és ihletet merített belőle 1843-ban megjelentett *Vagy-vagy* című művéhez, amely amolyan filozófiai regény, s az élet esztétikai, illetve etikai szintjének kifejtését tartalmazza. Az elsőből a másodikba történő átmenetet, amely számos regényben és filmben fellelhető, olykor a Kierkegaard-féle narratíva röppályájának nevezik. Szenvedélyes fickó volt, akinek a hajzata húsz centire emelkedett el a koponyájától, és aki, egyes beszámolók szerint púpos volt. Ha ez utóbbi igaz, akkor ebben a testi rendellenességben osztozott az egyik legnagyobb német filozófussal…

Balsorstól sújtva

Ha a test nyomorék, a szellem még szárnyalhat. Az alábbi két férfiú pontosan ezt példázza.

Immanuel Kant, filozófus (1724–1804)

Amikor jól jöhet: Ha arról esik szó, mi minősül erkölcsös viselkedésnek, felidézhetjük Kant kategorikus imperatívuszát: viselkedésünk olyan elvekre kell hogy épüljön, amelyek általános követésre alkalmasak.

Immanuel Kant, az igen alacsony termetű, púpos német filozófus látszatra elképesztően egyhangú életet élt. Napi időbeosztása a Balti-tenger partján fekvő kis kikötővárosban, Königsbergben (mai nevén Kalinyingrád) olyan pontosan ismétlődött, hogy szomszédjai állítólag délutáni sétáihoz igazították óráikat. A kis emberke még akkor is rendkívülien módszeresen járt el, amikor vacsoravendégeket hívott. Az időt beosztotta a hírek kicserélése, a komoly témák megbeszélése és a tréfálkozás között. Hihetetlen módon a részt vevő vendégek – beszámolóik szerint – remekül mulattak.

A professzor igazi kalandjai azonban a könyvtárban zajlottak. Hosszú, bonyolult könyveket írt olyan megfélemlítő címekkel, mint *A tiszta ész kritikája.* Eme fenntartások mellett is meg kell jegyezni, hogy filozófiája furcsa, úttörő jellegű és – bizony – meglehetősen izgalmas volt. Amellett

érvelt például, hogy lehetetlen a világot mai állapotában megérteni (ezt „noumenális világnak" nevezi). Amit erről feltételezünk, az csupán a „fenomenális világgal" azonos, amit agyunk működése révén érzékelünk, ám a dolgokat csak térben és időben értjük meg, miközben az univerzum valósága valami egészen más lehet.

Kant emellett morálfilozófiai alapvetéseket is tett anélkül, hogy a vallásra utalt volna. Ez sokkal nehezebb, mint hinnénk. Megalkotta a „kategorikus imperatívusz" elvét: olyan erkölcsi szabályokat kell követned, amelyek általános követése kedvedre való lehet. Jóllehet ez nem sokban tér el az „Amilyen az adjonisten, olyan a fogadjisten!" közmondástól, de sokkal imponálóbb, ha a kanti kategorikus imperatívuszként utal rá.

Henri de Toulouse-Lautrec, festőművész (1864–1901)

Amikor jól jöhet: Ha netán rajtakapnak, amikor épp betérünk egy bordélyházba, mondjuk azt, hogy a kreatív elragadtatás vezérelt bennünket, mint Toulouse-Lautrecet.

Henri de Toulouse-Lautrec könnyen szerethető művész, talán főként férfiak számára. Prostituáltak portréit festette meg, jellegzetes műfajaként pedig rendkívül színes és mozgalmas plakátokat – tele például kánkánt táncoló, lábukat a lehető legmagasabbra emelő nőkkel, akiknek (előnyös mellékhatásként) combja és talán egyebe is kilátszik.

Szomorú ellentét áll fenn a plakátokon megjelenők testi állapota, és magának a művésznek a fizikai korlátai között. Valamilyen genetikai rendellenesség folytán kórosan alacsony volt; tizenhárom éves kora után nem nőtt tovább. Arisztokrata családi hátterét megtagadva Párizs piroslámpás negyedének fél- és alvilági életébe merült el. Plakátjaiért a honorárium egy része abból állt, hogy a Moulin Rouge mulatóban állandó helyet foglaltak neki. A művészről készült filmek közül hagyja ki a 2001-es *Moulin Rouge*-t, és keresse az 1952-ben azonos címmel készültet, amely szokványos életrajzi film, és a főhős boldogtalan szerelmi életére összepontosít.

Az előnytelen külsejű Toulouse-Lautrec (akinek állítólag hatalmas nemi szerve volt) nehezen talált megnyugvást a szerelmi kalandokban. Súlyosan alkoholfüggő lett, s saját koktéljainak kitalálását használta fel ürügyként arra, hogy teljesen elázzon. Nem sokkal 36 éves korában bekövetkezett halála előtt rászokott, hogy 152 centis teste megtartásához sétabotot használjon, amelynek egy titkos rekeszében volt az itóka. Toulouse-Lautrec szolgáltatja arra a példát, hogy rendkívül alacsony emberek is tudnak rendkívülien nagyivók lenni, bár ha erre másik példát kell keresni, nyugodtan gondoljunk *A hang és a téboly* szerzőjére…

Törpék

A „kisember-szindróma" rendszerint arra utal, hogy az alacsony termetű férfiak hajlamosak túlkompenzálni. Napóleont (167,6 cm) idézik leggyakrabban, mint klasszikus példát. Picasso (162,5) a másik. A következő kettő is dobogón végezhetne.

William Faulkner, író (1897–1962)

Amikor jól jöhet: Ha valaki túl hosszan beszél, annak – ha nagyon csípősen akarunk fogalmazni – mondjuk ezt: „William Faulkner is megirigyelhetné ezt a tudatfolyamot."

Az amerikai William Faulkner nagy piás volt, és nagy író is. De aprócska férfi, csupán 165 centiméter, és ezért nem sorozták be az amerikai hadseregbe. Ő azonban elszántan a brit Királyi Légierőbe (RAF) jelentkezett, amelynek Torontóban volt az egyik bázisa. Úgy tűnik azonban, hogy kizárólag saját konfabulációja szerint vett részt a RAF katonájaként a II. világháborúban.

Írói stílusát gyakran hasonlítják Ernest Hemingwayéhez*. Utóbbi testes ember volt, aki kedvelte a rövid szavakat, Faulkner épp ellenkezőleg, minélfogva mindketten nagyon élvezték, ha egymást pocskondiázhatták. Amikor azonban arra került sor, hogy Hemingway meglehetősen

rossz regénye, a *Gazdagok és szegények* filmadaptációja elkészüljön, furcsa módon Faulknerre bízták a forgatókönyv megírását, és a végeredmény egy egész jó film lett. Ugyancsak ő írta Raymond Chandler *A hosszú álom* című regényéből készült filmklasszikus forgatókönyvét. Faulknerre azonban regényei okán emlékezünk.

Amikor harmadik regényét is visszautasították a kiadók, teljesen elképedt. Ez a tapasztalat azonban – az elképzelttel ellentétben – elegendő bátorsággal vértezte fel ahhoz, hogy csak magának írjon, és stilárisan többet kísérletezzen. *A hang és a téboly* (1929) négy részből áll, és mindegyikben más-más szereplő (a tudatáram-technikát felhasználó) elbeszélésében ismerjük meg a történetet. A regény a tehetős Compson család hanyatlásáról szól, és visszatükrözi a szerző tapasztalatait önnön privilegizált felcseperedéséről az amerikai Délen. Gyakran hangoztatta, hogy a stílus, mint olyan, nem érdekli. „Az író szerezzen sebészi gyakorlatot vagy legyen kőműves, ha a technika érdekli" – jelentette ki egy interjúban. Ám saját írástechnikai zsenialitása 1949-ben meghozta neki az irodalmi Nobel-díjat, amellyel kapcsolatosan vegyes érzelmekkel viseltetett. Olyannyira gyanúsnak találta az irodalmi hírnevet, hogy saját tizenhét éves lánya csak akkor értesült papája kitüntetéséről, amikor a főiskola igazgatója ezt közölte vele.

Jean-Paul Sartre, filozófus, regény- és drámaíró (1905–1980)

Amikor jól jöhet: Ha valaki (hamisan) úgy tesz, mintha a dolgok kicsúsztak volna a kezéből, azt lehet a Sartre-i *mauvais foi* (rosszhiszeműség) példájának titulálni.

1964-ben Jean-Paul Satre-nak ítélték oda az irodalmi Nobel-díjat, de ő visszautasította (ez mindmáig példa nélkül áll), mondván, nem engedheti meg, hogy „intézményt csináljanak belőle". Pedig addigra már az volt: „a" francia értelmiségi, aki párizsi kávéházakban cigarettázik, védjegye a barett és a fekete garbó, megmondja a tutit a szocializmusról, és mindenkit megdönt, akit lehet. Sikeréhez hozzájárult, hogy gondolatait regényekben és drámákban is kifejtette (jellemző cím *Az undor*), továbbá komolyabb filozófiai művekben *(A lét és a semmi)* is.

Az is segített, hogy Sartre fő tézisei rendkívül bonyolultnak tűntek (mert bonyolultan írt róluk), miközben valójában nem voltak azok. „Szabadságra ítéltettünk" – jelentette ki, vagyis, hogy nincs Isten, nincs sors, és felelősséget kell vállalnunk tetteinkért. „Az egzisztencia megelőzi az esszenciát"– ez valójában annyit tesz, hogy szabadon azt kezdünk az életünkkel, amit akarunk. Először ráébredünk a létezésünkre, majd arra, hogy nincs „esszenciánk" (azaz „kijelölt célunk vagy szerepünk"), hacsak nem választunk magunknak. Tehát szabad akaratunkból választunk életünknek értelmet. Sartre úgy tartotta, az emberek félnek a szabadságtól, ezért egzisztenciális szorongás lesz úrrá rajtuk, és mindent megtesznek a tagadása érdekében (például hisznek Istenben). Ezt a tagadást „rosszhiszeműségnek" nevezte: az ember úgy tesz, mintha nem tudná a viselkedését befolyásolni.

A II. világháborúban kilenc hónapot töltött hadifogolytáborban, de arra jutott, ez nem volt elegendő ahhoz, hogy egy értelmiségi írni kezdjen. Ezért kora politikai mindennapjaival is foglalkoznia kellett. Az 1968-as diáktüntetések idején rendzavarásért letartóztatták, majd de Gaulle elnök utasítására szabadon engedték. De Gaulle kijelentette: egy ilyen személyiség bebörtönzése olyan volna, minta Voltaire-t* zárnák börtönbe. Sartre még egy vonatkozásban hasonlított a nagy 18. századi pocskondiázóra: ő is kicsire nőtt. Voltaire 160 centis volt, Sartre mindössze 152 centi – ez részben egy gyerekkori betegségének köszönhető. A betegség miatt nagyon sokat kellett ágyban feküdnie, s így legalább telhetetlen olvasó vált. A gyerekkori betegsége vigaszában egy bizonyos német irodalomkritikus is részesült...

Beteges gyerekek

Az újságok nekrológjaiból az derül ki, hogy sok kiváló ember volt súlyosan beteg gyerekkorában. Ezért sokuknak rengeteg idejük maradt olvasásra felépülésük közben, és gondolataik a nyugalmas időszakban ki tudtak bontakozni.

Walter Benjamin, művészetkritikus (1892–1940)

Amikor jól jöhet: Ha filmekről folyik a társalgás, zavarba hozhatjuk a másik felet, ha kijelentjük: „A film persze alapvetően poszt-aurás közeg. Ezt ne feledjük!"

A német Walter Benjamin beteges kisgyermek volt. Berlinben nőtt fel, és hosszú időszakokat kellett ágyban fekve töltenie, ezért aztán belemerült a könyvekbe. És ennek egyik következményeként egyik neves szereplője lett a 20. század szellemi életének. Miként Simone Weil*, Benjamin sem írt nagy művet, hatása azonban, tudós és sokféle tárgyban írt esszéi révén jelentősnek mondható.

A műfordító feladata című esszéjében úgy érvel, hogy bár a fordítás szinte mindenkor torzít, egyúttal olyan erényeket is a felszínre hozhat, amelyek az eredetiben csak látensen voltak jelen. Az 1936-ban írt *A műalkotás a technikai sokszorosíthatóság korszakában* címűben úgy vélekedett, hogy a tömeges (főként a fotográfiai) reprodukció negatívan hat a kultúrára. Mi a különbség Van Gogh *Napraforgók* című képe, és a róla készült poszter között? Benjamin szerint az eredetinek „aurája" van, a hitelességnek szinte mágikus ragyogása. Szerinte az „aurával felvértezett" műalkotás mintegy visszatekint a szemlélőre. Ez veszett el a poszt-aurás modern korban. Ráadásul a film poszt-aurás közege mérgező politikai propaganda eszközéül szegődik, lásd például Leni Riefenstahl nácibarát filmjeit.

Benjamin töredékesen is zseniális szövegeket írt. Íme, néhány poszt-aurás pillanatfelvétel élete és személyisége megvilágítására. Azért nem szolgált az I. világháborúban, mert barátjával, Gershom Scholem kabbala-tudóssal egész éjszaka fent maradtak és szüntelen kávéivással idézték elő a szívgyengeség tüneteit. Parányi betűkkel írt, nemegyszer kifordította a tollát, hogy még apróbbak legyenek azok a betűk. Legfőbb témája a nyugati kultúra veszélyes állapota volt, amelyet a nácik előretörése csak megerősített a szemében. A zsidó szerző elmenekült, eljutott a francia-spanyol határhoz, mindvégig egy aktatáskát szorongatva, amelyben, „nálam sokkal fontosabb kézirat" rejlett. A határon visszafordították, mire kétségbeesésében öngyilkos lett. A kézirat, amire utalt, soha nem került elő.

Marcel Proust, regényíró (1871–1922)

Amikor jól jöhet: Prousti hatás, ha egy szenzuális élmény (egy bizonyos ital kortyolása vagy egy bizonyos zeneszám felcsendülése) emlékek sokaságát hívja elő.

Ki volt a 20. század legnagyobb regényírója? A két leggyakrabban említett név James Joyce* és a francia Marcel Proust. Ők ketten egyszer találkoztak is Párizsban, egy összejövetelen. Néhány barátjuk szervezte meg a szándékolt randevút, amely azonban nem volt sikeres. Jóllehet a beszámolók eltérnek egymástól azt illetően, mit is mondtak egymásnak, mindketten bevallották, hogy a másik műveit nem olvasták, majd áttértek különféle testi panaszaikra: Joyce-nak a szemével voltak problémái, a gyerekkora óta beteges Proust pedig hasgörcsöktől szenvedett.

Proust élete utolsó éveit a hálószobájában töltötte, amelynek falait parafával vonták be, hogy elnyomja a külső zavaró zajt. Ebben a környezetben fejezte be hétkötetes mesterművét, *Az eltűnt idő nyomában*t. A történet azzal kezdődik, hogy a narrátor teába márt egy madeleine-nek nevezett piskótaszerű süteményt. Az íz a gyerekkorára emlékezteti, és útjára indít háromezer oldalnyi tűéles visszaemlékezést, és csodálatosan megfogalmazott öntükrözést. Azt a hatást, amikor a szenzuális élmény emléket hív elő, attól kezdődően „madeleine hatásnak" vagy „prousti hatásnak" nevezik.

A természetellenesen sápadt, sötét szemű és vastag szemhéjú, nevetséges bajszot viselő Proust homoszexuális volt, és az önmagához hasonlító férfiakhoz vonzódott. Jóllehet rajongói amolyan irodalmi szentnek tekintik, néhányan antiszemitizmussal vádolták meg (bár az övé enyhe fokúnak minősül a korban megszokotthoz képest). Amikor egy újságíró cikkében arra célzott, hogy Proust egyik férfi barátjával folytat viszonyt, az író pisztolypárbajra hívta. Szerencsére mindketten mellétaláltak. Ellenkező esetben ez az abszurd rituálé véget vethetett volna egy nagyszerű irodalmi karriernek, ahogyan az egy évszázaddal korábban egy orosz szerzővel megtörtént...

Pisztolylövés pirkadatkor

Mondják, a toll erősebb a kardnál. Csakhogy a toll teljesen hasznavehetetlen, ha valaki egyetlen formális összecsapáson vesz részt, ráadásul becsületbeli ügy kapcsán, ahogyan azt a párbajozó szerzők, Cervantes, Ben Johnson és mások tanúsítják...

Alekszandr Szergejevics Puskin,
költő, drámaíró (1799–1837)

Amikor jól jöhet: Ha Puskin leghíresebb művére, az *Anyegin*re utalunk, hangsúlyozzuk oroszosan a név második szótagját.

Néha olybá tűnik, hogy az orosz szerzők élete legalább olyan különleges, amilyen műveik cselekménye. Alekszandr Szergejevics Puskin *Anyegin* című verses regényében például a főhős megöli egyik közeli barátját egy nőért vívott párbajban. És a valóságban a szerző is párbajban veszíti életét: a nő ez esetben pedig gyönyörű és akaratos felesége, Natalja, akit, meggyőződése szerint a riválisa meg akart erőszakolni. Puskin 28 párbajt túlélt, de elfogyott a szerencséje. Haslövésbe halt bele, 38 évesen.

Addigra, mint mondják, „feltalálta" az orosz irodalmat. Eme különleges állítás alapja az, hogy Puskin volt az orosz irodalom első gigásza. Ahogy Chaucer tette az angol

nyelvvel, különféle nyelvjárásokból Puskin is összehozta azt az orosz nyelvet, amely alkalmasnak mutatkozott irodalmi művek megírására. Emellett minden fő műfajon rajta hagyta a kézjegyét. Költészete mellett ismertek drámái (leghíresebb a történelmi *Borisz Godunov*), és remek novellái. A *Pikk dáma* címűben, egy férfi véletlenül megöl egy öregasszonyt, miközben arra próbálja rávenni, árulja el a győzelem módszerét a kártyaasztalnál. Az öregasszony azután kísérti, amitől a férfi megőrül. Persze minden az elbeszélés módján múlik, és mivel Puskin elsősorban versben írt – melynek színvonala elkerülhetetlenül felhígul a fordításban –, nincs olyan hírneve külföldön, mint szülőhazájában. Ha másért nem, már ezért is méltó csodálatunkra.

Egy Puskinnal kapcsolatos apróság: anyai ágon afrikai származású, Nagy Péter cár egyik rabszolgájának leszármazottja, aki tábornoki rangig vitte. Puskin roppant büszke volt e tényre, és azzal emlékeztette magát rá, hogy tintatartója középső része egy kis afrikai fiút formázott.

Tristan Tzara, művész (1896–1963)

Amikor jól jöhet: Ha azt mondják, szamárságokat beszélünk, azt válaszolhatjuk rá, hogy valójában dadaista kijelentést teszünk a lét céltalanságáról.

Vajon párbajozott-e Tristan Tzara? Az újságíróknak azt mondta, hogy igen, mégpedig Zürichben, művésztársával, Hans Arppal 1919-ben. Több lövés is eldördült, de amikor Arp combját horzsolás érte, lemondtak a párbajról. Később Arp és Tzara kijelentették, hogy maguk találták ki az egész

históriát. Bármelyik változat igaz is, ez csak egy újabb dilis epizód volt a legdilisebb művészeti mozgalom, a dadaizmus történetében.

A dadaizmus, melynek Tzara a legismertebb úttörője (továbbá számos kiáltványának szerzője) rendszerint színházi előadásokban öltött formát, a megbotránkoztatás céljával. A tartalmatlanság tűnt a legfőbb követelménynek (erre utal a dada elnevezés, mintha egy kisbaba artikulálatlan hangját utánozná). Tzara például bohócnak öltözött, és arra bíztatta a közönséget, hogy hajigálják meg gyümölccsel. Hogy minél nagyobb nézősereget toborozzon, egyszer elhíresztelte, hogy Charlie Chaplin is fel fog tűnni a színpadon. Kell-e mondani, hogy nem így történt. Ha mindez leginkább nagyképű diákcsínynek tűnik, jó helyen kapiskál: Tzara tizenévesen indította útjára a mozgalmat, amely néhány év múlva lecsengett. De keretet adott a dadaisták lükeségének. Legalább részleges reakciót jelentett az első világháború retteneteire.

És ki kell jelentsük, Tzara rendkívüli hatást gyakorolt: éppúgy ő ihlette Samuel Beckett* és Eugene Ionesco* abszurd drámáit, mint Guy Debord szituacionista művészcsoportját, vagy olyan rocksztárokat, mint David Bowie és Thom Yorke. Őket, egyebek mellett vonzotta Tzara egzotikuma (egy román, aki Svájcon keresztül Párizsba emigrál), továbbá invenciózus egyéni stílusa. Még a neve is kitaláció volt. Samuel Rosenstock néven született, de Tristan Tzarára változtatta, mert a keresztnév olyanformán hangzott, mint a *triste âne,* ami franciául 'szomorú szamár' – és ez a kép mulattatta. Ha ezt az eszébe vési, akkor az álnév mintegy személyiséget kölcsönöz a viselőjének, úgy, ahogy az egyik jelentős angol novellaírónak az álneve...

Valamit jelent a név

„Eh, mi a név?" – tette fel Shakespeare a kérdést. A válasz olykor bonyolultabb, mint amilyennek első pillantásra tűnik.*

Saki, novellaíró (1870–1916)

Amikor jól jöhet: Ha egy történetben hátborzongató fordulat következik be, ráadásul minden érzelemmentes eleganciával történik, akkor Saki-szerűnek nevezhető.

Némi vita folyik arról, vajon Hector Hugo Munro miért Saki írói álnéven publikált. Az egyik elmélet szerint nevét a perzsa költő, Omár Kháyyám rubáinak egyik szereplőjéről vette. A szó azonban egyúttal egy dél-amerikai majomfajta neve is, és nem kizárt, hogy ezért választotta. Nagyszámú, elmés, olykor felzaklatóan komor novellájában Saki különös empátiát mutat az állatok iránt; összeveti azok életének természeti jellegét az emberek művi illedelmességével. Más írásaiban pedig a gyerekek álláspontját védi a felnőttekével szemben.

Az *Open Window* címűben egy tizenöt éves lány részletesen elmeséli Framton Nuttel nevű ideges látogatójának, hogy a ház asszonyának férje és fivérei tragikus autóbalesetben hunytak el. Amikor a három férfi felbukkan, Nuttel úgy véli, bizonyára szellemek, és páni félelmében elrohan. Kell-e mondani, hogy beugratás történt? Vagy itt van egy állatos novella cselekménye is: a *Tobermory* címűben az állatidomár megtanítja a címadó macskát beszélni. A többi szereplő csak álmélkodik, míg a macska elkezdi valamennyi kínos titkukat feltárni. Majd egy jellegzetes vígjátéki fordulatot követően Saki csak úgy mellékesen megjegyzi a történet végén, hogy az idomár később meghal, mert a drezdai állatkertben agyontapossa egy ingerlékeny elefánt, amelyet németre próbál tanítani.

Saki életének egyes epizódjai olyanok, mintha novelláinak rövid kivonatai volnának. Kétéves korában az édesanyját megrémítette egy bika, az asszony elvetélt és a komplikációkba bele is halt. Saki a *Morning Post* külföldi tudósítója volt, homoszexuális (amit leplezni igyekezett) és az I. világháború egyik lövészárkában halt meg. Állítólag ezek voltak az utolsó szavai: „Nyomd el azt az istenverte cigarettát!". Katonatársa ugyanis botor módon rágyújtott, egy német mesterlövész pedig, a felvillanó parazsat látva célzott, és halálosan megsebezte Sakit.

* Rómeó és Júlia, II. 2. Mészöly Dezső fordítása.

Platón, filozófus (Kr. e. 428–Kr. e. 348)

Amikor jól jöhet: Platónra leginkább a „plátói szerelem", a „platóni ideatan" és a „filozófuskirályok" szókapcsolatokkal utalunk.

Platón neve azt jelenti, „széles", meglehet ezt gúnynévként athéni polgártársai ragasztották rá szokatlanul széles válla, esetleg szokatlanul magas homloka miatt. A név melles-

leg igen találó, ha Platón filozófiájának széles merítésére gondolunk. Többen mondták már azt, hogy a nyugati filozófia legfeljebb „lábjegyzetként" szolgál Platónhoz.

Sikertelen költő volt, és drámákat is írt. Vagyis gondolatait leírt párbeszédek formájában rögzítette: a színpadra állított beszélgetések egyik megszólalója többnyire Szókratész; megtárgyalnak egy kérdést és végkövetkeztetésre is jutnak. Gyakran próbálnak valamilyen fogalmat meghatározni, például „Mi a bátorság?", vagy: „Mi az igazság?" *A lakoma* című művében férfiak jönnek össze vacsorára, majd egyenként megválaszolják a kérdést „Mi a szerelem?" Az egyik válaszoló szerint az igaz szerelem többnyire egy idősebb és egy fiatalabb férfi között állhat fent, s az idősebb a bölcsességet adja a fiatalabb szépségéért. Innen ered a „plátói szerelem" szókapcsolat, vagyis, hogy a felek között nincs szexuális érintkezés (bár Platón aligha így képzelte).

Az *Állam* című dialógusban, amellett, hogy szerinte az ideális államot filozófusok (vagy platóni filozófus-királyok) vezetnék, arról is beszél, hogy az emberek barlangokban leláncolt lényekhez hasonlítanak, akik azt tartják valóságnak, amit a fény a barlang falára vetít. Az emberek zöme tehát nehézfejű.

Eddig rendben is volnánk. Platón ott veszíti el a fonalat, amikor azt mondja: ha ki tudnának barlangjaikból törni, megláthatnák a világot a maga valóságában, az örök formák világát, amilyen a tökéletes szék vagy a szépség tökéletes formája, amelyeket platóni ideáloknak szoktak nevezni. Ha ez nehezen érthető, annak oka, hogy alapvetően túlgabalyított.

Louise Bourgeois, művész (1911–2010)

Amikor jól jöhet: Ha valaki bármiről lefitymálóan azt mondja, „burzsoá", kérdezzük meg az illetőt (ironikusan), vajon a francia művészre, Louise Bourgeois-ra gondol-e? E fennkölt utalás révén bizonyíthatjuk, hogy cseppet sem vagyunk burzsoák.

A burzsoá főnév gyakran (és pejoratívan) olyasvalakire utal, aki unalmasan konvencionális – így azután mulatságosan nem illő vezetéknév Louise Bourgeois-nak, akinek művészete igen távol állt a konvencionálistól. Életműve javát apja elleni dühödt bosszúja motiválta, aki zsarnokoskodott felette és édesanyja felett. A robbanékony természetű papa sokszor elhallgattatta a kislány Louise-t, és mások jelenlétében kicsúfolta. Majd amikor a kedves és támogató anya megbetegedett, a papa kihasználta az alkalmat, és megcsalta Louise nevelőnőjével.

Az ilyen emlékek alapján nem csoda, hogy Louise művészete a szüleiről szólt. Ő volt a „vallomásos" (vagyis a száz százalékig önéletrajzi jellegű) művészet egyik első művelője. Leghíresebb műve a *Maman* (nehogy valakinek kételyei legyenek, miről szól). A pókot ábrázoló hatalmas bronzszobor mintegy 9 méter magasan tornyosul a néző fölé. Fenyegetően? Bourgeois szerint nem. „A pókok barátságos lények, amelyek szúnyogokat fogyasztanak – magyarázta. – Ezért a pókok segítőkészek és védelmezők, mint a mamám." Papának keményebb bánásmód jutott. A sokatmondó *Az apa megsemmisítése* című munkáján egy férfi tetemét gyerekek halvány vonalai veszik körbe. A feltételes következtetés szerint nemrég ölték meg, majd falták fel apjukat. Talán ez lehetett Bourgeois vágyálma.

Bár minden műve borús és felzaklató, Bourgeois mégis hallatlanul sikeres lett. A halálát követő esztendőben a *Maman* a képzőművésznők körében rekordnak számító 11 millió amerikai dollárért kelt el.

Marcel Mauss, szociológus és antropológus (1872–1950)

Amikor jól jöhet: Miután valakinek ajándékot adunk át, hozzuk zavarba a következő megjegyzéssel: „Remélem, tudod, hogy most egyeztél bele egy Mauss-féle ajándékkölcsönzésbe".

Vezetékneve dacára Marcel Mauss francia volt, nem német, és semmiképp nem rágcsáló, hanem szakterülete, a szociálantropológia valóságos oroszlánja. Manapság az ajándékozás bonyolult folyamatával kapcsolatos elgondolásairól ismerik. Mauss ezt *fait social total*nak, vagyis teljes társadalmi aktusnak nevezte, ami a szociálantropológia nyelvére lefordítva azt jelenti, hogy az emberek minden társadalomban adnak ajándékot, amelyhez bizonyos, betartandó szabályok társulnak. Mauss fő gondolatát erősen leegyszerűsített megfigyeléssé redukálva kijelenthető: megfogalmazta, hogy „nincs ingyen ebéd".

Amikor valaki elfogad egy ajándékot, a gesztust a későbbiekben valamikor viszonoznia kell. Árnyaltabban fogalmazva: társadalmi kapcsolatba kerül az ajándékozóval, amiből nem tud egyszerűen kihátrálni. Bizonyos értelemben ajándékot soha nem adnak. Csak kölcsönadnak. Létezik egy elidegeníthetetlen tulajdonsága: az, hogy a tulajdonjog az eredeti ajándékozónál marad. Ahogy az antropológusok általában, Mauss is a polinéziai törzsi életből vette elméletéhez a példákat. Azokon a szigeteken ugyanis, ha valaki nem fizette vissza az ajándékot, akkor elveszítette a *manát*: minden hatalom és gazdagság forrását.

Néhányan halkan megjegyezték, hogy Mauss talán túl komolyan vette az egészet, amikor például amellett érvelt, hogy minden ajándéknak mágikus ereje van. De meghatározó műve, az *Essai sur le don* (amely először 1925-ben jelent meg) erőteljes hatást gyakorolt Claude Lévi-Straussra*. Magára Maussra a legnagyobb hatást a szociológia létrehozója, és a világ egyik vezető öngyilkosság-szakértője tette, aki történetesen épp anyai nagybátyja volt...

Nahát, mi rokonok vagyunk!

Jean-Paul Sartre-nak nem származott kára abból, hogy édesanyja a Nobel-díjas Albert Schweitzer* első unokatestvére volt. Az alábbiak szintén érdemdús rokonokkal rendelkeztek.*

Émile Durkheim, szociológus, filozófus (1858–1917)

Amikor jól jöhet: A társadalom bármely szeletét – a jogrendszertől a házi kedvencek létéig – „durkheimi értelemben vett társadalmi tény-nek" nevezhetjük.

Émile Durkheim, Marcel Mauss nagybácsikája nem csupán szociológus volt. Ő volt az első jelentős szociológusok egyike (Franciaország ténylegesen első szociológia professzora), a tudományág iskolateremtője. Míg Freud* az egyén tudatalattijába merült, Durkheim úgy vélte, sokkal tanulságosabb, ha a minden egyén életét befolyásoló szuperstruktúrákat tanulmányozza. Más szóval a társadalmainkat.

Durkheim, egy rabbi fia, a szent könyvek helyett a tudománynak szentelte magát, és felfogása szerint a vallás a fejlődő társadalom szociális kohéziós szükségleteként magyarázható. Mégis azon kesergett, milyen súlyos megrázkódtatásokat kényszerülnek a társadalmak átélni az olyan modern fejlemények következtében, mint „az egyén kultusza" (a kifejezést Durkheim alkotta meg), és a tudomány magasztalása. Ennek eredménye az általa anómiának (a kollektív rend zavarának) nevezett állapot, amelyben a régi bizonyosságok megszűntek, a társadalmak pedig destabilizálódtak. Anómia előfordulhat az egyénben is, miként azt *Öngyilkosság* (1897) című, nagy hatású monográfiájában is kimutatta, amely egyébként az öngyilkosságot társadalmi ténynek nevezi (ez is az ő szakkifejezése), amely éppoly nyilvánvaló és elkerülhetetlen, mint a csecsemőhalandóság, vagy, hogy bizonyos számú embernek kék a szeme.

Elsőként ő ismertetett ma már tudott tényeket az öngyilkossággal kapcsolatban, például, hogy férfiak körében gyakoribb, mint nőknél. Az anómiás jellegű öngyilkosság mellett (az illetőt összezavarodik, mert a társadalom már nem tudatja vele, hogyan kellene viselkednie) elkülönítette az egoista öngyilkosságot (a borús magányosé), az altruista öngyilkosságot (az őrült katonáé) és a fatalista öngyilkosságot (a depressziós elítélté). Sokféle meglátása ellenére bírálói azt vetik Durkheim szemére, hogy nem vette figyelembe az egyéni komplexitást, miként azt sem, hogy mekkora szerepet játszhat az öngyilkosságban a mentális betegség.

François Mauriac, író (1885–1970)

Amikor jól jöhet: Ha egy ifjú titán legutóbbi regénye kerül szóba, megemlíthetjük François Mauriac álláspontját, miszerint középkorúnál fiatalabban senki sem tud igazán jó prózát írni.

Franciaországban François Mauriacot tartják az elmúlt száz esztendő egyik legnagyobb regényírójának. Nemzetközileg

Thérèse Desqueyroux (1927) című regénye a legismertebb (magyarul *Tékozló szív* címen jelent meg), amely egy vidéken élő unatkozó háziasszonyról szól, akit joggal vádolnak meg azzal, hogy megpróbálja a férjét megmérgezni. Ami a könyvvel kapcsolatosan a legmeglepőbb – túl azon, hogy az író filmszerű visszatekintéseket épített bele, amely technikát a némafilmeket nézve sajátította el –, mennyire Thérèse nézőpontját kényszeríti ránk Mauriac, hogy megértsük az asszonyt és megbocsássunk neki.

A megbocsátás kérdése szerepet játszott Mauriac életében. A II. világháborút követően hatalmas vitába keveredett Albert Camus-vel*, amikor a forrófejű ifjú filozófus mindazok ellen szankciókat követelt, akik együttműködtek a nácikkal. Rossz gondolat, vélte Mauriac. Franciaországnak a kegyelem gyakorlására van szüksége. Véleménye gyakran volt ellentétes az ifjabb nemzedékével, olykor mintha még kereste is volna az ellenszenvüket. A *Paris Review*nak adott híres interjúban például, már elismert regényíróként azt nyilatkozta, hogy éveknek kell elmúlnia, mire valaki képes jól megírni élettapasztalatait. Ilyenformán egyetlen fiatal író sem tud jó regényt írni (talán csak a gyerekkoráról). Mauriac pontosan tudta, mit beszél: 1952-ben nyerte el az irodalmi Nobel-díjat.

Katolikus volt, amikor az ateizmus dívott, pacifista a politikai extrémizmus idején – tehát igazi kakukktojásnak számított. Egyetlen szempontból „illeszkedett" csupán: ő is és leszármazottai is a megfelelő embereket ismerték. Mauriac fia Marcel Proust fivérének a lányát vette feleségül, unokája, Anne Wiazemsky színésznő pedig egy Jean-Luc Godard nevű ifjú filmrendezőhöz ment hozzá.

Jean-Luc Godard, filmrendező (sz. 1930)

Amikor jól jöhet: Ha meg akarjuk győzni egy barátunkat, hogy művészileg ne adja el magát pénzért, jegyezzük meg, hogy a forgatókönyvíró pontosan ezen okból veszítette el Brigitte Bardot szerelmét Godard *A megvetés* című filmjében.

Művészi forradalmár szerepéhez képest Jean-Luc Godard igazán befolyásos családból származik. Nagyapja alapította a Banque Paribas-t, ő maga pedig (mint az előző oldalon említettük), François Mauriac unokáját vette feleségül, bár a házasság nem bizonyult tartósnak. A problematikus kapcsolatok amúgy is fontos helyet kaptak Godard életművében. Egyik sikeres filmje, *A megvetés* (1963) zseniálisan indul: a jó hosszú jelenetben egy fiatal író a mezítelenül az ágyon heverő Brigitte Bardot minden porcikáját alaposan szemügyre veszi. Mármost ez nyilvánvalóan felkelti a néző figyelmét. A film azután a kapcsolat felborulásáról szól, miután az író önnön integritása veszélybe sodrása árán belemegy egy forgatókönyv megírásába, Bardot pedig hirtelen és visszafordíthatatlanul elveszíti minden tiszteletét a férfi iránt.

Godard a francia új hullám két legismertebb alkotójának egyike. A mozgalom újszerű filmek készítésére indult, amelyek véget vethetnek a francia filmeket akkoriban belengő áporodott konzervativizmusnak. A másik rendező, François Truffaut* segített Godard-nak az első filmjével, amely máig a legismertebb. Az igaz történeten alapuló *Kifulladásig* (1960) egy autó tolvajt (Jean-Paul Belmondo) követ, aki, miután megölt egy rendőrt, visszatér Párizsba és arra próbálja rávenni amerikai barátnőjét (a divatosan rö-

vid hajú Jean Seberget), hogy szökjön el vele. Nem annyira a történet, mint inkább a filmkészítés módja keltett nagy figyelmet. Godard az operatőrt egy kerekes székben tolta körbe, amitől a filmnek kissé reszketeg, „házi" jellege lett. És nem használt hozzá kész forgatókönyvet. Reggelenként, mielőtt a díszletbe ért volna, gyorsan lefirkantotta az aznap felveendő jelenetek dialógusait. Az eredmény a spontaneitás érzése, valami köznapi és nagyon menő.

Mit kell még tudni Godard-ról? Filmkritikusnak indult és filmjeiben gyakran tesznek megjegyzést a filmkészítés mikéntjeire. A színésznők közül Anna Karina volt az egyik fontos múzsája, aki az *Éli az életét* (1962) és *A bolond Pierrot* (1965) című filmekben szerepelt. Bármily lehangolóan hangozzék is, de általános a vélekedés, hogy Godard 1960 után készített filmjei nem olyan jók, mint a korábbiak. A kritikusok felrótták neki, hogy némelyik filmjében gyakran ismétlődnek a hosszú szünetek. És, mondják, csaknem lehetetlen volt követni 1982-es *Passiójáték* című filmjének dialógusait, mert a főszereplőnő dadogott...

Dadogósok

Olykor a remek íráskészség elfedi a dadogós beszédet. Kenneth Tynan és Adam Smith két olyan szerző, akinek a beszéde gátolt volt. Íme, további három.

Charles Darwin, tudós (1809–1882)

Amikor jól jöhet: Az evolúcióval kapcsolatos viták felemlegetésekor nevezzük azokat Darwin utániaknak, hogy nyilvánvalóvá tegyük, az elméletet a 19. század óta valamelyest finomították.

Az evolúció revolúciót keltett. A 19. századot megelőzően az emberek Isten létének tulajdonították a természet csodálatos sokszínűségét. Nem biztos, hangzott az evolúció elmélete. A folyamat lehetett a „természetes kiválasztódás", vagy akár a „legerősebbek fennmaradása". Vagyis a legelőnyösebb tulajdonságokkal rendelkező állatok (a leggyorsabbak, a magukat legjobban álcázók, és így tovább) életben maradnak, és átörökítik eme tulajdonságaikat az utódaiknak. Ez néha egész fajták kihalásához vezethet (például a dinoszauruszok), olykor ellenben új fajok keletkeznek, mint például az emberi, amely a csimpánzból fejlődött ki.

A 19. században nem kizárólag Charles Darwin foglalkozott evolúciós elmélet kidolgozásával, de ő aratta le a legtöbb babért. Ez részben aprólékos kutatómunkájának

köszönhető, részben pedig lelkesedésének és tisztánlátásának, amellyel *A fajok eredete* (1859) következtetéseit leírta, illetve talán annak is, hogy igen hosszú szakállt növesztett. Így azután a karikaturisták kiváló célpontjává vált, akik azon akartak élcelődni, hogy az ember a csimpánzzal rokon. Le kellett rajzolni a szőrös testű, majomhoz hasonlító Darwint, és a kép rögzült a nagyközönség emlékezetében.

Agnosztikusként Darwin nem akarta megingatni az emberek hitét Istenben, ezért évekig halogatta elméleteinek megjelentetését, attól való félelmében, hogy felzaklatja hívő feleségét, Emmát (aki első unokatestvére is volt). Az evolúciót magyarázva egy ízben azt mondta, úgy érzi magát, „mintha épp beismert volna egy gyilkosságot". Az elmélet nemcsak Isten „megölésének" kockázatát rejtette magában, hanem egyúttal sértette azt a magasztos érzést is, amelyet az emberek önmagukról, mint felsőbbrendű, Istenhez hasonlatos lényekről magukban dédelgetnek. Darwinnak minden jel szerint volt egy gyengesége. Gyötörték a kétségek. Tétova bizonytalansággal dadogott. És egész felnőtt életét megnyomorító egészségi problémák kísérték végig, amelyeken hideg zuhanyok végeérhetetlen sorával próbált meg úrra lenni.

John Updike, regényíró (1932–2009)

Amikor jól jöhet: Ha valaki azért bírál minket, amit soha életünkben nem tettünk meg, akkor felhívhatjuk az illető figyelmét John Updike könyvismertetéssel kapcsolatos egyes számú szabályára.

Igazán furcsa, hogy az amerikai John Updike dadogott. Amikor ugyanis írt, hihetetlenül könnyedén tette, nemcsak mennyiségileg (sokat), hanem a mondatainak is elegáns és könnyed ritmusa volt. Néhány kritikusa azt érezte, hogy Updike „túl jól" ír; mintha prózájának szépsége arra utalt volna, hogy nem kellő mélységben foglalkozik könyveinek témájával. Mások viszont – köztük Harold Bloom, aki Updike-ot a „jelentéktelen regényíró, jelentős stílussal" címkével ruházta fel – azt rótták fel neki, hogy meglehetősen könnyed, triviális témákkal foglalkozik.

Például a szexszel és a házasságtöréssel, a házassággal és a válással. Ezek voltak Updike két nagy regénysorozatának a témái. (Annyi mondandója volt, hogy esetenként nem tudta egyetlen kötetbe beleírni, ezért terebélyesedtek folytatásokká). Legismertebbek a Nyúl-kötetek, amelyek feltérképezik Nyúl, vagyis egy átlagos amerikai fickó, Harry Angstrom kalandjait, aki messze volt a tökéletestől, de nem is volt gonosztevő, így az olvasók tudtak azonosulni vele. A másik regényfolyam főhőse, Henry Bech amolyan anti-Updike volt, visszahúzódó, zsidó, Nobel-díjas regényíró, aki ritkán írt.

A protestáns és társaságkedvelő Updike soha nem nyerte el a Nobel-díjat, de két ízben kapott Pulitzert (összesen hárman akadtak, akik erre képesek voltak). Megfogalmazott célját „hogy a földi is megkapja a neki járó szépséget" (a földi ez esetben köznapi, hétköznapi életet jelent) kétségtelenül sikeresen megvalósította. Prózája mellett más műfajokban is jeleskedett: a *New Yorker* rendszeresen közölte verseit, novelláit és irodalmi kritikáit. Amikor könyvismertetést írt, bizonyos szempontokhoz ragaszkodott. Köztük ahhoz, hogy nem kéri számon a művön, amit az soha meg sem kísérelt, továbbá mindig igyekezett

hosszú idézeteket beleemelni az eredetiből, így az olvasók önállóan dönthettek.

Arisztotelész, filozófus, tudós
(Kr. e. 384–Kr. e. 322)

Amikor jól jöhet: Ha azt halljuk, hogy valaki a „szigorú arisztotelészi logikát" emlegeti, őrizzük meg a nyugalmunkat! Csupán a logikáról van szó.

Meglehet, goromba dolog száraznak mondani Arisztotelész prózastílusát, hiszen szórakoztatóbb műveinek az idők során nyoma veszett. Alighanem előadásainak a vázlatai maradtak meg, és ezek több ezer oldalra rúgnak, a poétikától a politikán és a geológián át egészen a teológiáig és a meteorológiáig terjedő témákban. Előadásainak a megtartása is igen kemény munka lehetett, hiszen Arisztotelészről azt feltételezik, hogy dadogott.

Évszázadokon át az emberi gondolkodás szinte minden területére kiterjedő elméleteit nem érte bírálat. Nem lett tőle szapora senkinek sem a pulzusa, de a témák többségében nagyjából-egészében fején találta a szöget. Napjainkban két területre van nagy hatással. Az első a logika. Lényegében ő találta fel az induktív és a deduktív gondolkodást (az egyes példákból következtetünk az általános szabályra, vagy csupán észérvek alapján haladunk előre). A második terület a moralitás. A *Nikomakhoszi etiká*ban Arisztotelész úgy érvel, hogy az erény az alapvető funkcióknak megfelelés. Egy ló esetében ez lehet a gyorsaság. Az embernél ez az értelmes lélekrész tevékenysége. Aki a legértelmesebb, az a legjobb ember (vagyis Arisztotelész önmagát alighanem szuper fickónak tartotta.) Tovább görgetve a gondolatot, azt mondja, hogy sok esetben ez az értelmes lélekrész a férfiakat a közép felé tereli a mértékletesség és a túlzás közé. Emellett az állam üdvéért tenni kell, a polgári kötelességek teljesítésével. Hajaj!

Jóval vonzóbb az, mekkora hangsúlyt fektet a barátságra, mint az erényes élet velejárójára. Lehetséges, hogy Arisztotelész azért értékelte a barátai kedvességét annyira, mert kisgyermek korában elveszítette mindkét szülőjét, minek következtében örökbe fogadták...

Örökbe fogadva

A pszichológusok tapasztalatai szerint az örökbe fogadott gyerekek gyakran azt érzik, hogy nem szeretik őket. Nem feltétlenül az őket örökbefogadó szüleikben nincs irántuk szeretet, hanem, mert úgy érzik, igazi szüleik eltaszították őket. Ennek ellensúlyozására gyakorta rendkívüli ambíció szorul beléjük, mint következő két példánk szemlélteti.

Edward Albee, drámaíró (sz. 1928)

Amikor jól jöhet: Bármely házaspárról, aki a nyilvánosság előtt vitatkozik, jóllehet szeretik egymást, azt lehet mondani: kicsit olyanok, mint George és Martha Albee *Nem félünk a farkastól* című drámájában.

Edward Albee összesen 28 darabot írt pályafutása során, de csak egyetlen akad köztük, amelyiknek a címe nyomban az ő nevét idézi fel. Nem mintha a többi műve sikerületlen volna (az 1975-ben írt *Tengertánc* és két másik darab Pulitzer-díjat hozott a számára). De az 1962-ben New Yorkban bemutatott *Nem félünk a farkastól* annyira zseniális, hogy aki látta, aligha felejti el.

Az 1966-ban készült filmváltozatban Richard Burton és Liz Taylor játssza George-ot, a szardonikus egyetemi tanárt, és az őt megmogyoróző feleségét Marthát, akik szinte lemeztelenítik egymást, és kardként használják a szavakat egy fiatalabb házaspár döbbent tekintete előtt. Egy késő éjszakai ivászaton verbális és nem verbális játékokat játszanak, amelyek során George úgy tesz, mintha lelőné Marthát, majd a legvégén feltárul az igazság: a gyermek, akire az este folyamán vissza-visszatérően céloztak, valójában nem létezik. A film, amely gyakorta nagyon vicces, még attól különlegesen lenyűgöző, hogy bepillantást engedett a főszereplő sztárok valódi házasságába, jóllehet magát a darabot az a harcos kapcsolat ihlette, amely Albee és férfibarátja, William Flanagan zeneszerző között állt fent.

Ez a dráma, mondta róla a szerző, „úgy lógott a nyakamban, mint holmi csillogó érem, nagyon szép, de némiképp terhes". Így van ez, ha valaki ötcsillagos művet alkot. A darabot egyébként újra meg újra műsorra tűzik, miáltal Albee később írt darabjaira is vetül némi figyelem, köztük a 2002-es *A kecske* címűre, amelynek építész főhőse beleszeret a címben szereplő négylábúba. A tekintéllyel mindenkor szembehelyezkedő Albee kora gyermekkorától konfliktusokba keveredett. Elmeséli, hogy gyerekként megbüntették, amiért leemelt egy könyvet a polcról, mert az így előálló üres hely idétlen látványt nyújtott. Albee azt mondta, ez volt az első alkalom, amikor gyanítani kezdte, hogy örökbe fogadták, s mint kiderült, valóban.

Mohamed próféta, vallási vezető (kb. 570–632)

Amikor jól jöhet: Az arab a h betűt hangsúlyosabban ejti, az m-et pedig megnyújtja.

A keresztények (kb. 2,4 milliárd fő) keveset tudnak az iszlám vallást (1,6 milliárd hívő világszerte) megalapító Mohamed próféta életéről. Íme, a tényállás. Analfabéta árvaként a nagybátyja nevelte fel. Tevehajcsárként kezdte – pontosabban teveháton megtett kereskedelmi utak tervezőjeként az Arab-sivatagon át. Negyven évesen, egy barlangban meditálva jelenést látott. Gábriel arkangyal megölelte, és arra kérte, hogy terjessze Isten igéjét. Mohamed úgy gondolta, megőrült, de felesége, Hadídzsa megnyugtatta, hogy az ilyen jellegű átélések csak Istentől eredhetnek.

Egyébként ugyanez a Gábriel arkangyal bukkan fel a keresztény és a zsidó hagyományokban is. Mohamed valójában nem új vallást alapított, csupán rábeszélte az övéit, hagyjanak fel a sokistenhittel, s helyette térjenek vissza őseikhez, akik Ábrahám istenét imádták. Annyiban tért el a hagyománytól, hogy új isteni szabályokat és betartandó rítusokat fektetett le, amelyeket versbe szedve ismertetett az emberekkel az évek hosszú sora alatt, s amelyekből a Korán összeállt.

Jézussal ellentétben Mohamed, a próféta soha nem vallotta magát isteni eredetűnek. Azt azonban közölte, hogy egy Burák nevű szárnyas lényen repült Jeruzsálembe, ahol beszélt Jézussal, Mózessel és Ábrahámmal.

Néhány közkeletű tévedés Mohameddel kapcsolatban: nem javasolta, hogy az asszonyok általában fátylat viseljenek erkölcsösségük megőrzésére – ez jóval későbbi fejlemény. Bár sikeres katonai vezető volt, azt tanította, hogy a megbocsátás jobb, mint a bosszú. „Bárki öl is meg emberi lényt – olvasható a Koránban–, akárha az egész emberiséget ölte volna meg." Ez a felfogás egy olyan férfiú bölcsességét tükrözi, aki életének ötödik évtizedében találta meg hivatását...

Későn kiteljesedők

Vannak előnyei annak, ha valaki érettebb korában ér fel karrierje csúcsára. Az egyik ilyen, hogy aligha fogja eltékozolni, amit elért.

Kurt Vonnegut, regényíró (1922–2007)

Amikor jól jöhet: Ha egy szerzőről azt mondják, „vonnegutos", az azt jelenti, hogy ötvözi a fekete humort a bohókás prózastílussal, miközben jól összekutyulja az irodalmi műfajokat (például a történelmi regényt a sci-fivel).

Kurt Vonnegut regényíró olyan bús képpel nézett a világba, mint aki nagyon is jól ismeri a kudarcot. Mielőtt regényíró lett, pelenkamosó céget vezetett, továbbá az Egyesült Államok első Saab autószalonját, amely egy év múlva megszűnt. Azt mondogatta, hogy kész csődtömeg volt 47 éves koráig – ekkor jelent meg ugyanis *Az ötös számú vágóhíd* (1969), ez a szatirikus és maró regény, Drezda II. világháborús szőnyegbombázásának rémtörténetéről (néhány sci-fi elemmel dúsítva). Ezt az eseményt Vonnegut személyesen is átélte, miután az ardenneki offenzívában elfogták és hadifogolyként Drezdába hurcolták.

A regény háborúellenessége kiválóan rímelt a korszak hangulatára, és a szerző hamarosan híresség lett. Volt idő, amikor ő számított a legtöbbet tanított regényírónak az

amerikai egyetemeken. Azóta hírneve megkopott, amihez az is hozzájárult, hogy *Az ötös szám vágóhíd*ban leírt tények némelyike nem állja meg a helyét. Drezda szőnyegbombázása nagyjából 30 ezer ember életét követelte, nem pedig 135 ezerét, ahogy Vonnegut írta. (Az adatokat a náci apologéta David Irving könyvéből vette át.)

Vonnegut mindenhogyan remek, társalgásba bedobandó név, mert németesen hangzik, miközben amerikai volt. Ettől könnyebb olvasni, továbbá azért is, mert divatos, laza és ironikus stílusban írt. Másnak nem is lehet mondani, mint természetesnek. Legalább akkora valószínűséggel bonyolódik a szellentések bűzéről röhejes fejtegetésbe, mint ad elő tényekkel alátámasztott érvelést valamely történeti módszertani kérdésről.

William S. Burroughs, író (1914–1997)

Amikor jól jöhet: William S. Burroughs szellemét úgy lehet legjobban megidézni, ha megemlítjük az első osztályú kábszereket és a transzgresszív szexet.

William Burroughs nem talált rá igazán a saját útjára, amedig 37 éves korában meg nem ölte második feleségét, Joant. Baleset történt. Mindketten részegek voltak, és az asszony beleegyezett, hogy egy gines üveget egyensúlyoz a fején, amit a férje kézi lőfegyverrel (amolyan Tell Vilmosként) megpróbál lelőni onnan. Rosszul célzott és az asszonyt terítette le. Burroughs úgy úszhatta meg a börtönt, hogy Mexikóban (ott történt a tragédia) azt mondta a rendőröknek, hogy a fegyver magától sült el. Később azt állította,

hogy valamiképpen a „bűn" csinált belőle írót, ami kissé kétséges, hiszen addigra csaknem befejezte első klasszikus remekművét, a *Junkie* (1953) címűt, amely részletesen bemutatja, milyen egy heroinfüggő élete.

Burroughs szélsőségesen élte az életét. Miközben rengeteg kábítószert vett magához, két házassága ellenére is homoszexuális volt, aki szemléletesen írt a férfiak szerelméről. Hogy mennyire tetszenek a művei, az valószínűleg attól függ, mennyire érdeklődik az ilyen témák iránt. Hallucinációs regénye, a *Meztelen ebéd* (amelyet Tangiers-ben írt, ahol szintén kábszerezett és fiúkkal hált) rajongói között van David Cronenberg rendező, aki animációs filmet készített belőle. A szerző még tovább folytatta irodalmi kísérleteit: jó néhány regénye olyan („felaprózós") technikával készült, amelynek során találomra kiválasztott szavak és kifejezések kerültek egymás mellé.

A felaprózós technika szellemében, íme, néhány találomra kiválasztott tény Burroughsról. Ő találta ki a heavy metal és a szárnyas fejvadász szókapcsolatokat. Úgy készített műalkotásokat, hogy a vászon mellé festéksprayeket rakott, majd fegyverrel beléjük lőtt. És egy alkalommal elveszítette bal kisujja utolsó ujjpercét, mert imponálni akart egy férfinak, akibe szerelmes volt. Burroughs nyilvánvalóan kissé tébolyult volt, bár ami az őrületet illeti, aligha kelhet versenyre egy francia szerzővel, aki úgy gondolta, a vizelete gyémántokból áll…

Flúgos futam

Finom határvonal húzódik a művészi nagyszerűség és a téboly között. Az alábbi három férfiú ezt átlépte.

Guy de Maupassant, író (1850–1893)

Amikor jól jöhet: Még Hemingwaynél is jobb bedobható név, mert nem olyan ismert, ha bizonyos lakonikus prózastílusra akar utalni.

Mint oly sok 19. századi író, Guy de Maupassant is szifiliszes lett és megőrült. Meggyőződésévé vált, hogy az agya az orrán és a száján át kicsepeg belőle, a vizelete pedig gyémántokból áll. Nem mintha szüksége lett volna szokatlannak mondható forrásokból származó bevételre. Hatalmas vagyonra tett szert irgalmatlan mennyiségű novella vad iramú (egyesek szerint túlságosan is vad iramú) megírásával, amelyeket újságokban jelentetett meg (akkoriban azok sokkal jobban fizettek, mint mostanság).

Ha csak fordításban olvashatjuk egyes szerzők műveit, megvan annak a kockázata, hogy a fordításban elvész gondosan megválasztott szavaik lírája, márpedig az irodalom, végtére is, erről szól. A kockázat csekélyebb az olyan szerzők esetében, mint Maupassant, aki lecsupaszított stílusban írt, ezért nevezik a modern novella egyik atyjának. Vagyis tömören fogalmazott, soha nem használt két szót, ha egy

is elegendő volt, és soha nem mondott ítéletet karakterei viselkedésével kapcsolatban. Ez a viszonyulás rendkívüli hatást gyakorolt a 20. század novellaíróira, köztük Ernest Hemingwayre.

Volt emellett valami avantgárd jellegű abban, amilyen sivárnak Maupassant az életet láttatta. Maga az író az életben zsémbes alak lehetett, már azt megelőzően is, hogy bedilizett volna. Annyira utálta az Eiffel-torony látványát, hogy rendszeresen az annak lábánál található vendéglőben étkezett, amely, mint mondta, az egyetlen hely Párizsban, ahonnan nem kényszerül a toronyra pillantani.

Augustus Pugin, építész (1812–1852)

Amikor jól jöhet: „Szegény Augustus Pugin" formában illik rá utalni, amiből következően tudhatunk valamit az építész életének szomorú végéről.

A londoni Parlament téren álló Big Ben óratorony Nagy-Britannia egyik szimbóluma. Vaskos sziluettje szilárdságot sugall, ahogyan egy demokratikus berendezkedéshez illik, amely a józan ész, valamint a hagyomány erejével büszkélkedik. Ám az óratorony építésze nyugtalan ember volt, aki végül teljesen elvesztette az eszét.

A francia apától és angol anyától született Augustus Pugin (ejtsd: Pjudzsin) vallási hevülethez hasonló küldetéstudattal rendelkezett. Megvetette az angol ipari forradalom unalmas pragmatizmusát, a gyárakat és a kéményeket, de legalább akkora ellenérzéssel viseltetett az 1810-es évek elavult építészeti gyarlóságai iránt is, ame-

lyek közepette felcseperedett. Szerinte arra volt szükség, hogy visszatérjenek a középkori gótika szigorú szépségéhez.

Függőleges stílus volt ez: a templomtornyok és az ablakok csúcsos vége mintha egyenesen a mennyekbe vezető utat jelezte volna. „Aligha fogja a nevemet bármilyen titulus rövidítése követni, hacsak nem a VP (Very Pointed= nagyon csúcsos)" – vallotta be őszintén egy alkalommal. Ám miután 1834-ben leégett a Westminster-palota, és Sir Charles Barryt bízták meg az újjáépítésével, Pugin megbízatást kapott a pompás belsők, a külső szárnygerendák és tornyok, továbbá természetesen a Big Ben megtervezésére. Olyan lendülettel vetette bele magát a munkába, hogy idegösszeroppanás lett a vége, amely egy vonaton tört rá teljes erővel. Mire útja végcéljához ért, képtelen volt kimondani egy összefüggő mondatot, és sem a feleségét, sem a gyerekeit nem ismerte meg.

Pugin a Királyi Bethlem Kórházba került (ebből a névből ered az angol *bedlam* „tébolyda"). Az út szemközti oldalán magasodott a southwarki Szent György katedrális, amelyet Pugin tervezett. Az építész soha nem épült fel teljesen, és 40 évesen hunyt el, feltehetőleg tizenévesen elkapott szifilisz következtében. Hírnevét az utókorban csorbította az a tény, hogy az ilyen ügyekben döntőbírónak számító John Ruskin másodvonalbelinek titulálta.

Leopold von Sacher-Masoch, író (1836–1895)

Amikor jól jöhet: Ha a mazochista szót használjuk, olyasvalakire utalva, aki a fizikai fájdalomban örömet talál, akkor ügyeljünk a kiejtésben a z betű ejtésére, amellyel jelezheti: tisztában vagyunk azzal, honnan származik a szó.

1869-ban Leopold von Sacher-Masoch ifjú osztrák regényíró üzleti megállapodást kötött szeretőjével, aki Fanny Pistor néven sokat mulatozott. A megállapodásban az áll, hogy a férfi a következő fél évben a rabszolgája lesz. Cserébe Fannynak a lehető leggyakrabban kellett szőrmét viselnie, különösképp, ha gonosz kedvében volt.

A párocska vonattal elindult Velencébe, ahol tudták, hogy nem ismerik fel őket. Az út során Fanny az első, Leopold pedig, magát lealacsonyítva, a harmadosztályon utazott. Ezek a részletek, valamint a kitudódó események (köztük heves korbácsolásos epizódok) belekerültek *A bundás Vénusz* című kisregénybe. Az író vezetéknevét Richard von Krafft-Ebing *Psychopathia Sexualis* című (1886) című műve őrizte meg az utókornak, amelyben mazochistának nevezi azokat, akik a fájdalomtól szexuálisan kielégülnek; ellentéte a szadista (de Sade márkiról elnevezve), aki a fájdalom előidézésétől elégül ki.

Amikor épp nem korbácsolták, Sacher-Masoch a nők jogaiért és a zsidókkal szembeni toleranciáért kampányolt. Rendkívülien kellemetlen véget ért, de nem annyira, mint a saját macskája, amelyet önkezével megfojtott. Amikor Hulda, a felesége, megtalálta a szétroncsolt állattal, a férfi ömlengeni kezdett arról, mekkora örömet okoz a szeretett lények meggyilkolása. Az asszony, érthetően, elmegyógyintézetbe csukatta, ahol egyes források szerint 1895-ben (mások szerint egy évtizeddel később) halt meg.

Sacher-Masoch valószerűtlen hőssé vált a 20. századi ellenkultúra világában. Perverz szexuális szokásokról készült leírásai nagyon imponáltak Lou Reednek, a Velvet

Undergroundból, aki *„A bundás Vénusz"* címmel írt számot az együttes első nagylemezére. A cím – legalábbis részben – a műveltség fitogtatását szolgálta, hasonlóan a Steppenwolf rockegyüttes motivációjához, amely egy divatos német szerző regénycímét választotta nevéül...

Ihlet alatt álló rockénekesek

A komoly rockénekesek mindig szívesen felvágtak olvasási szokásaikkal. A The Cure Killing an Arab *című számát Albert Camus** Az idegen *című regénye inspirálta. Suzanne Vega* Calypso*ját pedig Homérosz* Odüsszeiájának *egyik jelenete. Alább további példák olvashatók.*

Hermann Hesse, regényíró (1877–1962)

Amikor jól jöhet: Ha rendkívülien szoros kapcsolatot akarunk mutatni spirituális oldalunkkal, mondjuk azt, hogy kábítószereztünk, és a telihold fényénél Herman Hesse *Sziddhártá*ját olvastuk.

Amikor az 1969-ben készült *Szelíd motorosok*ban Dennis Hopper és Peter Fonda az autóúton repülnek a Harley Davidsonon, ezt a *„Born to Be Wild"*című dalra teszik, amelyet az amerikai Steppenwolf rockbanda játszik. Ők a német Herman Hesse 1927-ben megjelent *Steppenwolf* című regényének címét választották névnek. Hesse egyébiránt meglehetősen népszerű volt az 1960-as évek hippi ellenkultúrájának hívei körében. Hogy miért? Mert Hesse szerint az ember számára az a legfontosabb, hogy szabad szellem maradjon, és hogy megvalósítsa önmagát „mindazzal az ajándékkal, amivel a természet ellátta." Ezt olyan mélyen hitte, hogy

ezzel mentegetőzött, amikor elhagyta elmebeteg feleségét. Végtére is csak az számított, hogy Hesse nagy író legyen.

Az önmegvalósításra törekvés volt regényeinek, és életének legfőbb témája. Ez a *Sziddhártá*ban (1922) a legvilágosabb: egy fiatal indiai férfi Buddha* korában elindul a szellemi felvilágosodás útját keresve. Ezt a Hesse kisregényt lehetett leggyakrabban látni az 1960-as évek hippijeinek kezében, mivel viszonylag rövid volt és teljesen egyértelmű. Gondolatait Hesse bonyolultabban fejezte ki *Steppenwolf*ban, amelyben egy férfi, aki kettős személyisége folytán őrlődik a civilizált és a vad világ között, végül megmenekül öngyilkos késztetéseitől. *Az üveggyöngyjáték* (1943) a távoli jövőben játszódik, s egy férfiről szól, akit a szellemi elitbe tartozás céljával nevelnek fel, de aki ennek hátat fordítva keresi meg élete értelmét.

Amikorra az utóbbi regény megjelent, a nácik már betiltották Hesse könyveit „degenerált" tartalmuk miatt. Ha bárki hatásvadásznak és önmagával elnézőnek bélyegzi Hesse életművét, nyugodtan válaszolja az illetőnek azt, hogy legalább politikai integritása volt: következetesen elítélte a nacionalizmust, még akkor is, amikor kortársai egy része magáévá tette.

Mihail Bulgakov, regény- és színműíró (1891–1940)

Amikor jól jöhet: Bármikor hozzuk elő a nevét, mindig a második szótagot hangsúlyozzuk.

Mick Jagger azt állítja, hogy a Rolling Stones *Sympathy for the Devil* című számát Mihail Bulgakov *A Mester és Margarita* című regénye ihlette. Ez a megtiszteltetés is túl későn érkezett a szerzőnek, aki életében még regényét sem láthatta nyomtatásban. Hiszen akkoriban a Szovjetunióban még a kissé „felforgatónak" minősített műveket is betiltották.

Igazság szerint Bulgakovnak meglehetősen bonyolult viszonya volt a kommunista állammal. Sztálin rajongott némelyik színdarabjáért. Állítólag annyira tetszett neki *A Turbin család napjai,* hogy tizenötször megnézte. Számos Bulgakov darabot azonban oly távolinak tartottak a politikai irányvonaltól, hogy már színpadra kerülése előtt betiltották. Ettől az író teljesen kétségbeesett, majd végül egyenesen Sztálinnak írt levelet, amelyben engedélyt kért a Szovjetunió elhagyására, hiszen az ország íróként nem tart rá igényt. Valamivel később csengett a telefon. Sztálin hívta. Jegesen azt kérdezte, vajon Bulgakov valóban el akarja-e hagyni hazáját. Az író erre diplomatikusan úgy válaszolt, hogy egy orosz író a hazáján kívül sehol nem tudna létezni, és ezzel megmentette önmagát.

Élete utolsó időszakában *A Mester és Margarita* megírására fordította energiáját, erre a különleges, látnoki regényre, amely évszázadokat ível át (az 1. századi Jeruzsálemtől az akkori Szovjetunióig), és amelynek szereplői között megtalálható maga a Sátán is. Bulgakov legkevesebb tizenkét éven át írta, ám a kiadók egymás után visszautasították, ami nem különösebben meglepő, hiszen a szovjet rezsim éles kritikáját tartalmazza. Amikor végül megjelent – 26 évvel Bulgakov halála után –, nyomban mesterműnek kiáltották ki. Hasonlóan járt az az 1960-as évek egyik legtehetségesebb popművésze, akinek halála és az elismerése között ugyancsak nagyon hosszú idő (de ennél talán kevesebb) telt el...

Nagyon későn befutottak

Hátrányos lehet, ha valaki megelőzi a korát. Csak a halála után kezdik el méltányolni, akkor pedig aligha tud már a sikerben lubickolni.

Pauline Boty, képzőművész (1938–1966)

Amikor jól jöhet: Ha a pop-artról akarunk beszélni, Roy Lichtenstein és Andy Warhol neve természetes választásnak tűnik. Ám bedobhatjuk a kevésbé ismert Boty nevét is, hogy biztosan pályázhassunk a műértő címre.

Halálát követően Pauline Boty munkái elfeledve hevertek fivére kenti farmjának egyik pajtájában. Akkor fedezte fel egy művészettörténész, és a zseni kézjegyét látta meg bennük. Restrospektív kiállítást rendeztek. Hirtelen Boty ismét szerepelt a hírekben, és biztos helyet kapott a popművészet nagyjainak panteonjában.

Ő és a pop-artot gyakorló társai annak idején komoly felzúdulást keltettek, amiért a populáris kultúra vacaknak mondott elemeit beemelték a kortárs magaskultúrába. Olyan műalkotásokat hoztak létre, amelyeknek eldobható, rágógumira hasonlító szerepe volt, miként a Beatles legújabb dalának. Maga Boty gyakorta használt ennél kifinomultabb utalásokat, bizonyítandó, hogy képes rá. Készített például két kollázst, amelyet szándékosan egymás mellett állított ki. Az egyik címe az volt *„Ez madár? Ez repülőgép?"* – utalásként a népszerű Szuperman képregényekre, míg a másik címe ez volt: *„A rózsa az rózsa az rózsa"*, vagyis idézet a költői mesterkéltség felkent papnőjétől, Gertrude Steintől.* Botyt csodálták a feministák, mivel egy olyan korban volt sikeres nő, amikor az még ritkaságnak számított, továbbá azért is, mert műveivel fel akarta hívni a figyelmet a nők elnyomására és tárgynak tekintésére. *It's a Man's World II* (Férfiaké a világ II) című kollázsa például pornómagazinokból kivágott képekből áll össze.

Boty a menő csajt testesítette meg a hatvanas években, akinek mindenki a barátja volt Bob Dylantől David Hockneyig. Rákban hunyt el, tragikusan fiatalon, 28 évesen.

El Greco, festőművész (1541–1614)

Amikor jól jöhet: Először nevezzük Domenikos Theotokopulosnak, majd ha mindenki zavarodottan néz, tegyük hozzá, hogy El Grecóra gondolunk.

A magányos zsenikkel kapcsolatosan az a legnagyszerűbb, hogy nem kell sokat tudni arról, milyen művészi közegben dolgoztak, csupáncsak szájtátva kell bámulni, és felfogni, hogy most bizony valami egészen különleges került a látóterünkbe. Így van ez El Greco festményeivel, amelyek hallucinogén vízióknak tűnnek. Akadt, aki úgy vélte, hogy a festmények különös színei, valamint az alakok megnyújtott végtagjai arra utalnak, hogy nagy mennyiségben szívott marihuánát. Mások, jóval prózaibb lelkek lévén, arra

következtetnek, hogy rosszul látott, és alighanem asztigmatizmusban szenvedett.

*Az El Greco („a görög") csak a beceneve volt. Nem csoda, hiszen eredetileg Domenikos Theotokopulosnak hívták, ami kész nyelvtörő. (Műveit eredeti nevén és görög betűkkel szignálta.) Az akkor Velence fennhatósága alatt álló Krétán született. Fiatalon Velencébe költözött és Tizianótól tanult festeni. Később a spanyolországi Toledóban telepedett le, ahol II. Fülöp király festőket keresett, hogy El Escorial nevű monostor-palotáját díszítsék. Sajnálatos módon El Greco arroganciája („nem tudott festeni" mondta Michelangelóról, akit semmibe vett), valamint különc festési stílusa irritálta az uralkodót, így a továbbiakban nélkülöznie kellett Fülöp pártfogását.

El Greco klasszikus példája az életében alulértékelt művésznek. Csak a romantika korában, a 19. században kezdték zsenialitását dicsőíteni. Azóta olyan művészeket inspirált, mint Pablo Picasso* és Paul Cézanne (különös módon mindkettejükkel több ponton egyezik, mint bármelyik kortársával), valamint Vangelis görög zeneszerző, aki a *Tűzszekerek* című film zenéjét írta, és aki egy teljes albumot szentelt El Greco nagyságának.

Henry David Thoreau, író (1817–1862)

Amikor jól jöhet: Ha Thoreau kerül szóba, mint az egyszerűbb, vidéki élet inspiráló példája, ne kövessük el azt a hibát, hogy franciásan ejtjük a nevét. Az angol ‚borrow' szóra rímelően helyes.

Az amerikai Henry David Thoreau-nak életében nem jutott túl sok siker. Mégis rendkívülien nagy hatást gyakorolt, mégpedig két eltérő területen. Először is ő lett a védőszentje az ökoharcosok világszerte kedvenc ideájának, az egyszerűbb, természetközelibb életnek. Mert Thoreau épp ezt valósította meg a gyakorlatban. Saját bevallása szerint sem sikerült minden kísérlete a vadonban élésre. Egy ízben egy barátjával nem ügyeltek kellőképp a tűzre, amitől leégett 120 hektár erdő. De boldogabb időszaka volt az 1845 és 1847 közötti, amikor Massachusetts államban a Walden melletti erdőben élt egyedül a maga által épített kunyhóban: ezt az élményt írta meg ékesszóló, felkavaró, bár sajnos gyakorta prédikálós hangnemű *Walden* című művében.

Másik jelentős munkája *A polgári engedetlenség iránti kötelességről*, amelyben kifejti, hogy ha a kormány erkölcstelen, jogos a vele való szembeszegülés. Thoreau, aki mindig azt tette, amit hirdetett, próbálkozott is ezzel: megtagadta az adófizetést, mert az akkori Massachusetts állam eltűrte a rabszolgatartást. Ezért egy éjszakát börtönben kellett töltenie, majd másnap kiengedték, mert az egyik nagynénje – szembeszegülve Thoreau akaratával – kifizette helyette az adót. Thoreau példája többeket megihletett, például Lev Tolsztojt, Mahatma Gandhit és Martin Luther Kinget. Mindenekfelett pedig amerikai hős, a szívósság és az önállóság megtestesítője, amit barátja, Ralph Waldo Emerson* egekig magasztalt, valamint a természettel való egyesülés filozófiájáé, amelyet transzcendentalizmus néven ismerünk.

Valahogy magától értetődő, hogy ez a megfontolt, furcsa külsejű férfi – akiről másik barátja, Nathaniel Hawthorne kijelentette, „ronda, mint a bűn" – éppen saját elfojthatatlanul kíváncsi szellemének essék áldozatául. Egy éjszakai viharban a fák évgyűrűit számolva bronchitist kapott, ami végül az életét követelte. Ha már a kötelesség iránti odaadásról esik szó, jegyezzük meg, hogy a halála jelképesnek

tekinthető – a tudomány embere nem gondol a halálra – és valamiképpen emlékeztet arra, ahogyan a tanulmányaiba mélyen belefeledkező görög matematikus sem foglalkozott támadója leszerelésével...

Csak még annak megoldásán töprengek...

Nincsen senkiben nagyobb szeretet annál, mintha valaki életét adja a tudományos munkáért, annak végzése közben.

Arkhimédész, matematikus és feltaláló (kb. Kr. e. 287–Kr. e. 212)

Amikor jól jöhet: Arkhimédészre többnyire a heuréka-élmény kapcsán szokás hivatkozni, amikor valakinek hirtelen leesik a tantusz.

Gustave Flaubert* *Dictionnaire des idées reçues* című művében szatirikusan ezt írja: „ARKHIMÉDÉSZ. Ha meghallja a nevét, kiáltsa azt ‚Heuréka!'. Esetleg azt: ‚Adj nekem egy szilárd pontot és kimozdítom sarkaiból a világot!' Van ezen kívül még az archimédészi csavar, de senki nem *várja* el, hogy tudja, mi az." Flaubert tőről metszett cinikus volt. Ennek a résznek az elolvasása után valamit azért már tudni fog az arkhimédészi csavarról.

A „heuréka!" görögül ‚megtaláltam!', és ezt rikkantotta Arkhimédész, miután bemászott a fürdőbe szicíliai otthonában, és azt látta, hogy a vízszint emelkedik. Arra jött rá, hogy szabálytalan alakú tárgy tömegét úgy lehet megállapítani, hogy egy karimáig vízzel töltött tartályba bele kell dobni a tárgyat, majd a túlcsordult vizet fel kell

fogni és űrtartalmát megmérni. Ilyen egyszerű. A szilárd ponttal kapcsolatosan megjegyezte, hogy kellő hosszúságú emelőkarral akár egy bolygó nagyságú tárgyat is fel lehet emelni.

Az iskolában tanult (és az óta vélhetőleg elfelejtett) matematika egy része Arkhimédész felfedezése, például az, miként számítható ki a kör területe. Életében azonban ismertebb volt a találmányairól, köztük a nevét viselő csavarról. Ez nem szexuális gyakorlat volt, hanem egy szivattyú, amellyel a hajófenékből kipumpálható a víz.

Amikor a római hadak megostromolták szülővárosát, Siracusát, katona tört rá a matematikusra. „Ne zavard a köreimet!" mormolta állítólag Arkhimédész, arra célozva, hogy hagyják békén, míg meg nem leli egy őt foglalkoztató geometriai probléma megoldását. Ez a megjegyzés annyira felbőszítette a katonát, hogy megölte a tudóst.

Francis Bacon, filozófus, tudós, államférfi (1561–1626)

Amikor jól jöhet: Nehogy ízetlen tréfát kíséreljünk meg a szeletelt baconról! Kizárólag a Bacon-féle természettudományos módszerre szorítkozzunk.

Vajon Francis Bacon írta Shakespeare színműveit? Nem. Ám néhányan úgy hiszik, Bacon írta a darabokat titokban, Shakespeare „homlokzata" mögött, és mindez arra utal, hogy igen kiváló képességű emberről beszélünk. Emellett annak a hibás következtetésnek is a jó példája, amelyet Bacon annyira lenézett. Bacon zseniális volt – Shakespeare darabjai zseniálisak – tehát Bacon írta Shakespeare darabjait. Ugyan már!

Bacon élete mindazonáltal sok színműnek elegendő témát adna. Ügyvédnek tanult. Tizennégy éves lányt vett el (amikor ő maga 45 volt). A főügyészségig vitte. Megvesztegetésért (hagyta magát) a Towerbe zárták. Dolgozószobájába vonult vissza, és a filozofálásnak szenteltemagát. Soha be nem fejezett fő művében, az *Insaturatiomagná*ban alapelveket kívánt lefektetni, mindenfajta tudomány fejlődése érdekében. Elsőként azt magyarázta el benne, milyen sokféleképpen torzul el a férfiak világképe. Van a törzs ködképe (az emberi faj természetében gyökerezik). Vannak a barlang ködképei (az egyéni természet szerinti tévedések), továbbá a piac ködképe (nyelvi tévelygések) és a színház ködképe (a múlt filozófusainak hibái).

További pontos meghatározásokat írt elő a tudományos kutatás mikéntje számára, amelyek alapját a kísérletezés és a tények megállapítása adja. Ezért nevezik olykor a „tudományos módszertan" atyjának, olykor pedig az „empirizmus (a kísérleteken alapuló vizsgálódás?) atyjának. Végül az elméletei ölték meg. Egy hideg téli napon hóval töltött meg egy csirkét, megállapítandó, hogy a húsa így tovább eláll-e, de meghűlt és meghalt. Abszurd vég ez egy szellemi titán számára, akit soha nem szabad összekeverni 20. századi névrokonával...

Nehogy összekeverjük őket!

A szégyen pírja aligha hevesebb annál, mint amikor az ember összekever egy jelentékeny kulturális szereplőt egy másikkal. Pontosan jegyezzük tehát meg a most következők megkülönböztető jegyeit!

Francis Bacon, művész (1909–1992)

Amikor jól jöhet: Ha extra elismerésre vágyunk, említsük „Fran" Bacon néven – ahogyan csak a barátai szólították.

Francis Bacon festőt ugyan olykor összekeverhették 17. századbeli névrokonával (lásd az előző ismertetést), de festményeit szinte lehetetlen máséival összekeverni. Ezek ugyanis nem olyan képek, amilyeneket az emberek zöme szívesen a falra akasztana az otthonában. Bacon művei zordak, eltorzítottak, emberalakjai púposak vagy formájukat vesztettek, akár a csapdába esett állatok. Csodálói számára azonban az érzelmi kín eme pillanatai valami alapvetően pontosat (ha mégoly lehangolót is) közölnek arról, milyen volt életben lenni abban a nem kívánt 20. században. Az üzenet közvetítéséhez az egyik képen egy alak horogkeresztes karszalagot visel. (Bacon azt állította, bár nem igazán meggyőzően, hogy csupán azért szerepel a képen, mert tetszik neki e jelkép formája.)

Szomorúan bár, de ki kell jelentenünk: abban, hogy a nézőközönség képzeletét megragadja, sokat segít, ha az alkotó magánélete éppoly sokszínű, mint a művei. És Bacon esetében ez így is volt: pocakos volt, homoszexuális, az arca bokszkesztyűre emlékeztetett, és törzsvendége volt a londoni Soho lebujainak. Szakmabeliekhez, köztük Lucian Freudhoz hasonlóan élvezte a kétes hírű egyének társaságát, amilyen hosszú távú férfiszerelme, George Dyer is volt, akivel állítólag akkor ismerkedett meg, amikor a fickó be akart törni a lakásába. Dyer elszúrta, Bacon pedig nyomban az ágyába vonszolta. A viharos kapcsolatot az alkohol mellett az erodálta, hogy Dyer képtelen volt megérteni Bacon művészetét. „Szerintem rohadtul rondák" – jegyezte meg egyszer a festőnek néhány róla készült elmélyült, és érzelemmel teli portréja láttán. Ám amikor a kapcsolatnak 1971-ben Dyer öngyilkosságával vége szakadt, Bacon összeomlott.

Ezt követően a halál még nagyobb szerepet játszott a munkásságban, a fájdalom és az enyészet társaságában (különleges ihletforrást jelentett számára egy, a szájüreg betegségeit illusztráló fényképalbum). Bacon a jelentős angol festő ama ritka példánya, akinek művei ma rendre több tízmillióért kelnek el.

Irving Berlin, zeneszerző (1888–1989)

Amikor jól jöhet: Berlin sok dalszövegéből lett köznapi fordulat, vagyis érdemes a nevét a beszélgetésbe bedobni. Imígyen például: „There's no business like showbusiness, ahogy Irving Berlin fogalmazott."

Soha, semmilyen körülmények között ne keverjük össze a népszerű amerikai dalokat író Irving Berlint a filozófus Isaiah Berlinnel, bár ha megtennénk, jó társaságba kerülnénk, hiszen olyan neves személyiség követte el ezt a baklövést, mint Winston Churchill.

Irving Berlin annyi örökzöld slágert írt, hogy a *New York Times* nekrológjában ez áll: „Ő írta azokat a dalokat, amelyet az amerikaiak a 20. század java részében játszottak, énekeltek, vagy amelyekre táncoltak." Sikerének egyik titka az lehetett, hogy egyszerű szöveget írt a dalokhoz, amelyek az élő párbeszédekre hasonlítottak. Az ő ragtime zenéjében, amely a dzsessz előfutárának tekinthető, volt elegendő energia és lendület, aminek következtében a dallamaira táncoló fiatalok tényleg ellazulhattak és kibolondozhatták magukat.

Berlin életrajza a kunyhóból vezet a kastélyba. Zsidó szülők gyermekeként, hét testvérével a legsötétebb nyomorban élt a vidéki Oroszországban. Ötéves volt, amikor a családja New Yorkba emigrált a növekvő orosz antiszemitizmus elől. Néhány évvel később újságárusításból keresett pénzt, és észrevette, hogy ha a legfrissebb slágereket énekli, többen megállnak nála vásárolni. Miután felismerték zenei tehetségét, egy zeneműkiadónak kezdett dalokat írni, és idővel ő lett az Egyesült Államok valaha volt legnagyszerűbb dalszerzője.

Hírneve alighanem elkerülte a brit miniszterelnök figyelmét. Amikor a 2. világháború idején Winston Churchillt bemutatták Irvingnek egy londoni ebéden, a miniszterelnök azt hitte, hogy Isaiah Berlin filozófussal (következő ismertető) áll szemközt, és megkérdezte, szerinte hogyan alakul a háború. Nagy meglepetésére Irving amerikai akcentussal azt válaszolta, igen megtisztelő, hogy ilyen kérdést tesznek fel neki és hazájába visszatérve az unokáinak el fog dicsekedni vele. Abban a hiszemben, hogy sületlen tréfa áldozata lett, Churchill valamilyen ürüggyel távozott.

Isaiah Berlin, filozófus (1909–1997)

Amikor jól jöhet: Ha egy barátunk az élet nagy kérdéseinek egyikével küzd, nehézségei, Isaiah Berlin terminológiájával élve az értékpluralizmusból fakadhatnak.

Isaiah Berlin filozófus felvetette, hogy a gondolkodókat, írókat, művészeket és a többieket két kategóriába lehetne osztani: sündisznókra és rókákra. Értelmezése szerint a sündisznóknak egyetlen jelentős gondolata van, és minden tettüket ez befolyásolja. Platónt és Nietzschét sorolta közéjük. A rókák összevissza rohangásznak, sok minden érdekli őket és sok mindenben kiválók. Róka volt például Shakespeare, Balzac – és maga Berlin is.

A nekrológok nem szűkölködtek a túlzó megfogalmazásokban. Őt tartották például nemzedéke legjobb társalkodójának, és a 20. század legkiválóbb tudósának: mindkét állítás legalábbis kétséges. Annyi azonban bizonyos, hogy rendkívül érdekes fickó volt. Oroszországban született és átélte az 1917-es forradalmakat, mielőtt Angliába menekült volna. Ott rövid idő alatt elsajátította a nyelvet, és intellektuális zsenialitása folytán hírnévre tett szert. Arra is volt ideje, hogy feleségül vegyen egy golfbajnoknőt, és hogy az angoloknak kémkedjen, amely szolgálatáért 1957-ben lovaggá ütötték.

Manapság Berlinre sziporkázó esszéiért emlékeznek leginkább. Az egyik ilyen esszében részletezte a „rókák" és

a „sündisznók" közötti különbségeket (bár a vén róka utóbb azt állította, nem gondolta az esszét komolyan). Egy másik esszében az értékpluraliznust taglalta. Ez lényegében annyit tesz, hogy az emberek meghatározzák a saját értékeiket, amelyek időként konfliktusba kerülnek egymással. Szép dolog például betartani egy ígéretet, és ugyancsak jó dolog igazat mondani. Ám néha ahhoz, hogy az ígérétét betartsa az ember, hazudni kell. Vagy itt van például a férfi, aki azt fontolgatja, hogy a feleségét elhagyja a barátnőjéért. A „családi élet", mint érték, azt sugallja, hogy maradjon a felesége mellett. Az „igaz szerelem" értéke viszont azt, hogy lépjen le a barátnőjével. Berlin meglátása szerint végső soron nagyon sok egyéni szenvedés gyökerezik az értékpluralizmusban.

Lao-ce, filozófus (Kr. e. 6. század)

Amikor jól jöhet: Ha bárki lustasággal vádol minket, feleljük azt, hogy csupán a tao filozófiája szerint élünk.

A Krisztus előtti 6. században egy Lao-ce nevű kínai írnok, megelégelvén a császári birodalom korrupt mivoltát, elindult nyugati irányba egy ázsiai bivaly hátán, és addig ment, míg az ország határára nem ért. A Jin Hszi nevű határőr nem tévesztette őt össze Szun-ce hadtudóssal (következő összefoglaló), mint oly sokan az óta. Ő pontosan tudta, kicsoda Lao-ce, és azt kérte tőle, írja le a bölcsességeit, nehogy elvesszenek. Ebből keletkezett a Tao te king, amelyet több száz millióan olvastak világszerte, a „nem cselekvést" hirdető szelíd filozófiájáért, azért az tanításáért, hogy éljünk a jelenben, és örüljünk a bennünket már körülvevő dolgoknak ahelyett, hogy beteljesülhetetlen álmokat kergetnénk.

A história szerint Jin Hszire olyan hatást tett a könyv, hogy állását felmondta, és Lao-ce nyomában járt, annak élete végéig. Azonban kevés bizonyos tényt ismerünk Lao-céről. Egyes tudósok szerint nem is létezett ilyen nevű ember, és a *Tao te king*et évszázadok során állította össze sok szerző (vö. Homérosz*). Követői szerint azonban Lao-ce később Buddha* mesterévé szegődött – sőt van, aki egyenesen azt állítja, hogy ő azonos Buddhával. Ugyanakkor azt is mondják, hogy teljes életnagyságban (őszülő szakállal és a bölcsesség jeleként hosszú fülcimpával) bújt elő anyja méhéből 63 esztendős korában.

Ne is folytassuk ezt tovább, hiszen Lao-ce szerint „Aki tudja, nem mondja. Aki mondja, nem tudja." Mielőtt azonban véglegesen eldugulnánk, még egy utolsó megjegyzés. A *Tao te king* tanítását és a tao (a világot uraló nyugodt szellem és az azzal összhangban megvalósuló élet) keresését igen sokféle szakterület vette át. A Sztanyiszlavszkij-módszer szerinti színjátszás az előadásokba kívánja terelni a taót. És van, aki Lao-ce tanítását bele akarja szőni a szabadpiaci gazdaság paradigmájába.

Szun-ce hadvezér, hadtudós (Kr. e. 6. század)

Amikor jól jöhet: Üzleti tárgyalásra vigyük magunkkal Szun-ce *A háború művészete* című munkáját, és tegyük le magunk elé az asztalra. Ettől a tárgyaló partnerek aggódni fognak, milyen fantasztikus stratégával kerültek össze!

A Krisztus előtti 6. században állítólag a Vu állam királya, Ho-lü furcsa feladat elé állította tábornokát, Szun-cét. Vajon képes lenne-e a király ágyasaiból – a palotának csak az élvezeteket ismerő lakóiból – ütőképes hadsereget létrehozni? Természetesen, felelte Szun-ce. Megmondta a nőknek, hogy mit tegyenek, ám amikor gyakorlatra került volna sor, csak vihorásztak. Szun-ce nyomban lecsapatta annak a kettőnek a fejét, akit a csoport vezetésével megbízott. Ezt követően a nők azt tették, amit parancsoltak nekik, nem kérdeztek semmit, és az általános vélekedés szerint Szun-ce teljesítette, amit vállalt.

Ez az anekdota is bepillantást enged Szun-ce *A háború művészete* című vékonyka kötetében olykor az elmebaj határán egyensúlyozó bölcsességre (miközben a téma aligha térhetne jobban el a kortárs Lao-ce életfelfogásától). Szun-ce kötete epigrammákat tartalmaz arról, miként kell legyőzni az ellenséget, de olyan egyszerű megfogalmazásban, hogy a közelmúltban többféle területen elkezdték használni: a politikában, az emberi kapcsolatokban, vagy épp az üzleti világban. Az 1987-es *Tőzsdecápák* című filmben például a gátlástalan Gordon Gekko Szun-cét idézi: „Minden csata eldől, mielőtt még megvívják." Tehát minden csata a felkészülésről szól, és kevésbé a tényleges harci képességekről.

A háború művészete hosszan tartó népszerűsége részben rövid – 20 és 30 oldal közötti – terjedelmének köszönhető, bár a mai kiadások legtöbbjét hosszú bevezetővel „hizlalják fel". Egyszerűségétől és könyörtelen hangnemétől fellelkesül a valamennyiünkben ott lakozó foteldiktáror. Ugyan ki állná meg mosoly nélkül, ha elolvassa Szun-ce javaslatát arról, milyen legyen a hadsereg: „...egyszer legyen kiismerhetetlen, akár a sötétség, máskor meg úgy mozogjon,

mint a mennykőcsapás".* Mao Ce-tung állítólag szinte mindig magánál hordta ezt a könyvecskét, s arra használta fel, hogy egész Kínára kiterjessze uralmát. Mindeközben több embert gyilkoltatott meg, mint a történelem folyamán bárki. Az a hír is járja, hogy a kötet az egyik utolsó olvasmánya volt egy igencsak zűrös francia szerzőnek...

* Tőkei Ferenc fordítása.

Gyilkolászós fazonok

Minél rendkívülibb a tehetség, annál nagyobb a valószínűsége, hogy az illető művész elveszíti minden kontrollját és valakit megpróbál megölni.

Guy Debord, író (1931–1994)

Amikor jól jöhet: Valahányszor igazolni akarunk egy extrém tettet – az Ausztráliába való kivándorlástól a templomban eleresztett sikításig –, mondjuk azt: önmagunkat akarjuk megszabadítani annak zsarnokságától, amit Guy Debord spektákulumnak (látványosságnak) nevezett.

Amikor Gerard Lebovici kiadót és filmproducert 1984-ben holtan találták egy párizsi autóparkolóban (tarkólövés végzett vele), a bűnügy fő gyanúsítottja a francia Guy Debord író és filmkészítő volt. Legalábbis a korabeli hírekben így szerepelt. Volt, aki azt állította, semmilyen kapcsolat nincs a megoldatlan gyilkosság és Debord között, azt leszámítva, hogy ismerte Lebovicit, emellett mindig kicsit flúgos volt. Hogy a neve egyáltalán felmerülhetett a gyilkosság kapcsán, teljes mértékben igazolja Debord állítását. Kedvenc teóriája szerint, amelyet *A spektákulum társadalma* (1967) című könyvében kifejtett, a valóság helyét átvette a spektákulum (látványosság): a kapitalista képi világ előre megtervezett módon taszít bennünket az elégedett idiotizmus nyugalmába.

Debord már késő kamaszkorától kezdve foglalkozott ilyesfajta ideák kidolgozásával, amikor véletlenül belecsöppent a magukat Lettristsnek nevező poszt-szürrealista kópék csapatába, akiknek az volt a célja, hogy sokkoló akcióikkal kizökkentsék apátiájukból az embereket. 1950-ben Debord egyik társa papnak álcázva fellépdelt a Notre Dame szószékére, és bejelentette Isten halálát a letaglózott hallgatóságnak. Vagy Debord néhány évvel későbbi filmjében, az *Hurlements en faveur de Sade* címűben a vásznon teljesen kifehéredett, miközben emberek beszélgetését lehetett hallani, és a csend időtartamára befeketedett. Nem mindenki volt ettől elájulva. Az idő múlásával azonban Debord antikapitalizmusa egyre népszerűbb lett, és amikor 1968 nyarán Párizst megrázták a diáktüntetések, a protestálók némelyike *A spektákulum társadalmá*ból vett idézeteket, vagy a Debord által vezetett, magát Szituacionista Internacionálénak nevezett csoport szlogenjeit skandálta. Az egyik szituacionista szerint a spektákulum növekvő hatalma súlyos választás elé állít: forradalom vagy halál. Miután az egyiket kipróbálta, Debord végül a másikat is megtette: 63 évesen szíven lőtte magát.

Werner Herzog, filmrendező (sz. 1942)

Amikor jól jöhet: Az „Ez nem egy Werner Herzog-film" roppant újszerű magyarázatot adna arra, miért nem akarunk egy hosszú sétára indulni.

„Megbocsátást kérj, ne engedélyt!" „Sose dagonyázz a bajaidban; a kétségbeesés legyen privát és rövid." „Vélemé-

nyem szerint az univerzum általános jellemzője nem a harmónia, hanem a káosz, az ellenségeskedés és a gyilkosság." Ezek az idézetek, amelyeket rajongói boldogan osztanak meg az interneten, megmutatják milyen pesszimista – illetve olykor milyen lelkes – személyiség is Werner Herzog német filmrendező.

Amióta az 1970-es években híressé vált, egyfolytában a különcökről, a mániásokról, illetve a természet könyörtelen erőivel szembeszállni próbáló férfiakról szóló történetek érdeklik. Egyik gyakori szereplője, a démoni Klaus Kinski, magával hozta a korai filmekhez szükséges feszültséget. *A Fitzcarraldó*ban (1982) például olyan férfit alakít, aki eltökéli, hogy Peru hegyein átszállít egy gőzhajót. Kinski talán túl sok feszültséget is vitt a stábba, mert örökösen összebalhézott Herzoggal és mindenki mással. Viszonzásul a rendező azzal fenyegette meg a színészt, hogy lelövi, ha nem hagyja abba a bajkeverést (és bárki, aki Herzogot ismeri, megerősítheti, hogy bizony meg is tette volna.) Kinski halála után aztán Herzogé volt az utolsó szó: dokumentumfilmet készített barátságáról a viharos természetű színésszel, olyan felvételek felhasználásával, amelyeken Kinski rendszerint elviselhetetlen.

Werner Herzog hosszú ideje kultikus figura. Újabban többet hallani róla 2005-ben, Timothy Treadwell környezetvédelmi aktivistáról készített dokumentumfilmje, a *Grizzly Man* kapcsán. A híres rendező fel-feltünedezik kis szerepekben mások filmjeibe, Tom Cruise *Jack Reacher* (2012) című filmjében például felzaklatóan hiteles a szociopata gonosztevő szerepében. Ahogy a rendezésben, úgy a színészetben is az elkötelezettség a kulcsszó számára. „Nem gond egy éjszakát egy börtöncellában tölteni – jelentette ki –, ha erre a próbálkozásra van szükséged."

Vaclav Nizsinszkij, táncos (1889–1950)

Amikor jól jöhet: Egy rögbimeccsről beszélgetve megjegyezhetjük, hogy a fedezet csele Nizsinszkij-szerű kecsességről árulkodott.

Amikor Vaclav Nizsinszkij táncolt, a lába mintha nem is érte volna a földet. Széles körben úgy tartják, hogy a 20. század legnagyszerűbb férfi táncosa volt, és ezt az ítéletet aligha fogja bárki is felülírni, mivel nincsenek róla filmfelvételek. Mentora, a rendkívül manipulatív Szergej Gyagilev – aki, mellesleg a szeretője is volt – senkinek nem adott engedélyt, hogy lefilmezze leghíresebb táncosát, mert attól tartott, hogy nem lenne Vaclav számára előnyös. Ravasz húzás volt, hiszen kizárólag azoknak az eksztatikus beszámolói állnak rendelkezésünkre, akik látták Nizsinszkijt táncolni. A többi a képzeletünkre van bízva.

Nizsinszkij olyan volt a balettben, mint ma egy rocksztár. Spontaneitásával és újító megoldásaival hadat üzent a konvencionálisnak, volt mersze figyelmen kívül hagyni a tánc hagyományait, amelyek mindenekelőtt azt írták elő, hogy az előadásoknak illedelmesnek és szépségesnek kell lenniük. Az *Egy faun délutánjá*ban (1912), amelyet Stéphane Mallarmé* azonos című verse ihletett, Nizsinszkij maszturbálást imitált egy textildarabbal. Rajongói úgy érezték, egyenesen az istenség bűvkörébe kerültek, és ez ellen Nizsinszkijnek nem volt kifogása. A lelkileg kissé mindig labilis művész idővel teljesen elborult, gyilkos késztetései támadtak, megpróbálta Romolát, magyar feleségét és a lányaikat lelökni a lépcsőn, mielőtt kijelentette volna, hogy Istennel köt házasságot.

Romola súlyos terhet vett a vállára. Először is, le kellett hántania Nizsinszkijről homoszexuális hajlamait. Később,

miután skizofrénként diagnosztizálták, Romolának kellett gondoskodnia róla élete utolsó harminc esztendejében. De hogy igazságosak legyünk: ez az egész nem lehetett túl nagy móka Nizsinszkij számára sem.

Luis Buñuel, filmrendező (1900–1983)

Amikor jól jöhet: Buñuelre úgy a legelegánsabb utalni, ha a beszélgetésbe beleszőjük a filmjei címét. Valakit, akit kedvelünk, jellemezhetünk például úgy, hogy „vágyam titokzatos tárgya".

Luis Buñuel spanyol filmrendező abban hitt, hogy hirtelen elhatározásokból kell cselekedni, még ha azok erőszakosak is. Egy vacsora alkalmával megpróbálta megfojtani Salvador Dalí barátnőjét. Dalí ezt később azzal viszonozta, hogy kommunistának nevezte Buñuelt, egy olyan időszakban, amikor ez Amerikában gondot jelentett. Buñuel erre elvágtatott Dalí New York-i szállodájába, azzal az eltökélt szándékkal, hogy térden lövi. De ez egyszer sikerült megfékeznie magát.

Ritka az olyan filmkészítő, akinek művei kiállják az összehasonlítást a jelentős modern festőkkel és szobrászokkal, de Buñuel, aki sok időt töltött más művészek társaságában, ilyen. André Breton* kérte fel hivatalosan, hogy csatlakozzék a szürrealista mozgalomhoz, és első filmje a 12 perces *Andalúziai kutya* (1929) Dalí közreműködésével készült. Buñuel sok filmjéhez hasonlóan botrányt kavart, amikor forgalmazni kezdték, de hát ez is volt a célja vele. Íme, egy kis ízelítő: a film első jelenetében egy nő szemgolyóját zsilettpengével vágják ketté.

Az ezt követő rendkívülien hosszú és sikeres karrier kiemelkedő állomásai *A nap szépe* (1967), és *A burzsoázia diszkrét bája* (1972). Az első főszereplője egy látszólag hétköznapi háziasszony, aki prostituáltként titkos életet él; a másodikban egy csoport középosztálybeli embert újra és újra megakadályoz valami abban, hogy vacsoraasztalhoz üljenek. Buñuel utolsó filmjében, *A vágy titokzatos tárgya* (1977) címűben, egy korosodó férfi megszállottan szerelmes lesz egy asszonyba, akit (megmagyarázhatatlanul) két színésznő játszik. A rendezőnek, mint mindig, sikerült a véleményeket megosztania: egyesek zseniálisnak tartották, mások legjobb esetben hóbortosnak. Jóllehet minden hájjal megkent provokátor volt, a legnagyobb botrányt vitathatatlanul karrierje elején váltotta ki *Aranykor* (1930) című filmjével. Katolikusokat támadó kirohanásnak bélyegezték, és a film hatására felkelés tört ki Párizsban, a hatóságok pedig idővel betiltották „a közrend érdekében". Buñuelt a reakció nem rendítette meg, ellentétben egy bizonyos orosz drámaíróval, aki, midőn a közönség kifütyülte az egyik darabját, úgy döntött, felhagy a színműírással…

Succès de scandale

A művésznek kötelessége a polgárpukkasztás. Az alábbiak mind ebben jeleskedtek.

Anton Csehov, dráma- és novellaíró (1860–1904)

Amikor jól jöhet: A „csehovi" jelző elvágyódó vagy hóbortos hangulatra, magatartásra illik.

A csehovi szeszélyesség szellemében nézzük meg, milyen szerepet játszottak az orosz drámaíró életében a madarak. Fiatal korában tengelicék befogásából és eladásából szerzett zsebpénzt. Később darvakat tartott házi kedvencként. Az első színpadi remekművében, *A sirály*ban egy megkínzott lelkű fiatalember lelő egy sirályt, és szerelmi áldozatként felajánlja szíve hölgyének. A lányt nem sikerül lenyűgöznie.

Ahogy a darab közönségét sem tudta, amikor 1896-ban bemutatták *A sirály*t. A mű eredetisége miatt összezavarodott nézők, akik nem tudták, sírjanak-e vagy nevessenek, kifütyülték az előadást. Ennek következtében a szerző, Anton Csehov kijelentette, hogy nem ír több színdarabot. Szerencsére Konsztantyin Sztanyiszlavszkij* rendező rábeszélésére megmásította az elhatározását, Sztanyiszlavszkij ugyanis megtalálta Csehov műveiben a keresett avantgárd naturalizmust. Csehov kerülte a korábban elfogadott „eseménydús cselekményt", és inkább a hangulat és a jellemformálódás érdekelte. Nem igyekezett kielégíteni a műfaji követelményeket sem. A darabjai, köztük *A cseresnyéskert* és a *Ványa bácsi* valahol a tragédia és a komédia határvonalán mozognak. Van bennük valami ködösség, ahogy az életben is. De ez ne csapjon be senkit: minden alkotóelemnek megvan a maga célja. A novellaírás művészetéről – amiben egyesek szerint Csehov kiemelkedőbb teljesítményt nyújtott, mint drámaíró – az író megjegyezte, hogy ha a mű elején említést teszünk egy szoba falára akasztott díszes puskáról, akkor annak a történet végén „okvetlen el kell sülnie".

Csehovot Németországban érte a halál, tüdővészben szenvedett. A testét osztrigák lefagyasztására is használt vasúti kocsiban szállították haza. A temetésén a gyászolók közül néhányan egy tábornok koporsóját követték, akinek szintén aznap volt a temetése.

Michelangelo Antonioni, filmrendező (1912–2007)

Amikor jól jöhet: Ha a mély kétségbeesés érzését akarjuk kifejezésre juttatni, nyugodtan mondhatjuk: „Otthon ültem, és megszakítás nélkül a kedvenc Antonioni-filmjeimet néztem".

Az elképesztően hatásvadász olasz filmrendező, Michelangelo Antonioni a józan angolszász gondolkodásmód számára a művészieskedés, az intellektuális és a rendkívül gyanús dolgok összességét testesíti meg. A zavarba ejtő *L'Avventura* (A kaland) című filmje botrányt keltett a kritikusok körében, amikor 1960-ban bemutatták a cannes-i

filmfesztiválon. Hatalmas pfujolással fogadták. A rendező egy másik filmje, az 1962-es *L'Eclisse* (A napfogyatkozás) egy olyan hétperces résszel zárul, amiben semmi sem történik. A szó legszorosabb értelmében! A két főszereplő megbeszéli, hogy egy utcasarkon találkoznak, de egyikük sem jelenik meg. Antonioni a járdát filmezi, mi pedig ott ülünk és várjuk a slusszpoént, ami sosem csattan el. Az angol nézők között legismertebb a *Blow-up* (A nagyítás) című, angol nyelven forgatott filmje, amit 1966-ban mutattak be. A féktelen és kéjvágyó fotósról szóló film a hatvanas évek szexuális forradalmának idején készült, és az a jelenet tette híressé, amiben Vanessa Redgrave megmutatja a mellét. Az ígéretes téma ellenére a film olyan egyhangú, mint Antonioni életművének többi darabja.

Az előítéletesség bélyegét kikerülendő próbáljunk végére járni annak, miért övezi az olasz rendezőt olyan nagy megbecsülés. Amikor a 20. század első felében megszületett az absztrakt képzőművészet, felmerült a kérdés, hogy valami hasonló megvalósítható-e a filmművészetben is. Lehetséges-e olyan filmeket forgatni, amikben a hangulat és a kompozíció fontosabb szerephez jut, mint a párbeszéd vagy a cselekmény? Egy absztrakt festmény esetében a néző bármikor elfordulhat, a moziban viszont két órán át ott kell ülnie, és nehéz elkerülni, hogy ne legyen ingerült, ha az egyik hosszan kitartott jelenet a másikat követi. Lehet, hogy kalapot kellene emelnünk Antonioni törekvése előtt, és megcsodálni, ahogy az absztrakt alkotásai közben letörte a színészek szarvait. Az 1975-ös *The Passenger* (Foglalkozása: riporter) forgatásán azt mondta Jack Nicholsonnak, hogy az ő szemében a színész nem fontosabb a díszletnél.

Henrik Ibsen, drámaíró (1828–1906)

Amikor jól jöhet: Ha nehéz, de potenciálisan érdekes beszélgetés résztvevői vagyunk, megkérhetjük partnerünket, hogy árulja el az ibseni „élethazugságát".

Élethazugság. Henrik Ibsen így nevezte el azt a téveszmét, ami mindegyikünknél más és más, és ami segít abban, hogy reggel fel tudjunk kelni. A burzsoá társadalom egészére kivetítve az élethazugság az, hogy férjnek és feleségnek együtt kell maradnia. Senkinek sincs viszonya. Alapvetően csak jó emberek léteznek. Képtelenség, jelentette ki Ibsen, és egy sor darabbal adott nyomatékot az érveinek. A *Babaházban* például Nora, a főszereplő elhagyja a gyerekeit és unalmas férjét, mert úgy érzi, tartozik azzal önmagának, hogy teljesebb életet éljen. A közönség felháborodott, de a kritikusok zseniként ünnepelték a szerzőt.

Ibsen, akiről azt állítják, Shakespeare után a legtöbbet játszott drámaíró, maga is bővelkedett magánéleti gondokban. Tizennyolc évesen teherbe ejtett egy szolgálólányt, és bár nem láthatta a fiát, tizenöt éven át anyagilag támogatnia kellett. Végül elhagyta szülőhazáját, Norvégiát, és Itáliában, illetve Németországban élt. Drámaíróként provokatív darabjai tették híressé, valamint az a képessége, hogy felejthetetlen alakokat teremtett: a *Peer Gynt* álmodozó főhősét vagy a *Hedda Gabler* megpecsételt sorsú, önpusztító hősnőjét.

Ott van még az Ibsen remekművének tartott *Vadkacsák* két hőse, Gregers és Hjalmar. Gregers ragaszkodik hozzá, hogy elmondja Hjalmarnak, hogy a felesége egykor Gregers apjának a szeretője volt. Az a meggyőződése, hogy

Hjalmarst boldogabbá teszi majd az igazság, tévesnek bizonyul. A darab bizonyos mértékig Ibsen önkritikájaként is felfogható: magát ostorozza benne, hogy megszállottan fed fel fájdalmas igazságokat. És mi volt az ő élethazugsága? Nehéz lenne megmondani, de tévesen vélekedett a hajviseletéről, amitől nevetséges látványt nyújtott. Imádta a rémes császárszakállt, ami úgy festett rajta, mintha az arcszőrzetet felragasztották volna a képére.

Igor Sztravinszkij, zeneszerző (1882–1971)

Amikor jól jöhet: Sztravinszkij *Tavaszi áldozata* volt a legnagyobb succès scandale, e szerint is kell rá hivatkozni.

Üvöltöttek. Éljeneztek. Kifütyülték. Sértéseket vagdostak egymás fejéhez, és verekedés tört ki. A *Tavaszi áldozat* bemutatója 1913. májusában volt a párizsi Théatre des Champs Élysées-ben, és az egyetemes művészettörténet egyik legnagyobb botránya volt. A balett, amit Vaclav Nyizsinszkij* koreografált, egyeseket elriasztott, másokat elbűvölt, épp úgy, mint Sztravinszkij, az orosz zeneszerző szaggatott, dobogó, szándékosan nem szép zenéje. Bár voltak olyanok, akik utálták, mert azt állították, hogy magát a zenét akarja elpusztítani (bármit is jelentsen ez), az egyik nézőt olyan izgalomba hozta, hogy ütni kezdtea ritmust az előtte ülő fején. Az illetőt – a történet szerint – annyira elvarázsolták a hallottak, hogy ezt észre sem vette.

Hosszú életpályája alatt Sztravinszkij bámulatosan sokféle műfajba kóstolt bele. Először szülővárosában, Szentpéterváron okozott felzúdulást az orosz népzene iránti

érdeklődésével (amikor ez éppen nem volt divatban), később hangnem nélküli zenével kísérletezett. Élete még későbbi szakaszában Hollywood számára is szerzett zenét: ő írta a *Jane Eyre* Orson Welles főszereplésével forgatott 1943-es filmváltozatának kísérőzenéjét.

Szellemes, dévaj férfiként sok házasságon kívüli kapcsolata volt, köztük a híres divattervezőnővel, Coco Chanellel (Chanel legalábbis ezt állította). Nemcsak zeneszerzőként, de hírességként is nagy népszerűségnek örvendett, és élete utolsó éveiben Los Angelesben élt, ahol ismert és gazdag, vagy szegény és tehetséges emberek társaságában töltötte az idejét. Lehetséges, hogy a két brit nagyság, Dylan Thomas és Christopher Isherwood társasága miatt szokott rá a részegeskedésre. Szabadidejében szeretett James Bond-filmeket nézni. A témához kapcsolódó fogas kérdés: melyik skót pszichológus volt a James Bondot játszó Sean Connery barátja, akivel állítólag egy partin barátságos birkózásba kezdett?

Rázva, nem keverve

Jó, ha valaki intellektuális magasságokba emelkedik, de mindenki tudja, hogy James Bond van olyan jelentős kulturális jelenség, mint bármi, amit T.S. Eliot vagy D.H. Lawrence írt. A következő három név meglepő módon kapcsolódik a kellemes modorú szuperkémhez.

R. D. Laing, pszichiáter és író (1927–1989)

Amikor jól jöhet: Az őrültségről folyó bármilyen diskurzusnál megjegyezhetjük: „Sok szól R. D. Laingnek a merev pszichiátriai kategóriákat illető bírálata mellett".

Ami a pszichiátereket illeti, R. D. Laing nem volt megszokott jelenség. A glasgow-i agykurkász pályája második felében „újjászületési" technikákat alkalmazott, amelyek révén a páciens megpróbál kitörni az emberek köréből. Ezáltal újra megtapasztalja a születés traumáját, és remélhetőleg a végén jobban érzi majd magát. Egy másik alkalommal, amikor egy meztelen, néma skizofrén asszonyt kezelt, maga is csupaszra vetkőzött, és ugyanarra a ritmusra hintázva ült az asszony mellett, aki megvigasztalódott, és hónapok után először szólalt meg.

Bár Laing maga mindig tagadta a képzettársítást, személyét az „antipszichiátriai mozgalomhoz" tartozónak tekintették. Kritizált bizonyos embertelen, mentális betegségben szenvedőknél alkalmazott kezeléseket, így például az elektrokonvulzív terápiát. Azt hirdette, hogy amit őrültségnek tekintenek, valójában az élet őrült kihívásaira adott egészséges reakció. Nagy hatású művében, az 1960-ban megjelent *Divided Self*-ben kifejtette a nézeteit, miszerint az, amit skizofréniának neveznek, nem egy orvosi állapot, hanem az egyén válaszreakciója arra a nyomásra, amit a nem működő családja ráerőszakolt. „A skizofrénia", jelentette ki, „elmélet, és nem tény".

Laing a saját depressziójáért (amit alkoholizmussal igyekezett gyógyítani) a szüleit okolta. (Mint mondta, sosem tudta túltenni magát azon a tényen, hogy hazudtak neki a Télapóval kapcsolatban.) Saját gyermekeinek kiszámíthatatlan apja lett, és az így elszenvedett lelki problémáik megerősíteni látszottak az elméleteit. Hatvanegy évesen halt meg, egy St. Tropez-ban játszott teniszmeccs közben. Bár később különc figurának tartották, sajátos filozófiája fénykorában Lainget igazi celebbé tette. A barátai (és betegei) között tarthatta számon a James Bond-filmek sztárját, Sean Conneryt, akivel egyszer egy partin birkózott.

Bertolt Brecht, drámaíró (1898–1956)

Amikor jól jöhet: Ha egy szörnyű darabot láttunk, és nem szeretnénk senkinek sem belegázolni az érzéseibe, megjegyezhetjük, hogy csodáltuk a brechti Verfremdungseffektet.

Ki tudná elfelejteni az ijesztő SPECTRE ügynököt, Rosa Klebbet, aki a cipőjében kést rejteget, és az *Oroszországból*

szeretettel című James Bond-filmben szerepelt? Lotte Lenya játszotta, egy remek, bár rémisztő megjelenésű színésznő,* aki először Bertolt Brecht *Koldusopera* című musicalje ősbemutatóján lépett fel 1928-ban, Berlinben.

Ez a klasszikus mű két szempontból is kifejezetten brechti volt. Először is politikai töltéssel bírt, hiszen a kapitalista rendszer szocialista kritikáját fogalmazta meg (a drámaíró élete végéig marxista maradt). Másodszor a darab jó példája volt annak, ami „epikus színházként" vált ismertté. Ez a kissé félrevezető kifejezés azt jelentette, hogy az ókori görög drámákhoz hasonlóan Brecht darabjai sem tettek kísérletet arra, hogy elhitessék a közönséggel: amit látnak, az a valóság. Éppen ellenkezőleg: arra emlékeztette őket, hogy nem az, így például éles fénnyel árasztotta el a színpadot vagy a színészek a történésekhez fűzött megjegyzéseket tartalmazó táblákat emeltek a magasba. Brecht ezt nevezte *Verfremdungseffekt*nek, másképpen *eltávolító hatás*nak, amit néha tévesen elidegenítő hatásnak fordítanak.

Brechtnek az volt az célja, hogy a dráma nézői az érzelmi beleélés helyett intellektuálisan álljanak a darabhoz. Így kevesebbet érzünk, de többet tanulunk. (Meg kell említeni, hogy Brecht – ha akart – megindítóan is tudott írni. A 2006-os *A mások élete* című filmben egy Stasi-ügynököt annyira meghat egy Brecht-vers, hogy megkérdőjelezi az egész kommunista rendszert.) Ha ez komolyan hangzik, akkor hadd mondjuk el, hogy azok nehéz idők voltak. Brecht írta a *Galilei életét* és a *Kurázsi mama és gyermekeit*, amelyekben hallgatólagosan kritizálta a náci pártot. E darabok révén kivívta a valószínűleg legkiválóbb német drámaíró hírnevét.

Werner Heisenberg, fizikus (1901–1976)

Amikor jól jöhet: Azt a helyzetet, amiben a mennyiségpár egyik vagy másik tagját meg tudjuk pontosan határozni, de nem tudjuk egyszerre mind a kettőt, Werner Heisenberg-féle határozatlansági relációnak nevezzük.

Werner Heisenberg fizikust egyszer egy tévéjátékban a későbbi James Bond-színész, Daniel Craig játszotta. Értik? Helyes, mert valószínűtlen, hogy sokat felfognának Heisenberg legismertebb elméleteiből, amikkel a fizikát gyarapította. A kvantummechanikában végrehajtott nagy előrelépése során (azt tanulmányozta, hogy a világegyetem hogyan működik nanoszkopikus szinten, így például mi történik az atomokon belül) Heisenberg körvonalazta, milyen határokig mehet el a tudomány, és kijelentette, hogy bizonyos, a részecskékre vonatkozó mennyiségpárokat lehetetlen egyidejűleg pontosan mérni. Az egyik ilyen pár a hely és az impulzus. Meg lehet határozni egy részecske helyét, de minél pontosabban mérjük meg, annál kevésbé lesz pontos az impulzus mérése. És ez fordítva is igaz. Ha csak nem mutatunk különleges érdeklődést a kvantumfizika iránt és nem ismerjük behatóan, komoly nehézséget okozhat, hogy kiderítsük, miért ez a helyzet.

A határozatlansági reláció megteremtőjével kapcsolatban is fennáll némi bizonytalanság. A II. világháború kitörése után a német fizika e ragyogó csillaga, aki alig harmincévesen már Nobel-díjat kapott, a nukleáris energia felhasználására tett náci erőfeszítések egyik tudományos vezetője lett, aminek végső célja egy atomfegyver előállítása volt. 1941-ben meglátogatta korábbi mentorát és kollé-

gáját, a dán fizikust, Niels Bohrt koppenhágai otthonában. Michael Frayn az 1998-ban bemutatott és elismert darabjában, a *Koppenhágában* azt mutatta meg, mi hangzott el e találkozó alkalmával, és miért lett belőle vita. A darabban Craig és Stephen Rea játszották a főszerepeket. Lehet, hogy Bohrt egyszerűen megbántotta Heisenberg szűklátókörű nacionalista meggyőződése, miszerint Németországnak kell megnyernie a háborút? Vagy Heisenberg sikertelenül próbálta meg Bohr tudtára adni, hogy titkon elszabotálja az atombomba előállítására tett náci kísérleteket? Frayn nanoszkopikus részletességgel vizsgálta meg ezeket a kérdéseket, és ezzel az amatőrök számára is érthető bevezetést nyújtott a kvantummechanika világába, ugyanakkor bizonytalanságban hagyta a nézőt, vajon a tudós Hitler támogatója volt-e vagy sem.

Adolf

Az alábbi három ember állítólag más-más módon, de hatással volt Adolf Hitler tébolyodott világnézetére.

Richard Wagner, zeneszerző (1813–1883)

Amikor jól jöhet: A „wagneri" jelzőt dagályos hangra vagy magatartásra használjuk, bár a vaskos női termetre is szokták mondani.

1855-ben Richard Wagner a *Tannhäuser* nyitányát vezényelte Viktória királynő előtt Londonban, aki úgy tűnt, hogy rendkívül élvezte a muzsikát. Később fogadta a zeneszerzőt, és a naplójában azt írta, hogy Wagner „alacsony, igen csendes ember, aki szemüveget visel, szép formájú a homloka, kampós orra és előreugró álla van". Lehet, hogy a férfi csendes volt, de a zenéje nem. Oscar Wilde* meg is jegyezte, hogy a zajosságuk miatt szereti Wagner operáit, így nyugodtan beszélgethet a szomszédjával, nem idegesít vele senkit. Mark Twain egyszerűen csak annyit mondott, hogy Wagner zenéje „jobb, mint ahogy hangzik".

A német zeneszerző zenei forradalmárként gyakorlatilag feltalálta a modern muzsikát. Megszállottja volt Arthur Schopenhauer* filozófiájának, aki azt állította, hogy az emberi élet a vég nélkül törekvő „akarat", ami sosem ér célba. Wagner merészen próbálta a zenéjében képviselni ezt

az eszmét: a kakofonikus, bonyolult akkordokat részesítette előnyben, amik szinte üvöltve követelik, hogy visszatérhessenek az egyszerű hangzatokhoz, ám a zeneszerző ritkán enyhíti a kínjainkat. Nem megnyugtatónak szánta a zenéjét, hanem felkavarónak, és a célja az volt, hogy kifejezze a Németországban egyre terjedő nacionalista érzelmeket. Ez, valamint a tény, hogy Hitler nagy rajongója volt Wagner *oeuvre*-jának, azaz műveinek, ahhoz a széles körben elterjedt, bár kissé bizarr felfogásnak adott tápot, miszerint a zeneszerző valamiféle protonáci volt.

Wagner legjobb *Gesamtkunstwerk*je (saját kifejezése a hatalmas, sokrétű „összművészeti alkotásra") a *Ring*-ciklus volt, törpék, lopott kincs és drabális asszonyok mondaköre. Az ősbemutatóra a zeneszerző saját operaházában, Bayreuth-ban került sor 1876-ban, patrónusa, az őrült II. Lajos bajor király anyagi támogatásával. A homoszexuális ifjú király szerelmes volt az idősebb férfiba, és Wagner úgy tett, mintha viszonozná az érzéseit, hogy Lajos ne zárja el a pénzcsapot.

Ludwig Wittgenstein, filozófus, logikával foglalkozó tudós, matematikus (1889–1951)

Amikor jól jöhet: Ha két ember olyasmiről vitatkozik, amit nem lehet szavakkal megragadni, akkor megjegyezhetjük, hogy egy wittgensteini nyelvi nehézséggel szembesülnek.

Bertrand Russell* egyszer azt mondta Ludwig Wittgensteinről, hogy „ismereteim szerint a legtökéletesebb példája a hagyományos értelemben vett zseninek: szenvedélyes, mélyen szántó, túlfűtött és domináns". Ugyanakkor különös, néha nagyon mulatságos és igen gyakran rendkívül arrogáns ember is volt. Amikor Russell, a kor legkiválóbb gondolkodója megpróbálta Cambridge-ben Wittgenstein PhD-jét megítélni, a fiatalabb férfi hátba veregette és vidáman így kiáltott fel: „Sebaj, ne aggódjon, tudom, hogy nem éri fel ésszel!" Természetesen megszerezte a fokozatot.

Ha Russell nem volt képes feltárni Wittgenstein érveinek lényegét, mi reményt táplálhatunk mi, egyszerű halandók? Nem sokat, de íme, egy-két gondolat, amivel még a csekélyértelműek is megbirkóznak. Wittgenstein úgy vélte, hogy bizonyos dolgokat nem lehet értelmesen szavakkal megvitatni (például Isten létezését). Valójában csakis az emberek hiányos beszédkészsége miatt érdemes egyáltalán beszélni róluk. Ezzel a sorral zárta a gondolatát az 1921-ben megjelent *Logikai-filozófiai értekezés* című művében: „Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell", vagyis ne vitatkozzunk olyasmiről, amiről nem tudunk jelentőségteljes véleményt alkotni. A *Filozófiai vizsgálódásai*ban azt kutatta, hogy bizonyos nyelvezetek – kivált a filozófusoké – hogyan válnak értelmetlenné, mert kiragadják őket az alapos szövegkörnyezetből.

Azon túl, hogy a 20. század egyik legnagyobb filozófusának tartják, Wittgenstein élete bővelkedett különleges fordulatokban is. Homoszexuális volt, akit az I. világháborúban mutatott bátorságáért kitüntettek. Foglalkozott szobrászattal, ő építette meg a saját házát. Bár az egyik leggazdagabb osztrák család sarja volt, elosztotta a vagyonát a családtagjai között, és szerény körülmények között élt. Élete során volt tanár (azért bocsátották el, mert megpofozta egyik kevésbé tehetséges tanítványát). A sors valami különös fintora révén ugyanabba az iskolába járt, mint egy

bizonyos Adolf Hitler: Ausztriában, a linzi Realschule-ba. Egy történész azt állította, hogy gyűlölték egymást, és ellentétükből fakadt később az a heves antiszemitizmus, ami Hitler világnézetét jellemezte... (Wittgenstein anyai ágon zsidó volt).

Friedrick Nietzsche, filozófus (1844–1900)

Amikor jól jöhet: Ha egy egoista a viselkedését azzal mentegeti, hogy felsőrendű ember, megjegyezhetjük, hogy nietzsche-i szuperman komplexusa van.

„Légy azzá, aki vagy!" Ez volt Friedrich Nietzsche kedvenc mondása, aki végén összevissza zagyváló idegroncs lett. Amikor Torinóban tanúja volt annak, hogy egy lovat megkorbácsolnak, átölelte az állat nyakát, és idegösszeomlást kapott. Régebben úgy tartották, hogy az őrületét bordélyban szerzett szifilisz okozta, de ezt ma már vitatják. Talán agydaganata volt.

Az egész életében borzalmas emésztési zavarokkal küzdő német filozófus az ember feletti ember *(Übermensch)* eszményében hitt, egy olyan felsőrendű emberben, aki a saját akarata szerint formálja a világot. Nem politikai diktátorra gondolt, inkább egy felsőrendű intellektussal rendelkező emberre, aki az alkotókészségen keresztül alakítja a világot. Mégis aligha tekinthető meglepőnek, hogy Nietzsche nevét a jobboldali fanatikusok tűzték a zászlajukra. A helyzetén az sem javított, hogy a húga, Elisabeth náci szimpatizáns volt, aki Friedrich halála után Adolf Hitlernek ajándékozta a bátyja sétabotját. Hitlert később

lefényképezték, ahogy áthatóan nézi a nagy filozófus mellszobrát, bár úgy tartották, a valóságban egyetlen sorát sem olvasta.

Zseniális klasszika-filológus volt, aki az apollói (józan gondolkodású, uralkodó) és dionüszoszi (őrült, kreatív) késztetések örök harcáról írt. Nietzsche inkább volt próféta vagy költő, mint politikai gondolkodó. Művei szenzációhajhász címei – *Imigyen szóla Zarathustra* vagy az *Emberi – túlságosan is emberi* – azonnal leleplezik, miről is van szó. Meggyőződése volt többek között az is – és ezt epigrammákban gyakran kifejezésre juttatta –, hogy „Isten halott" és „Az erkölcs a tömegek csordaszelleme". A filozófusnak pompás rozmárbajsza volt, és kétségbeejtően rossz volt a látása. De a vakság természetesen nem zárja ki az írói-költői nagyságot...

Vak, mint a költő

A görög mitológiában Teiresziász, a vak költő többet látott, mint az élesebb látással megáldott emberek. A többiek, úgymond az ő leszármazottjai.

Homérosz, költő (Kr. e. 8. század?)

Amikor jól jöhet: A „homéroszi" jelzőt tágabb értelemben gyakran használjuk az „epikus" jelölésére, amikor hősies harcosok vagy személyiségek hatalmas összecsapásáról van szó.

Vajon Homérosz vak volt? Régebben ezt állították, de az igazság az, hogy alig tudunk róla valamit. Lett légyen férfi vagy nő. Mert az utóbbi is lehetett. Már igen kevesen fogadják el azt a régi hagyományt, hogy Homérosz egy vak, kóbor poéta volt. Széles körben vallják, hogy a „férfiú" két hatalmas eposza, az *Iliász* és az *Odüsszeia* más-más szerzőhöz kapcsolható. Mivel mindkettő szájhagyomány útján terjedt, vagyis egy-egy nemzedék megtanulta és továbbadta – és az idő múlásával itt-ott csiszolgattak rajta – megalapozottan állíthatjuk, hogy több különböző szerző alkotásai voltak.

Így amikor valaki „Homéroszra" hivatkozik, nem egy konkrét személyre, hanem két hosszú, görög nyelven, a Kr. e. 12–8. század között írt elbeszélő költeményre (amik nem rímelnek, de versmértékben íródtak) gondol. Az *Iliász* a trójai háború bizonyos epizódjait eleveníti fel, a csúcspontja Hektor halála, aki a görög Akhilleusz kezétől esik el. Az epikus költeményben a költői szépség váltakozik az erőszak valósághű ábrázolásával, és lehengerlő erőt közvetít. Az *Odüsszeusz* más tészta. Elbeszéli a Trójából hazatérő görög Odüsszeusz kalandjait (aki boszorkányokkal és szörnyekkel viaskodik), aki a távollétében a feleségének, Pénelopénak udvarló csirkefogókat is legyőzi a mű végén. Vidámabb történet, amit humor, meghitt részletek és véres borzalom sző át.

Mivel olyan keveset tudunk Homéroszról, a személyét illetően őrült elméletek kaptak lábra. Amikor Hadrianus császár rákérdezett a delphoi jósdában, azt a választ kapta, hogy Odüsszeusz unokája volt. Samuel Butler, a 19. századi regényíró azt állította, hogy az *Odüsszeia* költője egy fiatal szicíliai nő volt. Még olyan elrugaszkodott elmélet is létezik, miszerint maga Odüsszeusz írta. Ennek is megvan a maga vonzereje.

John Dos Passos, regényíró (1896–1970)

Amikor jól jöhet: Dos Passost akkor hasznos bedobni a beszélgetésbe, amikor az irodalmi hírnév forgandóságát szeretnénk érzékeltetni.

Ernest Hemingway*, William Faulkner*. F. Scott Fitzgerald*. És John Roderigo Dos Passos. Ma már megfakult a hírneve fénye, de volt idő, amikor az övé is olyan bűvös erejű nagy név volt, mint a másik háromé. Különösen azért, mert az 1930-as évek Nagy Amerikai Regényének klasszikus

példáját ő teremtette meg, bár az ő esetében ez némileg csalás, hiszen az *USA trilógiát,* ahogy a remekművét ismerik*, valójában három regény összessége (a *42. szélességi fok,* az *1919* és a *Dől a pénz)* alkotja, mégis szerepel vele a 20. század nagy amerikai regényeinek sorában.

Hemingwayhez hasonlóan az ún. elveszett nemzedékhez tartozik (a kifejezést Gertrude Steinnek* köszönhetjük). Olyan alkotókra utalt, akiknek lelkében az I. világháború borzalmai mély nyomot hagytak. (Abban az értelemben voltak elveszettek, hogy a világháború után nem tudták, miben higgyenek). Dos Passos (aki a vezetéknevét az apai részről portugál felmenőitől kapta) mentőautót vezetett Franciaországban és Olaszországban, ami a *Három katona* (1921) című háborúellenes regényét ihlette. Hivatkozási körét később úgy tágította, hogy megírhassa a nagy trilógiáját, ami az amerikai élet 1900 és 1930 közötti időszakát öleli fel. A történet tizenkét egymástól elütő főhős – a fennhéjázó társasági törtetőtől a szeretetre méltó szerelőig – nézőpontjából hangzik el.

Bár a mű hatalmas volt, a „kollázstechnika" alkalmazása is újító jellegű: fiktív újságokból kiemelt szemelvények tarkították a szöveget. Annyira lenyűgözte Jean-Paul Sartre-t*, hogy Dos Passost a legnagyobb élő írónak kiáltotta ki. Idővel az utóbbi, aki egykor elkötelezett kommunista volt, egyre markánsabb jobboldali nézetei miatt a fennálló hatalmi rendszer szemében vesztett a népszerűségéből. Dos Passost az ötvenes éveiben nagy tragédia érte: iszonyatos autóbalesetet szenvedett, a felesége meghalt, ő pedig fél szemére megvakult.

Jorge Luis Borges, elbeszélő (1899–1986)

Amikor jól jöhet: Bármely kifinomult tudományos-fantasztikus történetről, főként, ha valódi egzisztenciális kérdéseket vet fel (és még inkább, ha egy könyvtár vagy egy labirintus szerepel benne) mondhatjuk, hogy „hangvételében alapvetően Borges-i"-nek nevezhető.

A nagy argentin író, Jorge Luis Borges novellákat írt, és nemcsak a műfaj iránti szeretete miatt, hanem mert olyan rossz volt a látása, hogy csak rövid időszakokat tudott az írásnak szentelni. Az idő múlásával egyre jobban szeretett verset írni, mert így az egész művet észben tarthatta, és nem kellett nagy nehézségek közepette a papíron silabizálnia. Leghosszabb műve mindenesetre egy tizennégy oldalas novella. A regényírás gyakorlatáról egyszer azt jegyezte meg: „Fáradságos téboly ötszáz oldalon kifejteni valamit, amit öt percben is el lehet mondani".

Vajon komolyan gondolta? Borgesnél nehéz megállapítani. Irodalmi tréfacsináló volt, aki kritikákat írt olyan regényekről, amik sehol másutt nem léteztek, csak a fejében. Néha valami homályos novella „fordítását" adta közre egy olyan híres szerzőtől, mint Emanuel Swedenborg (valójában ő találta ki az egészet). Neki tulajdonítják egy műfaj, a mágikus realizmus megteremtését (amit Gabriel García Márquez, Salman Rushdie és még mások vettek át), de ez félrevezető. A borges-i történeteknek nincs meg a tündérmesékhez hasonló, „volt egyszer, hol nem volt" hangulata, ami ezt a stílust jellemzi. Ezzel szemben szerepelnek bennük furcsa és mágikus dolgok, rendszerint az értelemmel összefüggő és homályos jellegű dolgok.

*Az Alef*ben valaki belebotlik egy időgépbe, ami lehetővé teszi, hogy egyszerre lásson mindent, ami a világban történik. Borges műveiben visszatérő motívumok a tükrök, könyvtárak és labirintusok.

Az író később teljesen megvakult. Édesanyja odaadóan gondozta; anya és fia együtt éltek az anya 99 éves korában bekövetkezett haláláig. Hasonlóan élt egy párizsi entellektüel is, szintén az anyja haláláig...

Hol a szennyesed?

Számos írónak és festőnek volt visszataszító a kapcsolata a szüleivel (mint például Louise Bourgeois-nak). Jó látni, hogy akadtak páran, akik az anyjukkal éltek.*

Roland Barthes, filozófus (1915–1980)

Amikor jól jöhet: Ha legközelebb nem akarunk bevásárolni, hivatkozhatunk arra, hogy „barthes-i ellenszenvet táplálunk a túlzásba vitt fogyasztás" iránt.

Tökéletes párizsi entellektüelként Roland Barthes szerette unalmas formalizmusáért a burzsoázián köszörülni a nyelvét. De azért ő sem volt olyan merész, legalábbis ami az együttélést jelentette. Hatvan éven át lakott egy fedél alatt az anyjával, amíg az nyolcvanöt évesen meg nem halt. Igaz, gyakran elhagyta az anyai fészket, és nem burzsoá tevékenységekben vett részt, mint például a fiatal fiúkkal folytatott enyelgés Marokkóban.

Barthes szerint a polgársággal nem az a legnagyobb baj, hogy unalmas, hanem az, hogy nem vesznek tudomást a dolgok valódi jelentéséről, és hagyják, hogy félrevezessék őket a róluk alkotott, rendszerint reklámügynökségek által kreált „mítoszok". Nagy hatású művében, az 1957-ben megjelent *Mitológiák*ban a „mítosz" szót használta,

éspedig nem a hősökről és szörnyekről szóló ókori mesékre, hanem a hétköznapi tárgyakkal kapcsolatos hamis hiedelmekre gondolva. Az egyik példa a bor volt. Barthes azt állította, hogy a francia burzsoázia teljes mértékben elfogadja a borkereskedők által kitalált „mítoszokat" a borokról, vagyis azt, hogy ez a francia nemzeti ital, és a borivás gyakorlatilag hazafias cselekedet.

Vagy nézzük például a könyveket. Barthes azzal érvelt, hogy a burzsoá olvasó már nem annak tekinti a könyvet, ami – vagyis egy önálló, tapasztalatot átadó történetnek –, hanem egy rejtélynek, amit a szerző életének vizsgálata révén lehet megfejteni. Ennek pedig az az oka, hogy a kiadók interjúkat készítenek a szerzőkkel, és burkoltan arra utalnak, hogy a szerzők véleménye valahogy elengedhetetlen ahhoz, hogy értékelni tudjuk a műveiket. Az olvasó tévesen azt hiszi, hogy meg kell értenie a könyv mögött rejlő indítékot. A könyv ezáltal – Barthes szakkifejezését használva – „megismerhető szöveggé" válik, amit eldobhat, és vehet egy újat. A körforgás pedig kezdődik elölről.

Gertrude Jekyll, kerttervező és író (1843–1932)

Amikor jól jöhet: Nincs sok közismertségnek örvendő kerttervező, így Jekyll nevét könnyen bedobhatjuk a beszélgetésbe, esetleg megemlíthetjük, hogy a színösszeállításait az impresszionisták ihlették.

Gertrude Jekyllről először is azt kell tudnunk, hogy a nevét 'dzsiiköl'-nek ejtette, hogy a „treacle"-lel, a melasz angol nevével rímeljen, és ne a megszokott kiejtés szerint, ahogy Robert Louis Stevenson *Dr. Jekyll és Mr. Hyde különös esete* című horror elbeszélése után elterjedt – bár Stevenson Gertrude fivérének volt a barátja, és valóban kölcsönvette a vezetéknevüket a novellájához. Azt is tudnunk kell Gertrude-ról, hogy valószínűleg minden idők legnagyobb hatású kertésze és kertekkel kapcsolatos művek írója volt.

Surrey grófságban nőtt fel, az apja katona volt. Gyermekkorát művészet iránt nyitott közegben töltötte (az ebédlőjükben a milói Vénusz életnagyságú másolata állt), és idővel beiratkozott a South Kensington-i Művészeti Iskolába. Élete derekán csapott csak fel kerttervezőnek, feltehetően azért, mert akkorra a látása már kezdett megromlani, és nehezére esett festeni. De a virágszegélyek merész színválasztásában egy festő művészi érzékenysége mutatkozott meg. Azt vallotta, hogy J. M. W. Turner és az impresszionisták inspirálták.

Jekyll, aki sosem ment férjhez, élete második felében az anyjával élt együtt. Ahogy telt az idő, mind jobban hasonlított Viktória királynőre. Művészete dominanciájában volt valami uralkodói, ahogy a mintegy négyszáz kertet jellegzetes stílusban, a vakmerőséget szertartásos renddel keverve alkotta meg (ahogy barátja és gyakori munkatársa, Edwin Lutyens építész is). Külső jegyekben is megnyilvánult a Viktória királynőhöz való hasonlósága: határozottan jellegtelen, testes asszony volt. (Unokahúgai a „Dudor néni" gúnynevet ragasztották rá). Kövérsége azonban sosem gátolta az alkotói sikerek elérésében, ahogy egy görög filozófus példája bizonyítja, ez még ellenállhatatlanul vonzóvá is tehet valakit...

Dagik

Ha szép az elménk, ne aggódjunk a ránk rakodó kilók miatt!

Szókratész, filozófus (Kr. e. 470–399)

Amikor jól jöhet: A szókratészi irónia azt jelenti, hogy tegyünk úgy, mintha nem tudnánk semmit, miközben többet tudunk mindenki másnál. A szókratészi módszer pedig azt, hogy társalgás közben, ne előadóként vezessük a beszélgetést és oktassunk filozófiát.

Szókratész bárkit az asztal alá tudott inni. Rendkívül kövér és csúnya ember volt, az orra tömpe, de furcsa módon mindenki vonzónak találta, mert hihetetlenül okos volt.

És ha ez még nem lett volna elég, háborús hős is volt. Athén oldalán harcolt Spárta ellen, és akkor is állta a sarat, amikor körülötte mások menekülőre fogták. Mivel nem egy ösztövér tudós volt, jobban bírta a katonai hadjáratok alatt a nehezebb körülményeket (dermesztően hideg éjszakákon az álmatlanságot), mint az átlagos katonák. Alapvetően legendás férfi volt, bár tanítványa és elsőszámú rajongója, Platón* talán túlzott, amikor leírta a külsejét. Akkor hát miért végeztette ki az athéni állam? Mert ragaszkodott ahhoz, hogy mindig mezítláb járja a várost, és bolondot csinált a fontos emberekből. Rendszerint beszélgetést kezdeményezett valakivel egy-egy témáról – mondjuk az erény mibenlétéről –, és kérdés-felelet formájában arra kényszerítette a partnereit, hogy beismerjék, fogalmuk sincs róla.

Szókratész gyakran állította, hogy ő maga sem tud semmit. De ez paradox módon a város legbölcsebb emberévé tette, mert senki más nem sejtette, hogy semmit sem tud. Elsősorban azt próbálta meg az emberek értésére adni, hogy vegyék újból vizsgálat alá a dolgokról alkotott elképzeléseiket. „Nem érdemes olyan életet élni, amit nem vizsgálunk meg", hangzott híres mondása. A saját élete egyetlen hosszú, de részegítő önvizsgálat volt. Legyünk bátrak, mondta, gondolkodjunk odaadóan és éljünk jól.

Ne feledjük, hogy amikor Szókratészről beszélünk, a róla alkotott nézeteinket Platón műveiben – például a *Szümpószion*ban és másutt – olvasható leírásokra alapozzuk. Szókratészt túlságosan elfoglalta a barangolás, és mások felbosszantása, semhogy papírra vetette volna a gondolatait. Amennyire tudjuk, egyetlen betűt sem írt le soha.

Buddha, spirituális vezető (Kr. e. talán VI. század?)

Amikor jól jöhet: Mindig úgy hivatkozzunk rá, mint „a Buddhára", és nem csak „Buddhára". Így sokkal hatásosabb.

A kínaiaknak köszönhetjük, hogy a Buddhát kövér alakban ábrázolják. A buddhista tanítások Kína-szerte történő elterjesztésének egy kulcsfontosságú szakaszában az volt az általános felfogás, hogy a kövérség kívánatosan jelzi nem pusztán a gazdagságot, de azt is, hogyha valaki boldog,

szerencsés és bölcs. Amikor tehát a művészek aranyszobrokat alkottak a Buddháról, általában rendkívül gömbölydedként ábrázolták. (A valóságban ennek igen kicsi lehetett a valószínűsége, mivel a Buddha az önuralmat hirdette mindenben, köztük az evésben is).

Egy gazdag indiai földbirtokos fiaként, Gautama Sziddhártha néven látta meg a napvilágot. A Buddha nevet (ami „megvilágosodottat" jelent) később kapta. Hátat fordított fényűző körülményeinek, és spirituális utazásra indult, ami megváltoztatta a történelmet, ugyanis bárhova ment, meglátásai mélységével olyan maradandó benyomást tett az emberekre, hogy követők sokaságát vonzotta. Mindez felbőszítette irigy unokatestvérét, aki megpróbált végezni vele. A Buddha szerencséjére a rokon ügyetlen gyilkosnak bizonyult. Az unokatestvér lerészegített egy elefántot, és a kiszemelt áldozat felé terelte, mert azt remélte, hogy az elefánt majd agyontapossa a Buddhát. De nem így történt. A tökrészeg állat szépen más irányba csámborgott. Az unokatestvérnek meg kellett volna fogadnia a Buddha tanácsát: a gazdagság nem boldogít, mondta a bölcs, de ez nem jelenti azt, hogy osszuk szét a vagyonunkat. A „megvilágosodáshoz" vagyis a „nirvánához" rendszeres meditálással vezet az út. Kizárólag így tudunk megszabadulni a negatív érzelmektől.

A Buddha némelyik követője próbálta a Buddhát isteni származásúnak beállítani, és az életére kopírozták a szabvány isteni történetet. Azt beszélték például, hogy az anyja úgy esett teherbe, hogy nem hált férfivel. De a Buddha tagadta, hogy isten lenne. Tehát nyugodtan kijavíthatjuk azt, aki vallásként jellemzi a buddhizmust, ami saját bevallása szerint is egy emberi önsegítő lehetőség.

Aquinói Szent Tamás, filozófus (1225–1274)

Amikor jól jöhet: A vegetarianizmus mellett szóló érvelésnél elég csak Aquinói Szent Tamást idézni, aki nyolc évszázaddal korában nyilatkozott róla.

Aquinói Szent Tamás kényszeresen sokat evett, és a beszámolók szerint betegesen elhízott. Az asztalt, ahol étkezett, ki kellett vágni, hogy a hasa odaférjen, máskülönben a hatalmas pocak miatt nem érte volna el az ételt. Jómódú itáliai családba született, ahol nem jelentett gondot az étel, de egy nap elhatározta, hogy felhagy a fényűző életmóddal és papnak áll. Rómába menet egy forrásnál megállt inni, és a testvérei ekkor elrabolták. Bezárták a családi kastélyba, és még egy prostituáltat is a szobájába küldtek, hogy emlékeztessék a test örömeire. Tamás azonban ahelyett, hogy keresztényi szívélyességgel fogadta volna, izzó piszkavassal kergette el.

Miért becsülik olyan nagyra? Kiváló, tudós elméjét a keresztény teológia nehezebb kérdései boncolgatásának szentelte, és intellektuálisan meggyőző érvekkel támasztotta őket alá. Vagy másként fogalmazva, sikeresen olvasztotta össze a keresztény gondolkodást az ókori görög filozófusok tanításaival. Ennek egyik módja az volt, hogy a „logos", azaz az értelem görög fogalmát tette első helyre. Aquinói Tamás úgy érvelt, hogy ha az értelmünk azt sugallja, hogy egy cselekedet morálisan helyes, cselekedhetünk anélkül is, hogy előbb valamiféle megerősítést nyernénk a Bibliából. Másik ismert érvelésében azt állította, hogy bizonyítani tudja a lélek létezését. Ezt a következőképpen vezette le: valamennyien értjük az olyan általános érvényű kijelentéseket, mint „Minden kutya ugat", tehát kell lennie ben-

nünk valaminek, ami felfogja ezeket az egyetemes kijelentéseket, és ez a valami szerinte a lélek.

Mi a csodát hordott össze? Jó kérdés. De ha úgy érezzük, jobb bizonyítékkal is szolgálhatunk a lélek létezésére, akkor próbálkozzunk csak nyugodtan. És a rend kedvéért tegyük hozzá, hogy Aquinói Tamásnak sok más elmélete is volt, amik megalapozottabbak voltak. Azt is állította például, hogy nem kellene állatokat ennünk, ha gyümölcsön és zöldségen is életben tudunk maradni, mivel a növények szerinte az állatoknál alantasabb életformák, ezért előbb őket kell megölnünk és megennünk.

Oscar Wilde, drámaíró, költő, szellemes ember (1854–1900)

Amikor jól jöhet: Ha valakinek a szellemességét „wilde-i"-nak nevezzük, akkor ezzel arra utalunk, hogy az illető stílusa kissé csípős, ugyanakkor szórakoztató, pont mint az egysoros aforizmák.

„Csatorna szennyében gázolunk mi mind, ám van köztünk olyan, ki a csillagokba néz". „Minden nő szakasztott olyan lesz, mint az anyja. Ez a tragédiájuk. A férfi sohasem lesz olyan. S ez az ő tragédiája". „Megszeretni önmagunkat egy életre szóló románc kezdete". „Bárminek ellen tudok állni, csak a kísértésnek nem". „Az igazság csak ritkán színtiszta, és sohasem egyszerű". Ó, Oscar! Mintha képtelen lett volna az epigrammákon kívül másban kifejezésre juttatni a gondolatait.

Ír jöttmentként szellemességével hódította meg a londoni társaságot, valamint azzal a hozzáállásával, hogy nem vett

semmit komolyan, csak a léhaságot. Minden más képessége nyilvánvalóvá válik remekművében, az ironikus című *Bunbury*ben (eredeti címe: A komolyság fontossága), ami az első sortól az utolsóig káprázatosan elbűvölő, olyan tökéletes, mint egy Mozart-szimfónia. A novellái között is vannak kiemelkedők (például *Az önző óriás*), de Wilde-ot az aforizmái és az egyénisége tették igazán halhatatlanná.

Ejtsünk még pár szót a bukásáról. Kiderült ugyanis, hogy Wilde, akinek felesége és két gyermeke volt, férfi prostituáltak társaságát kereste. A readingi fegyházban töltötte börtönbüntetését, és mire szabadult, már megtört ember volt. Az előkelő társaság hátat fordított neki, ami Wilde szemében az egyik legfájdalmasabb büntetés volt. Energiáit még összegyűjtötte egy utolsó nagy műre, a hosszú, lírai költeményre, *A readingi fegyház balladájá*ra (aminek találó refrénje így szólt: „De mind megöljük kedvesünk")* Élete végén Párizsban élt, itt halt meg negyvenhat éves korában kövéren, csúnyán és szeretet nélkül egy lezüllött, kétes szállodában, de régi szellemessége most is fel-felcsillant. Állítólagos utolsó szavai az élet fontos dolgai iránti közömbösségét mutatják: „Egyikünknek mennie kell" – jelentette ki a függönyről. Percekkel a halála után minden testnyílásából nedvek folytak (bocsánat, hogy ilyen undorító dologról írok). Idegenként halt meg Franciaországban, ahogy pár évtizeddel később egy bizonyos amerikai táncosnő is, bár az ő halála sokkal hátborzongatóbb volt…

* Kosztolányi Dezső fordítása.

Borzalmas halálesetek

Az alábbi három emberi élet gyönyörű és inspiráló, a haláluk viszont ennek ellenkezője volt.

Isadora Duncan, táncosnő (1877–1927)

Amikor jól jöhet: Stílusos búcsú, ha így köszönünk el: *„Adieu, mes amis. Je vais à la gloire!"*, és közben esetleg dobjunk át a vállunkon egy hosszú sálat!

Auguste Rodin, a szobrász a „valaha élt legnagyszerűbb asszonynak" nevezte, George Balanchine egy „részeg, kövér asszonyra" emlékezett, aki „úgy hentergett, mint egy disznó". Isadora Duncant, az amerikai szabad szellemű asszonyt gyakran nevezik a modern tánc megteremtőjének. A modern táncról alkotott véleményünk valószínűleg egyezik azzal, amit róla gondolunk.

A 19. század végére a balettban már kialakultak bizonyos bevett mozdulatok. Duncan, egy kaliforniai bankár lánya a természetesebb mozdulatokat kedvelte: ugrált és a karját lengette, s mindennek az alapját az jelentette, amit az ókori görögök táncmozdulatairól gondolt (a British Museumba járt, ott nézegette a festett vázákat). Mezítláb táncolt, görög tógára emlékeztető ruhában, és a spontaneitás volt a jelszava. Bostonban a színpadon szovjetbarát érzéseinek úgy adott hangot, hogy vörös kendőt lengetett, és a mellét lecsupaszítva így kiáltott fel: – Ez vörös, ahogy én is!

Később tánciskolát nyitott Moszkvában, és Jeszenyin, az akkor már alkoholista orosz költő felesége lett. A magánéletében és művészetében egyformán a konvenciókat kerülő Duncan sokat ivott, és férfiakkal épp úgy lefeküdt, mint nőkkel. A gyermekei – mindkettő házasságon kívül született – balesetben haltak meg. Isadora egy éjjel elindult a nizzai szállodájából, a nyakában meggondolatlanul hosszú, libegő sálat viselt. *„Adieu, mes amis"*, kiáltott vissza. *„Je vais à la gloire!"* (Viszlát, barátaim, a dicsőség vár!) A sál rácsavarodott a kocsi kerekére, Duncant kirántotta a kocsiból az útra, és megfojtotta a táncosnőt. Egyesek, mint például Jean Cocteau Duncan halálát is művészinek tekintette, más cinikusabban nyilatkozott. „A szenvelgés veszélyekkel járhat", jegyezte meg Gertrude Stein* fanyarul.

Federico García Lorca, költő és drámaíró (1898–1936)

Amikor jól jöhet: Ha egy irodalmi alkotásról szeretnénk eldönteni, hogy valóban nagy-e, a Lorca által meghatározott három ismérv alapján dönthetünk.

A spanyol író, Federico García Lorca egyszer azt írta, hogy az igazán nagy műveknek három jellegzetessége van: a halál elkerülhetetlenségének tudata, a haza „földjével" való kapcsolat, ahol megalkották, és az ész korlátainak elismerése. Mondanunk sem kell, hogy mindez a saját műveire is áll.

Lorca – akinek teljes vezetékneve García Lorca, de beszélgetésben a rövidebb változat is megteszi – költőként kezdte a pályáját. *Cigányrománcok* című verseskötetével egy csapásra híres lett, de a siker egyúttal válságba is sodorta. Attól félt, hogy beskatulyázzák, mint a naiv, vidéki versek íróját. Ugyanakkor kétségbeesett, amikor közeli barátja, Salvador Dalí visszautasította a szerelmét. Vajon Dalí és Luis Buñuel a közös filmjüket, az *Un Chien andalue*-t a barátjuk, Lorca elleni gúnyos szatírának szánták? Feltehetően nem, Lorca mégis így érezte.

„Égni a vágytól és hallgatni róla a legnagyobb büntetés, amit magunkra vonhatunk", jegyezte meg egyszer. Az 1930-as évek Spanyolországának konzervatív légkörében a homoszexuális költő kénytelen volt titokban tartani heves vágyait. Érzéseit tekervényes, szenvedélyes darabokba sűrítette, mint amilyen a *Vérnász* volt: a menyasszony közvetlenül az esküvő után megszökik korábbi kedvesével. A másik híres darabja, a *Bernarda Alba háza* egy családanyáról szól, aki a világtól elzárva tartja a lányait, aminek katasztrofális következményei lesznek. Lorca a spanyol polgárháború első áldozatai között volt. A Franco tábornokhoz hű erők végezték ki. Az egyik katona állítólag kétszer is hátba lőtte, így jelezte a költő szexuális irányultsága miatti undorát.

Che Guevara, forradalmár (1928–1967)

Amikor jól jöhet: Ha egy elnagyolt baloldali nézetekről ismert emberről van szó, megjegyezhetjük: „Kétlem, hogy a politikai nézetei a szobája falára kitett Che Guevara plakátnál radikálisabbak lennének".

Bocsánatos bűn, ha azt gondoljuk, hogy nemcsak forradalmár, hanem rocksztár is volt. Karizmatikus, majomszerű arcáról készült egy fénykép, ami Nyugaton a diákszobák falát díszíti: a menő svájci sapka alól kilóg vállát verő hosszú haja. A plakátja Jim Morrison vagy Kurt Cobain képe mellett lóg. Fiatal volt. Jóképű. A nők ellenállhatatlannak tartották.

Az 1959-ben Fidel Castrót hatalomra segítő kubai forradalomban játszott szerepéről vált közismertté, de Guevara nem volt a sziget szülötte. Argentínában látta meg a napvilágot (a „Che" nevet arról az argentin szokásáról kapta, hogy mindenkit „che"-nek szólított, ami havert vagy embert jelent). Orvosnak tanult, de egy Dél-Amerikán át vezető motoros túrán (amit egyik barátjával tett, és amit a 2004-es *Egy motoros* naplója című film mutat be) feltüzelték a látott gazdasági igazságtalanságok. Azonnal kommunista lett, mert meggyőződése szerint az Egyesült Államok „az emberiesség ellensége", és eltökélten nekilátott, hogy elterjessze a forradalmat a világon.

Kubában kezdte. Felment a hegyekbe Castróval, ahol félelmet nem ismerő katonaként (állítólag Castrónál is bátrabb volt) és kíméletlen gyilkosként vált ismertté. Dermesztő olvasmány a naplója, amiben érzelemmentesen írja le a végrehajtott kivégzéseket. A kubai győzelem után próbálta fellobbantani a forradalom lángját az afrikai Kongóban is, de nem járt sikerrel. Aztán ugyanezzel próbálkozott Bolíviában is, ahol végül elfogyott a szerencséje. 1967-ben elfogták a bolíviai erők, hidegvérrel agyonlőtték, és levágták a kezét, hogy az ujjlenyomatával bizonyítsák, valóban vele végeztek. A vonzó, érdekes és másokat megfélemlítő Guevara sokkal műveltebb volt az átlagos forradalmárnál, és különösen a verseket szerette (kívülről

elszavalta Rudyard Kipling „*Ha*" című versét). Egy másik érdekesség vele kapcsolatban, hogy annyira nem törődött a tisztálkodással, hogy a barátai csak Disznónak becézték. De úgy tűnik, mégsem ő volt a legbüdösebb kommunista a történelem során...

Büdösek

Az igazi férfiak annyira elfoglaltak és fontosak, hogy nem tartják szükségesnek, hogy rendszeresen mosakodjanak. A következő két személy legalábbis ilyen volt.

Mao Ce Tung, forradalmár (1893–1976)

Amikor jól jöhet: A „maoista kommunista" kifejezést a paraszti közegből érkező gerillaforradalmárokra értjük, szemben a lenini elképzeléssel, miszerint a felkelést a városi értelmiségi elitnek kell vezetnie.

Nyugodtan köthetünk fogadást, és az utolsó *renminbinket* is feltehetjük arra, hogy soha senki nem tette szóvá Mao Ce Tungnak, hogy büdös. Pedig az volt, mert a kínai kommunista vezető nem vette a fáradságot, hogy rendesen mosakodjon. Mindössze kegyesen megengedte, hogy a személyzetből valaki meleg mosdókesztyűvel naponta végigtörölje a testét. A fogát sem mosta rendszeresen, ami teljesen elszíneződött, mivel a férfi állandóan zöld teát ivott. Ápolatlan fickó volt, ritkán öltözött fel rendesen, vagy az ágyból vagy az úszómedence mellett heverészve intézte az ügyeit. Honfitársai közben tízmilliószámra pusztultak el a városokban és vidéken.

Sokszor kivégezték az embereket, másokkal az éhínség végzett az 1950-es években, Mao katasztrofálisan elhibá-

zott mezőgazdasági reformjai miatt, amiket – ma már beteges viccként – Nagy Ugrásként emlegetnek. Mao az erőszakosan hajszolt ipari fejlődés jegyében arra vette rá a parasztokat, hogy hagyják ott a gazdaságaikat, és építsenek erőműveket, aminek következtében meredeken csökkent a gabonatermesztés, és tömegesen éheztek az emberek. Harmincmillió ember halt meg. Azokat, akik panaszkodtak, „ellenforradalmároknak" kiáltották ki, és a hatvanas években – az elnevezés újabb beteges vicc – a Kulturális Forradalomként ismert tisztogatás alatt gyilkolták meg. Olyan sokan lettek öngyilkosok, hogy Sanghajban az emberek kerülték az épületek közelségét, nehogy a lezuhanó testek eltalálják őket.

Mao hírhedt volt arról, hogy valószínűleg több áldozata volt, mint a történelem során bárki másnak. Mi jót lehet elmondani róla? Egyesek szerint nem tudott a kivégzésekről, az öngyilkosságokról és az éhezésről. (A neki tulajdonított hátborzongató megjegyzések az ellenkezőjét látszanak megerősíteni. Állítólag ezt mondta: „Inkább pusztuljon a nép egyik fele, hogy a másik fele teleegye magát".) Mások azt hangsúlyozzák, hogy a forradalmár – aki paraszt fiaként, vidéken nőtt fel – páratlan taktikus volt gerilla-hadvezetés terén. És kiállt a nők jogaiért. És a modernizációja – igaz, hogy kínkeserves tiltakozások közepette – a 20. századba vonszolta át Kínát. Ha bárki is úgy véli, hogy ez megér negyvenhetvenmillió halottat, akkor csodálja csak kedvére.

Ernest Hemingway, író (1899–1961)

Amikor jól jöhet: Napjainkban divatos Hemingwayt gúnyos megjegyzésekkel illetni, mint hencegő

bolondot és álszentet, ám viszonylag nyugodtan dicsérhetjük korai novelláit.

Hemingwayjel az a gond, hogy a róla alkotott torzkép – egy szakállas amerikai háryjános, aki végigdülöngélte részegen a fél világot, állatokat mészárolt le és a bátorságról papolt – elhomályosította korai írói teljesítményét. Természetesen mindezért jobbára ő okolható. Valóban ivott. És állatokat mészárolt le. És papolt. És a harmadik felesége, Martha Gellhorn újságírónő szerint piszkos is volt, valamint hagymaszagot árasztott.

De előbb lássuk a teljesítményét. Hemingway felismerte, hogy a hosszú szavak és a cikornyás stílus a szerzőre tereli a figyelmet. Ha viszont rövid szavakat és egyszerű, sallangmentes mondatokat használunk, az ábrázolt helyzet érzelmi töltése erőteljesebben érvényesül, főként akkor, ha ki sem mondjuk, mi ez az érzelem, hanem az olvasóra bízzuk, hogy kiderítse. Műveiben ezt az elvet tartotta szem előtt, és a világirodalom legjobb novellái kerültek ki a tolla alól (olvassuk csak el *A gyilkosok*at). A regényei már nem mentek olyan biztosra (a *Búcsú a fegyverektől* jó, *A folyón át a fák közé* borzalmas). De felmérhetetlen a szerző hatása. Hemingway árnyékában alkot minden kemény fickó, aki csendes modorban ír kemény dolgokról: a háborúról vagy a mélytengeri halászatról.

1954-ben kapta meg *Az öreg halász és a tenger*ért az irodalmi Nobel-díjat. Az író addigra már széthullott. Túl sokat ivott. Megfeledkezett az írói elvekről, amiket maga talált ki, és kínos látványt nyújtott a kopaszodó fején átfésült hajával, amivel a hajhullást takarta. 1961-ben lett öngyilkos. Addigra ez már megváltás volt. Nyomorúságosan érezte magát, évek óta heves fájdalmak gyötörték, amiket csak fokozott a két repülőbalesete…

Repülőbalesetek

Ikarus túl közel repült a Naphoz, és a földre zuhant. Az alábbi két ember hétköznapibb repülőbalesetet szenvedett.

Walter Gropius, építész (1883–1969)

Amikor jól jöhet: Aki diétába kezd, hivatkozhat Walter Gropius kijelentésére, miszerint a formának kell követnie a funkciót.

Walter Gropius a hazáját szolgálva az I. világháború idején két vaskeresztet is kapott a bátorságáért. Egyszer életben maradt, miután a repülőgépét lelőtték, másodszor pedig törmelék temette maga alá. De mindkét megpróbáltatást túlélte, és jobban használta fel a törmelék tégláit, amikor Németország egyik leghíresebb építésze lett.

A háború utáni új weimari köztársaság tágabb teret biztosított az építészetben a kísérletezésnek, mint amit annak előtte Németországban engedélyeztek. Gropius megragadta a kínálkozó lehetőséget. Megteremtette a Bauhaus nevű építésziskolát. A kifejezés szó szerint azt jelenti: építés *(Bau)* ház *(Haus)*. Szerény név egy igénytelen ötletnek: olyan épületeket terveztek, amik elsősorban egy bizonyos célt szolgálnak, és közben nem herdálják a teret, az anyagot és a pénzt, hogy megpróbálják még széppé is varázsolni őket. Akkoriban ez forradalmi program volt, ami bosszantotta a konzervatívokat. Amikor 1930-ban a nácik kerültek hatalomra, elkergették a Bauhaus-szellemű építészeket (La Corbusier is közéjük tartozott) más avantgárd művészekkel együtt, akiket „degeneráltnak" tartottak.

Gropius Amerikába menekült, ahol egy új, virágzó építészirodát nyitott, és továbbra is a legfontosabb elveit követte. Köztük volt az „ornamentika bűn" (ami önmagáért beszél) és a „forma követi a funkciót" (vagyis az épületet kizárólag és kellő mértékben egy bizonyos cél szolgálatába kell állítani). Gropius az utóbbit valósította meg, amikor felkérték egy olyan gyár építésére, aminek az utasítások szerinti legfőbb célja a vonaton elhaladó emberek figyelmének felkeltése volt. Olyan szögben dőlt meg az épület homlokzata, hogy a nap az utasok szemébe süssön!

Joseph Beuys, művész (1921–1986)

Amikor jól jöhet: Ha a performansz művészetet mesterkéltként és túlzóként akarjuk a sárba döngölni, nyugodtan megjegyezhetjük, hogy Joseph Beuyst sok felelősség terheli ezért.

Beuys a II. világháborúban náci pilóta volt, és Ukrajna felett lőtték le a gépét. Azt mesélte, hogy egy furcsa tatár törzs talált rá, és gondos ápolással visszahozták a halálból az életbe. Szép történet, de sajnos nem igaz. Lezuhant, de nem ilyen romantikusan menekült meg: egy másik náci talált rá, aki később elmondta, hogy Beuys csak kitalálta a tatár törzsről szóló mesét.

Miután felépült a sérüléseiből, a fantázia szárnyalását jobban hasznosította, és világhírű művész vált belőle. Saját

bevallása szerint az volt a célja, hogy áthidalja a valóság és a spiritualitás közti szakadékot. Egyik művében például hatszáz kép volt tele különös jelképekkel, amik Beuys állítása szerint a kulcsot jelentik a való és a spirituális világ közötti összeköttetéshez.

A performansz egyik első és legismertebb tolmácsolója volt. (A kifejezés olyan művészeti megnyilvánulásra vonatkozik, amely során valaki, rendszerint a művész, személyesen végez valamit a közönség előtt). Ennek leghírhedtebb példája *A művészet magyarázata egy döglött nyúlnak;* amelyben Beuys körbejárt a karjában egy döglött nyúllal, aminek időnként a fülébe súgott a jól mulató közönség előtt. Mi volt ennek a lényege? Talán az, hogy az állatok, még a döglött állatok is ösztönösen jobb felfogóképességűek, mint némely ember. Kapcsolatba kell kerülnünk állati természetünkkel, ha szemernyi reményt is akarunk táplálni, hogy átkeljünk a bennünket a spirituális élettől elválasztó vízválasztón. Volt, aki izgalmasnak, eleven, sőt szellemes dolognak tekintette, mások badarságnak tartották. Érveik között Beuys különc öltözködési stílusát is felsorolták. A művész kitalált elbeszélésében azt állította, hogy a tatárok – miután kimentették az égő gépből – zsírral átitatott filcbe tekerték, és ennek tiszteletére a művész nemcsak a lehető leggyakrabban használta a szobraihoz ezt a két anyagot, de folyton filckalapban is járt. Ezzel természetesen azt is hirdette, hogy művészként nem tartja be a társadalom megszokott szabályait. Ezt a fortélyt egy bogaras angol költőnő is alkalmazta…

Öltözködési különcségek

„A ruha jellemzi emberét", jegyezte meg Shakespeare. Ha ez igaz, úgy az alábbi három ember igencsak furcsa látványt nyújthatott.*

Edith Sitwell, költőnő (1887–1964)

Amikor jól jöhet: Ha kényszeredetten dilinyós előadást látunk, ráadásul az előadó egy divatmajom, akkor megjegyezhetjük: „Megidézi Edith Sitwell szellemét".

„Dame" Edith Sitwell, a brit női lovagrend díjazottja egyszer egy igen szórakoztató könyvet írt *British Eccentrics* címmel. Bár élete során jószerivel csak verseket írt, leginkább a különcségei miatt emlékszünk rá. Száznyolcvan centi magas, szikár, csontos és rendkívül hegyes orrú asszony volt, aki elhatározta, hogy az előnyére fordítja a külsejét: általában turbánt viselt és brokátból és bársonyból varrt egzotikus ruhákat. Leghíresebb performansza a *Homlokzat* volt, William Walton zenéjére. Sitwell a műsor alatt elbújt egy függöny mögé, és zagyvaságokat ordibált a közönségnek egy hangszórón keresztül.

Költőként nagyon is értette a dolgát. Manapság a kevésbé ismertek közé tartozik, főként két protezsáltjával, Wil-

* Hamlet, I. felv., 3. jelenet, 73. sor, Arany János fordítása.

fred Owennel és Dylan Thomasszal összehasonlítva, akik költészetét fáradhatatlanul támogatta. Saját munkásságában a zene tiszta hangeffektusait és egy új zenei irányzat, a dzsessz ritmusát próbálta meg újrateremteni. Volt, aki pozőrnek, feltűnősködő amatőrnek tekintette. F. R. Leavis* különösképpen elutasítóan bánt vele.

A hóbortos nevű Osbert és Sacheverell Sitwell testvéreként, Marilyn Monroe barátnőjeként (akivel akkor ismerkedett össze, amikor Hollywoodnak forgatókönyveket írt) és Noël Coward ellenségeként nem volt könnyű élete. Egyetlen szerelmi viszonyát a homoszexuális orosz szürrealista festővel, Pavel Cselicsevvel valószínűleg sosem hálták el. Felnőtt életének szélsőségei feltehetően egy, a boldogtalan gyerekkortól való hosszú menekülés részét képezték. Az anyja alkoholista volt, az apja, Sir George Sitwell egy félig őrült arisztokrata, aki egy különös szíjjal szorította le lánya orrát, hátha így kisebb lesz.

Rainer Maria Rilke, költő (1875–1926)

Amikor jól jöhet: A belső gyötrelem pillanatában felkiálthatunk: „Hogyha kiáltanék, ki hallana engem az angyalok rendjéből?"* Majd megjegyezhetjük, hogy ez egy Rilke-idézet.

Rainer Maria Rilke, osztrák költő nehezen kerülhette volna el, hogy ne váljék törékeny egészségű ember belőle. Egyrészt a második keresztneve Maria volt – amit általában

* Duinói elégiák. Nemes Nagy Ágnes fordítása.

lányoknak szoktak adni –, másrészt a nővére egy héttel a születése előtt meghalt. Bánattól sújtott anyja egy darabig lányruhákba öltöztette a fiát, és Sophie-nak is szólította.

Érzékeny, szorongásokkal teli költő vált belőle. „Hogyha kiáltanék, ki hallana engem az angyalok rendjéből?", akarta tudni remekműve, a *Duinói Elégiák* első sorában. Azt mondta, egy hangtól hallotta e szavakat, amiket a szél fújt felé, amikor a sziklákon sétált, és rögtön le is írta őket a noteszába. Ki hallaná őt? Az egyik válasz az, hogy olvasók egymást követő nemzedékei, mivel költőként Rilke bámulatosan hosszú életű volt. Eksztatikus verseit nehéz lefordítani, ám ennek ellenére népszerűség tekintetében Rúmival* és Khalil Gibrannal* vetekszik az Egyesült Államokban.

Rilke fiatalon Auguste Rodin szobrászművész támogatását élvezte, aki arra biztatta, hogy nyirbálja le a stílusa vadhajtásait, és induljon el egy kis objektivitás felé. Idővel a költőt fiatalabb kezdők is megkeresték, hogy tanácsot kérjenek tőle. Egyiküknek, egy bizonyos Franz Xaver Kappusnak válaszolt is, amely a híres tíz levélből álló *Levelek egy fiatal költőnek* sorozatként látott napvilágot. Ezekben a levelekben útmutatást adott, hogyan kell egy költőnek éreznie. „A szeretet nehéz. Ember és ember közti szeretet: ez talán a legnehezebb feladatunk, a végső, legnagyobb próbatétel, vizsgálat, munka, amelyre minden más munka csak előkészület"– írta.

Epikurosz, filozófus (Kr. e. 341–270)

Amikor jól jöhet: Az „epikuroszi jelző" nem „élvezethajhászót" jelent, ahogy sokan hiszik, hanem „nyugodtat és meditálót". A biztonság

kedvéért azért tisztázzuk ezt, amikor a fenti jelzőt használjuk.

Epikurosznak csak két köpenye volt. Más szóval az önmagától semmit meg nem tagadó hedonista hírneve nem is állhatott volna messzebb az igazságtól. Még élete során azt pletykálták, hogy a közösség, amiben a barátaival élt, a kicsapongás fészke volt. Egy történet szerint egy éjszaka több szűzzel is hált, és tizennyolcszor élvezett el. És ha ez igaz, csak annyit mondhatunk: Jól van, Epikurosz! De ez nem volt rá jellemző. A valóságban egyszerűen, józanul élt, megtartóztatta magát a szextől és a bódítószerektől, az étrendjét kenyérre, olajbogyóra, és élvezetként időnként egy-egy darabka sajtra korlátozta.

Idézzük fel életünk boldog pillanatait. És aztán gondoljuk át, mitől voltak ezek a pillanatok boldogok. Mi lenne, ha úgy változtatnánk az életünkön, hogy a lehető legtöbb ilyen pillanatot éljük még át? Epikurosz azt mondta, hogy ha őszinték vagyunk magunkhoz, ennek fényében legtöbbünk alapvetően rossz úton halad. Úgy vélte, hogy a lét értelme nem pontosan az élvezet, hanem a fájdalomtól való mentesség, amit *ataraxiá*nak nevezett (szó szerint a háborgás hiányának). Éppen ezért nem folytatott szenvedélyes életet. Azért élt a barátaival, mert az volt a véleménye, hogy a szerelem és a szex hajszolása nem hoz annyi örömet, mint a barátság.

A szerelem a bolondok aranya. Ahogy a pénz is (a boldogságot az elégedettséget nyújtó munka adja). A fényűzés sem boldogít: Epikurosz azt állította, hogy az ember inkább arra a belső békére vágyik, amit – tévesen – a fényűzéstől remél. Felállította a Kertet, ami egyfajta közösség volt, ahol csendesen éldegélt a barátaival, a főzést, a takarítást meg

a többi feladatot megosztották maguk között, és filozófiáról beszélgettek. A filozófiája népszerű lett, epikuroszi „kertek" létesültek a Földközi-tenger körül. A kereszténység később a kolostorok formájában vette át őket, amik hasonló elvek szerint működtek.

Konsztantyin Sztanyiszlavszkij,
színész, színházrendező, író (1863–1938)

Amikor jól jöhet: Ha egy ismert színész szarvát akarjuk letörni, kérdezzük meg tőle, miért viselkedik olyan arrogánsan. Talán a Sztanyiszlavszkij-féle módszerrel készül a legújabb, tökfilkóról szóló szerepére?

Konsztantyin Sztanyiszlavszkij, orosz színész mindig a Fekete-tenger melletti Jaltában nyaralt. Reggelente egy órát sétált a városban azt a szerepet játszva, amire éppen készült. Ha mondjuk csavargót játszott, akkor átlényegült azzá: úgy nézett ki és úgy viselkedett, piszkos ruhát viselt, ütött-kopott kalapot. Kifogástalanul felöltözött, ha a szerepe egy fess piperkőc volt.

Kényszeredettnek hangzik, pedig Sztanyiszlavszkij éppen a feszélyezettségtől akart szabadulni. Úgy érezte, hogy minél többet gyakorol, annál természetesebb lesz a játéka. Az általa kidolgozott módszer kulcsfontosságú része volt, amit a ma színészei olyan jelentősnek ítélnek, hogy ma már csak úgy emlegetik, mint a Módszer. Sztanyiszlavszkij előtt a színészi játékhoz csak az ihletettséget tartották szükségesnek. Legfontosabb műve az *Egy színész felkészül* (1936). A cím mindent elárul. Részben Sztanyiszlavszkijnak kö-

szönhető, hogy napjainkban egyes színészek olyan komolyan veszik magukat (és talán az is, hogy a közönség olyan nagy tisztelettel övezi őket). A Módszer azonban kimagasló eredményeket is hozott. Marlon Brando híresen nagy rajongója volt. Robert de Niro sok kilót szedett fel, hogy a *Dühöngő bikában* eljátssza Jake La Mottát, Daniel-Day Lewis pedig ragaszkodott hozzá, hogy *A bal lábam* forgatása alatt ne szálljon ki a kerekesszékéből. Mindketten Oscar-díjat nyertek a legjobb színész kategóriájában.

Ha Sztanyiszlavszkij csak színész lett volna, fogadunk, hogy senki sem hallott volna róla, mert a beszámolók szerint nem volt briliáns színész: kissé túlzón játszott, a szövegét ripacs, dagályos stílusban adta elő (amit akkor vett fel, amikor hangképző tanárának egy operaénekest választott). Aztán egy nap az az ötlete támadt, hogy a színészi munkával kapcsolatos gondolatait meg kellene másokkal osztania. Az ötleteit tizenéves korától fogva lejegyezte. Ez a „Heuréka!" pillanat új utakra terelte, amivel beírta magát a színháztörténetbe…

Heuréka!

Kényelmesebb arra gondolnunk, hogy a tehetséges embereknek vannak villámcsapásszerű felismeréseik, amik megváltoztatják életük folyását. Egyes esetekben ez még akár igaz is lehet.

Jean-Jacques Rousseau, filozófus (1712–1778)

Amikor jól jöhet: A francia forradalomra vonatkozó utalásokat jól alátámaszthatjuk Rousseau említésével. Még többet is bekasszírozhatunk azzal, ha hozzátesszük „persze Jean-Jacques-ra gondoltam, nem Henrira" (aki 19. századi festő volt).

Edmund Burke* úgy tartotta, hogy a francia forradalom túlkapásaiért kizárólag Jean-Jacques Rousseau felelős. A svájci órásmester autodidakta fia a 18. század legnépszerűbb regényét írta (*Julie*), a *Vallomások*kal úttörő munkát végzett az önéletrajzok terén, és még arra is volt ideje, hogy egy furcsa és nem túl jó operát komponáljon. Mégis arra emlékszik mindenki, hogy egy nap, amikor Párizsból Vincennes-ba sétált, hirtelen belecsapott egy felismerés. Az emberek boldogtalanok, éspedig a társadalmi törvények miatt, amiket a hatalmasok a saját céljaik érdekében meghamisítottak. Ennélfogva olyan új társadalomra van szükség, aminek az alapja az egyenlőség és a „népakarat". Robespierre színre lép.

„Az ember szabadnak születik, mégis mindenütt bilincsekben él. Sokan embertársaik urának hiszik magukat, bár még inkább szolgák, mint a többiek", jegyezte meg Rousseau az 1762-ben írt *Társadalmi szerződés*ben. Gyakran tulajdonítják neki a „nemes vadember" fogalmának kitalálását, mert hitt abban, hogy a primitív társadalmakban boldogabbak voltak az emberek, mint a 18. századi Párizsban. Persze nem arra célzott, hogy meztelenre kell vetkőznünk, és ágyékkötőben járnunk (nagy kár).

Azt azonban vallotta, hogy egy gyermeknek jobb oktatást nyújthatunk vidéken, mint a városban, amit egyik oktatásról írt értekezésében részletesen ki is fejtett. Bírálói rámutatnak, hogy ebben a kérdésben nehéz egy olyan ember tanítását elfogadni, aki öt gyermekét lelencházba adta, mert attól félt, zavarják majd a munkában. Rousseau rettenetes ember volt: üldözési mániája volt, hiú volt, és összeveszett mindenkivel, aki segített rajta. 1766-ban, miután provokatív kiadványaival annyira felbosszantotta az ellenzőit, hogy kővel dobálták meg a házát, Angliába menekült. Itt egy felvilágosult gondolkodónál, David Hume*-nál talált menedéket, de aztán szokása szerint vele is összekapott.

Ralph Waldo Emerson, filozófus (1803–1882)

Amikor jól jöhet: Amikor legközelebb ezt halljuk valakitől: „Nem igazán hiszek. De szerintem Isten körülvesz bennünket, ott van a fákban és az óceánokban", akkor így válaszolhatunk: „Akkor te emersoni transzcendentalista vagy!"

Miközben a párizsi Jardin des Plantes-ban sétált, Ralph Waldo Emerson, amerikai filozófus hirtelen rádöbbent valamire. Nem csak a hely bámulatos szépsége adott ihletet, hanem a szabályos elrendezés világosította meg előtte a dolgok nagy összefüggését. E perctől fogva szűnt meg állítólag kereszténynek lenni, és vált azzá, amit később transzcendentalistának neveztek: olyan emberré, aki hisz a természetben és a másutt is jelenlévő Istenben.

Bostonban született és nevelkedett, fiatalon lelkésznek szentelték fel. Miután az első felesége és két bátyja meghalt, eluralkodott rajta a gyász, és kételkedni kezdett az emberek dolgaiba jóságosan beavatkozó Istenről alkotott keresztény eszmében. Később közönség előtt tartott előadásokat. A pénzt, amit nyilvános előadásaival keresett, rendkívül olvasmányos esszékkel, mint például az *Önbizalom*mal növelte, amiket kiadott, és amiket könyv alakban aztán elkapkodtak. Emerson spirituális transzcendentalizmusán túl arra biztatta az embereket, hogy az amerikai politikai függetlenséghez hasonlóan, a magánéletükben is függetlenségre törekedjenek. Azzal, hogy hangot adott a tiszteletre méltó, ékesszóló, felváltva egyszerű megfogalmazású és lírai amerikai individualizmusnak, óriási hatást gyakorolt mindenkire, elsősorban Henry David Thoreau*-tól Walt Whitmanig* a transzcendentalista társaira.

Emerson nem olyan név, amit napjainkban gyakran beleszövünk a társalgásba, bár a 19. század legjelentősebb amerikai értelmiségijének nevezték. Egyik kritikusa, Harold Bloom szerint elméleteinek egyik nem szándékos következménye az volt, hogy másokat a keresztény vallás alternatív hitrendszereinek kialakítására ösztönözzön, és ezzel a mormonizmushoz és a keresztény tudományhoz vezető utat egyengette.

Albert Schweitzer, író és misszionárius (1875–1965)

Amikor jól jöhet: Könnyen összezavarhatunk egy utcai rablót azzal, ha nekiszegezzük a kérdést: „Hol az élet iránti schweitzeri tisztelet?"

„Nem tudunk többet tenni, mint amire képesek vagyunk. De ha ezt minden nap megtesszük, nyugodtan alhatunk éjszaka és másnap folytathatjuk a munkát". Ezt vallotta Albert Schweitzer, aki ritka példája volt annak az embernek, aki vizet prédikál és azt is iszik. Fiatalon határozta el, hogy harmincéves kora után mások megsegítésének szenteli az életét. Addig viszont azt tesz, amit akar, gondolta. Schweitzer lévén nem a lányokat hajkurászta vagy a meggazdagodáson törte a fejét, hanem jelentős tudományos munkát végzett a bibliakutatás terén. A *Jézus-élet-kutatás története* című művében (1906) azt mondta, hogy Jézus Krisztus tévesen vélte úgy, hogy a világnak hamarosan vége lesz.

Szavaihoz hűen hét évig tanult orvosnak a Strasbourg-i Egyetemen, majd Afrikába ment. Itt Gabonban alapította meg az Albert Schweitzer Kórházat, és élete hátralévő részét jobbára itt töltötte, és a betegeket gyógyította. Egy nap, amikor csónakon egy vízilócsordán át haladt, eszébe jutott egy kifejezés, ami az egész filozófiáját összefoglalta: az élet tisztelete (németül: *Ehrfurcht vor dem Leben).* Alapvetően azt értette ezen, hogy másokért kell cselekednünk, de ezt olyan ösztönzően fejtette ki további műveiben, hogy 1952-ben megkapta a Nobel-békedíjat.

Mindez elkerülhetetlenül vissza is ütött. Schweitzer azt állította, hogy nem csak az indította meg, hogy Jézus arra buzdította a követőit, hogy az „emberek halászai" legyenek, hanem szülőhazája, Németország túlkapásai is a gyarmatain. Egyesek szerint azonban a helyi gaboniakkal arrogáns gyarmatosítóként bánt. Élete vége felé a nukleáris fegyverek elterjedése ellen kampányolt olyanokkal együtt, mint Albert Einstein* vagy Bertrand Russell*. Egyúttal kiválóan ismerte Richard Wagner* és J. S. Bach zenéjét, valamint kiváló orgonista is volt.

Albert Einstein, fizikus (1879–1955)

Amikor jól jöhet: Einstein olyan elsöprő hatással volt a tudományágára, hogy a fizika mai állapotára nyugodtan hivatkozhatunk, mint „Einstein utáni fizikára".

A zenében Mozart. A festészetben Picasso. De a tudományban a hamisítatlan, istenadta zseni szinonimája Albert Einstein. 1905-ben, amikor szabadalomvizsgálóként dolgozott Bernben, a svájci fővárosban, egy nap a villamosan hazafelé utazva kezdett el töprengeni azon, milyen hatása lenne annak, ha a villamos fénysebességgel haladna. Rájött, hogy számára az idő lassabban telne. Így jött létre „a speciális relativitáselmélete", amit egy még ugyanazon év végén publikált tudományos dolgozatban írt le. Körülbelül ugyanekkor adott ki egy másik dolgozatot, ami a kvantumelmélet felé egyengette az utat.

Einstein világegyetemmel kapcsolatos elméletei véget vetettek a több mint 200 éven át, Sir Isaac Newton* óta fennálló nézeteknek. Az emberek többsége biztos állandóként gondol az űrre és az időre. Einstein azonban bebizonyította, hogy ez egyáltalán nem ilyen egyszerű. Általános

relativitáselmélete, amit tíz évvel a speciális elmélet után adott ki, azt bizonyította, hogy még a newtoni gravitációelmélet is félrevezető. Ha egy ejtőernyős kiugrik a gépből, a testét nem húzza egy láthatatlan erő a Föld felé. A tárgyak gravitációja eltorzítja az űrt, és a Föld felé löki az ejtőernyőst.

Miután 1921-ben elnyerte a fizikai Nobel-díjat, Einstein világszerte híresség lett. Azóta a puszta megjelenése – széles arca és torzonborz haja – azt az általános nézetet tükrözi, hogy hogyan kell kinéznie egy zseninek. A nagy emberrel kapcsolatos más apróság között van az is, hogy amikor meghalt, az agyát ellopta az ügyeletes patológus, aki évtizedeken át magánál tartotta, majd kísérleteket végzett rajta, hogy kiderítse, van-e benne bármi különleges elváltozás. (Nyilván nem volt). A nagy tudós holttestét ezzel felháborítóan meggyalázta, bár nem olyan égbekiáltóan, ahogy az angol irodalom egyik különcének testével bántak...

A megszentségtelenített holtak

Az alábbi három ember hátborzongató dolgokon esett át – Bentham esetében készségesen –, amikor furcsa dolgok történtek a holttestükkel.

Laurence Sterne, író (1713–1768)

Amikor jól jöhet: Egy modern író innovatív technikája hallatán mindentudóan bólinthatunk, és kijelenthetjük: „Úgy érzem, Laurence Sterne is hasonlót csinált a *Tristram Shandy*ben".

Miután Laurence Sterne angol-ír író meghalt, a testét a törvénynek fittyet hányva kiásták a londoni temetőben, ahol nyugovóra helyezték, és a cambridge-i egyetem anatómusainak adták el. Véletlenül az egyik sebész személyesen ismerte Sterne-t, és ő ráismert az íróra. Megparancsolta, hogy a nagy ember tetemét azonnal szállítsák vissza az eredeti nyughelyére a Hanover Square-re.

Egy nyugtalan élet zavaros utózöngéje volt ez. A *Tristram Shandy úr élete és gondolatai* (amit röviden csak *Tristram Shandy*ként emlegetnek) című játékos, kísérletező és gyakran igen mulatságos regényében a legkivételesebb az volt, hogy amint az alkotó maga is megvallotta, nagyrészt a „legnehezebb szívvel" íródott. Tizenegy volt, amikor meghalt az apja. Pap lett, aztán mégis úgy döntött, hogy író akar lenni.

Negyvenhat évesen egy segédlelkészre hagyta a parókiáját, és körülbelül azzal egy időben látott neki a *Tristram Shandy* megírásának, amikor az anyja haldoklott és a felesége egy ideg-összeomlás következtében öngyilkossággal fenyegetődzött. A könyv, ami 1759 és 1767 között folytatásokban jelent meg, híressé tette.

Nehéz lenne összefoglalni a cselekményét, mivel ez az egyik bolondos korai regény, ami Rabelais* hatására született. Shandy az elején leírja a fogantatását. Majd a regény más irányba kanyarodik, és ezek a kitérők tovább folytatódnak anélkül, hogy bárhova is eljutnának, ám mindezt rendkívül szórakoztatóan teszik. Vannak benne nyomdai jellegzetességek. Egy oldal teljesen fekete. Sterne egyre jobban szenvedett a tüdővésztől, miközben a regényén dolgozott, míg végül kénytelen volt útra kelni, hátha ezzel könnyít a gyötrelmein. Utazásai egy újabb regény, az *Érzékeny utazás Francia- és Olaszországban* megalkotását inspirálták, ami 1768-ban, nem sokkal a halála előtt jelent meg. Játékosságával és kísérletezésével Sterne állítólag megelőzte a 20. századi modern (sőt a posztmodern) irodalmat.

Jeremy Bentham, filozófus (1748–1832)

Amikor jól jöhet: Ha egy vallástól független erkölcsi irányzatot szeretnénk megteremteni, jó kiindulási pont a Bentham-féle hasznossági megközelítés: tegyük fel a kérdést, hogy mi hozza létre a „legtöbb ember lehető legnagyobb fokú boldogságát".

Ha elmegyünk a University College London mellett, ugorjunk be egy pillanatra, és nézzük meg Jeremy Bentham mumifikálódott testét. Ott ül egy vitrinben, bárki megnézheti. A csodabogár angol – a független gondolkodás példamutató megnyilvánulásaként – úgy intézkedett a végakaratában, hogy örömére szolgálna, ha a holttestét közszemlére tennék. A ma látható fej egy viaszmásolat, mert az eredeti állítólag túlságosan felkavart volna mindenkit. Miután levették, egy ideig ugyanabban a szekrényben tartották. De a diákok folyton ellopták, csínytevésekhez használták, így végül máshova vitték, hogy ott biztonságban őrizzék.

Furcsa, hogy egy ilyen különös férfiú a történelem egyik legbecsületesebb és legésszerűbb gondolati rendszerét dolgozta ki. Utilitarizmusnak nevezte el. Egyszerűen kijelentette, hogy erkölcsileg az a jó, ami a „legnagyobb számú embernek a legnagyobb boldogságot" okozza. Kézenfekvőnek hangzik, szinte le sem nyűgözi az embert, csakhogy cseppet sem magától értetődő. Az erkölcsiség legtöbb rendszere vallási dogmán alapul, vagy filozófusok kotyvasztotta, sokkal bonyolultabb eszméken. Bentham rendszere egyszerű volt és szilárd, mint a kő. És óriási horderejű.

Benthamot mindenesetre rávette, hogy kiálljon a nők jogai mellett (holott sosem volt nős), és az állatok jogaiért harcoljon (a kérdés az, mondta, hogy szenvednek-e). A férfi küzdött a rabszolgaság, a halálbüntetés, valamint a testi fenyítés eltörléséért, illetve a homoszexualitás büntetésének felszámolásáért (a szemében ez utóbbi nem volt természetellenes, csupán a „nemi vágy rendellenessége"). Senki sem állíthatja, hogy Bentham nem előzte meg a korát. Esetlen, gyakorlatiatlan fickó volt, akik egyes vélemények szerint esetleg Asperger-szindrómában szenvedett, de a dolgok egyszerűségét vitathatóan eltúlozta. Az erkölcsi helyesség

meghatározásához nemcsak a boldogság, hanem az igazságosság fogalmát is fel kellene használni, nem? Valóban helyes-e például megkínozni valakit (mondjuk azt, aki tudja, hol rejtettek el egy bombát), ha ezzel életeket menthetünk meg?

Ivan Turgenyev, író (1818–1883)

Amikor jól jöhet: Ha valaki túlságosan énközpontúnak tűnik, hivatkozhatunk rá Turgenyev *Hamlet és Don Quixote* című esszéje szerint, és figyelmeztethetünk arra, milyen veszéllyel jár, ha valakiben túl sok van e két férfi jelleméből.

A 19. század vége felé a tudósok gyakran eltávolították olyan intelligens emberek agyát, akik nemrég hunytak el, hogy megvizsgálják, van-e összefüggés az agy mérete és az intelligenciájuk között. A zseniális orosz író, Ivan Turgenyev esetében úgy tűnt, hogy van, mert az agya a feljegyzések szerint igen nagy és nehéz volt: két kilót nyomott.

Hatalmas agya mellett az írók egy másik fontos forrásával, a rossz gyermekkorral is rendelkezett. Az apja kényszeres szívtipró volt, és az anyja ezt a fiatal Ivanon vezette le. Gyakran verte a fiát. Az élet azonban minden bizonnyal kompenzálta ezért, mert a család gazdag volt, és Turgenyev elterelhette a figyelmét a vadászattal a családi kastélyt körülvevő ötszáz holdas erdőben. Amikor idősebb lett, már cicázhatott a vonzóbb jobbágylányokkal is.

Első megjelent írása, az *Egy vadász feljegyzései* (1852) a fenti élményei alapján született novellák gyűjteménye volt. A könyv nemcsak az orosz realizmus néven ismert

irodalmi irányzatban jelentett fordulópontot, de olyan empátiával fordult a jobbágyok felé, akik a földesurak tulajdonai voltak, amivel jelentősen hozzájárult az 1861-es jobbágyfelszabadításhoz. Ez volt élete legnagyobb sikere, vallotta a szerző. Rajongói bizonyára máshogy vélekednek, és azt mondják, hogy *Apák és fiúk* című regénye (1862) volt a legkiemelkedőbb alkotása, ami a régi, hagyományos Oroszország és az új közti konfliktust ábrázolja.

Modern regényíróként úgy tűnt, hogy az új Oroszországot képviseli, és a II. Miklós cár alatti élet fojtogató maradisága elüldözte a hazájából. (Párizsban és Baden-Badenben élt, és beleszeretett egy operaénekesnőbe, akit Paulinenak hívtak.) Turgenyev ennek ellenére mértéktartó ember volt. Egy esszében egyszer amellett kardoskodott, hogy a férfiak rendszerint két jellem között ingadoznak: Hamlet (az elkínzott entellektüel) és Don Quixote (a nagyvonalú, gyermeki hős) között. De a legjobb a középút. Gyanakvással fogadta azokat a regényeket, amiknek mondanivalója túl kézenfekvő volt, vagy túl erős vallásos érzület itatta át őket. Nem is meglepő, hogy emiatt ellentétbe került Tolsztojjal – aki párbajra hívta ki (bár később bocsánatot kért tőle) –, valamint egy másik nagy kortársával is...

Nyilvános civakodások

Némelyik szerző érzékeny lélek, könnyen szívére veszi a legapróbb sértést is. Mások harciasabbak, és készek a nagy nyilvánosság elé tárni a nézeteiket.

Fjodor Dosztojevszkij, író (1821–1881)

Amikor jól jöhet: Ha nehéz hetünk volt, anyagi gondjaink akadtak vagy erkölcsi dilemmáink, és egyre inkább úgy érezzük, hogy a józanság kicsúszik a markunkból, megemlíthetjük, hogy dosztojevszkiji hangulatban vagyunk.

Fjodor Dosztojevszkijjel nem lehetett könnyű együtt élni. Hűtlen volt a feleségéhez, veszekedett a barátaival. (Komolyan összeveszett Turgenyevvel, miután az *Ördögökben* gyalázta.) Kevés hozzá hasonló művész akadt, akinek a szerencsecsillaga ilyen hirtelen áldozott le. Az első sikeres regény után a másodikat hűvösen fogadták, nem sokkal később halálra ítélték, mert tagja volt egy felforgató politikai csoportnak. Úgy volt, hogy kivégzőosztag elé kell állnia, de a cár az utolsó pillanatban megkegyelmezett neki, és nyolc év börtönre változtatta az ítéletét, amit Szibéria vadonjában kényszermunkával kellett töltenie. Amikor ismét visszatért a társadalomba, kénytelen volt a semmiből újra felépíteni írói pályáját. Számos visszaesés után ezt hihetetlen sikerrel meg is tette.

Írásai kimondhatatlan szenvedéseiből táplálkoztak. Hősei a szegénység rabjai, ahogy Dosztojevszkij is az volt. A *Félkegyelmű* hőse epilepsziás, ahogy az író is az volt. *A szerencsejátékosé* nem bír szabadulni a játékszenvedélytől, ahogy Dosztojevszkij sem tudott. Nem világos, hogy az ő fejében is megfordult-e, hogy megöli az uzsorását, ahogy a megkínzott lelkű entellektüel, Raszkolnyikov tette a *Bűn és bűnhődésben*, de elég valószínűnek tűnik. A társadalom szélére szorult, számos gyarlóságtól szenvedő emberek ismerete és a gyötrelmes cselekmények miatt kiáltották ki az orosz lélek költőjének. Szentpétervár utcáin az idegenek is kalapot emeltek előtte.

Ami a világhírt illeti, sokszor felteszik a kérdést, melyik író a nagyobb: Tolsztoj vagy Dosztojevszkij? Bizonyára Dosztojevszkij a helyes, kevésbé nyilvánvaló, ennélfogva érdekesebb válasz, amit azzal támaszthatunk alá, ha rámutatunk, hogy alapvetően ő találta ki a hibás jellemű, gyötrődő antihőst. Vagy idézhetjük Freudot* is, aki Dosztojevszkij késői remekművét, *A Karamazov testvéreket* a „valaha írt legfontosabb regénynek" nevezte.

Theodor W. Adorno, filozófus (1903–1969)

Amikor jól jöhet: Amikor legközelebb azt látjuk, hogy valaki kereket old a vacsoraasztaltól, hogy tévét nézzen, utána szólhatunk: „Adorno pontosan ettől óvott minket!"

Theodor W. Adorno annak szentelte az életét, hogy kellemetlen igazságokat vagdosott mások fejéhez. A reakció pedig mindig szertelen volt. Egyszer például éppen előa-

dást tartott, amikor három nő rontott be a terembe, lecsupasították a mellüket, és virágszirmokat szórtak a filozófus fejére. És mindezt csak azért, hogy ne beszéljen tovább.

Adorno ellentmondásosságai közül a legismertebbet talán a jómaga és német honfitársa, Karl Popper (aki itt utána következik) közti vitasorozat jelentette, aminek témája a politikai változások legkívánatosabb előidézése volt. Adorno szerint csakis a forradalom hozhat igazi változást, az egyetlen nagy esemény, ami alapvetően átalakítja az emberek gondolkodását. Popper azt vetette ellen, hogy a forradalmakkal az a gond, hogy elkerülhetetlenül erőszakba torkollanak. Ő a lépésenkénti változtatás, a társadalmat irányító törvények fokozatos reformjának híve volt. Magától értetődőnek tűnik, hogy Poppernek volt ebben igaza, de az Adorno-féle nézőpontnak is megvannak a támogatói, köztük mostanában a filozófusok brit bohóchercege, Russell Brand.

Adorno többi érve még ennél is meggyőzőbb volt. *A felvilágosodás dialektikája* című munkájában például rámutatott, hogy a népszerű feltételezést, miszerint mindannyian a lét egy felvilágosultabb állapota felé haladunk, éppen a nácizmus kialakulása cáfolta meg. Ahelyett, hogy olyan állapot felé fejlődtünk volna, amiben a józan ész (és az ésszerűség) uralkodott volna, az 1930-as évek Európájában, elsősorban Adorno szülőhazájában, Németországban és másutt őt és a hozzá hasonló zsidókat üldözték. Adorno még ennél is továbbment: azzal érvelt, hogy részben a kapitalizmus okolható ezekért az atrocitásokért. A kapitalista társadalmakban az ún. kultúra alig több, mint egy szabványtermékeket előállító gyár, és e termékekkel próbálják elterelni a figyelmünket a társadalom valódi problémáiról. Adorno egyik kedvenc témája a tévés krimik voltak. Lényegében

mindegyik ugyanarról szól: megölnek valakit, és az őszes vagy különc nyomozó kénytelen kideríteni, hogy ki követte el a gyilkosságot. Mégis valamennyien megbabonázva nézzük, ami jól jön a politikusoknak, akik közben azt teszik, amit akarnak, mert nem emel szót senki.

Karl Popper, filozófus (1902–1994)

Amikor jól jöhet: Ha valaki olyan állítást tesz, amit lehetetlen megcáfolni, akkor megjegyezhetjük: „Karl Popper ezt nevezné hamisíthatatlan kijelentésnek. Más szóval értelmetlennek".

Ha elfogadjuk azt, hogy a tudósok mondják meg nekünk, amit tudunk, a filozófusok meg azt, amit nem tudunk, akkor Karl Popper bécsi gondolkodó minden idők egyik legnagyobb filozófusának számít. Azt állította, hogy a többsége annak, amiről azt hisszük, hogy tudjuk, azt nem tudjuk. „A tudomány nem szilárd sziklalapokon nyugszik", mondta, „az elméletek merész szerkezete egy mocsár fölé emelkedik". E világrengető kijelentését azzal igazolja, hogy jó része mindannak, amit tudománynak nevezünk a következtetés elvén működik, vagyis egy dolognak több példányát – mondjuk egy zöld békát – megfigyeljük, és ebből általános következtetést vonunk le (minden béka zöld). Popper rámutat, hogy ez mindig is csak feltételezés maradhat, és egyetlen kivétel megdöntheti (mondjuk a panamai rózsaszín oldalú, fán élő béka léte).

Ez egy pusztán negatív filozófiának tűnik, de Popper azt állította, hogy a falszifikacionista megközelítése – ahogy széles körben nevezték – egyfajta fejlődés volt: ha ugyan-

is tudjuk, hogy egy dolog nem igaz, máris többet tudunk, mint előtte. Egyúttal kényelmesen elvetette Sigmund Freud tanításainak nagy részét, amikor felhívta a figyelmet arra, hogy egy érv alapvetően értelmetlen, ha nem lehet tagadni. Így például Freudnak az az állítása, hogy mind meg akarjuk ölni az apánkat, vitatható zagyvaság.

Miután Popper nem sokkal a nácik inváziója után elmenekült Ausztriából, élete hátralévő részében Londonban tanított. Azt mondják, nehéz természetű, arrogáns ember volt, aki folyton egyetemi címekre vadászott, nyíltan harcolt Adorno és titkon Ludwig Wittgenstein ellen*. Az utóbbi a teremben tartózkodott 1946-ban Cambridge-ben, amikor Popper felolvasta a *Vannak-e filozófiai problémák?* című dolgozatát. Az érvelése úgy felbőszítette Wittgensteint, hogy állítólag tüzes vassal fenyegette meg.

Jacques Derrida, filozófus (1930–2004)

Amikor jól jöhet: Ha valaki nógat bennünket, hogy ne feledjük, milyen kontextusban íródott egy regény, akkor idézzük – vagy tévesen idézzük – csak Derridát: „Semmi sincs a szövegen kívül".

Jacques Derrida, az agyafúrt francia filozófus olyan bosszantó ember volt, hogy nem is egy ellenséget szerzett, hanem többet. Noam Chomsky* visszataszítónak nevezte a tudományos munkáját. És akkor még udvariasan fogalmazott! Amikor a Cambridge-i Egyetem bejelentette 1992-ben, hogy díszdoktorrá akarja avatni a francia filozófust, tizennyolc kiváló, más-más állampolgárságú tudós

aláírt egy levelet, amiben arra panaszkodtak, hogy Derrida elméletei „nem érnek fel a tisztánlátás és a pontosság bevett normáihoz" és „félig olvashatatlan támadást jelentenek a józan ész, az igazság és a tudományosság értékei ellen".

Az utolsó kifejezés az általa kiváltott harag nyitja. Derrida a dekonstruktivizmus elméletéről híres: a kultúrát, amit tipikus megfoghatatlanságával nem volt hajlandó meghatározni, a Claude Lévi-Strauss*-hoz hasonlók strukturalizmusa ellenreakciójának tekintette. Míg az utóbbi pozitivista volt, és általánosítás révén próbált értelmet találni a létben, addig Derrida az általánosító szöges ellentéte volt. Visszabontotta a strukturalizmust. Elsősorban amellett érvelt, hogy nem mondhatjuk meg biztosan, mit jelent egy irodalmi alkotás. Minden olvasó a maga előítéleteivel áll hozzá, hogy azok szerint interpretálja. Derrida gyakran idézett mondása volt, hogy „semmi sincs a szövegen kívül", bár ez az undok alak mindig is azt állította, hogy sosem mondott ilyesmit. Vagy ha mondta is, nem így értette.

Derrida egyik legjelentősebb eszméje az volt, hogy a nyelv felfoghatatlan, és ezt a saját prózájával demonstrálta, ami legjobb esetben is nehezen érthető és értelmezhető volt. Akkor hát bizonyos körökben miért volt olyan népszerű és sikeres? Sűrű, korán hófehérré vált hajkoronájával és egészséges barna arcszínével vonzó ember volt. És szokatlan érzést ébresztett az irodalomprofesszorokban: a fontosság tudatát. Derrida érvei ugyanis egy irodalmi elméletre összpontosultak, és onnan kanyarogtak terjengősen egy olyan hozzáállás felé, ami majd felölelte – és szétrombolással fenyegette – a nyugati gondolkodás egész gépezetét.

John Maynard Keynes, közgazdász (1883–1946)

Amikor jól jöhet: A „keynesi közgazdaságtan" kifejezése a 20. század közepén uralkodó gazdaságelméletre vonatkozik, miszerint irányított állami beavatkozásra van szükség, hogy a konjunktúra és a depresszió körforgását csökkenteni lehessen.

Keynes (ejtsd: kénsz) néhány bírálója, akik ellenszenvvel viseltettek a közgazdasági elméletei iránt, rosszindulatú megjegyzésekkel illeték Keynest, amiért nem érdekli a gazdaság, mert nincsenek gyerekei, akiknek a jövőjéről a halála után gondoskodnia kell. Burkoltan arra utaltak, hogy Keynes kicsapongó szexuális életet élő homoszexuális volt; mások mellett viszonya volt például Duncan Grant festővel és Lytton Strachey íróval. (Az utóbbi felpanaszolta, hogy Keynes úgy jegyzetelt a naplójába a szerelmi életéről, mintha gazdasági statisztikákat gyűjtene). 1925-ben mindenkinek leesett az álla, amikor elvett egy orosz balerinát, Lydia Lopokovát. Grant volt az esküvői tanúja.

Mi volt az ellentmondás Keynes érveléseiben? Ha röviden össze akarjuk foglalni: feje tetejére állította a közgazdaságtant. Keynes színrelépése előtt az emberek úgy hitték, hogy ha a gazdaság valaha is bajba kerül és magasba szökik a munkanélküliség, egy természetes folyamat révén a dolgok lassan rendeződnek majd. A munkanélküliek elfogadják a felajánlott bért, mivel elkeseredetten szeretnének dolgozni. Keynes szerint ez tévedés. A valóságban a munkások gyakran visszautasítják az alacsonyabb fizetést, s ennek többek között a büszkeség az oka. Azt állította, hogy a gazdaság újraindításához nem lehet hátradőlni

és malmozni, hanem rá kell venni a kormányt, hogy útépítésre és más középítkezésekre költsön, amikkel állásokat, sőt ami a leglényegesebb, olyan állásokat, ahol elfogadható béreket fizetnek. Érveit *Általános elmélet* című főművében fejtette ki (1936).

Amikor a kormány a gyakorlatban is kipróbálta Keynes módszereit az 1950-es és 1960-as években, úgy tűnt, hogy beválnak. Sőt egyesek szerint, ha nincs Keynes, azokban az évtizedekben világforradalom is kitörhetett volna a hatalmas gazdasági összeomlás miatt. Ezért nevezték a „férfinak, aki megmentette a kapitalizmust". Elméletei mind a mai napig óriási hatást gyakorolnak, bár a befolyásának mértéke rendszerint függ a világgazdaság állapotától. A 2007–2008-as pénzügyi válság után, a dekonjunktúra idején széleskörűen felkapták újra a keynesianizmust. Ezzel szemben az 1980-as évek fellendülése idején többet lehetett egy másik férfi nevét hallani, akinek nézetei szöges ellentétben voltak Keyneséivel…

Friedrich Hayek, közgazdász és morálfilozófus (1899–1992)

Amikor jól jöhet: Ha valaki hayekistának vallja magát, akkor abban hisz, hogy a politikusok úgyis csak összezagyválják a dolgokat, így annál jobb, minél kevesebb az állam befolyása.

Az 1930-as években számos vitára került sor Londonban, melyek során J. M. Keynes* és az osztrák közgazdász, Friedrich Hayek (ejtsd: hájek) eltérő nézeteket vallottak arról, hogy hogy a legjobb a gazdaságot irányítani. Keynes

a korlátozott állami beavatkozást hirdette, míg Hayek azt állította, hogy a politikusok, akik sosem kellően informáltak, rendszerint csak rontanak a helyzeten, s úgy hitte, hogy következésképpen ez egy még szélsőségesebb beavatkozáshoz vezet, rendszerint ugyanazoknak a politikusoknak a részéről, akik eleve elrontották a gazdaságot. És ez a káros jelenség – ahogy 1944-es, *Út a szolgasághoz* című könyvében figyelmeztetett is rá –, végül pedig a diktatúra kockázatát hordozza magában.

Hayek abban az időben alulmaradt a vitában. Keynes gondolatai terjedtek el szélesebb körben, és egyetemi kollégái bolondnak nézték az osztrák közgazdászt. Hayeken eluralkodott a depresszió, amiben 1974-ig szenvedett, amikor is legnagyobb meglepetésére elnyerte a közgazdasági Nobel-díjat. Nem csak Hayek érzelmi állapota javult, de közgazdasági nézetei, így a társadalmi szabadságot illető tágabb eszméi, amik szintén a be nem avatkozáson alapultak, visszakerültek a fősodrásba, és lehetőséget adtak az általa "spontán rendnek" nevezett jelenség kibontakozásának. A brit Konzervatív Párt vezetője, Margaret Thatcher egy év múlva egy megbeszélésen elővette Hayek *A szabadság összetétele* című művét a táskájából, és ezzel csapta le az asztalra: – Ez az, amiben hiszünk! – Abból ítélve, hogy hány súlyos kötetet hurcolt állítólag magával, hatalmas lehetett a retikülje…

Akikért Maggie rajongott

A brit konzervatív miniszterelnök, Margaret Thatchernek híresen nagy kapacitású volt a retikülje. Muszáj volt ilyet hordania, hiszen állítólag magával hordta azt a súlyos kötetet, amit éppen olvasott.

Adam Smith, közgazdász (1723–1790)

Amikor jól jöhet: Ha egy konzervatív előáll Adam Smith nevével, könnyen állíthatja, hogy valamennyien önző disznóként viselkedünk, és a végén majd minden magától elrendeződik.

Adam Smith – akit olykor a közgazdaságtan atyjának is neveznek – sosem nősült meg, ami nem is csoda. Az arcán minden kidudorodott: kiguvadt a szeme, nagy volt az orra, a szája. Dadogott. Társaságban kénytelen volt olyan témákra szorítkozni, amikhez semmit sem konyított. Úgy gondolta, ha az elméleteit megszellőzteti, akkor az emberek nem veszik majd a fáradságot, hogy megvásárolják a könyveit. Következésképpen nem volt szellemes társalgó.

Ám mindezek ellenére a skót egészen rokonszenves fickó lehetett. Egyszer szórakozottan a teás kancsójába tömött egy szendvicset, megitta, majd kijelentette, hogy életében nem ivott ilyen pocsék teát. Közgazdasági elvei első pillantásra is vonzóak. *Az erkölcsi érzelmek elmélete* című

munkájában (1759) például azt állítja, az emberek többsége nem azért tesz valamit, mert erkölcsileg helyesnek ítéli, hanem mert ez felel meg neki. A könyv nagy siker lett, az olvasók izgalmasnak találták, hogy titkos egoistáknak nevezték őket, de ezt nem kell a szívükre venniük. Ez utóbbi következtetést Smith a remekművében is alátámasztotta. *A nemzetek gazdagságá*ban (1776) lefektette azt a nézetét, hogy ha a gazdaságon belül mindenki a saját érdekei szerint cselekszik, egy „láthatatlan kéz" kell, hogy vezesse őket, hogy ebből a társadalom is profitáljon, mivel a szilárd társadalmi berendezkedés végső soron az emberek önérdekét is szolgálja. Mindez ahhoz az eszméhez vezet, hogy a szabadpiaci gazdaság hozza létre a legegészségesebb és legstabilabb társadalmat.

Margaret Thatcher az elmondások szerint egyszer *A nemzetek gazdagsága* című kötetet hurcolta mindenhova a táskájában. Nem csoda, hogy a baloldaliak ócsárolják Smith-t, hiszen a nézetei jól hangzanak elméletben, de marad a kérdés: vajon igaza volt-e?

Edmund Burke, filozófus, politikus (1729–1797)

Amikor jól jöhet: Konzervatív hangulatban megjegyezhetjük: „Ne felejtsük el Edmund Burke figyelmeztetését: mi lesz akkor, ha a hagyományok által lefektetett rendszert feladjuk?".

A 18. századi felvilágosodás korában, amikor zseniális emberek abban hittek, hogy egy új korszak köszönt be, ami elsöpri a múlt igazságtalanságait, legalább egy eltérő vélemény akadt. Edmund Burke, ír filozófusnak meggyőződése

volt, hogy a hagyomány visszatartó ereje nélkül a legalantasabb vágyak elszabadulnának, az eredmény pedig káosz és vérontás lenne (v.ö.: Thomas Hobbes*-szal). Ez volt a *Töprengések a francia forradalomról* mondanivalója, amit 1790-ben adott ki, és az előrejelzései maximálisan beigazolódtak.

Burke nem tartotta sokra az emberi fajt. Egyszer így nyilatkozott róla: „Nem más, mint egy múlékony, összeaszott, sovány, ugrabugráló, viszont harsány és kellemetlen rovar". Mégis olyan könnyed prózában írt az emberekről, hogy ma is olvassák a műveit, és olyan nyájas kedélyről tett tanúbizonyságot, hogy ő maga jóval több, mint egy „múlékony rovar". Dr. Johnson így írt Burke-ről: „Egyetlen józanul gondolkodó ember sem állhat be véletlenül Mr. Burke mellé egy kapu alá, hogy elkerüljön egy hirtelen leszakadó záport anélkül, hogy ne gondolná: »Lám, egy kivételes férfiú!»". Mindkét politikai párt olvasói elfogadták megnyerő személyiségének köszönhetően; a baloldal az imperializmus csapdáinak bírálatáért dicsérte, a jobb a hebehurgya idealizmussal szembeni megfontolt óvatosságáért.

Nem lehet egyetlen politikai skatulyába sem beleerőltetni, ahogy senkit, aki valamirevaló intelligenciával rendelkezik. Mégis a modern konzervativizmus szülőatyjának tekintik, főként Margaret Thatcher, aki boldogan kényszerített egy ilyen jelentős figurát a pártja szolgálatába. Burke első kézből szerzett politikai tapasztalatot, mivel felnőtt élete csaknem egészét parlamenti képviselőként élte le. Hajlandó volt bepiszkolni a kezét, jól cselekedni, nem csak jól gondolkodni, és ez közös vonás benne és az oknyomozó újságírás egyik megteremtőjében...

Politikus epigonok

Sokkal könnyebb kívülállóként szurkálódni, mint bármit is elérni a politikában. Íme, néhány alkotó, aki legalább megpróbálkozott tenni is valamit.

Upton Sinclair, író (1878–1968)

Amikor jól jöhet: Bármilyen oknyomozó újságcikket, amiért az újságíró kénytelen beépülni, Upton Sinclair örökségének nevezhetünk.

Upton Sinclar amerikai újság- és regényíró nem is egyszer indult a választásokon, de nem sikerült politikusi pályára lépnie. A szocializmus ügyének szentelte az életét, elsősorban a kényelmes körülmények között élő, korrupt gazdagokkal szemben a mélyszegénységben tengődők életén akart javítani. Az anyagi helyzet szakadékát először otthon tapasztalta meg (az apja nyomorgott, az anyja tele volt pénzzel). Döntő fontosságú volt, hogy Sinclair tudta, miről beszél, mert gondos kutatómunkát végzett. Az oknyomozó újságírás egyik úttörőjének tartják.

E tekintetben kulcsfontosságú műve a *Jungle* (magyar címe *A mocsár* volt), ami az amerikai húsipar gonosz lényegét érinti: az állattartás borzalmas körülményeiről és a bérrabszolgák kizsákmányolásáról írt. Az író hét évig dolgozott álnéven a húsiparban, hogy mindezt napvilágra hozza. Miután a könyv megjelent, még a kiadása évében meghozták a Hatósági Húsvizsgálati Törvényt, ami az állattartás körülményeinek javítását szolgálta. Még Winston Churchill is a rajongója volt, bár elutasította Sinclair következtetését, hogy a szocializmus a megoldás az általa olyan meggyőzően ábrázolt problémákra.

Számtalan más könyve mellett ott találjuk a *Brass check* című, 1919-es tényregényét (az újságírásban előforduló korrupt gyakorlat feltárásáról) és 1927-es regényét, az *Oil!*-t (magyarul *Petróleum* címmel jelent meg), amiben heves kirohanást intézett az olajipar mohósága ellen, és aminek alapján 2007-ben Daniel-Day Lewis főszereplésével filmet forgattak *Vérző olaj* címmel. Erkölcsi nagyságával, lelkiismeretességével és a korrupció elleni fáradhatatlan kampányolásával példát mutatott mindenkinek. „Nehéz megértetni valamit egy emberrel", jegyezte meg egyszer zseniálisan, „amikor a fizetése azon múlik, hogy ne értse meg". Mint embert, nehezebben lehetett elviselni, mert sokszor hosszú időn át böjtölt, és azt vallotta, hogy a szexet kerülni kell, s ez alól csak a gyermeknemzés képez kivételt. Magánemberként érdeklődött a telepátia és az okkult tudományok iránt, és ez mindig gyanús egy kicsit.

Gore Vidal, író és szellemes társalgó (1925–2012)

Amikor jól jöhet: Ha valaki biszexuálisnak tartja magát, gondoljon csak bele, milyen lehet pánszexuálisnak (uniszexnek) lenni, amilyen Vidal volt. Más szóval, vajon kerülni akarjuk-e a nemi megkülönböztetés minden formáját?

„Gore-ral többet kapsz", volt a jelszava Gore Vidal 1960-as demokrata párti kampányának a jelszava, amikor kongresszusi képviselőnek jelöltette magát. A kampány jó volt, de nem választották meg. A szavazók talán attól féltek, hogy valóban többet kapnak; többet is, mint amire számítottak. Először is pánszexuálisnak képzelte magát, amin azt értette, hogy mások neme lényegtelen számára. És senki sem tagadhatta, hogy felvágós alak volt. Ezt a két tulajdonságát összefoglalva egyszer kijelentette: „Egyetlen lehetőséget sem szoktam kihagyni, hogy lefeküdjek valakivel, vagy a tévében lássanak".

Teljesítményeiből sokat levont sziporkázó szellemessége. Kiváló regényíró volt, aki 1948-as *The City and the Pillar* című regénye nagy megbotránkozást (*succés de scandale*-t) keltett egy homoszexuális kapcsolat kendőzetlen ábrázolásával. De a közvélekedés szerint legjobb regényei történelmi tárgykörben születtek; közülük is az ún. *Birodalmi elbeszélések* címmel megjelent, hétkötetes sorozat emelkedik ki. Provokatív nézetei és életmódja ellenére az elegáns, ápolt megjelenésű, sima arcbőrű író egy gazdag patrícius fellépésével bírt, és kétségkívül akkor érezte magát igazán elemében, ha a múltról írt.

Vidal ötvenhárom évet élt egy Howard nevű férfival, de a kapcsolatukról azt állította, hogy nem volt szexuális jellegű. „Könnyű fenntartani egy viszonyt, ha abban a szex nem játszik szerepet", jelentette ki, és „úgy tapasztaltam, hogy lehetetlen, ha a szex szerepet játszik benne". Regényein túl kitűnő esszéíró volt, de talán a legnagyobb adottsága az volt, hogy halálra bosszantott másokat. Volt egy író, aki – miután észrevett valamit Vidal provokációiban – képtelen volt uralkodni magán...

Verekedés

Írók, akik lefeküdtek egymással, vagy összeházasodtak, vagy ökölharcba keveredtek.

Norman Mailer, regényíró (1923–2007)

Amikor jól jöhet: Mailer nevét egy óriási hírességség esetében dobhatjuk be, elsősorban akkor, ha akcióhősként viselkedő íróról van szó.

Norman Mailer, amerikai regényíró a történelem során az egyik legharciasabb tollforgató volt. Nem meglepő, hogy amikor adott volt Gore Vidal igencsak ütlegelhető képe, Mailer – aki egy partin pillantotta meg – dühösen leütötte. Ám ezúttal mégis Vidalé volt az utolsó szó. „Norman Mailert ismételten cserbenhagyták a szavak" – húzta el a szavakat a földön fekve.

„Élete elmúlt hatvan évében ez a férfi minden nap mértéktelenül ivott. Hatszor nősült. Marihuánát szívott. Leszúrta a második feleségét. Egyetlen könyvét sem olvastam, de megvallom, nagy rajongója vagyok!" A stand-up humorista Ron White így foglalta össze Mailer teljesítményét. És rátapintott a lényegre, ugyanis az igazat megvallva Mailerre jobban fognak emlékezni, mint az amerikai irodalom verekedős, iszákos, nőverő fenegyerekére, mint arra, amit írt.

Az irodalom terén az egyik legjelentősebb érdeme, hogy Truman Capote-val és másokkal együtt megteremtette

a tényregény műfaját. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy egy való életből vett történetet regényszerűen, a képzeletre támaszkodva dolgoz fel a szerző, és ha kicsit ki kell hozzá csavarni az igazságot, ám hadd legyen (bedobhatjuk Mailer 1968-as művét, *Az éjszaka hadait*). Pályája első alkotása, a *Meztelenek és holtak* (1948) a II. világháborús élményeiből táplálkozik. A történet egy amerikai szakaszról szól, amelyik vissza akar foglalni egy Csendes-óceáni szigetet a japánoktól. Huszonöt volt, amikor a regény megjelent, és ez a nyers, szívszaggató alkotás általános elismerést hozott Mailernek; talán az egyetlen alkalom, amikor ez Mailer *oeuvre*-jában előfordult. A pályája később fokozatosan hanyatlott, mivel kénytelen volt rutinszerűen fércműveket termelni, hogy fizethesse a tartásdíjakat, hiszen hat feleségtől nyolc gyermeke született.

Mario Vargas Llosa, regényíró (sz. 1936)

Amikor jól jöhet: Ha a latin-amerikai irodalom felvirágzására terelődik a beszélgetés, idézzük Vargas Llosát, mert a neve kevésbé ismert, mint García Márquezé.

A Gore Vidal* és Norman Mailer* közti verekedést leszámítva az írók közti leghíresebb ütésváltás egy 1976-os filmbemutatón történt. Mario Vargas Llosa perui író behúzott egyet Gabriel García Márquez kolumbiai írónak. Hogy miért? Úgy hírlik, hogy Gabriel tanácsokat adott Mario feleségének, Patriciának, hogy miként viselje el a férje gyakori hűtlenkedéseit. „Tegyen úgy, mintha viszonya lenne valakivel, akire a férje féltékeny" – javasolta García Márquez, majd hozzátette: „És ilyen csak egy van a világon: én."

Az egykori barátok, akik aztán irodalmi riválisok lettek, mindketten az „El Boom" nevű mozgalomhoz, a latin-amerikai írók csoportjához tartoztak, akik az 1960-70-es években hatalmas nemzetközi sikert arattak. Közéjük tartozott még Pablo Neruda* és Jorge Luis Borges*. Az írók ugyan egy kontinensen születtek, de a műveiket nem sok kötötte össze, a stílus tekintetében megnyilvánuló kísérletező kedvet és a kor politikai problémáinak komoly boncolgatását leszámítva.

Vargas Llosa művei kezdettől fogva politikai vihart kavartak. Első regényének, *A hős korá*nak (1963) szatirikus hangvétele annyira felbőszített egyes tábornokokat, hogy megparancsolták, vessék tűzre a könyvet. Az író kezdetben szocialista volt, de a kapitalizmus erényei fokozatosan más belátásra térítették. Amikor 1990-ben az elnöki posztért indult, dühödt baloldali ellenfelei szemléletes szexuális jeleneteket olvastak fel a regényeiből, hogy meggyőzzék a választókat Vargas Llosa alkalmatlanságáról. Visszatért az irodalomhoz, és ekkor jelent meg talán legnagyobb műve, *A kecske ünnepe* Rafael Trujillo diktatúrájáról a Dominikai Köztársaságban. (Az egyik kritikus még azt is kijelentette, hogy a nagy latin-amerikai regény kategóriájában túlszárnyalja majd García Márquez *Száz év magányát*. Ezt még meglátjuk, de *A kecske ünnepe* egyelőre nem áll jól a versenyben.) Vargas Llosának a katolikus egyházat is sikerült magára haragítania nyílt és egy életen át tartó ateizmusával, amivel tovább mélyítette a vallás és a művészet közötti hagyományos, hosszú és hírhedt ellentétet, amit mind a mai napig folytat egy férfi, akit a „kulturális gondolkodás Elvisének" neveznek…

Harcos ateisták

Szókratészt megölték, mert ateista volt, pedig valószínűleg nem az volt. De az alábbiak minden bizonnyal azok.

Slavoj Žižek, filozófus (sz. 1949)

Amikor jól jöhet: A „Slavoj"-t Szlavojnak ejtjük, a Žižeket Zsizseknek, lágy ejtésű zs-vel, mint a bézs szóban. (Vagyis a név Szlavoj Zsizsek). Ne feledjük: minél nehezebb egy név kiejtése, annál lenyűgözőbb az elejtett utalás.

Slavoj Žižek szlovén filozófusnak nincs sok ideje a kereszténységre, igaz, ellene van minden ideológiának. Szeret azzal érvelni, hogy a vallási meggyőződésű emberek bizonyos értelemben olyan rosszak, mint a sztálinizmus legrosszabb kilengéseiért felelősek, hiszen fontosabbnak tartják az ideológiát, mint az egyszerű emberi erkölcsi érzéket. Mielőtt ezt bigott ateista szélsőségként elvetnénk, gondolkodjunk el azon, hogy a katolikus egyház – a szigorú dogmára alapozva – megtiltja az Afrikában élőknek az óvszer használatát egy HIV-járvány kellős közepén.

Žižek, akit a „kulturális gondolkodás Elviseként" is emlegetnek, a celeb egyetemi professzor megtestesítője. Piszkos hajával, fekete pólójában úgy fest, mint egy Russell Brand-féle rosszkedvű nagybácsi. És a brit komikushoz

hasonlóan, mintha minden témáról lenne véleménye (bár nem valószínű, hogy hallottunk az általa idézett forrásokról) és balos nézeteket vall. Azt hirdeti, hogy a társadalomban rögeszmésen táplált összeesküvés-elméletek azt jelentik, hogy az embereknek hiányoznak a tündérmesék (s mindenekelőtt a kereszténység tündérmeséi), amiken a korábbi nemzedékek nőttek fel. Žižek mégis hisz abban, hogy a politikusok által hozott törvényeknek nem az a céljuk, hogy az emberek javát szolgálják, ahogy a politikusok állítják, hanem a saját zsebük tömése. Szerinte a kommunizmus talán megbukott, de ez nem azt jelenti, hogy ne adjunk neki még egy esélyt.

Bár hagyományos értelemben nem éppen jóképű férfiról van szó, a sziporkázó elméjű és gyakran verítékező Žižek mégis háromszor nősült, és minden alkalommal magánál jóval fiatalabb, dögös csajokat vett el. Ha kritika éri, akkor rendszerint az egyetemi szigor hiányát és azt a tényt kérik rajta számon, hogy szinte bármit ügyesen bírál, de már nem olyan meggyőző, amikor más lehetőségekre kellene javaslatot tenni. Ám lehet, hogy ezt szándékosan teszi. „Megvetem azt a fajta könyvet", jelentette ki, „ami előírja, hogyan éljünk, hogy tegyük magunkat boldoggá! Hiszem, hogy a filozófia elsődleges kötelessége az, hogy megértesse velünk, milyen nagy sz*rban vagyunk!"

Thomas Hobbes, filozófus (1588–1679)

Amikor jól jöhet: A „Hobbes-i" jelző. Találkozhatunk utalással a „Hobbes-i természeti állapotra" vagy a „Hobbes-i társadalmi szerződésre"; mindkettőre magyarázatot kapunk az alábbiakban.

Miért van szükségünk kormányra? Nem lennénk-e boldogabbak, ha mindenki szabadon élhetné az életét, és senki sem mondaná meg, mit tegyen? Thomas Hobbes szerint nem. Azt állította, hogy törvények nélkül az emberek hamar visszatérnének a „természetes állapotba". Az életünk inkább az állatokéra emlékeztetne, akiket Hobbes „magányosnak, szegénynek, undoknak, vadállatiasnak és alacsonynak" írt le.

Egy lelkész fiaként idő előtt jött a világra, állítólag azért indult be a szülés, mert az anyja hírét vette, hogy küszöbön áll a spanyol armada inváziója. Hobbes később végignézte az angol polgárháború túlkapásait, és ezek meggyőzték arról, hogy szükség van egy abszolút hatalmú uralkodóra. Legismertebb munkája, a *Leviatán* (1651) egy bibliai tengeri szörnyről kapta a címét, de Hobbes az állam szörnyetegére utal vele (tévesen, hiszen a szörnyeteg mellett emel szót). Érvei, amik a legkiválóbb brit tradíciók jegyében elutasítják a földhözragadt okoskodással szemben a vallási mentséget, a későbbi politikai filozófia sarokkövét jelentik. Talán a legfontosabb a „társadalmi szerződésről" szóló elképzelése: azzal, hogy társadalomban élünk, beleegyezünk egy *quid pro quo*, a valamit valamiért elvébe. Élvezzük a rendőrség, a bíróságok és egyebek nyújtotta biztonságot, cserében lemondunk bizonyos szabadságjogokról, így például arról, hogy azt tegyünk, amit akarunk.

Hobbes szinte mindenkinek a tyúkszemére lépett. Egyesek ateistának nevezték, mert kritizálta az egyházi dogma bizonyos vonatkozásait, bár úgy tűnt, hisz Istenben. Annak ellenére, hogy királypárti volt, felbosszantotta a többi királypártit azzal, hogy nem volt hajlandó kimondani, hogy a királynak „Istentől kapott joga az uralkodás" (vagyis Isten rendelte így). Egy időben az ifjú II. Károly király tanítója volt. Korábbi tanítványa idővel nyugdíjat utalt ki neki, de megakadályozta a *Leviatán* folytatásának kiadását azon az alapon, hogy esetleg lázadást szít.

David Hume, filozófus (1711–1776)

Amikor jól jöhet: Egy mérsékelt agnosztikus kijelentheti, hogy Isten létezését illetően a „vidám Hume-i szkepticizmus" talaján áll.

A franciák *„le bon David"*-nak nevezték, amivel jámbor és erényes jellemére utaltak. És úgy fest, David Hume valóban igen kellemes fickó volt.

Csak egy baj van vele: nehéz észben tartani a remekművei címét – *Értekezés az ember természetéről*t és a *Tanulmány az emberi értelemről*t, főként számtalan hasonló című kötet mellett, amik majdnem kortárs filozófusok tolla alól kerültek ki (például ott van John Locke *Értekezése az emberi értelemről*). A másik gond, hogy írásai olyan sokat ölelnek fel, hogy nehéz őket összefoglalni. Toldjuk ezt meg még azzal, hogy meglátásai közül nem is egy olyan területhez kapcsolódott, ami egy kívülálló számára homályos; ott van például az, hogy az ember vele született eszmékkel látja-e meg a napvilágot (Hume szerint nem), vagy, hogy lehet-e szabad akarat egy determinista világegyetemben (Hume szerint lehet). Mindössze annyit érdemes tudnunk róla, hogy fontos ember.

Empirikus filozófusként (aki abban hitt, hogy az érveknek tapasztalaton kell nyugodniuk) nem állította, hogy Isten nem létezik, csak azt, hogy a létezése melletti érvek ostobaságok. Egyszer azt mondta, hogy az istenhit mel-

letti legjobb érv, amit hallott, az volt, amikor egy dühös öregasszony addig nem húzta ki a mocsárból, amíg azt nem mondta, hogy hisz Isten létezésében. Hume szkeptikus skótként elárulta, hogy amikor majd meghal, úgy tervezi, hogy megkéri Kharónt (a holtak lelkét az alvilág folyóján átszállító révészt), hogy adjon még neki pár évet, hogy még nézhesse, amint az emberek megszabadulnak a babonáiktól. „Te idődet vesztegető csirkefogó" – mondta volna számítása szerint Kharón. „Arra még sok száz évet várnunk kell. Ugorj be tüstént a csónakba!" Fanyar humora volt. Egyszer felhívta a figyelmet arra az ironikus ellentmondásra, hogy hányan panaszkodnak, hogy az élet milyen sötét és nyomasztó, ugyanakkor milyen gyorsan véget ér. Ezt a megfigyelését Woody Allen is felhasználta az Annie Hall nyitó monológjában: „Így vagyok én is az élettel: tele van magánnyal, nyomorúsággal, szenvedéssel és boldogtalansággal, mégis az a baj, hogy olyan gyorsan elmúlik".

Amit Woody szeret

Woody Allen filmrendező korunk egyik legfőbb ismert nevekkel dobálózó értelmiségije. E könyvben szinte mindenki szerepelt a filmjeiben. Íme, néhány kiemelkedő példa.

Walt Whitman, költő (1819–1892)

Amikor jól jöhet: Hozzunk zavarba bárkit, akinek nagy a szakálla, hogy egyáltalán szereti-e Walt Whitman verseit?

Woody Allen remek romantikus komédiájában, a *Manhattan*ben két hencegő szereplő gúnyosan sorolja a kultúra azon nagyságait, akiket túlértékeltnek tartanak (köztük Carl Jungot*, Norman Mailert* és Walt Whitman költőt). Az elszörnyedt Allen ezen a ponton a védelmükre kel. „Szerintem mind fantasztikusak. Mind azok, akiket említettetek."

Whitman fantasztikus volt? Bizonyos értelemben igen. Ez a fickó regényt írt az alkoholtilalom mellett (1842-es *Franklin Evans* című regénye), később aztán bevallotta, hogy mindössze három nap alatt írta, miközben alig tudott magáról, olyan részeg volt. Hatalmas, férfias szakállt növesztett, ennek ellenére szinte bizonyos, hogy meleg volt. Azok között, akiket megcsókolt, ott volt a fiatal Oscar Wilde* is. Whitman maga tagadta, hogy meleg lett volna, de egészen

másról tanúskodik a más férfiak iránti szenvedélyes érzések hirdetése legismertebb művében, a *Fűszálakban*.

Ez a kötet az irodalomtörténet szerint mégis legjobban tükrözi Amerika önmagáról alkotott képét: Harold Bloom kritikus úgy vélte, hogy Mark Twain *Huckleberry Finnjé*vel együtt az amerikai szellem hiteles kifejezése. A kötet felét egyetlen vers, az Ének magamról* teszi ki. Az individualista filozófia egyetemes kifejezéseként így kezdődik:

„Magamat ünneplem és énekelem
S amit én elfogadok, te is elfogadod majd,
Mert minden atom, mely enyém, éppúgy a tiéd is".

Az alkotó célja az volt, hogy más költeményektől eltérően az utca embere is élvezni tudja, és ez egy csapásra sztárrá tette Whitmant. A népszerű kultúrában még két nyomot hagyott: amikor 1897-ben Bram Stoker megírta a *Drakulát*, a vámpír testi jellegzetességeit állítólag Whitmanről mintázta, akit ismert és csodált. És ne feledjük a *Holt Költők Társasága* című 1989-es filmet, amikor a diákok mind felállnak, és azt kiáltják: „Ó, kapitány! Kapitányom!"** Ők is egy Walt Whitman verset idéznek.

Ingmar Bergman, filmrendező (1918–2007)

Amikor jól jöhet: A bergmani jelzőt olyan filmekre használjuk, amikkel a sivár, komor, szemlélődő, skandináv hangulatot írjuk le.

* Gáspár Endre fordítása.
** Főfai Sándor fordítása.

A nagy író-rendező filmesek sorára (más szóval az intellektuális rendezőkre, akik a filmjük forgatókönyvét maguk írták, és a filmet ők is rendezték), Ingmar Bergman óriási hatást gyakorol. Súlyos problémákat dolgozott fel: a hűtlenséget, a halált, a vallásos hitet, az őrületet. Mégis hatvan, remekműnek tekintett filmjével, köztük *A nap végé*vel és *A hetedik pecsét*tel sikeresebbnek bizonyult, mint legnagyobb rajongója, Woody Allen.

A svéd rendezőt szigorúan nevelte az apja, aki lutheránus lelkész volt, és szekrénybe zárta a fiát, ha éjjel bevizelt. Az átéltek súlyossága talán magyarázattal szolgál arra az ideg-összeroppanásra, amit a rendező pályája csúcsán szenvedett el, amikor adóelkerüléssel vádolták. Miközben August Stringberg* *Haláltáncát* rendezte, két polgári ruhás rendőr letartóztatta. A nagy ember talán attól tartott, hogy ismét bezárják a szekrénybe? Ez esetben felmentették a bűncselekmény vétsége alól, de a filmjeire emlékeztetően depresszióba zuhant, és kijelentette, hogy többé nem forgat filmet Svédországban. Münchenbe költözött, ahol nyolc éven át duzzogott.

Bergman élete végéig továbbra is nagy filmeket készített (egészen a 2003-as *Sarabande*-ig), és gyakran ugyanazokkal a színészekkel dolgozott, mint például Max von Sydowval vagy Bibi Anderssonnal. A filmek finanszírozása nem jelentett gondot számára, mert olyan projekteket választott, amiket olcsón le lehetett forgatni, és nem rendezett az Egyesült Államokban, ahol a filmipar az anyagi siker körül forog. Utolsó éveit titok övezte elvonultságban élte le Faro szigetén lévő otthonában, a Balti-tenger közepén.

Gustave Flaubert, regényíró (1821–1880)

- **Amikor jól jöhet:** A flaubert-i jelző vagy egy nyugalmas, kínosan pedáns prózára vagy az irodalmi erőfeszítés iránti teljes odaadásra értendő.

Gustave Flaubert komoly jelölt lehet az abszolút regényírói címre. Azt szeretnénk ezzel mondani, hogy véresen komolyan vette a stílust, évekig dolgozott mindegyik regényén. A *Bovarynéval* (1856) megteremtette a realista regényt, vagyis azt a regényt, ami a valósághoz igyekszik maximálisan hű lenni, valamint a csendes stílust, amely a képzelet szárnyalásával szemben a szelíden felhalmozódó érzelmi erőt helyezi előtérbe.

Az unatkozó vidéki feleség megcsalja a férjét. Ez a történet olyan realisztikus, a szerző annyira elmerül benne, hogy Bovaryné öngyilkossága (mérget vesz be) nem marad komoly hatás nélkül: az író, az az ember, akit Walter Pater a „stílus mártírjának" nevezett, szó szerint hányni kezdett. „Légy életedben szabatos és precíz", hangzott híres mondása, „hogy a műveidben vad és eredeti lehess". A *Bovarynét* öt évig írta, a *Szalammbót* (egy Kr. e. 3-ik században játszódó egzotikus történetet) négy évig, az önéletrajzi ihletésű *Érzelmek iskoláját* hét éven át. Mindegyik nagyszerű. Woody Allen a *Manhattanben* megemlíti az utolsót, mint azon dolgok egyikét, amiért érdemes élni.

Szabadidejében Flaubert sokat dohányzott, és szerette hangosan felolvasni a műveit, hogy hallja, hogyan hangzanak. Ha nem voltak kéznél a barátai, akkor a virágoknak olvasta fel őket. Sosem nősült meg. Amikor szükségét érezte, elsétált a helyi bordélyba. Klasszikus írói attitűd, amiben osztozott a német irodalom egyik nagy alakjával…

Akiknek a prostituáltak a gyöngéi

„A szerelem nincs ingyen", hangzik egy Dolly Parton dal címe. E négy író esetében igaza is volt.

Johann Wolfgang von Goethe, író, költő, tudós és államférfi (1749–1832)

Amikor jól jöhet: Ha valaki pénzért, hatalomért vagy sikerért a lelkét is eladja, akkor a német irodalom egyik klasszikusára gondolunk, mondván: „olyan alkut kötött, mint Goethe *Faustjának* hőse".

Ha valaki öngyilkosságot követ el, mások is könnyen követik a példáját. Ezt a durkheim-i tényt néha werther-i hatásnak nevezzük egy regény, *Az ifjú Werther szenvedései* nyomán. Amikor 1774-ben először adták ki, a fiatal, huszonhat éves íróból, Johann Wolfgang von Goethe-ből egy csapásra híresség lett. A könyv sikerének másik, kevésbé szerencsés hozadéka az volt, hogy Európa-szerte a fiatalemberek követni kezdték a főhős példáját, aki a szerelmi csalódása miatt főbe lövi magát.

Az arisztokratikus Goethe – költő, tudós, drámaíró, államférfi – szenvedélyes fickó volt, aki egy prostituálttal vesztette el a szüzességét, és hetvenkét évesen beleszeretett egy tizenkilenc éves lányba. (A barátai szelíden eltántorították attól, hogy udvaroljon neki.) A kultúra terén olyan

fontos a németek számára, mint az angoloknak Shakespeare. És akárcsak Shakespeare kortársa, Christopher Marlowe esetében a leghíresebb műve egy színdarab volt dr. Faustusról, aki tudásért és hatalomért eladta a lelkét az ördögnek. Goethe azonban nem is egy, hanem két darabot írt. Német lévén nem tudta egyetlen darabban elmondani mindazt, amit akart, hanem kettőt is írt, a *Faust* első és második részét. Az elsőt tartják jobbnak.

Nem túlozhatjuk el Goethe jelentőségét, bár megpróbálhatjuk. A költeményeit megzenésítette az összes nagy német zeneszerző, köztük Ludwig van Beethoven és Gustav Mahler is. Nem csak államférfiként szolgált Károly-Ágost szász-weimari nagyherceg udvarában, hanem tudós is volt, akinek a színnel kapcsolatos elméletei nagy hatással voltak az osztrák filozófusra, Ludwig Wittgensteinre*. Amikor Ralph Waldo Emerson* megírta a *Tipikus emberek* című művét, amiben a valaha élt hét legnagyobb embert dicsérte, Platón* és Napóleon mellett Goethe-vel is foglalkozott.

Charles Baudelaire, költő (1821–1867)

Amikor jól jöhet: Szenvedélyes természetről tanúskodik, ha francia romantikus verseket szavalunk. Követhetjük Monty bácsi példáját a *Mi ketten* című filmből, és Baudelaire-t részesíthetjük előnyben, amikor felkiáltunk: *„Laisse-moi respirer longtemps, longtemps, l'odeur de tes cheveux!"**

---

* „Hadd szívjam be, hosszan, a hajad illatát!" *A félevilág egy hajsátorban,* Szabó Lőrinc fordítása.

Hála a prostituáltaknál tett gyakori látogatásainak, a bajkeverő francia poéta, Charles Baudelaire már az egyetemi alatt szifiliszt és gonorrhoeát kapott. A húszas évei közepére elherdálta jelentős örökségét. Élete hátralévő részében egyik szállásról a másikra költözött, hogy lerázza hitelezőit. Még csak negyvenkét éves volt, amikor alkohol- és ópiummámorba menekült.

A romlás virágai című verseskötete volt a legnagyobb remekműve. A versek elsiratták Párizs újfajta tisztaságát (Baudelaire idejében iparosították a várost). Hozzátok vissza a prostituáltakat és a koldusokat, mondta a költő. Legyen bor és kicsapongás. Az olvasót sértegette, és már a kötet elején nagyképű alaknak és álszentnek nevezte. Nyers érzelmeinek klasszikus, rímelő versformában adott hangot. Mindez nem akadályozta meg, hogy némelyik versét, például a *Leszbosz* címűt betiltsa a francia kormány.

Baudelaire hivatalosan romantikus költő volt, nem az a típus, aki virágot küld, hanem egyike azon művészeknek, akik az ipari forradalom gépesített kora ellen lázadtak azzal, hogy szenvedélyes érzésekről írtak. Csakhogy, míg a romantikus költők többsége a természetről írt, addig ő az ópiumról és a szexről. Élete utolsó pár évében jelentősen nyugodtabban töltötte a napjait. Az anyja a halála után azt kívánta, bárcsak ügyvéd lett volna a fia. „Igaz, nem szerzett volna hírnevet az irodalomban, de boldogabbak lettünk volna".

Milton Friedman, közgazdász (1912–2006)

Amikor jól jöhet: Ha a társalgás a közgazdaságtanra terelődik, és arra, hogy a kormány hogy akar kirántani minket a legújabb pénzügyi vál-

ságból, vessük be Friedman parafrázisát: „Egyszerű. Szórjunk ki pénzt egy helikopterből".

Annak ellenére, hogy Friedman közgazdász volt, nem nélkülözte a pikantériát. Bár nem tudni, hogy járt-e prostituáltakhoz, de a mellett kardoskodott, hogy legalizálják a világ legősibb foglalkozását, egyszerűen azért, mert utálta, hogy a kormány bármibe, akár a szexmunkások életébe is beleszóljon. Ezen az alapon javasolta a marihuána legalizálását is. Az álláspontja szerint el kell felejteni a hagyományos erkölcsiséget. Olyan döntést kell hozni, ami a gazdaság javát szolgálja, ez pedig a legnagyobb számú ember számára a legnagyobb jót hozza majd el. E gondolatmenet alapján adott tanácsot a chilei diktátornak, Pinochet tábornoknak, és ezzel gyakorlatilag egy gyilkost segített. Friedman ezt azzal magyarázta, hogy nem Pinochetnek, hanem a chilei embereknek akart segíteni.

Nagyjából elmondhatjuk, hogy a 20. század első felében a közgazdaság-elméletet az angol közgazdász, J. M. Keynes* uralta, míg a második felét az amerikai Friedman. Ma leginkább a monetarizmus elméletéről ismert a neve: az elmélet lényege, hogy a kormány úgy tudja legjobban ösztönözni a gazdaságot, ha még több pénzt nyomat. Előtte is akadtak olyanok, akik ezt gyanították, de senki sem tudta bizonyítani. Friedman adatok tömegével támasztotta alá az állításait. 1998-as, *Két szerencsés ember* című memoárjában (a cím rá és a feleségére vonatkozik) azt írta, hogy a nagy gazdasági világválságot a Központi Szövetségi Bank azon döntése váltotta ki, hogy egy mezei pénzügyi válsággal szembesülve korlátozták a pénzhez való hozzájutást. Friedman tanácsokat adott Ronald Reagan akkori amerikai elnöknek, befolyásolta a brit miniszterelnököt, Margaret

Thatchert és egy tekintetben túltett Keynesen: közgazdasági Nobel-díjat kapott.

Émile Zola, író (1840–1902)

Amikor jól jöhet: Ha valaki ragaszkodik hozzá, hogy minden tettünket genetikai kódunkkal és neveltetésünkkel magyarázhatjuk, akkor mondjuk azt, hogy ne viselkedjen már zolai naturalistaként.

Olyan ember volt, aki vizet prédikált, és azt is ivott, más szóval azt hirdette, ami szerint élt. Émile Zola, francia író szánalommal írt a prostituáltakról első regényében, a *Claude vallomásá*ban (1865), ami egy ifjúról szól, aki beleszeret egy prostituáltba. Így talán nem meglepő, hogy Gabriella, az író felesége is prostituáltként dolgozott, amikor Zola megismerte.

Zolát a maga korában sok kritika érte a *la littérature putride*-ért, vagyis az olyan irodalomért, ami az élet szennyes oldalát mutatja meg. Találóan azzal vághatott volna vissza, hogy a naturalizmus elnevezésű irodalmi mozgalom tagja. Bár az avatatlanok erről azt hihetik, hogy természeti programokat támogatott, valójában azt jelentette, hogy valószerű részletekben bővelkedő regényeket írt, amikkel azt akarta bemutatni, hogy az életünket a genetikai öröklődés és a körülöttünk működő társadalmi erők kombinációja határozza meg. A könyveiben azonban több volt a *putride* (rothadás) halvány illatánál. A *Thérèse Raquin*ban (1867) egy asszony a szeretőjével a férj megölését tervezi. A *La Béte humaine*-ben (a rettenetes cím *Az állat az emberben*t

jelenti) egy férfi küzd az ellenállhatatlan vágy ellen, hogy nőket gyilkoljon.

• Zolára a politikai indíttatású és precíz kutatáson alapuló regényein túl egy cikke miatt is emlékszünk. A *J'Accuse* című cikke 1898-ban jelent meg a *L'Aurore* című újságban; egy zsidó származású katonatiszt, Alfred Dreyfus védelmének szentelte, akit igazságtalanul ítéltek el kémkedésért, majd bebörtönöztek. Az ítéletet elsősorban zsidóellenes előítéletből nem változtatták meg, de amint Zola is belefolyt a vitába, az események menete megváltozott. „Az igazság útra kelt, és semmi sem állíthatja meg", jelentette ki az író. Dreyfust végül felmentették. Zola 1902-ben halt meg szénmonoxid mérgezésben. Eleinte balesetnek vélték, de később egy – a nézeteivel egyet nem értő – kéményseprő bevallotta, hogy szándékosan tömte el a kéményét.

Thomas Malthus, demográfus (1766–1834)

Amikor jól jöhet: A malthus-i katasztrófa kifejezés azt jelenti, hogy a bajt az erőforrások hiánya okozza.

Thomas Malthus, akit semmiképpen sem szabad összekeverni Balthusszal, a festővel, a neve alapján bolond európainak hangzik (maltusznak kell ejteni vezetéknevét). Malthus azonban angol volt, méghozzá elég keményfejű. Például azt állította, hogy a férfiaknak prostituáltakkal kell lefeküdniük, és nem azért, hogy szórakozzanak, hanem azért, mert őket kisebb valószínűséggel ejtik teherbe, mint ha a feleségükkel bújnak ágyba. A leghíresebb elgondolása ugyanis az volt, hogy a világ népessége elkerülhetetlenül addig

nő, míg a Föld már nem tud minket eltartani. És akkor mi lesz? Éhínség. Betegség. Pusztító háborúk.

Ezt a három eshetőséget, mivel a népességnövekedést korlátozzák, malthus-i katasztrófáknak nevezzük. 1789-es, ellentmondásos *Tanulmány a népesedés elvéről (törvényéről)* című esszéjében Malthus pozitív fékeknek tartotta, szemben a preventív fékekkel, amilyen például a fogamzásgátlás. A kor felvilágosult filozófiájával, ami a pozitív fejlődés elkerülhetetlenségét és az emberi leleményességet vallotta, ellentétesek voltak apokaliptikus előrejelzései és hátborzongató ajánlásai (azt tanácsolta például, hogy töröljék el a munkásoknak a gyermekek után járó segélyt, hogy ezzel vegyék el a kedvüket a népesség növelésétől). Következtetéseit a mindenható, jóindulatú Isten képével is nehéz volt összeegyeztetni (akiben Malthus feltehetően hitt, hisz végtére is anglikán lelkész volt).

Ellentmondásossága ellenére is megnyerő figura volt. Ha a szülei gyakorolták volna a születésszabályozást, amit a fiúk hirdetett, akkor ő hetedikként bizonyosan nem születik meg. Magas, jóvágású férfi volt, aki farkastorokkal született, amitől rosszul érthető lett a beszéde. Egyetemen tanított, ahol a diákjai a „Pop" becenevet ragasztották a neve elé (a „population", népesség rövidítéseként). Három gyermeke volt, de egyiknek sem voltak gyermekei, így a Malthus ág kihalt. És a felesége édes unokatestvére volt…

Unokatestvéri szerelem

Napjainkban szégyenbélyeget sütnek arra, aki helyesnek tartja az elsőfokú unokatestvérek közötti házasságot (bár a gyermekekre nézve jóval kevesebb veszéllyel jár, mint a közvélemény gondolja). Régebben nem csináltak belőle nagy ügyet. Charles Darwin és Albert Einstein is az unokatestvérét vette el. Ahogy az alábbi két híresség is...

Theodore Dreiser, író (1871–1945)

Amikor jól jöhet: Ha két utazási lehetőség közül az olcsóbbikat választjuk, nyugodtan mondhatjuk, hogy úgy döntünk, mint annak idején Theodore Dreiser.

Az amerikai regényíró megbotránkoztatta a burzsoáziát, mert olyan hősökről írt, akik erkölcstelenséget követtek el, és sokszor elkerülték a büntetést. Szerelmi életéből ítélve maga is hasonló típus lehetett. Szerette a nála húsz évvel fiatalabb nőket, közéjük tartozott egy kollégája tizenéves lánya. Egy másik szerelme grafikus volt, akivel egy magazinnál dolgozott együtt, amikor az első házassága vége felé New York-ban élt. A harmadik a másod unokatestvére, Helen volt, aki a második felesége lett. Egyik sem akadályozta meg abban Dreisert, hogy látszólag mázlista életet

éljen. 1912-ben kis híján felszállt a *Titanic*ra, de az utolsó pillanatban úgy gondolta, pénzt spórol, ha egy olcsóbb hajóra vesz jegyet, így elkerülte a hullámsírt.

Indianában született német bevándorló fiaként. Leginkább két regénye maradt emlékezetes, amikből nagy költségvetésű hollywoodi filmeket készítettek. Az első, a *Carrie drágám*, amit 1900-ban írt, és amiből 1952-ben forgattak filmet, egy vidéki lányról szól, aki a városba jön, és egy üzletember szeretője lesz. Amikor a férfi elveszti a vagyonát, a nő otthagyja, és filmsztár lesz. A másik, az *Amerikai tragédia* (1925), amiből *Hely a nap alatt* címmel készítettek filmet 1951-ben: egy szerény körülmények közül származó fiatalember megöli várandós barátnőjét, hogy megszabaduljon tőle, és egy szexi örökösnővel kezdhessen szerelmi kapcsolatot. Az ambiciózus főhős kiválasztásával, aki bármit megtesz, hogy elérje, amit akar, az író sötét igazságra világított rá az amerikai álom mélyén.

Dreisert napjainkban nem nagyon olvassák, és divatossá vált, hogy gúnyt űzzenek nehézkes prózájából. Egy irodalomkritikus azt hozta fel, hogy Dreiser könyvei „véget nem érő üzleti tárgyalások, amik unalmát a száz oldalanként előforduló könnyű szex űzi csak el". F. R. Leavis* maró gúnnyal jegyezte meg, hogy Dreiser olyan rosszul ír, mintha az angol nem is az anyanyelve lenne.

André Gide, író (1869–1951)

Amikor jól jöhet: A homoszexualitást érintő beszélgetéseknél illik ismerni Gide megjegyzését, miszerint az azonos neműek kapcsolata kivált a jelentős művészi és filozófiai eredmények idején virágzott.

André Gide-nek jó oka volt, hogy nem akarta elvenni az első feleségét, Madeleine-t azon túl, hogy édes unokatestvérek voltak. Akkor ugyanis már tudta, hogy a fiatal fiúkat jobban szereti. Erre az Észak-Afrikában tett utazásai során ébredt rá. Ennek ellenére megnősült, és bár a házasságot sosem hálták el, a pár húsz éven át együtt maradt. Később Gide elszökött Marc Allegret-val, annak a férfinak a tizenöt éves fiával, aki az esküvőjén a tanúja volt. Madeleine-t ez – meg kell hagyni, hogy nem éppen oktalanul – annyira felkavarta, hogy elégette a férje minden levelét, amit valaha neki írt. Gide és Marc egy évtizeden át maradtak együtt, bár volt némi elhidegülés, miután Gide lányt nemzett egy futó heteroszexuális viszonyában. Aztán Marc Gide afrikai utazásának fordítottját tette: 1927-ben Kongóban utazgatott, és annyira szerette a nőket, hogy rájött, mégis inkább heteroszexuális. Ettől függetlenül jó barátok maradtak Gide-del.

És a regényei? Gide abban hitt, hogy ki kell derítenünk, mi akadályoz meg a maximális kiteljesedésben, és ezt bármi áron le kell győznünk. A *L'Immoraliste* (1902) című regényében egy szigorú erkölcsű értelmiségi felfedezi, hogy a boldogsága kulcsa, ha Észak-Afrikában fiatal fiúkkal hempereg. A *Mennyország kapujá*ban (1909) egy asszony hangot hall a templomban, ami arra utasítja, hogy hagyja el kedvesét, és áldozza magát Istennek. Mondani sem kell, hogy ez mindenkit boldogtalanná tesz. Gide szerint is legjobb alkotása az 1924-es *Corydon,* ami a homoszexualitásról szóló négy plátói stílusú párbeszédet tartalmaz, amelyek segítségével az író azt akarja bebizonyítani, hogy a homoszexualitás nem természetellenes, sőt kifejezetten azokban az időszakokban virágzott, amikor a művészetekben a legnagyobb alkotások születtek, vagyis az ókori

Görögországban, a reneszánsz Itáliában és az Erzsébet-kori Angliában. Úgy vélte, hogy a kizárólagos heteroszexualitás mesterkéltebb.

1947-ben megkapta az irodalmi Nobel-díjat. Pár évvel a halála után a Vatikán a tiltott könyvek indexére tette az életművét, és ezzel egy négyszáz évvel korábban élt honfitársa előkelő társaságába került...

A Vatikán nemet mond

A katolikus egyház időről időre úgy érzi, kifejezésre kell juttatnia a rosszallását

François Rabelais, író (1494–1553)

Amikor jól jöhet: A rabelais-i jelzőt egy szeretnivaló, gigantikus, színes figurára szoktuk használni, akinek hatalmas étvágya van, és megmártózik az érzéki élvezetekben, az italban, az ételben és a szexben, és fütyül az erkölcsi normákra.

A regény – meghatározása szerint kitalált személyekről szóló hosszú prózai mű – nem létezett mindig. Fel kellett találni. Eleinte gyakran rossz volt a híre. Egy gátlástalan alakról, aki folyton slamasztikába került. Klasszikus korai példája a *Gargantua és Pantagruel* volt, amit a maga korában olyan botrányosnak tartottak, hogy a katolikus egyház betiltotta. A szerző bizonyára számított a skandalumra. Alcofribas Nasier álnéven kezdett el publikálni, ami valódi neve, a François Rabelais különös anagrammája volt.

Sok mindenből összetevődő ember volt. Polihisztor. Orvos. Szerzetes. És a regényei olyan változók és változatosak voltak, mint ő maga. Az első kettő két óriás, Gargantua és Pantagruel tettei körül bonyolódik, akik hatalmas étvággyal falják az ételt-italt és dőzsölnek, ahogy belefér. A másikban többen felkerekednek és egy Isteni Butykosként ismert tárgyat keresnek. Rabelais mulatságos fickó volt. Keringett róla egy anekdota, miszerint a végrendelete egy sor volt: „Nincs semmim, sokkal tartozom, a többit meg a szegényekre hagyom".

Írói stílusára a szárnyaló fantázia, tréfák, szóviccek és trágár kétértelműségek sokasága jellemző. Főhőseinek mottója, ami állandóan ismétlődik a könyveiben: „Tégy, amit akarsz", ami a szerző által az írásaiban betartott szállóige is volt. Mindez – valljuk be – elég meglepően hangzott egy papi személytől. De volt valami ragadós Rabelais életszemléletében, valami javíthatatlan s végül is őszinte. Halálos ágyán a pap utolsó szavai ezek voltak: *„Je m'en vais chercher un grand peut-être"*, vagyis „Egy nagy talánt indulok megkeresni..."

Federico Fellini, filmrendező (1920–1993)

Amikor jól jöhet: A fellinis jelzőt olyan dekadens partizásra szokás használni, amiben homoerotikus elemek is vannak. Ilyenkor elmondhatjuk, hogy „mintha Fellini *Satyricon*jából lenne".

Federico Fellini filmklasszikusának, az *Édes élet*nek (1960) fel-felvillanó meztelen jelenetei ellen tiltakozott a Vatikán. Olyan hevesen, hogy a közönség rohant a mozikba, hogy a saját szemével lássa, mi miatt van ez a nagy felhajtás. A film hatalmas hasznot hozott szülőföldjén, Olaszországban, és a rendező, aki addig szűkösen élt, máról holnapra meggazdagodott.

Fellinisnek nevezünk olyan tulajdonságokat, mint a bujaság, a szürrealizmus és egyfajta elkeseredett hedoniz-

mus. Más szóval a filmjei nagyon olaszok. A II. világháború utolsó éveiben, amikor komor volt az élet, Fellini karikatúrákat kezdett rajzolni az amerikai katonákról, akikkel akkoriban tele volt Róma. A tehetsége hírnevet szerzett neki, és néhány filmes is kezdett megfordulni az üzletében, a Funny Face-ben. Beszélgetett velük, és hamarosan kipróbálta a forgatókönyvírást. Erről tért át a rendezésre (kulcsfontosságú nevekkel dobálódzás: az 1954-es *Országúton* és az 1957-es *Cabiria éjszakái*). Fellini stílusát, ami a *La Dolce Vitá*ban csúcsosodott ki, úgy fogadták, mint jeladást, hogy végre elmúlt a háború utáni mélabú.

A film egy pletykalap romantikus beállítottságú, de lelkileg céltalanul tengődő újságírójának egy hetét mutatja be, akit a megnyerő Marcello Mastrioanni játszott, és aki egy amerikai filmsztárt, a nagy keblű Anita Ekberget hajszolja Rómán keresztül-kasul. A legismertebb jelenet, amikor Ekberg megmártózik a Trevi-kútban. Íme, pár apróság a filmből. A kutas jelenetet télen vették fel, és a színésznőt kis kupica vodkákkal kellett átmelegíteni, mielőtt rá tudták venni, hogy másszon be a jeges vízbe. Másodszor a mai paparazzi szó is a *La Dolce Vitá*ból származik. Egy mellékszereplőt, a pletykákat kergető sajtófotóst Paparazzónak hívják.

Charles Maurice de Talleyrand, politikus (1754–1838)

Amikor jól jöhet: A Talleyrand név az erkölcstelen manőverezés és az ügyes diplomáciai körmönfontság szinonimája. „Van benne valami talleyrandos", mondhatjuk egy eredményes, de agyafúrt politikusról.

Charles-Maurice de Talleyrand először a katolikus egyházon belül próbált meg felemelkedni, és Autun püspöki címéig jutott el. Amikor azonban a francia forradalom elsöpörte a királyságot, és kikiáltott egy isten nélküli államot, Talleyrand is előbújt az egyházi ismeretlenségből, és kijelentette, hogy egyáltalán nem vallásos. A pápa azonnal kitagadta. Talleyrand kihasználta új körülményeit – ahogy élete során később is tette –, és elvette a szeretőjét, a gyönyörű kurtizánt, Catherine Grandot. Diplomáciai pályára lépett, és idővel francia külügyminiszter lett.

Pályája alatt szolgálta Napóleon érdekeit, vagy legalábbis biztosította, hogy tevékenysége ezt a látszatot keltse, valójában azonban a saját zsebét tömte. Végül, amikor Napóleon rájött, hogy Talleyrand titkon egy kényes kérdésben folytat tárgyalásokat arról, Napóleonnak ki legyen az utódja, a császár elvesztette a türelmét, és zseniálisan a fejéhez vágta, hogy Talleyrand nem más, mint egy „selyemharisnyás ganaj". Talleyrand, aki sosem vállalt felesleges kockázatot, megvárta, míg Napóleon távozott, csak akkor jegyezte meg. „Milyen kár, hogy egy ilyen nagy ember ilyen rossz nevelést kapott."

Napóleon bukása után Talleyrandnak szerepe volt Európa újrafelosztásában, és túl sok területet engedett át Poroszországnak, amivel hozzájárult egy erős, katonai jellegű Németország kialakulásához. Egyes vélemények szerint ő ültette el a II. világháború magját. Magánemberként szellemes társalgó, szenvedélyes nőcsábász és haláláig nagy ínyenc volt. Állítólag napi egy órát töltött a szakácsával, Caréme-mel zárt ajtók mögött, az aznapi ételeket megvitatva. Bizarr félelem gyötörte: attól rettegett, hogy a halálát az okozza majd, hogy éjszaka kiesik az ágyból. Éppen ezért olyan matracot csináltatott, aminek a közepén mélye-

dés volt, és egyszerre tizennégy hálósipkát viselt, hogy az eséstől védje a fejét.

Nikolausz Kopernikusz, csillagász (1473–1543)

Amikor jól jöhet: A „kopernikuszi fordulat" kifejezést olyan új elméletekre használjuk, amik fejük tetejére állítják a korábbi gondolkodást.

A kopernikuszi fordulat egy kevéssé ismert felkelésnek hangzik. De itt nem egy véres polgári lázadásra vonatkozik, hanem a bolygók körforgására. Nikolausz Kopernikusz, lengyel csillagász volt az első, aki kidolgozta a heliocentrikus világképet, miszerint a Nap és nem a Föld van a világmindenség középpontjában. A „fordulat" ez esetben nem felkelésben kicsúcsosodó változást jelent, hanem a Föld forgását a Nap körül, és nem fordítva.

Kopernikusz nemcsak csillagvizsgáló volt, hanem orvos, közgazdász, költő és hivatalnok is Warmia hűvös, északeurópai tartományában. Érthetően félt, hogy a katolikus egyház eretneknek találja majd a heliocentrikus világképét, mivel szöges ellentéte volt a Biblia geocentrikus nézeteinek, ami szerint a Föld a világegyetem középpontja. 1543-ig, halála pillanatáig halogatta *Az égi pályák körforgásairól* című könyvének kiadását. A szóbeszéd szerint egy agyvérzés miatt beálló kómából egy pillanatra magához tért, a könyv befejezett példányát a kezébe tették, és mosollyal az arcán halt meg.

2005-ben a fromborki katedrális alól ásták ki Kopernikusz maradványait, és egy táblát találtak, amin az állt, hogy nem csak a heliocentrizmus megteremtője volt, de egyházi

kanonok is (jelentéktelenebb papi hivatalnok). Bizonyos fokig ez bocsánatkérés volt az egyház részéről, ami – ahogy tartott is tőle – megtagadta a műveit. Még a tudományos világnak is évtizedekbe telt, hogy elfogadja; sokan úgy érezték, hogy a józan ésszel ellentétben Kopernikusz okoskodni próbált. Úgy vélték, hogy ha igaza van, és tényleg a Föld az űrben száguld, miért nem tűnik el azonnal az alma, ha feldobjuk a levegőbe? Miért esik a földre? A válaszra még egy újabb évszázadot kellett várni, amíg az angol tudós, Isaac Newton* megmondta az okát. Newton Kopernikusszal együtt rajongott az alkímia misztikus tudományáért, mint ahogy Svédország leghíresebb drámaírója is, aki egyszer megkért egy orvost, hogy kísérje el egy bordélyba, és mérje meg a péniszét…

Az alkimisták

Az alkímia – vagyis amikor arra teszünk kísérletet, hogy egy olcsó fémet arannyá változtassunk – kiváló metafora a kreatív erőfeszítésekre. Évszázadokon át azonban sokan hitték, hogy ez szó szerint megvalósítható.

August Strindberg, drámaíró (1849–1912)

Amikor jól jöhet: Strindberg nevét egy Woody Allentől vett rövid idézettel ejthetjük el: „Ha a nőkhöz fűződő kapcsolatról van szó, én vagyok az August Strindberg-díj nyertese".

A *Manhattan* című filmben Woody Allen a fenti mondattal utal Strindberg közismerten problémás kapcsolataira a nőkkel. A kérdés csak az, hogy Woody a svéd drámaíró *Julie kisasszony* című darabjának cselekményére utal, ami hosszas veszekedést követően a címadó hősnő öngyilkosságával végződik vagy a Strindberg magánéletében elszenvedett borzalmasan brutális szerelmi kapcsolatokra és szakításokra? Nem sokat nyom a latban, mert a lényeg ugyanaz.

„Félig majmok... őrültek... ösztönösen gonosz állatok". Jellegzetes őrjöngései közben Strindberg így aposztrofálta a nőket. Mégis feminista szerzőnek tekintik. Mondhatjuk, akadtak rosszabb napjai. Henrik Ibsennel* (aki gyűlölte) és Anton Csehovval* együtt Strindberget tartják a modern színdarab megteremtőjének: olyan drámákat írt, amikben az emberek többé-kevésbé hétköznapian beszélnek, és amik olyan mai témákról szólnak, mint a nők felszabadítása.

Magánemberként különc fickó volt. Először is szélsőséges beállítottságú alkimista volt. Aztán ott volt az az eset, amikor egy szeretője heccelésétől elbizonytalanodva kényszerített egy helyi orvost, hogy kísérje el egy bordélyba, ahol előbb megmérette szegénnyel a péniszét (az orvos megnyugtatta, hogy normális a hossza), aztán Strindberg lefeküdt a prostituálttal, és megkérte, hogy osztályozza a teljesítményét. A nő azt válaszolta, hogy kielégítő volt. Meg kell jegyeznünk, hogy Strindberg az irodalomtörténetben az egyik legagyamentebb hajviseletet csináltatta: úgy nézett ki, mint egy csavaros olasz krémfagyi. Ezek ellenére is nagy tisztelet övezte regényeiért és darabjaiért a szülőhazájában, Svédországban, bár az angol anyanyelvi területen inkább csak az utóbbiak miatt ismert.

Isaac Newton, tudós (1642–1726)

Amikor jól jöhet: A newtoni fizika Newton természeti világra vonatkozó elméleteire utal, valamint arra, hogy a természeti világ miként működik egy sor egyszerű, egyetemes törvény szerint.

Sir Isaac Newton szűzen halt meg. Voltaire szerint legalábbis, aki ezt tudta meg az orvostól, aki Newton mellett volt, amikor a nagy tudós haldoklott. Miközben a modern tudomány atyját tiszteljük benne, Newton titkos, bolond szenvedéllyel csüngött az alkímián, és megpróbálta kidolgozni a Biblia pontos időrendjét (úgy számolta, hogy

a világvége 2060-ban jön el). Élete második felében, miután a Királyi Pénzverde főfelügyelője (majd igazgatója) lett, álruhásan kocsmákba járt, hogy pénzhamisítókat kutasson fel. Néha sikerrel járt, és az elkövetőket kivégezték.

Mindez eltörpül Newton gigászi eredményeihez képest, amiket a tudomány területén ért el. Felfedezte a tömegvonzást, kidolgozta a differenciálszámítást (tőle függetlenül Leibniz* is ezen dolgozott), megépítette az első gyakorlatban is használható (vagyis kicsi) fényvisszaverő teleszkópot, óriási fejlődést ért el az optika területén (megmagyarázta, hogy a színskála összes színe miért egyesül a fehér fényben), és a *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica* (1687) című könyvében lefektette a világegyetemet irányító fizika alaptörvényeit. Az őt követő tudósok ezt szentírásnak tekintették, amíg két évszázaddal később Albert Einstein elméletei nem helyesbítették.

„Nem tudom, milyennek lát a világ", jegyezte meg egyszer Newton, „de én csak egy olyan fiúnak látom magam, aki a tengerparton játszik, és időnként azzal szórakoztatja magát, hogy egy átlagosnál simább kavicsot vagy szebb kagylót keressen, miközben a tudás hatalmas óceánja ott fekszik előtte, felfedezésre várva". A világ azonban másnak látta. Sokan a valaha élt legnagyobb tudósnak tartják. És ezzel még senki sem állítja, hogy tökéletes lett volna. 1693-ban ideg-összeomlást kapott, őrült vádakat fogalmazott meg a barátai ellen. Bizarr módon azt állította, hogy John Locke, a végtelenül jóindulatú filozófus „megkísérelte nők ellen uszítani". Téveszméje jókora őrültség volt. Bár egy skót regényírónő még őt is túlszárnyalta, amikor meggyőződésévé vált, hogy T. S. Eliot* kódolt üzeneteket küld neki a verseiben...

Nem bírom tovább

Ha az ember valaha is ideg-összeroppanást kap (nem lehetetlen), vigaszt meríthetünk a gondolatból, hogy ez a kultúra számos múltbéli nagyságával megesett. Newtonnal, Nietzschevel, Bergmannal. És az alábbiakban még néhány példát felsorolunk...

Muriel Spark, írónő (1918–2006)

Amikor jól jöhet: Ha túlzott komolytalansággal vádolnak minket, hivatkozhatunk Sparkra, aki azt mondta, az embereknek ki kellett volna nevetniük Hitlert és Mussolinit, ahelyett, hogy komolyan vették volna őket.

1954-ben Muriel Spark írónő egy T. S. Eliot*-ról szóló könyvet írt, és közben ideg-összeroppanást kapott. Rögeszméjévé vált, hogy a költő a verseiben kódolt üzeneteket küld neki. A téveszmének részben az volt az oka, hogy fogyni szeretett volna, és Dexedrine nevű fogyasztótablettát szedett, ahelyett, hogy rendesen étkezett volna. Igaz, hogy ugyanakkor az életének ez az időszaka – aminek a végén áttért a katolikus hitre – tele volt szorongással. Az új spirituális támasz révén szépen felgyógyult, és 1961-ben jelent meg az a regénye, amiről híressé vált, a *Jean Brodie kisasszony fénykora.*

A regény egy karizmatikus, de ellentmondásos tanárnőről szól, aki egy skót leányiskolában tanít, amiről szállóigévé lett mondása szerint így ír: „Adj nekem egy fogékony korban lévő lányt, és az enyém lesz örökre". A dolog iróniája, hogy Miss Jean Brodie már nincs is a fénykorában, bár állandóan ismételgeti, hogy ott van, és a cselekmény egy lány körül forog, aki nem az övé vagy inkább nem teljesen, mert a végén elárulja. (Zseniálisan vitték filmre 1969-ben Maggie Smith-szel a főszerepben.) Spark más regényei – az 1959-es *Memento Mori* és a *The Driver's seat* (1971) – szellemességükkel és a hőseit maró gúnnyal bemutató stílusukkal tűntek ki. Kritikusai között vannak, akik azt állították, hogy hiányzik belőle az empátia, amire Spark azt válaszolta, hogy néha jobb a szatíra: „A tömegeknek inkább nevetniük kellett volna Hitleren és Mussolinin, ahelyett, hogy hagyták volna, hogy lendületbe hozzák őket". Mások azt rótták fel neki, hogy a regényei túlságosan visszafogottak, mintha a szerző egy kis obszesszív-kompulzív megbetegedésben szenvedne. Az írónő erre hasonlóképpen azt válaszolta, hogy a regényeihez férfi műfordítót kell választani.

Ez a férfiakhoz fűződő kapcsolatai fényében különösen meglepő. Sidney-ről, a férjéről kiderült, hogy mániás depresszióban szenved. Az egyik szeretője, Derek eladta a leveleit, amikor Muriel Spark híres lett, és pontatlan visszaemlékezést írt róla. Spark élete utolsó éveiben Toszkánában élt Penelope Jardin szobrásznővel.

Carl Jung, pszichológus (1875–1961)

Amikor jól jöhet: A pszichológiában a jungi megközelítés azt jelenti, hogy a tudatalattira helyezzük a hangsúlyt, és nem próbáljuk meg kordában tartani vagy magyarázatokkal elnyomni.

A zürichi tó partján áll egy ház, amit Bollingen Toronynak neveznek. Az analitikus pszichológia atyja, Carl Jung tervezte, és félig-meddig építette, aki a foglalkozásával járó gondok elől ide menekült. Az épület jellege elárul egyet s mást az építtetőről. Egyszerű épület, amiben nem volt folyóvíz vagy villany, és jól illett az emberi tudatalatti, primitív jellegéről alkotott nézeteihez. Jung úgy tartotta, hogy a tudatalattit fel kell tárni és ünnepelni kell, nem megfejteni és uralni, ahogy egykori mentora, Sigmund Freud* hirdette.

Jung eszméit gyakran határozzák meg úgy, hogy összevetik az idősebb pszichiáter gondolataival. Jung például azon a véleményen volt, hogy Freud eltúlozta a szexualitás jelentőségét az emberi psziché fejlődésében. Véleménykülönbségük eltávolította őket egymástól, és ez olyan olyan traumát okozott, ami Jungnál ideg-összeroppanást váltott ki. Nagy kínokat élt át akkoriban, de később azt vallotta, hogy a szorongásos időszak révén betekintést nyert a tudatalatti működésébe.

A pszichológusok mindig is hajlottak arra, hogy a vallást érzelmi mankónak tekintsék. Jung számára azonban az Isten létéről vagy nem létéről folyó viták nem a lényegről szólnak. A lényeg az, hogy egy mindenható teremtő őstípusa tagadhatatlan valóságként van jelen az emberi tudatalattiban. Jungot egyszer egy interjúban arról faggatták, hogy hisz-e Istenben. „Nem hiszek", válaszolta, „hanem tudom". Az „őstípus", az „őskép" a Jung által alkotott számos kifejezés egyike volt. Azokra a bizonyos alakokra és eszmékre – mint a szélhámos, az áradat és Isten – utalt ezzel, amik

a különböző korokban és kultúrákban az emberi pszichében előfordulnak. Az őstípusok együttesen alkotják azt, amit Jung kollektív tudatalattinak nevezett. Ő alkotta meg az „introvertált" és „extrovertált" kifejezéseket is...

Kifejezések megalkotása

Más eredményeik mellett az alábbiak mind feltaláltak fontos kifejezéseket vagy azok megalkotását elősegítették.

Denis Diderot, filozófus (1713–1784)

Amikor jól jöhet: Lépcsőházi szellemesség. Amikor ezt halljuk, hozzátehetjük: „mint tudjuk, ezt Denis Diderot találta ki".

Mindenki ismeri azt az idegtépő érzést, amikor valami zseniális visszavágás jut az eszünkbe, csakhogy akkor már késő? Van rá egy kifejezés, a „*l'esprit de l'escalie*" (más néven „lépcsőházi szellemesség"), ami Denis Diderot francia filozófus találmánya. Az anekdota úgy szól, hogy miután Diderot-t megsértették egy vacsorán, sértődötten távozott. Lefelé indult a lépcsőn, és mire az aljába ért, eszébe jutott a tökéletes tromf, azonban belátta, hogy ha most visszarohan, és a terembe berontva odakiabálja, csak nevetségessé teszi magát.

Diderot a francia felvilágosodás egyik vezéralakja volt. A felvilágosodás korában támadt az emberek fejében az a veszélyes elképzelés, hogy mindenkinek a maga fejével kellene gondolkoznia, ahelyett, hogy vakon követné a tekintély olyan hagyományos forrásait, mint a katolikus egyház. Diderot ebben a leghíresebb művének megalkotásával volt

a segítségükre: megírta az *Enciklopédiáját*. Döntően nem ő írta az egészet, hanem számtalan közreműködő cikkeit használta fel, amiket aztán ő szerkesztett, és az eredmény egy sokkal összefoglalóbb mű lett, mint a korábbi enciklopédiák, amik egyetlen szerző tudására korlátozódtak. Önmagában már ez is forradalmi újdonság volt, mint ahogy az volt a cikkek némelyike – köztük az a felvetés, hogy a kormányok legfőbb gondja a polgárok jóléte kellene, hogy legyen –, ami felháborította az akkori hatóságokat.

Meglepő, hogy bár Diderot egy ilyen derűlátó terv végrehajtásában vett részt, ő maga pesszimista volt. Hitt abban, hogy az embereknek nincs szabad akaratuk, és a jellemünket, valamint a viselkedésünket a genetikai öröklés határozza meg (vö. Baruch Spinoza* elképzeléseivel). Lényegét tekintve tehát haladó gondolkodó volt, aki nem hitt a haladás lehetőségében. Mondanunk sem kell, hogy szenvedélyesen egyházellenes volt. Az egyházzal szembeni ellenszenvét csak fokozta, amikor a húga, aki apáca volt, fiatalon meghalt, mert a rendfőnöknő agyondolgoztatta.

Edith Wharton, írónő (1862–1937)

Amikor jól jöhet: Ha valaki lemond az egyéni boldogságról, mert fél, mit gondol majd róla a társadalom, akkor nyomjuk nyugodtan a kezébe *Az ártatlanság kora* című regényt.

Edith Wharton amerikai írónő Edith Jones néven született, és fiatalkorában szeretettel csak „Pussy" (cica, punci) Jonesnak becézték. Apai oldalon a családja olyan jómódú volt, hogy állítólag a „lépést tartani Jonesékkal" kifejezés miattuk született, mivel a szomszédjaik folyton erre törekedtek. Nehéz volt lépést tartani kiskorában a fiatal Edith-tel, hiszen a szülei bejárták vele egész Európát. Négy és tíz éves kora között folyton úton volt. Az anyja minden bizonnyal barátságtalan, hűvös teremtés volt. Kikötötte, hogy a lánya csak akkor olvashat regényt, ha már nagykorú és férjhez ment, a regényírásról nem is beszélve. Edith huszonhárom évesen hozzáment egy Edward Wharton nevű férfihez, aki tizenkét évvel volt idősebb nála. Kiderült, hogy krónikus depresszióban szenved, és Edith – annak ellenére, hogy boldogtalan volt a házassága – huszonnyolc évig kitartott mellette, és csak akkor adta be a válókeresetet. Bátor cselekedet volt: a válás akkoriban nem volt egy sétagalopp.

Így aztán nem csoda, hogy a meghiúsult szerelem volt a regényei legfőbb témája. Legismertebb műve, *Az ártatlanság kora* egy férfiról szól, aki a New York-i társasághoz tartozik. Newland Archer egy csinos lányt készül elvenni, amikor beleszeret valaki másba, ám „tisztességesen jár el", elveszi az eljegyzett lányt, de egy életen át a másik nő után vágyódik. A regény szórakoztatóbb, mint az előbbiekből sejtenénk, az írói stílus elegáns, a konvencionális társasági életet maró gúnnyal ábrázolja, és a végén meghasad az ember szíve. 1921-ben az írónő Pulitzer-díjat nyert vele; ő volt az első nő, aki ezt a kitüntetést megkapta. Wharton 1905-ös regénye, *Az öröm háza* hasonló témákat boncolgat, de mélységesen lehangoló. 1911-es novellája, az *Ethan Frome*, ami szintén egy beteljesületlen szerelem története, szintén végtelenül szomorú.

Stendhal, író (1783–1842)

Amikor jól jöhet: Ha egyszer rajtakapnak minket, hogy egy hosszú opera- vagy színházi előadásról elmenekülünk a vége előtt, nyugodtan kijelenthetjük, hogy legyűrt minket a „Stendhal-szindróma".

A 19. századi francia író, Stendhal egyszer komoran megjósolta, hogy a könyveit nem fogják értékelni 1935-ig. Mint kiderült, majdnem igaza lett. Bár életében nem ünnepelték híres emberként, azóta elismerték, mint a realista regény egyik korai mesterét.

Remekműve, a *Vörös és fekete* (1830) egy gátlástalan fiatalember története, aki szerény körülmények közül emelkedik fel, és társasági sikereket ér el, de aztán beleszeret valakibe, és elront mindent. A regényt kivált lélektani meglátásai mélységéért és részleteiért csodálják. Stendhalnak tulajdonképpen e kettő az írói erőssége. Friedrich Nietzsche* német filozófus egyszer úgy írt róla, mint „az utolsó nagy francia pszichológusról", másutt meg kijelentette, hogy e tekintetben a regényírók közül csak Fjodor Dosztojevszkij* múlja felül.

Regényein kívül a szerző, aki a Stendhal álnév alatt írt (valódi neve Marie-Henri Beyle volt) két pszichológiai tünetegyüttes elemzéséről ismert még. Az első a szerelem volt. Stendhal 1822-es esszéjében, *A szerelemről* címűben leírta azt a folyamatot, aminek révén – véleménye szerint – a szerelem érzése kikristályosodik. Négy szakaszt különböztet meg: az első a csodálat (amikor észrevesszük és csodálni kezdjük az imádottunk tulajdonságait); a második a tudatosulás (amikor az imádottunk észreveszi, hogy észrevettük, és ez kölcsönös lesz); a következő a remény (amikor reményt táplálunk, hogy a lángolásunkat viszonozni fogják); és végül jön az öröm (amikor élvezetünket leljük abban, hogy mértéktelenül felnagyítjuk imádottunk tulajdonságait).

A másik tünetegyüttes, amit azonosított (és ami elég sajátságos), azt ma Stendhal-szindrómaként ismerjük. Ez az erős szívdobogás és elgyengülés (vagy szédülés) páratlan művészeti alkotások láttán. Stendhal ezt akkor érezte először, amikor bejárta a firenzei templomokat. Másoknak hasonló érzésük támad művészeti galériákban vagy az operában, vagy esetleg ennek a könyvnek az olvasásakor!

J. K. Galbraith, közgazdász (1908–2006)

Amikor jól jöhet: A 2008-as pénzügyi válságról szóló beszélgetésben elejthetjük, hogy J. K. Galbraith úgy vélte, hogy a kapitalista gazdaságnak elkerülhetetlen velejárói az ilyen gazdasági buborékok.

J. K. Galbraith közgazdász érdeméül tudják be a „konvencionális bölcsesség" kifejezés megalkotását, amit általában azt a negatív utalást hordozza, hogy ez a bölcsesség téves. Maga Galbraith is ebben hitt, amikor az USA gazdaságpolitikájáról volt szó. Az amerikai közgazdászok inkább az „el a kezekkel" politikáját részesítették előnyben a piaci erők esetében, de Galbraith az 1955-ös klasszikusában, *Az 1929-es nagy gazdasági válság*ban kijelentette, hogy a válság távolról sem elszigetelt katasztrófa, hanem gazdasági válságok sorának egyike, ami a szabadpiaci rendszer elkerülhetetlen hátránya.

Galbraith szerint az elkerülhetetlenségnek az emberek birkaszerű viselkedése és pénzügyi kérdésekben az általános amnézia az oka. (Elméleteit alátámasztotta a halála után bekövetkező 2007/2008-as pénzügyi válság). Kritikusai magasan fennhéjázó patríciusnak nevezték. A magasságáról nem tehetett. Két méter magas volt. De az egyetemi kollégáit bizonyára elöntötte az epe, hogy az amerikai elnökök hallgattak rá, míg ők úgy robotoltak, hogy a kutya sem figyelt rájuk. Több hivatalt is betöltött a kormányban, mégpedig sikeresen. A II. világháború után például megbízták azzal, hogy kontrollálja valahogy a Hitler elleni harc költségei következtében az amerikai gazdaságot tönkretevő inflációt. Az erősen eladósodott kormány nem engedhette meg magának, hogy emelje a kamatot, de az alacsony kamat miatt az utca embere kénytelen volt pénzt kölcsönözni és költeni, ami viszont felhajtotta az árakat. Galbraith sikeresen szembeszállt ezzel az ördögi körrel, elsősorban azzal, hogy rávette a kormányt a kenyér és más létszükségleti cikkek árának befagyasztásával.

A férfi azt állította, hogy ez teljesen magától értetődő volt. Mindig azt mondta, hogy a gazdasági kérdések sokkal egyszerűbbek, mint ahogy a közgazdászok szeretik beállítani, és ezért voltak olyan népszerűek a könyvei, például a *The Affluent Society* (1958) (*A bőség társadalma,* de emlegetik *A fogyasztói társadalom* címen is) az egyszerű olvasók körében. Ez utóbbiban kijelentette, hogy egy újonnan meggazdagodó Amerikának új gazdasági irányvonalakat kell kidolgoznia, hogy elkerülje a korábbiaknál ezerszer rosszabb pénzügyi buborékokat. A Fehér Ház lakói között, akiket Galbraith lenyűgözött ott volt JFK is, aki rendszeresen kikérte szakmai tanácsait, és Indiába nagykövetnek is kinevezte…

JFK

Egyikük elkápráztatta Johnt.
A másik Jackie-t.

Philip Roth, regényíró (sz. 1933)

Amikor jól jöhet: Ha valaki túl sok információt oszt meg a szexuális életéről, akkor nyugodtan rászólhatunk: „Nyugi, nyugi, ez nem egy Philip Roth regény!"

John F. Kennedy meggyilkolása után egy évvel az özvegye, Jackie Kennedy, Philip Roth amerikai íróval találkozgatott. Az író elmondása szerint az asszony elképesztően magabiztos volt. – Feljössz? – kérdezte, majd lélegzetvételnyi szünet után így folytatta. – Persze, hogy fel. – Roth azt is említette – nem túl lovagiasan –, hogy Jackie annyira híres volt, hogy olyan volt megcsókolni, mint egy hirdetőtáblát.

Az írónak hatalmas ismertséget hozott 1969-es regénye, a *Portnoy-kór* megjelenése, amiben szabadosan beszélt szexuális témákról. A főhős a regény nagy részében a pszichoanalitikusának „panaszkodik" arról, mennyi bajba sodorja rögeszmés szexuális szenvedélye. Egyszer például nyers májjal maszturbál, amit aztán az anyja felszolgál vacsorára. Egy másik író meg is jegyezte: „Szeretnék Rothtal megismerkedni, de nem akarok kezet fogni vele" (vagy tegyük hozzá, együtt vacsorázni sem szeretnénk vele!).

Volt felesége, Claire Bloom színésznő szerint Roth mély és elfojthatatlan dühöt táplál a nők iránt. De tagadhatatlan, hogy a zsidó származású amerikai író nagyon mulatságos tud lenni. „Nem létezik elég nagy büntetés annak az őrült gazembernek, aki feltalálta a hűséget", jelentette ki egyszer. A legjobb regényei hihetetlenül világosan megfogalmazottak, mélységes bölcsességet tükröznek, és fantasztikusan ráhangolódtak a kor problémáira. Míg a regényírók többsége korán ér a csúcsra, Roth a korral egyre jobb lett. Írói karrierjének más fénypontjai a *Sabbath színháza* (1995), ami a hatvannégy éves Mickey Sabbath szexuális hőstetteiről szól, és az ironikus című *Amerikai pasztorál* (1997), aminek egy tökéletes amerikai pár a hőse, akiknek lánya terrorista lesz, amikor felnő. A nyolcvanas éveiben járó író kétli, hogy a jövőben sokan olvasnák a műveit. „Talán többen, mint ahányan ma latin verseket olvasnak", vetette fel, „bár mégis abban a tartományban".

André Malraux, regényíró és politikus (1901–1976)

Amikor jól jöhet: Párizsban járva válasszuk ki a megfelelő pillanatot, majd jegyezzük meg vágyakozón: „Igen, tényleg gyönyörű! Hála, persze, André Malraux-nak, a regényírónak".

JFK szerint André Malraux francia regényíró volt a legelbűvölőbb ember, akivel valaha találkozott, pedig ő feltehetően elég sok embert ismert. Az amerikai elnök le volt nyűgözve, hogy Malraux-nak milyen széleskörű az érdeklődése és a tapasztalata. Harminckét évesen kitüntették

a tekintélyes Goncourt-díjjal *Az ember sorsá*ért. Ez a perzselő regény, aminek címe angolul *(Man's Fate)* kevésbé dallamosan hangzik, mint franciául, a szárnyát próbálgató Kínai Kommunista Párt szenvedéseit írja le. Néhány párttagot egy gőzmozdony tűzterében égettek el elevenen (akkoriban, amikor a még kevés kommunistát elnyomták a hatóságok).

Malraux akkor írt a Távol-Keletről, amikor az még önmagában véve is újdonságnak számított. De az írásnál többet is tett. Harcolt a fasiszták ellen a spanyol polgárháborúban, és miután a nácik lerohanták Franciaországot, kiváló munkát végzett a francia ellenállásban. De valóban így történt? Anthony Beevor angol történész azt állította, hogy Malraux önmagát hatalmasra nagyító mythomániás volt (a kényszeres hazudozóra alkotott finom és kulturáltan hangzó szó). Az állítás fényében mulatságos, hogy a II. világháború után Charles de Gaulle elnök információs miniszterré nevezte ki Malraux-t.

1959-től 1969-ig azután kulturális miniszter volt. Ő adott közpénzt arra, hogy a párizsi városközpont megfeketedett homlokzatait olyan ragyogóan világosra tisztítsák meg, amilyeneknek most látjuk őket. Más regényei mellett jelentős művészeti és művészettörténeti munkákat is írt. És mindezt iszonyatos magánéleti tragédiák árnyékában tette: a felesége a harmincas éveiben halt meg, amikor vonatra szállás közben a szerelvény alá esett, huszonéves fiai egymás mellett ülve haltak meg egy autóbalesetben...

Autóbalesetek

Ballard erotikát fedezett fel az autóbalesetekben. Pollock életének utolsó éveiben bármikor megeshetett volna egy baleset. Camus életének az abszurd filozófushoz illően abszurd vége lett.

J. G. Ballard, író (1930–2009)

Amikor jól jöhet: A „ballardi" jelzőt sivár poszt-iparosodási tájakra, kongó raktárépületekre és idejét múlt technológiákra lehet használni. Általában arra utal, hogy ezekben a nyilvánvalóan riasztó képekben megcsillan valamiféle érték, sőt még talán szépség is.

J. G. Ballard leghíresebb regénye a *Karambol*. Főhőse egy borzalmas autóbaleset után fedez fel olyan embereket, akiket a karambolok szexuálisan felajzanak. Megpróbálja ezt a perverzitást bevezetni a feleségével már haldódó szexuális életébe, ám a próbálkozása nem jár sikerrel. A sors fura fintora révén a szerző nem sokkal a könyv megjelenése után egy majdnem halállal végződő balesetet szenvedett, bár arról nem szól a fáma, hogy izgatónak találta-e vagy sem.

Üldözési mánia és szinte kihalt repülőterek. Unalom és üres, beton úszómedencék. És igen, perverz erotika és kis híján halálos balesetek. A legtöbb irodalmi mű éppen ezeket a hangulatokat és kellékeket próbálja kerülni, és jobban szeret az élet hagyományos, szép oldalára összpontosítani. Ballard azonban nem ilyen író volt. A brit szerző regényei, amiket a kritikusok udvariasan disztópikusnak neveznek, olyan felkavarók és nyugtalanítók, hogy egy kiadó meg is jegyezte: „Ezen az írón már egy pszichiáter sem tudna segíteni". Lehetséges, hogy komor gondolatait – az keltette fel az érdeklődését, hogy a feltehetően modern technológia milyen gyorsan válik hasznavehetetlenné – talán az váltotta ki, hogy a II. világháború alatt Kínában élt, és amiről – magához képest hagyományos stílusban – írt is *A Nap birodalma* című regényében, amiből később Steven Spielberg egy sokat dicsért filmet forgatott. Felesége váratlan halála is nagy traumaként érte (tüdőgyulladásban halt meg), amikor három gyermekük még kicsi volt.

Ballard komoran humoros, vidáman pesszimista tudományos-fantasztikus történetei olyan kollégákra voltak hatással, mint Will Self és Martin Amis, valamint megihlették az 1970-es évek táncdalát, a *Video killed the radiostar*t.

Jackson Pollock, festőművész (1912–1956)

Amikor jól jöhet: Ha valamilyen diszharmonikus, kísérleti zenét szeretnénk megdicsérni, tehetjük így is: „Tetszik! Van valami szépség a káoszban, mint Jackson Pollock csöpögtetős képeiben!"

A festészet Ernest Hemingway-je. Jackson Pollock amerikai festő keményen élt, keményen szeretett és keményen ivott. Néha még festett is. A vége felé megosztotta magát

az önimádat és a kétségek között. Ruth Kligman, a szeretője visszaemlékezései szerint egyszer egy reggelinél kijelentette, hogy három nagy modern művész van: Pablo Picasso*, Henri Matisse és ő. Máskor viszont az kínozta, hogy ő csak egy szélhámos.

A világ is hasonlóan megosztott volt vele kapcsolatban. Egyesek azt állították, hogy bárki tud olyan „csöpögtetős" képet festeni, ami őt híressé tette. Pollockot lefilmezték munka közben: lefektette a vásznat a padlóra, és festékes vödrökkel mászkált rajta, amikből csöpögtette, csorgatta és spriccelte a vonalakat és foltokat, és ecset helyett botokkal kente szét, amíg létre nem hozott egy hatalmas macskabölcsőhöz hasonló festményt. A festményei átfogó vizuális hatása helyesnek tűnik, és van valamiféle harmónia a káoszban. A művész azonban sajnos nem talált hasonló békére a magánéletében. Az általános amerikai nézettel szemben, ami úgy tartotta, a művészek erejüket vesztették, a férfiasságát végtelen ivászatokkal és figyelemfelkeltő, különös kijelentésekkel akarta bizonyítani.

Amikor az egyik bírálója azt mondta, hogy a festményeinek az a gyengéje, hogy nem fest természet után, Pollock így válaszolt: „Én magam vagyok a természet". Ma már Mark Rothko és Willem de Kooning mellett az absztrakt expresszionizmus úttörőjét ünneplik benne, és az aukciókon milliókat adnak a képeiért. Amint az gyakorta előfordul, az élete szélsőségei növelték a művei vonzerejét. Holtrészegen halt meg egy autóbalesetben, negyvennégy éves korában.

Albert Camus, regényíró és filozófus (1913–1960)

Amikor jól jöhet: Ha bárki is abszurdnak ír le valamit, megkérdezhetjük: „Camus-i értelemben mondja?"

Albert Camus csodálatra méltóan rövid regényében, a *Közönyben* (1942) (az enciklopédia szerint) a főhős ok nélkül megöl egy arabot (a pillanatot a Cure *Killing an Arab* című dalában tette halhatatlanná). Az írónak nagy érzéke volt ahhoz, hogy olyan képeket találjon, amikkel az élet abszurditását kifejezheti, ahogy ő fogalmazott. Ez az abszurditás abból a tényből tevődik össze, hogy az életnek nincs értelme, de az ember akaratlanul is mindig vágyik valamire, és keresi benne az értelmet. Hosszú esszéjében, a *Sziszüphosz mítoszá*ban is kifejtette ezt a gondolatot; Sziszüphoszban, a görög mitológiai alakban az ember metaforáját találja meg, akit arra ítélnek, hogy egy örökkévalóságig toljon fel egy hatalmas sziklát egy hegyre, és nézze, ahogy ismét leggurul. Camus szerint az élet is ilyen céltalan. Kövessünk hát el mind öngyilkosságot? Nem, válaszolja Camus. Sziszüphosznak legalább volt elfoglaltsága.

Más filozófusoktól eltérően Camus elegánsan és világosan írt. 1957-ben irodalmi Nobel-díjat kapott, Kipling után a második legfiatalabb kitüntetett lett a díj történetében. Negyvenhat évesen autóbalesetben halt meg. Camus-re is úgy szoktak emlékezni, mint a filozófia James Deanjére, egy értelmiségi rocksztárra, aki örök fiatalként marad meg az emlékezetben. Francia létére szokatlanul hűvös természet volt. Jóképű, világos beszédű és nagyon erkölcsös ember volt, annak ellenére, hogy Jean-Paul Sartre*-hoz hasonló

furfangos alakokkal cigarettázó entellektüelként párizsi kávéházakban ücsörgött. Némi hírnévre tett szert azzal is, hogy kapus volt az egyetemi (máshol gimnáziumi) futballcsapatban. Ezt a sportteljesítményt egy másik egzisztencialista író is elérte, aki krikettezett a dublini egyetemen... (labdavető volt, nem ütőjátékos).

Sportolók

Komoly fegyvertény egy értelmiségitől, ha sportoló válik belőle. De az alábbi kettőnek sikerült.

Samuel Beckett, drámaíró, regényíró és költő (1906–1989)

Samuel Beckett az egyetlen olyan Nobel-díj nyertes, akinek a neve szerepel a *Krikettezők Wisden-féle almanachjá*ban. Néhány meccset játszott balkezes közepes gyorsaságú labdavetőként Northamptonshire ellen a dublini egyetem színeiben, bár nem sikerült ütést bevinnie. Talán nem véletlenül. Beckett a darabjaiban ugyanis a kudarc, a komor játékosság és a meg nem történtek költője.

A *Godot-ra várva* című darabjában, aminek 1953-ban volt az ősbemutatója, a két főszereplő, Vladimir és Estragon egy Godot nevű illetőre várnak (a rejtély nyitja a címben van), aki egyetlen egyszer sem jelenik meg. Jelképes vagy mi? Vagy inkább: minek a jelképe? Ez a kérdés, és a választ nekünk kell megadnunk. Beckett, aki Dublinban született, de Párizsban élt, a minimalizmus mestere volt. Mondj kevesebbet. Írj rövid mondatokat. Így. Ni. Barátja, James Joyce különleges írói stílusára adott felelet ez, aki szerinte nyelvi gazdagságával a legvégső határokat feszegette. Következésképpen Beckett franciául írt, ami nem volt az anyanyelve, így nem vesztegette az idejét kacifántos stílusra. (Viszont a legtöbb versét, regényét és darabját maga fordította le angolra).

Akik nem szeretik Beckett műveit, elviselhetetlenül mesterkéltnek érzik. A rajongói szerint elhagyta a realizmus evilági kellékeit, és van bátorsága a lét értelmetlenségére és a halál véglegességére összpontosítani. Szigorát – amit mintha kihangsúlyoznának pengeéles, karvalyhoz hasonló vonásai – fanyar, élénk humora teszi elviselhetőbbé. (A végrendeletében azt kérte, hogy a párizsi sírköve bármilyen színű lehet, csak szürke legyen). A darabjait néha az abszurd színházhoz sorolják, bár nem annyira a szellemessége, mint egy másik sportban tehetséges szerző, egy bizonyos Albert Camus* elméletei miatt.

Alan Turing, matematikus és a számítógép-tudomány atyja (1912–1954)

Amikor jól jöhet: Ha valaki zagyvaságot hord össze, mondhatjuk, hogy „Alan Turingnak kellene lennem, hogy kihámozzam az értelmét annak, mit mondasz".

Buckinghamshire-ben a Bletchley Parkban dolgozó Alan Turing a II. világháború alatt segített feltörni a nácik katonai kódjait, és így a szövetségesek előre tudták az ellenséges erők mozgását. Mindenki tudja, aki látta Benedict Cumberbatch remek alakítását a *Kódjátszma* című filmben, hogy voltak gondjai a másokhoz való érzelmi viszonyulásban. Matematikai meglátásai olyan bonyolultak voltak, hogy a hozzá nem értők fel sem fogták őket. Elegendő annyit mondanunk, hogy szellemileg a maga útját járó ember volt, aki olyan problémákkal foglalkozott, amiket a kollégái megválaszolhatatlannak tartottak. A Manchesteri Egyetemen az első számítógép kidolgozásában játszott szerepe miatt a számítógépes tudomány megteremtőjeként is szokták emlegetni. Senki sincs, akit kizárólagosan a számítógép feltalálójának lehetne nevezni, de Turing neve mindenképpen a lista elején áll.

Magánéleti és jellembeli különcségei vetekedtek zsenialitásával. Tehetséges hosszútávfutó volt, néha negyven mérföldet is elfutott Bletchley Parkból Londonig egy magas szintű megbeszélésre. Élete során kevés hivatalos elismerésben részesült, ami részben a háború alatti munkája titkos természetének volt köszönhető, ami persze azzal is járt, hogy a háború után sem lehetett kitüntetni. A másik ok a homoszexualitása volt, ami akkoriban még törvénybe ütközött Angliában. Turingot végül elítélték, a vád jelentős szemérem elleni vétség volt. Beleegyezett a libidót csökkentő hormonkezelésbe, vagyis ösztrogénnel injekciózták, ami miatt impotens lett.

Két évvel később negyvenegy évesen ciánnal öngyilkosságot követett el. Ő volt, aki Winston Churchill szerint többet tett azért, mint bárki politikus vagy tábornok, hogy Európában döntő vereséget mérjenek a fasizmusra.

Fasiszták

Manapság nem menő fasisztának lenni. De volt idő, amikor ez divathóbort volt.

Filippo Marinetti, író (1876–1944)

Amikor jól jöhet: Marinetti hatására született bármilyen mű, ami a sebesség, a gépek és minden modern dolog értékét dicsőíti.

Filippo Marinetti művészetteoretikust egyszer a gyilkos olasz vezér, Benito Mussolini lelkes fasisztaként üdvözölte. És az igazat megvallva az is volt. Ugyanakkor az utolsó divat szerint öltözködött: a bajuszát úgy nyírta, hogy a nyakában viselt csokornyakkendőre hasonlítson. Saját bevallása szerint része volt az isteni kinyilatkoztatásban, miután egy csapat biciklistát kikerülve árokba hajtott. Úgy döntött, hogy új olasz kultúrát teremt, amit futurizmusnak nevezett el: eleven, férfias és nos, hát... fasiszta kultúrát. A *Futurista kiáltvány* című műve 1909-ben a francia *Figaro* című lapban jelent meg. „Dicsőítjük a háborút", jelentette ki határtalan lelkesedéssel, „ami a világ egyetlen egészségügye, és mellette a militarizmust, a hazafiasságot, a szabadságot elhozók pusztító gesztusát, a gyönyörű eszméket, amikért érdemes meghalni, és megvetjük a nőket". Igazán bájos ember. Noha az egész az őrültség határát súrolta, Marinetti kiáltványa akkoriban sok támogatót szerzett, mielőtt még bárki is

megértette volna, milyen borzalmakat szabadít a világra a modern hadviselés. André Bretonhoz* hasonlóan inkább a kiáltványáról ismert, mint másról. Nem volt festő (bár az általa ihletett futurista festmények, például Umberto Boccioni vagy Tullio Crali művei egészen kiválók). Írt ugyan színdarabokat, bár ezeket – egy rakás badarságként – inkább nevetségesnek tartották. Marinetti persze azt hirdette, hogy mindvégig ez is volt a célja. Ha a futuristákat megjegyzésekkel bosszantják, akkor ez csak bizonyítja, mondta, hogy jól végzik a dolgukat. És nem árt tudnunk, hogy az *Elettricità sessuale* (Szexuális elektromosság) című darabja nyomán találták fel állítólag a humanoid robotot.

Amint lehetősége nyílt rá, Marinetti azonnal belépett a fasiszta pártba, és segített a kiáltványa megírásában is. Később csalódott, hogy a Duce nem választotta az új Itália hivatalos művészeti stílusává a futurizmust, és még csalódottabb lett, amikor a nácik degenerált művészetnek kiáltották ki a futurista műveket.

Günter Grass, író (1927–2005)

Amikor jól jöhet: Ha egy művészeti alkotás megpróbál kiegyezni a nemzet sötét múltjával, megjegyezhetjük, hogy egyfajta *Vergangenheitsbewältigung*-ban vesz részt, Günter Grass módján.

Vergangenheitsbewältigung. Nem lehet könnyen kimondani, mégis ez a háború utáni német irodalom kulcsszava, mivel azt jelenti: „kiegyezni a múlttal". Arra vonatkozik, amiről a Günter Grasshoz hasonló írók elsősorban ismertek, akiknek legfontosabb üzenete az, hogy a II. világháború rémtet-

teit nem szabad eltitkolni. Ahogy azt sem szabad szőnyeg alá söpörni, hogy egyesek hogy próbálják meg titokban tartani. Híres regényében, *A bádogdob*ban az egyik főhős úgy hal meg, hogy lenyeli a náci pártjelvényét, hogy ki ne derüljön az országot elfoglaló szovjet hadsereg előtt a hovatartozása.

A bádogdob egy, a mágikus realizmus irányzatához tartozó mű, ami azt jelenti, hogy sok őrültség történik benne. A hős például a harmadik születésnapján megáll a növésben. Legféltettebb kincse egy – a regény címében szereplő – bádogdob, amit ugyanezen a napon kap ajándékba. A könyv egy sorozat első darabja volt, amit a *Macska és egér*, majd a *Kutyaévek* követtek, és ami Danzig-trilógiaként ismert, és amik nemcsak hazája egyik legnagyobb írójává emelték Grasst a háború utáni években, de erkölcsi iránytűjévé is tették. 1999-ben Nobel-díjat kapott.

Később megkopott a hírneve. 2006-ban nagy felháborodást keltett azzal, hogy egy interjúban bevallotta, hogy a Waffen SS tagja volt a háború alatt. Miért nem vette a fáradságot, hogy ezt hamarabb elmondja? Szégyellte magát, mondta. Egyesek képmutatással vádolták, mások azzal vették a védelmükbe, hogy nem lehet rajta számon kérni egy tizenhét éves korában hozott döntést.

Ezra Pound, költő és kritikus (1885–1972)

Amikor jól jöhet: A szélsőséges, de nem őrült politikai nézeteket valló alkotóknál megjegyezhetjük: „Félre ne értsetek. Nem akarok itt Ezra Pound felségterületére merészkedni. De igaz, ami igaz, kissé ellentmondásos".

„Arcok jelenése e tömegben; szirmok nedves, fekete ágon"* Enynyi az egész vers, amit Ezra Pound *Egy metróállomáson* címmel írt. Sokat elárul a szerzőről. Először is azt, hogy az imagista költőcsoport alapítója; ez a költői irányzat arra törekedett, hogy egyértelmű, tiszta képekkel fejezze ki önmagát, a hagyományos, túlzott költői cikornyák helyett (semmi Tennyson-i mellébeszélés). A stílus kedvelte a modern témákat, például a metróállomáson megpillantott emberek képét.

Ne feledjük, hogy itt a párizsi metróról van szó, nem a New York-iról. Az amerikai Ezra Pound maga volt az igazi emigrációban élő költő, aki előbb Londonban parádézott, majd Párizsban és Olaszországban. Eközben azért életet adott a modern költészetnek, és nem pusztán a saját versein keresztül, hanem a segítség révén, amit a nála is tehetségesebbeknek nyújtott. Ő adta ki elsőként James Joyce *Ulysses*ét, és szerkesztette T. S. Eliot *Átokföldjét*, a 20. század két legfontosabb irodalmi alkotását.

Pounddal az volt csak a gond, hogy egy százszázalékos, begyöpösödött, eszelős, szájtépő antiszemita volt. Az olasz fasiszta vezért, Benito Mussolinit főnöknek titulálta, a leveleit Heil Hitler nevével írta alá, és a II. világháború alatt a fasiszták mellett szóló rádióadásokat vezetett. A háború után több évet töltött egy elmegyógyintézetben. De úgy tűnik, nem volt teljesen őrült, csak gyűlölte a zsidókat. Emiatt talán utálhatjuk, mint embert (a nőkkel is rosszul bánt), de nincs hatással a legjobb művei minőségére, mint például a tökéletlen, hosszadalmas, egyedi *Cantók*ra. Nem meglepő, hogy az FBI is figyelemmel kísérte a tevékenységét, ahogy egy bizonyos, ellentmondásos filozófusét is, aki hírhedt volt arról, hogy nagy bűnökkel vádolta az Egyesült Államokat...

* Eörsi István fordítása.

Az FBI célkeresztjében

Majdhogynem kitüntetésnek számít – bár vitathatóan –, ha az FBI nyomozást indít valaki ellen. Íme; néhány személy, akiknek ez sikerült.

Noam Chomsky, filozófus (sz. 1928)

Amikor jól jöhet: „Túl sok Chomskyt olvasott" – mondhatjuk el arról, aki úgy véli, a világot egy gonosz kapitalisták által szőtt összeesküvés irányítja, ami uralja a médiát (és azzal együtt megmondja, mit gondoljunk).

Aligha meglepő, hogy az FBI úgy döntött, anyagot gyűjt Noam Chomskyról, hiszen a filozófus az amerikai kormány egyik legkeményebb kritikusa volt a nagy nyilvánosság előtt. Előbb a nyelvészet nem annyira nyilvánvalóan vitás területén szerzett nevet magának. Azt állította, hogy minden ember azzal a veleszületett képességgel látja meg a napvilágot, hogy elsajátíthassa a nyelvet, és az agyban jelenlevő szerkezetek révén ez a nyelv igazodik egy univerzális grammatikához, vagy Chomsky száraz humora szerint röviden az „ug"-hoz. Ha nyelvészeti elméletekről beszélgetünk, mondjuk csak mindig azt, hogy „ug".

Chomsky professzor valószínűleg nem vált volna közismertté az egyetem világán kívül, ha negyvenes éveiben a vietnami háború nem készteti arra, hogy támadni kezdje az Egyesült Államok külpolitikáját. Ezen a küzdőtéren leginkább arról az elemzésről híres, amit a média kormányt támogató módszereiről készített. 1988-as könyvében, *Az Egyetértés-gépezet*ben körvonalazta az újságírókat az igazság megírásában akadályozó „torzító szűrőket". Például, ha bosszantják a kormányzatot, akkor elzárják előlük az állami információs forrásokat, sérül a hírközlés, olvasókat veszítenek, az újságjuk tönkremegy. Ha Chomsky nézeteit osztjuk, nyugodtan gúnyolódhatunk bárkin, aki azt hiszi, a médiában megjelenő hírek többé-kevésbé igazak. Ez persze nem azt jelenti, hogy Chomsky tévedne.

A filozófus a továbbiakban az amerikai külpolitika képmutatását is támadta, amiért a demokrácia erényeit hirdeti, és közben titkon támogatást nyújt, amikor az érdekei úgy kívánják, a jobboldali diktatúráknak és az Amerika-ellenes rezsimek ellen harcoló fegyveres csoportoknak. Chomsky szerint ez az utóbbi taktika a bevett meghatározás szerint is a terrorizmus egyik formája.

Carlos Fuentes, író (1928–2012)

Amikor jól jöhet: Egy Carlos Fuentes regény valamelyik szereplőjéhez hasonlíthatjuk azt, aki ifjúsága baloldali idealizmusát megtagadva jobboldalibb elképzelések mellett áll ki.

Carlos Fuentes, a leghíresebb mexikói regényíró utáni FBI-nyomozás az identitása szerves része volt. Egész életén át kommunista volt, magára haragította Fidel Castrót azzal, hogy ellátogatott New York-ba, amit a kubai vezető a kapitalista korrupció fellegvárának tekintett. Fuentes el-

szörnyedt, hogy felbosszantotta a nagy Castrót, de később vigasztalást merített abból, hogy az FBI dossziét tart róla, mert ezzel bizonyította, hogy legalább az amerikaiak nem kételkednek abban, hogy a kommunista ügyet támogatja.

Elkötelezettségét a regényeiben is hirdette. Első művében, az *Áttetsző tartományban* (1958) egy társadalmi reformer elárulja az ügyet, és a marxizmust eladja a kapitalizmusért. De ez nem boldogítja. Spanyolul írta a regényét, ami önmagában vallomásnak fogható fel. Ő maga ezt mondta: „Az angol nyelvű irodalomnak már nem volt szüksége több íróra, de a spanyolnak igen". Hasonló témával foglalkozó későbbi regényei (megemlíthetjük az *Artemio Díaz halálát*, ami 1962-ben jelent meg) megerősítették a helyzetét a latin-amerikai irodalmi fellendülés élére kerülő szerzők (Jorge Luis Borges*, Gabriel García Marquez* és Mario Vargas Llosa*) sorában.

Fuentes nem egy hőséhez hasonlóan operett-szocialista volt: fényűző életet élt, a gazdagokkal és a híres emberekkel komázott, jó barátságban volt Shirley MacLaine színésznővel, Jean Seberg és Jeanne Moreau filmszínésznők szeretője volt. Azt állította, hogy 2006-os regénye, a *La silla de águila* (A sas trónja) című regényéhez az ötletet a haverja, Bill Clinton korábbi amerikai elnök adta. Mexikói honfitársai megbocsátották Fuentesnek a kettős mércét és imádták. Olyan sokan mentek el a temetésére, hogy Mexikóvárosban megállt az élet.

Dorothy Parker, humorista (1893–1967)

Amikor jól jöhet: Ha valaki azzal az ócska viccel jön, hogy nincs sok igazán mulatságos női komédiás, említsük meg Dorothy Parkert az ellenpéldák között.

Az FBI azt gyanította, hogy kommunista, és ezeroldalas anyagot őrzött róla. Emiatt vesztette el az állását Hollywoodban, ahol filmforgatókönyveket írt. De a karrierjét nem csak ez törte derékba. Sam Goldwyn, az MGM főnöke azért rúgta ki, mert nem volt hajlandó boldog befejezést írni egy forgatókönyv végére. – Tudom, hogy ez nagyon meglepi, Mr. Goldwyn – mondta –, de a világtörténelem folyamán, ami több milliárd embert érintett, egyetlen történet sem végződött boldogan.

Parker a forgatókönyveken kívül verseket, novellákat és a *Vanity Fair*-nek színikritikákat írt. Még újságíró korszakában minden nap az Algonquin szállóban ebédelt a kollégáival, többek között Robert Benchleyvel és Robert Sherwooddal. Az összejövetelek úgy elhíresültek a szellemes benyögésekről, amik ide-oda pattogtak a résztvevők között, hogy az egészet elnevezték az Algonquin Kerekasztalnak (az Arthur királlyal kapcsolatos legendára utalva, mintha Parkerék fénylő páncélú, verbális lovagok lettek volna). Parkert ezek és más alkalmakkor elsütött poénjai tették emlékezetessé.

„A férfiak ritkán kezdenek ki szemüveges lányokkal". „Ezt a regényt nem lehet könnyedén félrehajítani. Nagy erővel kell a sarokba vágni". „Mondja meg neki, hogy kibaszottul elfoglalt vagyok. Vagy fordítva". Ez a néhány megjegyzés jól példázza a parkeri szellemességet: maróan gúnyos, emberkerülő, de piszkosul remek humor volt. Azt beszélik, hogy boldogtalan volt a magánélete. A férfiak, akikhez feleségül ment, mind biszexuálisak voltak. Idővel menthetetlen alkoholista lett. Mindenét Martin Luther

Kingre hagyta. Mégis az Algonquinben nagyszerűen szórakozhattak, ha azt vesszük, nyelvi szempontból milyen ügyesek voltak a résztvevők. És a maga idejében páratlanul sikeres volt, a novelláiért begyűjtötte a jeles O. Henry-díjat, forgatókönyveiért pedig kétszer is jelölték Oscarra.

Az Oscarok

Pablo Picassót Anthony Hopkins játszotta a filmvásznon, Che Gueverát* Benicio del Toro, Hunter S. Thompsont* Johnny Depp. Az alábbi két nagyság szintén életre kelt Oscar-díjas filmekben.*

Pablo Neruda, költő (1904–1973)

Amikor jól jöhet: A nagy romantikusok egyik utolsó képviselőjének mondhatjuk magunkat, ha szenvedélyes csodálattal beszélünk Pablo Neruda szerelmes verseiről.

Az *Il Postino* (Neruda postása) (1994) című képzelt történeten alapuló, Oscar-díjas filmben Capri szigetén egy egyszerű postás Pablo Neruda chilei költő segítségét kéri, hogy meghódítson egy helyi szépséget. Neruda az őszinte, erotikus és szenvedélyes költeményeivel a komoly költő ritka példája volt, aki egyben megközelíthető is – a nagyközönség rajongott érte. Ezt a stílust még tizenévesként a *Húsz szerelmes vers és egy reménytelen ének* (1924) című kötetével teremtette meg, ami a mai napig a legismertebb műve.

Ahogy teltek az évtizedek, a forróvérű koraérettség valamiféle fejlődésben való visszamaradottsággá vált. Az 1930-as években diplomáciai karrierje révén Spanyolországba került, ahol összebarátkozott Federico García Lorcával*. Lorca fasiszták általi meggyilkolása átpolitizálta Nerudát.

Élete végéig elkötelezett kommunista maradt, és akkor sem változtatott a nézetein, amikor a sztálini terror szörnyűségei napvilágra kerültek. Ellentmondásos figurává tette az, hogy nem volt hajlandó elítélni a szovjet elnyomást. Jorge Luis Borges* például „nagyszerű költőként, de aláváló emberként" jellemezte.

1971-ben irodalmi Nobel-díjat kapott. Két évvel később a betegsége utolsó szakaszában Augusto Pinochet, jobboldali diktátor emberei átkutatták chilei lakását. „Nézzenek csak körül", mondta állítólag, „Itt csak egy magukra veszélyes dolgot találnak: a költészetet". Gabriel García Marquez szerint Neruda bármely nyelven a 20. század legnagyobb költője volt, amit azért kétkedéssel kell fogadnunk, de jól mutatja a csodálatot és a szeretetet, ami felé irányult nem csak írótársai, de a nagyközönség részéről is.

Stephen Hawking, fizikus (sz. 1942)

Amikor jól jöhet: Egy olyan elképzelésre, amit egy sokkal nagyobb tervezet kicsi kezdetének érzünk, azt mondhatjuk, hogy „ez tulajdonképpen a Hawking-féle szingularitás, amiből minden más következik".

Bár tolószékhez van kötve, az elismert asztrofizikus, Stephen Hawking intellektuálisan bejárja a világegyetem külső köreit. Cambridge-ben, még PhD-hallgatóként írta meg a szakdolgozatát a fekete lyukakról (a csillagok összeomlása utáni szélsőséges területekről). Később a kutatásai révén olyan elméleteket állított fel, amiket lehetetlen értelmesen egy bekezdésben elmagyarázni a hozzá nem értőknek. (Összeomlana tőlük az agyunk „csillaga", és egy agyi fekete lyuk keletkezne). Elég, ha annyit mondunk, hogy először arra a következtetésre jutott, hogy a világegyetem „szingularitásként" jöhetett létre, vagyis egy fekete lyukban lévő pontként, ahol a tér és az idő elveszti az értelmét. Másik elmélete az, hogy a fekete lyuk hőt sugároz" (ez az ún. „Hawking-sugárzás"), ami később bizonyítást is nyert, és ami igen jelentős, sikeresen egyesíthető a kvantummechanika összeegyeztethetetlen elméleteivel és Einstein* általános relativitáselméletével.

A brit tudós eredményei annál különlegesebbek, mivel 1963-ban amiotrófiás laterálszklerózist, egy motoneuron betegséget diagnosztizáltak nála. Akkortájt két évet adtak neki. Mindenki tudja, aki látta Eddie Redmayne Oscar-díjas alakítását *A mindenség elmélete* című filmben, hogy eleinte depresszióba zuhant, aztán a szerelem és a munka megmentették az életét.

Más képességei mellett még minden hájjal megkent üzletember is. *Az idő rövid története* című műve hihetetlen mennyiségben, tízmillió példányban kelt el, annak ellenére, hogy a fizikáról szóló könyvek nem számítanak sikerkönyvnek. Általában a közgazdaságról szólók sem azok, de itt is akadt egy szerző, aki szembement az elvárásokkal, sőt dicséretet is bezsebelt a milliárdos Bill Gatestől…

Meglepetésszerű sikerkönyvek

A „meglepetésszerű sikerkönyvek" kifejezés szószaporítás: a könyvszakmában olyan nehéz bármit is megjósolni, hogy minden sikerkönyv meglepetés lehet. Ezek ismeretében is az alábbi sikerek kiváltképp váratlanok voltak.

Thomas Piketty, közgazdász (sz. 1971)

Amikor jól jöhet: Piketty nevét akkor érdemes bedobni, ha szóba kerül az a dilemma, hogy a szegények és a gazdagok közötti szakadék tovább mélyül, ha nem teszünk valamit ellene.

Mi szolgálhat rá magyarázattal? 2014-ben egy hétszáz oldalas könyv, amit egy nem különösebben ismert francia közgazdász írt, egy szempillantás alatt óriási siker lett. Balos, jobbos és középen lévő politikusok bizonygatták, hogy átrágták magukat rajta. Néhányan talán meg is tették. De *A tőke a 21. században*, amit Thomas Piketty írt, nagy sikert aratott a nagyközönség soraiban is.

A könyv központi kérdése az, hogy a szegények és a gazdagok között egyre tágul a rés, és ha ez ellen nem teszünk valamit, a jelenség egyre rosszabb lesz. Hogy miért? Mert a szabadpiaci környezetben a leggyorsabban nem a szorgalmas munkával lehet pénzt keresni, hanem a már meglévő pénzünk befektetésével. Más szóval a gazdagok elkerülhetetlenül egyre gazdagabbak, a szegények pedig biztos bukásra vannak ítélve. Ennek a veszedelmes irányzatnak csak úgy tudunk gátat szabni, ha keményen megadóztatjuk a gazdagokat, állítja Piketty.

Piketty sikerének egyik oka természetesen az, hogy a 2007–2008-as globális pénzügyi válság nyomán az emberek nagy általánosságban a bankárokra és a kapitalizmusra haragudtak. Biztos siker volt tehát minden olyan könyv, ami intellektuálisan megtámogatta ezt az érzést. Természetesen akadtak olyanok, akik elvetették ezt a balos makrogazdasági elemzést (Megjegyzendő: Hivatkozzunk mindig a makrogazdaságra; ez gyakorlatilag egyet jelent a gazdasági rendszerrel, de cirkalmasabban hangzik.) A politikai színskála másik végéről érkező kritikusok rámutattak arra, hogy az elmúlt kétszázötven év adatai, amin Piketty kutatásai alapultak, tulajdonképpen nem támasztották alá az elméletét, ugyanis a 19. század elejétől a szegények és a gazdagok közötti különbség csökkent, és nem nőtt. Az 1910 és 1970 közötti időszakban, amikor Európát elpusztította a két világháború, a különbség drasztikusan csökkent. Piketty, ez a kellemes külsejű fiatalember, aki már a fenti időszak után született, ezt olyan szakaszként említi, ami a történelem menetével ellentétes volt. Kritikusai azt vetik ellen, hogy a kapitalista fellendülés következő évtizedei nem annyira a szabályt, mint a kivételt jelentik.

Vajon kinek lesz igaza? A makrogazdaságról folytatott beszélgetésekben az a kézenfekvő válasz, ha azt mondjuk, hogy itt ugyanúgy nehéz bármit is megjósolni, mint a könyvkiadásban.

Alexis de Tocqueville, filozófus (1805–1859)

- **Amikor jól jöhet:** Ha ellentmondásos véleményre számítunk, mielőtt bárki is elítélne minket, javasoljuk, hogy gondoljanak csak Tocqueville-re, aki a többség zsarnokságára figyelmeztetett.

Az amerikai demokrácia valószínűtlen cím egy sikerkönyvnek, Alexis de Tocqueville terjengős és pedáns műve az 1834-es kiadása után mégis azzá vált. A francia filozófus három évvel korábban megbízást kapott, hogy írjon jelentést a börtönökről az Egyesült Államokban. Egy cimborájával, Gustave-val hajózott át az Atlanti-óceánon, és kilenc hónapon át utazgatott az országban. Nyitva tartotta a szemét, és jegyzetelt. És a végeredmény sokkal nagyobb léptékű lett, mint a büntetési rendszer működése: nem több, mint egy nemzet portréja.

Érdemes megjegyezni, hogy az eltompult európaiak szemében az, ami Amerikában folyt, egy kivételesen izgalmas kísérlet volt. A lehetőségek földje! De Tocqueville olyan művet „tálalt fel", ami kielégítette a kíváncsiak étvágyát, és kellő mennyiségben volt benne dicséret és lelkesedés. Ezért lett még a szerző életében sikeres alkotás. Az, hogy még ma is hivatkoznak rá, inkább az író fenntartásai és kritikái miatt van. A francia filozófus erősebben hitt a szabadságban, mint az egyenlőségben, mivel az utóbbi iránti „elfajult ízlés" „arra készteti a gyöngéket, hogy lerántsák a maguk szintjére az erőseket". Amerikában azonban nincs automatikus tisztelet senki iránt, se az arisztokraták iránt (még jó), de a tanult, tehetséges férfiak iránt sem (ez azért kicsit túlzás). Így jött létre szerinte egy olyan kultúra, ami a középszerűséget favorizálja.

De Tocqueville – aki később Franciaország külügyminisztere lett – azt is állította, hogy az amerikai típusú demokrácia könnyen türelmetlenséghez vezethet, ha nem áll az általános megegyezés pártjára, és ezt nevezte „a többség zsarnokságának".

Bertrand Russell, filozófus (1872–1970)

Amikor jól jöhet: Azt a filozófust, aki a logika matematikai megfogalmazására alapítja a nézeteit, a Bertrand Russell hagyományait követő elemző filozófusnak nevezhetjük.

Egy londoni taxisofőr egyszer az utasában felismerte Anglia vezető filozófusát, Bertrand Russellt. Nekiszegezte hát a kérdést: – Mi ez az egész? – Nagy elkeseredésére Russellnek nem volt rá válasza. De az anekdota elárul valamit arról az emberről, aki nem volt hajlandó szépíteni az igazságot, ugyanis Russell számára a kérdés, hogy „Mi ez az egész?" egyszerűen értelmezhetetlen volt, és nem tett úgy, mintha mást gondolna róla.

Matematikusként eredeti jelenség volt. Miután A. N. Whiteheaddel együtt megírta a *Principia Mathematicát* (Whitehead feleségét később üldözte a szerelmével), és ezzel megalapozta a hírnevét, a továbbiakban közfelháborodást keltett azzal, hogy a kor kulcsfontosságú kérdéseiben ellentmondásos álláspontra helyezkedett. Ateista volt, aki hitt a szexuális szabadosságban, és a háború idején pacifista nézeteket vallott. Egy kellemes mellékkörülmény is hozzájárult ahhoz, hogy celeb váljon belőle: jelentős összegeket kapott az újságcikkeiért. Ő volt az első média-

professzor. 1945-ben a közérthető *A nyugati filozófia története* című műve nagy meglepetésre hihetetlen siker lett, és anyagi biztonságot szavatolt számára. Más filozófusoktól eltérően ő ugyanis tisztán és elbűvölően írt. 1950-ben irodalmi Nobel-díjat kapott.

Egyetemi körökben az analitikus filozófia megalapítójaként tisztelik, aki jelentősen fejlesztette a logika és a nyelv filozófiájának tudományát. Mégis sokkal inkább megmaradt az emlékezetben zilált ősz haja, nyilvános ateizmusa (kora Richard Dawkinsa volt) és a kalandozásra sarkalló libidója miatt, ami arra késztette, hogy folyton férjes asszonyokkal keveredjen viszonyba. Amennyire megítélhetjük, Russell sokkal jobban szórakozott a nőkkel, mint a következő költő, aki olyan előítélet-mentes volt, hogy hagyta, hogy a felesége elszökjön Salvador Dalíval...

A francia ellenállás

A háborút követően Franciaországban mindenki azt állította, hogy titokban az ellenállásban harcolt. Valójában nem voltak olyan sokan.

Paul Éluard, költő (1895–1952)

Amikor jól jöhet: Ha lelkesen azt halljuk valakitől, hogy nyitott párkapcsolatban él, figyelmeztessük Éluard sorsára, akinek feleségét Salvador Dalí szerette el.

A II. világháború alatt Paul Éluard francia költő az életét kockáztatva állította össze azt a náciellenes verseskötetet, amibe hozzá hasonló gondolkodású költők alkotásait válogatta be. Szenvedélyes, lírai és megható ódája, a *Liberté* olyan gyújtó hangulatú volt, hogy az angol királyi légierő több ezer példányt dobott le belőle a megszállt Franciaország felett, mert reménykedtek, hogy javítják vele a helyiek harci szellemét. Felkavaró költemény volt, ami megszilárdította Éluard, mint a francia ellenállás koszorús költőjének helyzetét.

Más verseivel ellentétben a költő egyértelműen fogalmazott ebben a költeményében. Éluard a szürrealista mozgalom egyik alapítója volt, aminek célja az észlelés kapuinak ledöntése, és az általában csak álmainkban tapasztalt mély tudatalatti energiák felszabadítása volt. A gyakorlatban

ez rendszerint azt jelentette, hogy valaki összehordott hetet-havat, bár időnként olyan sorok is születtek, amiknek értelmük is volt. Például ott van Éluard szerelmes verse, a *Szemed íve**.

Amilyen igazi bohém volt, nem csupán az eszméit osztotta meg a művésztársaival. Orosz feleségével, Galával (akivel egy svájci szanatóriumban ismerkedett meg) *ménage à trois*-ba keveredett Max Ernsttel*, de ez sajnálatos módon feszültséget okozott a házasságukban. Elváltak, és Gala Dalí felesége lett. A költő később elkötelezett kommunista lett. Annyira letette a voksát az ügy mellett, hogy még akkor is a szovjet diktátort éljenezte, amikor az kivégeztette egyik barátját, egy cseh történészt, Záviš Kalandrát.

Simone Weil, filozófus és aktivista (1909–1943)

Amikor jól jöhet: Ha a beszélgetés témája az, hogy az európai baloldali értelmiségieknek mennyibe időbe került felismerniük a kommunizmus bűneit, említsük meg, hogy Simone Weil már az 1920-as években előre látta őket.

Természetes volt, hogy Simone Weil csatlakozik majd a francia ellenálláshoz, hiszen egész életében a szerint cselekedett, amit hirdetett. És e tekintetben szélsőségekre is ragadtatta magát. Hatévesen például nem volt hajlandó cukrot enni, hogy szolidaritást vállaljon a lövészárkokban harcoló francia katonákkal. Felnőttként egyre inkább ellenezte a szélsőséges ideológiákat, nemcsak a fasizmust,

* Rónay György fordítása.

hanem a kommunizmust is. Az elsők között vette észre a kommunizmusban rejlő veszélyt, hogy ez az ideológia lehetőséget ad a forradalmároknak, hogy uraikhoz hasonlókegyetlenséggel lépjenek fel, holott éppen az ő hatalmukat akarják megdönteni. Olyan kiválóan érvelt az elképzelései mellett, hogy még Lev Trockij* is le volt nyűgözve. Nézetkülönbségeik ellenére a mindig nagylelkű Weil elintézte, hogy a Sztálin által száműzött Trockij a szülei lakásában lakhasson, amikor Párizsba érkezett.

Bár nem írt jelentős műveket, a hatása, főként zseniális esszéi révén jelentős volt. A 20. századi értelmiségiektől eltérően szenvedélyesen vallásos is volt, ami miatt teológiai kérdésekben sokszor eszeveszett nézeteket vallott. A gonosz problémáját – azt a rejtélyt, hogy a jóindulatú, mindenható Isten miért engedi meg a világban a gonosz létezését – egy nyakatekert érvvel bizonyította, miszerint Isten a legteljesebb befejezettségben létezik, így az emberek, amennyiben léteznek, rajta kívül lehetnek csak egy olyan térben, amiben a gonosz is jelen van (mivel Isten mellett csak a jó van, és nincs helye a gonosznak).

Egyszer azt írta: „Az igazsághoz csakis önmagunk megsemmisítésén keresztül vezet az út". E szerint is élt, és végül e szerint halt meg. Miután Londonba menekült, a nácik által megszállt Franciaországban szenvedő honfitársai iránti együttérzésből éhezett, melynek egyenes következménye volt, hogy harmincnégy éves korában szívroham végzett vele. Egy anekdota szól arról, hogy amikor az ellenállásnak dolgozott, egyszer az utcán elejtett egy titkos papírokkal teli bőröndöt, ami kinyílt, és az iratok szétszóródtak a járdán. Legalább nem a metrón hagyta a bőröndöt. Könynyen megesik az ilyesmi, mint ahogy egy bizonyos indiai költővel történt...

Bőröndös balesetek

Mostanában az emberek többsége lementi a dolgait a számítógépére, de volt idő, amikor csak egyetlen példány létezett. Ernest Hemingway állítólag többek között azért vált el az első feleségétől, mert az elhányt egy bőröndöt az író összes korai munkájával. Az alábbiak is bőrönddel kapcsolatos szerencsétlenség áldozatai lettek.*

Rabindranath Tagore, költő és regényíró (1861–1941)

Amikor jól jöhet: Jó példa arra az emberre, akit egykor shakespeare-i magasságokba emeltek, de akinek csillaga aztán fokozatosan leáldozott.

Rabindranath; érdemes ezt a nevet addig gyakorolni, míg tökélyre nem visszük a kiejtését, hiszen Rabindranath Tagore nagyra értékelt költő, vagy legalábbis régen az volt. Az első nem európai, aki irodalmi Nobel-díjat kapott, sokakkal ismertette meg elsőként a nyugat-indiai irodalmat (főként a sajátját), miközben szülőföldje bengáli nyelvén tanította az indiaiakat az európai kultúra legfrissebb fejleményeire.

Jóvágású, arisztokratikus bráhmin származású férfi volt, és valójában az ötvenes éveiben ért a csúcsra. 1912-ben hajózott Angliába a *Gítándzsali* (*Áldozati énekek*) című verseskötete saját maga készítette angol fordításával. Miután ilyen messzire jutott, a londoni földalattin elvesztette a bőröndöt, amiben a kézirat volt. Szerencsére visszaadták neki. Rábeszélte W. B. Yeats-et, hogy olvassa el, és Yeats zseniálisnak tartotta. Amikor egy évvel később kiadták a kötetet, akkora szenzációt keltett, hogy Tagorét gyakorlatilag haladéktalanul Nobel-díjjal tüntették ki. A verseket franciára André Gide*, oroszra Borisz Paszternák ültette át. Wilfred Owen, mielőtt a háborúban megölték volna, a jegyzetfüzetébe egy Tagore-idézetet írt: „Ha én innen elmegyek, legyen az a búcsúszavam, hogy amit a szemeim láttak, amit az életem kapott, az felülmúlhatatlan". Tagore versei adják három nemzeti himnusz szövegét: az indiait, a bangladesit és a sri-lanka-it.

Jóformán elkerülhetetlenül döntötték le az élete során megszerzett trónjáról. Még Yeats is visszakozott; azt hozta fel, hogy a nagy ember későbbi munkái túl érzelgősek (Tagore a Tádzs Mahalt „az örökkévalóság arcán egy könnycseppként" írta le). Indiában ma úgy tekintenek rá, mint Angliában Tennyson költeményeire: jó dolgok, csak kicsit idejétmúltak.

Robert Capa, fotográfus (1913–1954)

Amikor jól jöhet: Ha nagyon közeli képeket készítünk, mormolhatjuk Robert Capa szavaival élve: „Ha nem elég jók a képeid, nem voltál elég közel".

Magyarul a *Capa* cápát jelent. Ez volt a Friedman Endre nevű éles eszű zsidó fiú gúnyneve az 1920-as évek Magyarországán, az iskolában. Amikor a fasizmus elől Párizsba menekült, be-

levetette magát a haditudósítói munkába, és azt állította, hogy amerikai, akit Robert Capának hívnak. A húzása bejött, és ő lett kora legismertebb haditudósítója.

Jóképű, sötéthajú fickó volt, horgas orral, a háborúkat és a nőket egyforma elánnal hajtotta. Van, aki azt állítja, hogy híres fotója, *A milicista halála* (1936), ami egy spanyol katonát mutat abban a pillanatban, amikor a golyó fejen találja, valójában hamisítvány. (A katona talán meg sem halt, csak elvesztette az egyensúlyát.) Mások arra emlékeztetnek, hogy bármilyen szeretetre méltó volt is Capa, nem lehet maradéktalanul csodálni egy olyan embert, aki boldogan vitte ágyba a barátai feleségét (ami nála rendszeresen előfordult). Arra azonban fel kell hívni a figyelmet, hogy a haditudósító elvesztette élete nagy szerelmét, fotós kollégáját, Gerda Tarót, akit 1937-ben egy tank taposott halálra, és utána már sosem volt a régi. Imádta a veszélyt. *„Ha nem elég jók a képeid, nem voltál elég közel"*, jelentette ki egyszer. 1954-ben e filozófia jegyében egy vietnami megbízatás alkalmával az történt, ami várható volt: taposóaknára lépett, ami leszakította az egyik lábát. Nem halt meg azonnal.

Capa számtalan fényképét látni a spanyol polgárháborúról a manhattani Nemzetközi Fotográfiai Központban. Közülük sokat az 1990-es években fedeztek fel egy bőröndben, ami fél évszázada veszett el. A fotós elvesztette, amikor 1939-ben a nácik elől menekült.

A nácizmus üldözöttjei

Mondjon, ki mit akar a nácikról... Komolyan, mondjunk bármit, mind megérdemlik. Fertelmes bűneiken túl elnyomtak írókat, és elfojtották a szólásszabadságot.

Rudolf Steiner filozófus, spiritualista és neveléstudományi szakember (1861–1925)

Amikor jól jöhet: A biotermékekért rajongó barátainkat megkérdezhetjük, hogy a Rudolf Steiner-féle szélesebb körű spiritualizmus hívei-e.

Valamit nagyon jól csinálhatott. A nácik gyűlölték, próbálták félbeszakítani a Münchenben tartott előadását azzal, hogy lekapcsolták a villanyt és bűzbombákat dobáltak fel a pódiumra. Mi volt az Rudolf Steinerben, ami annyira zavarta őket? Különös elképzelései voltak a fajról, amik nem egyeztek a nácik furcsa elméleteivel. Viszont Steiner elméleteinek többsége eszelős őrültség volt. Az osztrák tudós legfontosabb eszméje a spiritualizmus valamifajta tudományos megközelítését képzelte el, röviden kísérteteket, karmát és reinkarnációt vizionált. Kilenc volt, amikor azt képzelte, hogy a nagynénje szellemét látja. Meggyőződése volt, hogy találkozott Jézussal. Ha még többet is szeretnénk tudni, a filozófiáját antropozófiának nevezte, ami egy jó szándékú őrültség volt, és a szeretetet meg hasonlókat hangsúlyozta.

Az alternatív gyógymódok iránti érdeklődését és a gazdáknak adott tanácsait leszámítva, miszerint a holddal és a bolygókkal való együttállást figyelembe véve vessenek, Steinernek voltak nem teljesen őrült ötletei is. (Dicséretére legyen mondva, hogy bővelkedett az ötletekben, és ezekből pár azért célba talált.) Az állam szervezését illetően úgy vélte, el kell választani egymástól a politikai, gazdasági és kulturális intézményeket. Másoknál korábban kezdte támogatni a biogazdálkodást. De mind közül az a gondolati terület, ahova lázas agya bekukkantott, az oktatás volt, mert itt hagyott igazán mély nyomot. Az ezer körüli Steiner-iskolában, amik mind a mai napig működnek, a diákok a hagyományosnál jóval nagyobb szabadságot kapnak a tanulási tapasztalatszerzés terén, és ezeken a helyeken egyenlő hangsúlyt fektetnek a művészetekre és a természettudományokra. Steiner elég ellentmondásosan nem hitt abban, hogy a gyerekeket azelőtt már olvasni tanítsuk, mielőtt kinőnek a maradó fogaik, ami miatt a Steiner-tanulók elmaradnak az írás-olvasás területén.

Sigmund Freud, pszichiáter (1856–1939)

Amikor jól jöhet: A freudi nézetekről az a legáltalánosabb elképzelés, hogy végső soron minden a szexre vezethető vissza. „És mit szólna ehhez Freud?", tehetjük fel a kérdést szinte bármilyen beszélgetésben, és sokatmondóan emelgethetjük a szemöldökünket.

Hol is kezdjük? Az Ödipusz-komplexusnál. Sigmund Freud úgy gondolta, hogy az apját véletlenül megölő és az anyját

feleségül vevő Ödipuszról szóló görög monda mélységes igazságot tár fel az emberi természetről. Valamennyien szerelmesek vagyunk az anyánkba és neheztelünk az apánkra, de úgy teszünk, mintha nem így lenne, és ez más lelki problémákhoz vezet. Amire csak egyet válaszolhatunk: beszélj csak a magad nevében, Sigmund!

Problémát jelent, hogy sok elméletét lehetetlen megcáfolni (lásd Karl Poppert*). De gyakorlatilag ő találta fel a pszichoanalízissel való gyógyítást, és a hatása már azoknak a koncepcióknak a puszta számából is lemérhető, amiket kifejlesztett, és amiket még ma is alkalmaznak. Gyermeki szexualitás: a gyerekeknek alapvető szexuális késztetéseik vannak. A beszéltetés gyógymódja: beszéljünk a problémáinkról, és rögtön jobban érezzük magunkat. Az élvezet elve: az érzéki örömszerzés késztetése. A halálösztön: az önpusztítás vágya. Péniszirigység: a nők titkon azt kívánják, hogy bárcsak péniszük lenne. Az Id (Ösztön-Én), Ego (Én) és Superego (Felettes Én): alapvető vágyak, társadalmi erkölcs és a köztük irányító akarat. Elfojtás: a nem kellemes élmények tagadása. Átvitel: a neheztelés vagy a vágy igazi forrását illető önáltatás. Freudi elszólás: véletlenül kibökünk valamit, ami feltárja a rejtett igazságot.

Ne feledjük, hogy Freud a 19. század végi Bécsben folytatta kutatásait, ahol szinte mindenki futóbolond volt. Ezenkívül komoly kokainfüggő volt (ő gyógyító hatásúnak tekintette). Miután a nácik egy nap megjelentek a bécsi lakásán, és nagy összeget követeltek tőle, a lányát, Annát pedig huszonnégy órára bevitték kihallgatásra, Freud Londonba menekült, ahol haláláig élt. Állkapocsrákban halt meg, mert nagy és (mint ő mondta volna) fallikus szivarokat szívott. A Golders Green zsidó temetőben helyezték örök nyugalomra.

André Breton, író (1896–1966)

Amikor jól jöhet: Nincs unalmasabb, mint ha valaki hosszasan egy álmáról diskurál. Úgy tudjuk leállítani, ha André Bretonra hivatkozunk: tartsa be a tanácsát, és írjon az álmáról egy verset.

Frida Kahlo* André Bretonnak köszönheti a hírnevét. Ő fedezte fel a festőnőt, amikor Mexikóba látogatott, és meg is hívta, hogy mutassa be a műveit Párizsban. Fridát nem kedvelte különösebben, így amikor a festőnő a repülőtérre érkezett, nem ment ki elé, hanem maga helyett a feleségét, Jacqueline-t küldte. Ennek előre nem látott következménye állítólag az volt, hogy a két nő szenvedélyes viszonyba bonyolódott.

Kahlo több okból is hálával tartozott Bretonnak, ahogy mindenki más is, akit kapcsolat fűzött a szürrealizmushoz, a francia író által 1924-ben írt *Szürrealista kiáltvánnyal* elindított, tekintélyromboló kulturális mozgalomhoz. Az írás létfontosságot tulajdonított annak, hogy az alkotóművészt felszabadítsák a logika zsarnoksága alól. Az emberek többsége, ha a szürrealizmusra gondol, a Salvador Dalíhoz hasonló művészek zavaróan bizarr műveit látják maguk előtt, de meg kell jegyeznünk, hogy ez a mozgalom nemcsak festőkre, hanem a Bretonhoz hasonló írókra is kiterjedt. Breton az automatikus írást javasolta, vagyis azt, hogy vessünk papírra mindent, ahogy az eszünkbe jut, ne próbáljuk meg a szavakat összefüggő egészbe rendezni. A költészetére ízes példa a feleségéről írt verse, amiben azt mondja, hogy a felesége „egy vidra dereka egy tigris fogai között". Hogy is van ez még egyszer? A szürrealizmus sokkal jobban bevált a vizuális művészetekben.

Breton anarchikus irányultsága és kommunista szimpatizáns érzései miatt elhagyta Franciaországot a náci megszállás után. Élete hátralevő része alatt bejárta a világot, barátokat és szürrealista tanítványokat, műveket és ritkaságokat gyűjtött. Lakásának egyik falát, tele kedvenc festményeivel, megőrizték a párizsi Pompidou-központban.

Paul Valéry, költő (1871–1945)

Amikor jól jöhet: Szeles napon idézzük Valéryt: „Le vent se lève!...Il faut tente de vivre!"*

Paul Valéry sosem nyert Nobel-díjat (bár többször is jelölték rá), de irodalmi óriásként tisztelték, a kulturális világban több jelentős posztot is betöltött (például a Francia Akadémia tagja volt). A II. világháború idején megfosztották kitüntető címeitől, így büntették azért, hogy nem volt hajlandó együttműködni a nácikat támogató Vichy-rezsimmel.

Életpályája jól demonstrálja, hogy érdemes várni, amíg az ember valóban kész arra, hogy kilépjen az irodalom színpadára. Huszonegy évesen, kezdő fiatal költőként Valéryt lesújtotta barátja és mentora, Stéphane Mallarmé* halála. A veszteség egzisztenciális válságot idézett elő, ami végül odavezetett, hogy felhagyott az írással. Az ablakon át egy vihart figyelt 1898-ban, amikor hirtelen ráébredt, hogy értelmetlen minden, és úgy döntött, leteszi a tollat. Csak tizenkilenc évvel később, egy másik mentora halálakor – aki egy reklámügynökség feje volt, és aki mellett titkárként dol-

* „Szél támad!...Élni, próbáljunk meg újra!" Paul Valéry: *Tengerparti temető*, Kosztolányi Dezső fordítása.

gozott – érezte úgy, hogy „megtöri a nagy csendet", ahogy ez a pillanat ismertté vált.

Négy évbe telt, míg megírta, de amikor a százötvenkét soros verse, a *La Jeune parque* (Az ifjonti sors) 1920-ban megjelent, remekműként dicsérték. „Qui pleure là, sinon le vent simple" – e sorral kezdődik. „Ki más sír, ha nem a szél...". A verset egy fiatal nő szájából halljuk, aki a tengert nézi, és azon tűnődik, érdemes-e élni; azt állították, hogy az I. világháború borzalmait idézi fel, és egyike a 20. század legnagyobb francia verseinek.

Paul Klee, festőművész (1879–1940)

Amikor jól jöhet: Ha zsenire akarunk példát felhozni, Klee jó választás, mert nem olyan ismert, mint mondjuk Albert Einstein vagy Leonardo da Vinci.

Egy svájci tanár egyszer piknikezni vitte a tanítványait. Amikor azt javasolta, hogy rajzolják le mind a közeli vízvezetéket, az egyik cipőket rajzolt a római vízvezeték oszlopának tövére. Egy kiváló kritikus így kommentálta: „Attól a naptól fogva minden vízvezeték jár". Ezzel azt akarta kifejezni, hogy Paul Klee már tizenegy évesen is zseniális volt.

Eleinte mégsem volt biztos az elhivatottságában. Michelangelo Antonioni* filmrendezőhöz hasonlóan gyermekkorában nagy tehetséget árult el a hegedülésben. Később felhagyott a muzsikálással, mert kihalóban lévő művészetnek tartotta, és inkább festeni tanult.

Mit értünk azon, ha valakit zseninek nevezünk? Jobbára a teljesítmény puszta változatosságára értjük. Elég átnézni Klee életművét, hogy bámulatosan sokféle stílust fedezzünk fel, mintha egyik képtől a másikig, általában a legnagyobb sikerrel átgondolta volna az álláspontját. Egy másik idevonatkozó megfigyelés e tekintetben a gyermeki játékossága (amit Picassónál és Einsteinnél is megtalálunk), és néha pálcikaembereket és humort is vegyít az alkotásaiba.

Félénk ember volt, aki a weimari Bauhaus iskolában, ahol az 1920-as években tanított, hátrafelé csoszogva járt, és beszéd közben nem nézett a tanítványaira. Később kiadott előadásai forradalmiak voltak, a 20. századi művészettörténet egyik legfontosabb értekezései. Avantgárd nézetei elkerülhetetlenül összeütközésbe hozták a nácikkal. Bár nem volt zsidó, de modern volt, ami éppen elég volt, hogy elfajzottnak nyilvánítsák. Elbocsátották a düsseldorfi tanári állásából, műveit eltávolították a nyilvános kiállítótermekből, és elítélték, aki képet vett tőle. Élete második felében sclerodermában szenvedett, ami a bőr fokozatos megkeményedésével és sorvadással jár, emiatt nehezen tudott mozogni, és a betegség végül a halálát okozta.

Marc Chagall, festőművész (1887–1985)

Amikor jól jöhet: Egy kisgyerek irkafirkáját azzal dicsérhetjük, hogy megemlítjük: kissé Chagall középső alkotói korszakára emlékeztetnek a rajzai.

Chagallban jóval több van, mint a gyermeki érzékenysége és a gyönyörű, vonzó színek használata: van két tulajdonsága, amik a csellózó kecske kedvenc motívumában fejeződnek ki. Festészeten kívül készített üvegablakokat ka-

tedrálisokba, megfestette a párizsi Palais Garnier operaház mennyezetét, és egy híres illusztráció-sorozatot készített az Ótestamentum egyik kiadásához.

A festő műveinek állandó témája a veszteség, a tradicionális zsidó élet utáni nosztalgia, amihez az oroszországi Vityebszkben töltött gyerekkora kötötte, ahol az apja egy heringfeldolgozó üzemben dolgozott. A festményein látható motívumai többsége, köztük a heringek gyakori felbukkanása az otthoni emlékekből ered. Chagall akkor sem szabadult a veszteségtől, amikor elhagyta Oroszországot, és Párizsba ment. Idővel úgy érezte, el kell hagynia Európát, és New York-ban telepedett le, miután a nácik elégették a műveiről írt könyveket az 1933-as nagy könyvégetés során. Későbbi művei nemcsak a saját szenvedéseiről, hanem a zsidó nép gyötrelmeiről is szólnak. Bár erre a témára általában csak célzott, az 1938-as *Fehér keresztrefeszítés*en egyenesen meg is mutatta: Jézus a keresztfán, körülötte náci bűncselekmények képei.

De hiba lenne azt hinni, hogy Chagall csak komor vagy nehéz témákat dolgozott fel. Jellegzetesebb festménye a *Menyasszony* (La Mariée), amin egy menyasszonyi fátylas nő látható, mellette a mindenütt jelenlevő, csellón játszó kecske. A látvány szürreális, lankasztóan romantikus, ugyanakkor kissé szomorkásan vágyódó. (A menyasszony alakját talán az első felesége, Bella ihlette, aki pár évvel a kép születése előtt halt meg). A hírnév új, sztratoszferikus magasságát érte el a kép, miután Richard Curtis romantikus vígjátékában, a *Sztárom a párom*ban is szerepelt, amiben Julia Roberts egy mérhetetlenül gazdag filmsztárt játszik, aki úgy adja a szerelme (Hugh Grant) tudtára az érzéseit, hogy neki ajándékozza a képet. Kvízkérdés: Elton John énekelte a *But not for me* című számot Curtis *„Négy esküvő, egy temetés"* című filmje nyitójelenetében, de ki írta a zenét és a szöveget?

Négy esküvő

Richard Curtis romantikus vígjátéka, a Négy esküvő és egy temetés a b betűs szó ismételgetésével kezdődik. Később az egyik szereplő elmond egy teljes W. H. Auden verset. A magas és az alacsony kultúra klasszikus kombinációja, ami olyan jellemző Curtisre.

George Gershwin, zeneszerző (1898–1937)

Amikor jól jöhet: Ha valaki nem a saját tehetségét mutatja meg, hanem mások alkotásait másolja, jegyezzük meg nyugodtan: „Minek legyen valaki középszerű Ravel, amikor elsőrangú Gershwin is lehet?"

Mi a közös a *Manhattan*ben és a *Négy esküvő és egy temetés*ben azon túl, hogy két elsöprő sikerű romantikus vígjátékról van szó? A válasz, hogy mindkettő George Gershwin amerikai zeneszerző zenéjével kezdődik. Az első esetben a *Kék rapszódia*, egy merész szimfónia kirobbanó zenéjére, ami megalapozta a zenei kánonban Gershwin helyét olyan népszerű zeneszerzők között, mint Strauss vagy Csajkovszkij. Az utóbbi egy Broadway-dal, a *But not for me,* aminek a szövegét Gershwin bátyja, Ira Gershwin írta. „Szerelmes dalokat írnak, de nem nekem..."

Szerelmes dalokból élt meg eleinte nem túl fényesen a fiatal Gershwin – akinek az apja még női cipőket készített – a New York-i Tin Pan Alley-ben* az 1920-as években. Az áttörést jelentő sikere a *Swanee* című szám volt, amit Al Jonson adott elő („Egy millió mérföldet gyalogolnék egyetlen mosolyodért…"). Dalok hosszú sorában ez volt az első, köztük voltak olyanok, mint a *Fascinating Rhythm* vagy az *Oh, Lady be good!* De ezek a könnyed, odavetett klasszikusok nem feleltek meg a becsvágyó Gershwinnek, aki végül 1935-ben megírta a *Porgy és Bess* című operáját. Az alkotás, aminek majdnem minden szerepét feketék játszották, olyan csodálatos dalokat vonultatott fel, mint a *Summertime* vagy az *It ain't necessarily so*, amik igazi klasszikusok.

Érdekes, de megválaszolhatatlan kérdés, mit érhetett volna el, ha tovább él (harmincnyolc évesen halt meg agydaganatban). Mindenesetre óriási sikereket mondhatott a magáénak. Gershwin egyszer megkérte a francia zeneszerzőt, Ravelt, hogy tanítsa. – Minek legyen valaki középszerű Ravel, amikor elsőrangú Gershwin is lehet? – kérdezett vissza Ravel. Amikor tanácsot kért Igor Sztravinszkijtől*, azt a választ kapta, hogy amennyit Gershwin keres, azzal már inkább ő az, akinek órákat kellene adnia.

Franz Kafka, író (1883–1924)

Amikor jól jöhet: Ha meg akarunk valakit sérteni, s ugyanakkor fel akarunk vágni a műveltségünkkel, mondjuk azt, hogy kafkai élmény volt velük lenni.

* A New York-i zenekiadók háza az 1800-as évek végén és az 1900-as évek elején. (A ford.)

Az *Annie Hall* című romantikus vígjátékban, a Woody Allen mellett fekvő lány így szól: – Kafkai élmény volt lefeküdni veled. – Allen meghökken, ami érthető is, hiszen Kafka műveit az érzelmi elidegenedéssel *(A kastély)*, az el nem követett bűnért kapott büntetéssel *(A per)* és a bogárrá válással *(Az átváltozás)* hozzuk összefüggésbe. Ez azt is megmagyarázza, hogy miért olyan mulatságos a Richard Curtis-forgatókönyvből forgatott Bridget Jones naplójában, amikor a főszereplőnőt a szürreális *Kafka motorja* című új regény reklámozására kérik fel.

Kafka kora atrocitásait összefoglaló témái és megfigyelőképessége a 20. század egyik legkiemelkedőbb regényírójává tették. A magánéletében nagy árat fizetett ezért az eredményért. A cseh-zsidó írót üldözési mánia gyötörte; azt a művészt testesítette meg, aki érzékenysége áldozata. Kora ifjúságától gümőkorban szenvedett. Végül a betegség ráhúzódott a gégéjére, és olyan fájdalmassá vált számára a nyelés, hogy negyvenegy évesen éhen halt. *Az éhezőművész* című felkavaró novellájában előrevetíti ezt az iszonyatos halált: egy férfiről szól, aki szó szerint halálra éhezteti magát egy mind közönyösebbé váló közönség kedvéért.

Kafka, az ember kissé túl szenvedélyes is volt. A barátai mégis azt bizonygatták, hogy falrengetően szórakoztató társaság volt. Ha Woody Allen képes a zsidó üldözési mániát mulatságossá tenni, akkor miért ne lenne valami vicces *Az átváltozások* nyitó mondatában? „Amikor egy reggel Gregor Samsa nyugtalan álmából felébredt, szörnyű féreggé változva találta magát ágyában"*. Nem éreztünk-e mi is életünk során egyszer-kétszer hasonlót? Kafkának óriási hatása volt írótársaira Nabokovtól* kezdve egy bizonyos olasz posztmodern íróig, aki egyszer úgy beszélt egy interjúban Kafkáról, mint a „szerzőmről"…

* Györffy Miklós fordítása.

Szerelmes levelek

Nincs sok előnye, ha valakinek egy íróval van viszonya. Az egyik mégis az, hogy ha szerencsénk van, kapunk egy szép levelet.

Italo Calvino, regényíró (1923–1985)

Amikor jól jöhet: Christopher Nolan filmjeiről beszélgetve megjegyezhetjük, hogy van bennük egy „labirintusszerű valószerűtlenség, mintha Borges vagy Calvino egyik története lenne az alapja".

„Elkábítottak minket", írta Italo Calvino a szeretőjének, Elsa de Giorgi színésznőnek. „Nem tudok a szerelmünk varázskörén kívül élni". Hosszú viszonyuk alatt sok szerelmes levelet írt neki, amikre jellemző a szenvedély és a bensőségesség. Az utolsó szókapcsolat, ami a szerelmüket varázskörként írja le, arra a különös, alternatív valóságra is kivetíthető, amiben Calvino regényei játszódnak. Furcsa, egyedülálló világ ez, amiben semmi sem teljesen az, aminek látszik.

1979-es *Ha egy téli éjszakán egy utazó* című regényének kezdő mondata jól példázza a stílusát: „Italo Calvino új regényét, a *Ha egy téli éjszakán egy utazót* kezded éppen olvasni. Engedd el magad… Száműzzél most minden egyéb gondolatot. Hagyd, hogy a környezeted, a világ semmivé

váljék"*. A szavak megnyugtatók, mert a képek és kifejezések a hagyományos elbeszélés stílusához igazodnak (az utazó, a téli éjszaka), ugyanakkor össze is zavarnak, mert az író folyamatosan emlékeztet arra, hogy regényt olvasunk. Ezt nevezik posztmodern önreflexiónak, ami mámorító vagy éppen mérhetetlenül bosszantó, attól függően, kinek milyen az ízlése.

Calvino nem él a hagyományos regények érzelmi ráhatásával, ami a hitetlenkedés felfüggesztésére támaszkodik. Helyette ragyogó írásmódot, ötletességet, fanyar humort és gördülékenységet kínál. Észak-Itáliában nőtt fel, realista íróként kezdte a pályáját, de az 1950-es években (akkortájt, amikor kiábrándult a kommunizmusból) belevetette magát a kísérletezésbe. *A kettészelt őrgróf* egy őrgrófról szól, akit kettévág egy ágyúgolyó, *A famászó báró*ban a báró egy fán él. Megint csak az ismerős (az arisztokrata főhős) és a szürreálisan összezavaró kombinációját tapasztalhatjuk.

Túl sok műve látszik légvárnak, szinte szó szerinti értelemben, hiszen ott az 1972-es regénye, *A láthatatlan városok*, amiben színes kis karcolatokat gyűjtött össze egy sor kitalált városról, amikről – Calvino képzelete szerint – Marco Polo felfedező számolt be Kubla kán mongol uralkodónak. A leírások csodálatosak és hosszadalmasak, bonyolultak és véget nem érők. Az embernek az az érzése, hogy Calvino több ezer oldalt is képes lett volna papírra vetni, de egészében véve a könyv a stílus és az intellektus bámulatos teljesítménye, de csak e kettőé, nem másé.

* Telegdi Polgár István fordítása.

James Joyce, író (1882–1941)

Amikor jól jöhet: A joyce-i jelző egy írói stílusra vagy személyiségre vonatkozik, amire tobzódó nyelvi gazdagság, az érzékek és a vágyak birodalma jellemző.

Egy könyvkiadó tulajdonosa egyszer felkereste Joyce-t és a feleségét Párizsban. A látogatás alatt egyszer odasúgta Norának: „Nagy ember a férje". Az asszony így felelt: „Magának nem kell egy istenverte bolonddal együtt élnie!" Valójában odaadóan szerették egymást, az író haláláig kitartottak egymás mellett, és szenvedélyes (mellesleg rendkívül pornográf) leveleket váltottak egymással, amikor külön voltak. És bár néha sértegette a férjét, Nora végtelenül büszke is volt a státusára, mint a 20. század egyik legnagyobb írójáéra.

Legismertebb műve, az *Ulysses,* ami úgy hangzik, mintha egy görög mitológiai hősről szólna, holott valójában egy Leopold Bloom nevű felszarvazott dublini hirdetési ügynök egy napját írja le. (A regény szerkezete nagyjából követi a homéroszi *Odüsszeia* felépítését, Odüsszeusz latinosan írt neve Ulysses). A hasonlóság szándékos. A regény a hétköznapit magasztalja fel – ahogy a cím sugallja, a kalandok a lehető legmegszokottabb napban vannak elrejtve –, és az egyszerű embernek adózik tisztelettel. A „hős" belső gondolatait olyan gazdag mézédességgel fejezi ki, hogy néha olyan a nyelvezete, mintha zenét hallgatnánk, még olyankor is, amikor Joyce szexuális hancúrozását írja le a feleségével, Mollyval: „Végigcsókolta popójának ponponpuha kupoláit, mindkét kitelt féltekét, a bokros gazbarázdát, dinnyegőzben csak-csókosan csiklandozva"*, és így tovább. Mit jelent a „dinnyegőz"? Nehéz megmondani, de világos, hogy mire akar kilyukadni. Joyce önkényesen bánt a nyelvvel, örömét lelte az alliterációkban, szójátékokban és homályos utalásokban. A többség úgy érzi, egy szózagyvalék az egész, és kevesen tudták valaha is végigolvasni.

Bár Joyce Dublinban született és nevelkedett, élete nagy részét Olaszországban és Franciaországban töltötte. Gyakran utazott Svájcba gyógykezelésre, mert különféle szembetegségekkel küzdött. Ide vitte el magával a lányát is, Luciát, aki skizofrén volt, és Carl Jung* kezelte. De a nagy pszichiáter – miután elolvasta az *Ulysses*t – sokkal szívesebben látta volna Joyce-t magát, aki véleménye szerint szintén skizofrén volt.

Anaïs Nin, író (1903–1977)

Amikor jól jöhet: Ne rontsuk el a kiejtést! Ha pornográfiáról esik szó, nyugodtan rámutathatunk, hogy nem csak férfiak a szerzők; ott van például Nin *Naplója.*

Anaïs Nin halála után szexuálisan túlfűtött szerelmes leveleket találtak a holmija között, egyebek között éppen Gore Vidaltól* (aki híres volt szókimondóan homoszexuális regényeiről). Nin a naplójában dicsérte Gore tartását, és a férfiasságát is emlegette (ezt a jelzőt ritkán hozzák összefüggésbe az elvarázsolt Vidallal). Vidal a memoárjában tagadta, hogy a kapcsolatuk valaha is testi lett volna, bár Nin szerint

* Szentkuthy Miklós fordítása.

ennek az ellenkezője igaz. A szex kérdésében sosem volt olyan visszamaradott, hogy ne lépett volna előre.

Nin Párizsban született, New York-ban nevelkedett, és olyan szabadon élt és írt, ami egyszerre inspirálta és megdöbbentette az embereket. Először is egyszerre két férjet tartott. Egyikük bankár volt az Egyesült Államok keleti partján, a másik színész a nyugati parton. Kettős élete anynyira komplikált volt, hogy Hazugság-dobozt kellett tartania, amiben olyan létfontosságú tárgyak voltak, mint két csekk-könyv (a két párhuzamos házasság miatt természetesen két vezetékneve is volt).

Nin regényeket és verseket írt, de leginkább *Naplója* őrizte meg az olvasók emlékezetében. A szemléletes szexuális együttléteken túl – ő volt egyébként a csúcserotika első komoly írónője – a napló a 20. század sok férfi írójáról és festőjéről nyújt ritka, női szemszögből származó információt. Meglátásait segítette, hogy sok esetben le is feküdt velük. Nin baráti köre és szeretői között volt John Steinbeck, Lawrence Durrell és a leghíresebb, egy gátlásokat alig ismerő amerikai író, az egyetlen férfi, aki Nin méltó versenytársa volt a kendőzetlen és egyesek szerint kérkedő szexjelenetek terén…

Henry Miller, író (1891–1980)

Amikor jól jöhet: Akárcsak Nin, Miller is a pornográfia és a magas művészet találkozási pontjának kulcsfigurája. Ha valaki szereti a szóviccet, mondhatja, hogy *A szürke ötven árnyalata* pusztán egy lájtos Miller.

Viszonyuk csúcsán a kopaszodó Henry Miller, aki egy rövidlátó vérebre hasonlított, ezt írta Anaïs Ninnek*: „Úgy jöttem el tőled, hogy darabkáid rám ragadtak, járok-kelek, úszom a vér tengerében, az andalúz véred óceánjában…". Miller heves férfi volt. A szexben, ahogy az írásban is termékenynek bizonyult, és mindkét értelemben még nyolcvanas éveiben is „űzte az ipart": élete utolsó négy évében ezerötszáz levelet írt egy fiatal *Playboy* playmate-hez.

Miller alkotói pályájának csúcsa az 1934-es *Ráktérítő* volt. (Azt mondta, a „rák" szót azért akarta használni, hogy a civilizáció betegségét jelezze). A mű Miller nyomorgó íróként töltött párizsi éveiről és arról a temérdek szexről szól, amiben Millernek az első New York-i házassága felbomlása után része volt. Olyan gyakran használta benne a p-betűs szót, hogy pornográfnak ítélték, és harminc éven át betiltották az Egyesült Államokban. (Egy kormányhivatalnok szerint „nyálkás összefoglalása mindannak, ami az emberi züllöttség szemetében oszlásnak indult".) Szokatlan olvasmány, az olvasó ízlésétől függően gyomorforgató vagy új erőt adó. Íme, egy példa: „Befurakodunk a vécébe, ott állva a falhoz nyomom, és megpróbálok belé hatolni, de nem megy, erre leülünk az ülőkére, de így sem megy". 1964-ben a Legfelső Bíróság végre úgy döntött, hogy Miller remekműve „nem obszcén", hanem mégis elfogadható.

Az író igazi teljesítménye vitathatóan nem a plasztikus szexjelenetekben rejlik, hanem abban, hogy elsőként teremtette meg a ma olyan népszerű önéletrajzi regényt, ami az olvasóban kételyt ébreszt, hogy a leírt események valóban megtörténtek-e. Miller esetében igen gyakran így van. Hatalmas élettapasztalatból meríthetett, részben ötszöri házassága révén, és e tekintetben csak Norman Mailer* tett túl rajta, és a *Henderson, az esőkirály* írója pedig ugyanannyiszor kötött házasságot, mint ő…

Sokszor házas

A díjat Norman Mailer kapja, aki hatszor nősült. De az alábbi kettő sem maradt el sokkal mögötte.*

Saul Bellow, regényíró (1915–2005)

Amikor jól jöhet: A bellow-i jelző egy zengő, kötetlen, intellektuálisan telhetetlen prózát jelent, mint amilyen Saul Bellow regényeiben élvezhető.

A Biblia szerint Salamon királynak hétszáz felesége volt. Névrokona, Solomon Bellows, aki Saul Bellow írói álnéven ért el irodalmi sikereket csak ötig jutott el. De állítólag hatalmas szexuális étvágya volt. Nem mintha ez a hálószobai technikáján is megmutatkozott volna, legalábbis a beszámolók szerint. Egyik szeretője meg is jegyezte, hogy az író „nem tudta a csiklót a térdkalácstól megkülönböztetni".

De azért ne sajnáljuk túlságosan. Az egyetlen író volt, aki háromszor nyerte el a Nemzeti Könyvdíjat, és igényt tarthat a 20. század legnagyobb amerikai regényírója címre. Az *Augie March kalandjai* (1953) kezdete jól illusztrálja a stílusát: „Amerikai vagyok, chicagói születésű – Chicago komor egy város –, és úgy veszem a dolgokat, ahogy jönnek, szabadon, s úgy is fogom följegyezni, a magam módján..."*. A regény egy olyan emberről szól, aki csak sodródik, és egyik céltalan állásból a másikba csöppen; egyszer még kutyaidomárként is dolgozik. És asszonytól asszonyig viszi a sorsa. A regényben a hűvös hozzáférhetőség és a kor legfőbb problémáinak intellektuális felvállalása keveredik meglepő módon.

* Dezsényi Katalin fordítása.

Dallamos ékesszólása, intellektualitása és talán szószátyársága nagyon amerikaivá tették. Martin Amis angol író – és Bellow nagy rajongója – szemében a mondatai egyszerűen „többet nyomnak, mint másokéi". Mégis sokan ezt éppenhogy problémának érzik. Akárcsak mondjuk Roth* vagy DeLillo* esetében, nehéz Bellow műveltségével úgy szembesülni, hogy ne feszélyezne minket a tudat, hogy vele ellentétben mi milyen sokat *nem* tudunk (még néhány elejtett, kulcsfontosságú cím: az 1964-es *Herzog* vagy az 1976-os *Humboldt adománya).* Amikor 1976-ban megkapta az irodalmi Nobel-díjat, az írókhoz fordult, hogy „ébresszék fel (az embereket) intellektuális eltompultságukból". Ócsárlói irodalmi konzervatívnak nevezték, gigantikus, emberfeletti hősei a Charles Dickens regényeihez hasonló, 19. századi alkotások főszereplőire emlékeztettek. Soha rosszabbhoz ne hasonlítsák az embert!

Max Ernst, festő és költő (1891–1976)

Amikor jól jöhet: Ön az ernsti dörgölődzés híve? Érdekes nyitókérdés, ha egy vonzó művészetkedvelő figyelmét fel akarjuk kelteni.

Max Ernst mindenkit ismert és őt is ismerte mindenki. Barátja volt Alberto Giacomettinek, együtt dolgozott André Bretonnal* és a szürrealistákkal, és 1946-ban Kaliforniában

elvette feleségül a brit festőnőt, Dorothea Tanninget, a közös szertartáson Man Ray* fotós és a menyasszonya voltak a másik pár.

Ernstet a rajongói művészóriásnak tartották, nyugtalan intellektusa különféle formákban és stílusokban sarkallta kísérletezésre, és az eredmény mindig érdekes volt. Mások úgy vélik, a német festő felvágós alak volt, akit nem annyira a komoly művészet, mint az „Ernst vagyok!" elsődleges fontossága mozgatott. *A menyasszony elrablása* (1940) egy orgia: egy meztelen nőt ábrázol, akit elborít egy hatalmas narancsvörös toll- vagy szőrpalást, ami eltakarja az arcát, de csupaszon hagyja a mellét. Egy különös, félig-ember, félig madár teremtmény szuggesztíven rászegez egy nyilat a nemi szervére. Ez a madárember – a művész szerint – őt magát jelképezi (a madárembert „Loplop"-nak nevezte, és számos művének visszatérő alakja). És valóban van Ernst magatartásában és kampós orrában, ragyogó szemében, kíváncsi, zaklatott alkatában valami madárszerű. Nem tudott lehorgonyozni egyetlen művészi stílusnál sem, ahogy egyetlen asszony mellett sem. Összesen négyszer volt nős.

A „frottage"-nak nevezett technikával (ami hasonló a réz síremléklapról készített grafitmásolathoz) és a „grattage"-zsal (festékkenő késsel odakapart festési módszerrel) kísérletezett. Közben egyik nőtől a másikhoz cikázott, viszonya volt egy kiváló angol szürrealista festőnővel, Leonora Carringtonnal, aztán később elvett egy másikat, de csak az után, hogy elvált egy híres műgyűjtőtől, Peggy Guggenheimtől, aki egyszer a kérdésre, hogy hány férje volt, azt felelte: „A sajátomra érti, vagy másokéra is?" Az amerikai örökösnőnek különben mintha a szex lett volna a legfőbb elfoglaltsága (még többet olvashatunk az életéről, ha az első oldalra lapozunk...).

Névmutató

2.

Melyik filozófusnak van a legőrültebb frizurája?

Melyik író ivott 50 csésze fekete kávét naponta?

Melyik híresség hatott Adolf Hitlerre?

A *Művelt társalgók könyve* görbe tükröt tart a sznob társalgási szituációkról, miközben rengeteg érdekes és alapvető információt közöl írókról, művészekről, politikusokról, a múlt celebvilágának híres vagy éppen hírhedt képviselőiről. Aki elolvassa ezt a könyvet, soha nem fogja összekeverni Rimbaud nevét Rambóéval vagy Lukács Györgyöt George Lucasszal. Mikor érdemes egy beszélgetés közben Picasso nevét bedobni, illetve mi volt John Updike könyvismertetéssel kapcsolatos egyes számú szabálya? A rövid, velős és fekete humorral átszőtt életrajzok tanítva szórakoztatják az olvasót, korosztálytól függetlenül.

290 Ft
artvonal.hu

3 615 578 309 8

THOMAS W. HODGKINSON & HUBERT VAN DEN BERGH

MŰVELT TÁR… K KÖNYVE

Aki elolvassa ezt a könyvet, soha nem fogja összekeverni Rimbaud nevét Rambóéval vagy Lukács Györgyöt George Lucasszal.

MŰVELT TÁRSALGÓK KÖNYVE

THOMAS W. HODGKINSON & HUBERT VAN DEN BER

Partvonal